

Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

**Олександра Киричук
Ірина Орлевич**

**ЛЬВІВСЬКИЙ
СТАВРОПІГІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ
(1788–1914)**

**РОЛЬ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ,
КУЛЬТУРНОМУ ТА РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ
УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ**

ЛОГОС
Львів–2018

УДК 316.347
ББК 86.377
К-43

К-43 Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. – Львів: Логос, 2018. – 288 с.

У книзі висвітлено діяльність Львівського Ставропігійського інституту – єдиної (до 1848 р.) світської інституції українців Галичини у контексті суспільно-політичного, релігійного й культурного життя краю кінця XVIII – початку XX ст. Показано місце і роль діячів цієї громадської організації в суспільних дискусіях галицьких українців щодо питань національної ідентичності та політичної перспективи. Простежується еволюція правового статусу Ставропігії, її структура, фінансово-економічна активність. Досліджується культурно-просвітницька та наукова праця, а також діяльність, спрямована на збереження й популяризацію пам'яток матеріальної й духовної культури.

Для всіх, хто цікавиться історією України.

**O. S. Kyrychuk, I.V. Orlevych. Lviv Stauropegian Institute (1788–1914).
The role in the socio-political, cultural and religious life of Ukrainians in Galicia**

In this book the activity of the Lviv Stauropegian Institute – the only (until 1848) secular institution of Ukrainians in Galicia in the context of the socio-political, religious and cultural life of the region of the late 18th and early 20th centuries is highlighted. The place and role of the leaders of this public organization in public discussions of Galician Ukrainians about the issues of national identity and political perspective are shown. The evolution of the legal status of Stauropegia, its structure, financial and economic activity is traced. The cultural-educational and scientific work, as well as activities aimed at preservation and popularization of monuments of material and spiritual culture, are investigated in detail.

For anyone interested in the history of Ukraine.

Рецензенти:

д. і. н. Роман Голик
д. і. н. Ігор Райківський

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України*

ISBN 966-7379-55-8

© Інститут релігієзнавства – філія
Львівського музею історії релігії, 2018
© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018
© Олександра Киричук, Ірина Орлевич, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА	8
Ставропігійський інститут у дослідженнях галицьких істориків-русофілів	8
Історичні студії авторів українофільської орієнтації 1860–1939 рр. «Антимосквофільська» тенденція	13
Вітчизняна історіографія другої половини ХХ – початку ХХІ ст.	19
Зарубіжна історіографія	23
Джерела	27
Розділ II. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ СТАВРОПІГІЇ У ПРАВОВИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ	31
Відносини з державою та Церквою	31
Структура, особовий склад і принципи самоврядування	40
Розділ III. ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ	56
Розділ IV. ЛЬВІВСЬКА СТАВРОПІГІЯ НА ТЛІ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ	73
Ставропігійський інститут у добу українського національного відродження	73
Ідейно-політичні та світоглядні засади в 1848–1869 рр.	96
У вирі ідейних протистоянь українського суспільства в 1870–1890 рр.	105
Криза ідеології	117
Ставропігія та розкол русофільства	126
Розділ V. УЧАСТЬ СТАВРОПІГІЙСЬКИХ ДІЯЧІВ У ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ	135
Патронат над львівським Успенським храмом	135
Опіка над ставропігійським архітектурно-будівельним комплексом	145
Заповіти на користь Ставропігії	161
Розділ VI. ВИДАВНИЧА СПРАВА СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ	169
Ставропігійська друкарня та її видавничий репертуар	169
«Временникъ» як джерело пізнавально-практичної інформації для народу	183
Жіноче питання у трактуванні русофілів на сторінках «Временника»	191
Розділ VII. РЕОРГАНІЗАЦІЯ БРАТСЬКОЇ ШКОЛИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ В БУРСІ	201
Розділ VIII. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ	226
Історик Денис Зубрицький – символ і злий геній Ставропігії	226
Послідовники Д. Зубрицького – Я. Головацький, А. Петрушевич, І. Шараневич та ін.	250
Пам'яткоохоронна діяльність	260
ВИСНОВОК	269
СВІТЛИНИ	277

ВСТУП

Інституційний розвиток новочасного українського національного руху належить до маловивчених у вітчизняній історіографії тем, які дедалі більше привертають увагу дослідників. Це зацікавлення цілком виправдане, адже саме аналіз організованих, активних у політичній чи соціально-культурній сфері суспільних об'єднань, історія котрих у концентрованій формі відображає світогляд і прагнення людей тієї доби, і дає змогу з'ясувати суть і перебіг соціальних та націотворчих процесів. У цьому сенсі одним з унікальних явищ українського минулого є Львівська Ставропігія, історична тяглість якої простежується протягом чотирьох віків – з XVI ст. до 1939 р.

Феномен цієї громадської організації у Львові полягає передовсім у тому, що вона, на відміну від усіх інших українських інституцій, проіснувала надзвичайно тривалий період, переживши декілька статутних змін та реструктуризацій, детермінованих правовими засадами й політичним устроєм держав, у складі яких перебували західно-українські землі: Першої Речі Посполитої (до кінця XVIII ст.), Габсбурзької монархії (1772–1914 рр.), російської окупаційної влади під час Першої світової війни, Західно-української Народної Республіки, міжвоєнної Другої Речі Посполитої. У 1939 р. інституція була закрита радянською владою з офіційною мотивацією «за ненадобністю».

Львівська Ставропігія виникла на основі Успенського церковного братства, яке було наділене патріаршим статутом антиохійського патріарха Йоакима (1 січня 1586 р.), підтвердженням грамотою константинопольського патріарха Єремії (2 грудня 1587 р.) і скріпленим власноручним підписом і печаткою київського і галицького митрополита Михайла Рогози. Ці документи слугували правовою підставою існування й діяльності братства аж до 1788 р., коли його реорганізував імператор Австро-Угорської монархії.

1593 року Успенське братство (разом з віленським) отримало від константинопольського патріарха Єремії II статус Ставропігійного, атрибутом якого стали розміщені на церкві зображення трираменного патріаршого ставропігійського хреста. Радянські історики, не маючи доступу до церковної літератури, визначали Ставропігію як надану константинопольським патріархом незалежність від місцевої єпископської влади. Хоча насправді цей феномен значно складніший – він окреслюється двома категоріями юрисдикції храмів: 1) адміністративно-територіальна організація Церкви (за принципом підпорядкування парафій місцевому єпископатові) і 2) патріарша ставропігія (σταυροπηγία, від грец. σταυρός – хрест і πήγυμι – ставити), коли патріарх може поставити хрест при влаштуванні монастиря чи церкви і поза межами своєї єпархії, включивши їх тим самим у свою безпосередню юрисдикцію¹. Також, наділення Успенської церкви у Львові патріаршим хрестом

¹ Див.: Територіальний принцип церковної юрисдикції // http://uniat.ucoz.com/load/vsi_pравoslavni_cerkvi/teritorialnij_princip_cerkovnoji_jurisdikciji_diaspora/76-1-0-4209. На цю особливість патріаршої автономії також вказує: Димид М. о. *Форми Автономії у Східних Церквах* // http://tuk.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=62:dymyd&catid=30.

переводило її у пряме підпорядкування Константинополю, забезпечуючи Ставропігійне братство при ній правом безпосереднього контакту з патріархом. З огляду на специфіку контексту канонічного права, таке братство можна також називати Патріаршим.

Упродовж XVII–XVIII ст. Львівська Ставропігія виявила готовність узяти на себе відповідальність за суспільно-політичний, культурний, інтелектуальний, релігійний розвиток української громадськості й зуміла організувати продуктивну роботу на всіх напрямках суспільного життя. Зусиллями цієї інституції, зокрема, постала Ставропігійська братська школа (велика заслуга в її заснуванні належить відомому грецькому церковному діячу XVI ст. Арсенієві). Цей навчальний заклад уславився в подальшому високим, фактично університетським рівнем викладання, успішно конкуруючи з єзуїтською колегією. У XVII ст. тут викладали видатні українські полемісти Памво Беринда і брати Зизанії. Із Ставропігійською школою тісно пов'язана й постать митрополита Петра Могили: спершу – як її учня, котрого батько – семиградський господар Симеон Могила – не випадково віддав за кордон на навчання саме сюди, а потім – як засновника за її зразком Академії в Києві. Львівське братство також було фундатором славнозвісної друкарні, створеної на базі викупленої коштом громадськості друкарні Івана Федорова. Її технічне оснащення на початку XX ст. відповідало найновішим європейським стандартам.

Окремою сторінкою історії Львівської Ставропігії стало її функціонування у формі Ставропігійського інституту, що з'явився наприкінці XVIII ст. на основі реорганізованого Успенського братства. Внаслідок релігійних реформ у тогочасній Габсбурзькій імперії, ця національна інституція зазнала кардинальних змін, які істотно вплинули на засади й напрями її діяльності. Прагнучи враховувати український чинник у внутрішньодержавній політиці, а також завдяки авторитету Ставропігії, австрійська влада не ліквідувала її, як більшість церковних братств, а навпаки, визнала за нею право на існування й надала її членам статус представників та захисників місцевого українського населення («греко-католицької нації»).

Із переходом Галичини в кінці XVIII ст. під владу Габсбургів галицьке українство вступає в період глибокої трансформації національного руху, модернізації національної свідомості та формування політичної й інституційної структури суспільства згідно з вимогами нової доби. Ставропігійські діячі неодноразово підкреслювали, що їхній Інститут спирається на братські традиції свого попередника. Проте нова епоха, без сумніву, внесла в діяльність цієї інституції суттєві корективи.

До середини XIX ст. Львівський «Ставропігійон» як єдина світська установа галицьких українців намагався виступати виразником їхніх національно-політичних інтересів, проводив значну роботу в культурно-освітній галузі. Під час революції 1848–1849 рр. Ставропігія відіграла помітну роль у формуванні української політичної еліти, багато її членів увійшло до першої легальної політичної організації українців Галичини – Головної руської ради, заходами Інституту було налагоджене видання першої української газети «Зоря Галицька».

У 1848–1849 рр. почався новий етап в історії Львівської Ставропігії. Втративши статус єдиної української громадської інституції, вона була змушена діяти в умовах вільної конкуренції політичних, культурно-освітніх та господарських

товариств, їхньої боротьби за поширення серед галицьких українців власного бачення національної перспективи. Законодавче підґрунтя цієї конкуренції особливо зміцніло після конституційних перетворень 1860-х рр., коли в Габсбурзькій імперії утвердилася обмежена парламентська демократія.

Із 60-х рр. XIX ст. Ставропігія дедалі помітніше поступається своїми домінуючими позиціями на користь більш сучасно організованих та відкритих до актуальних суспільних віянь політичних і культурних осередків. Однак – передусім завдяки традиційному авторитетові в суспільстві, культурно-науковій активності та потужним матеріальним фондам – вона все ще залишалася доволі впливовим явищем у громадському житті галицьких українців. Її діяльність протягом тривалого часу охоплювала найрозмаїтіші царини суспільного буття:

– церковно-релігійну: Інститут матеріально забезпечував функціонування львівського міського храму Успіння Пресв. Богородиці, демонстрував на своєму прикладі християнські моральні цінності, організував на базі колишньої братської школи професійну дяківську освіту, яка передбачала підготовку сільської інтелігенції; як мирянська структура Української греко-католицької церкви брав активну участь у змаганнях між західними (католицькими) і східними (православними) впливами;

– фінансово-економічну: Ставропігійський інститут успадкував від братства значну частку нерухомого майна, яке вимагало господарської діяльності; він володів доволі великими обіговими капіталами;

– наукову: члени Інституту Денис Зубрицький, Яків Головацький, Антін Петрушевич, Ісидор Шараневич провадили глибокі дослідження в різних ділянках української історії, топоніміки, лінгвістики, етнографії, археології;

– культурну – у сферах збереження історико-культурних пам'яток (1886 р. відкрито першу українську постійно діючу музейну експозицію) та популяризації музичного і хорового мистецтва (створено високопрофесійний Ставропігійський хор);

– книговидавничу: при Інституті діяла Ставропігійська друкарня, якість поліграфічного друку котрої на початку XX ст. була зіставна з найкращою в Австро-Угорській монархії Віденською друкарнею Міллера, а устаткування її використовувалося Львівським поліграфічним училищем до кінця XX ст.;

– добротну: Інститут організував збір коштів на стипендії для навчання незаможної обдарованої молоді, забезпечував проживання у Львові та харчування бідних сільських студентів.

Головною причиною зниження популярності Ставропігійського інституту стала зміна ідейної платформи. Його русофільство /москвофільство не знаходило масової підтримки в населення через заперечення життєздатності української національної ідеї.

У книзі використовуємо обидва терміни як тотожні, а для радикальної течії використовуємо термін «новокурсники». Русофільство/москвофільство впродовж усього свого існування ніколи не змінювало власної ідеологічної основи, завжди залишаючись вірним тезі про єдність «русского»² народу, згідно з котрою визнавалися етнічні відмінності між українцями (малоросами), росіянами та білорусами,

² Термін «русский народ», «русский» у монографії вживаємо у тому значенні, в якому ним послуговувалися русофіли: трактуючи його як єдність трьох народностей – української (малоруської), російської та білоруської, не ототожнювали з терміном «російський».

однак заперечувалося їхнє право на самостійне політичне буття. Після розколу русофільського табору в 1909 р.³ у цьому русі утворюються дві течії: радикальна та консервативна («новокурсники» і «старокурсники»). «Старокурсники» (їх очолює І. Костецький) займали більш угодкову позицію щодо влади, обережніше пропагували свої переконання, а «новокурсники» (лідер В. Дудикевич), які сформували радикальне крило цієї суспільно-політичної сили, стали активними критиками урядової політики та пропагаторами «руської» єдності, відкрито заявляючи про необхідність галичан як частини малоросів («галицко-руських») об'єднатися з «руським» народом на території Росії. В українській історіографії «новокурсників» інколи називають москвофілами, а «старокурсників» – русофілами, при цьому намагаючись надати першому з цих термінів негативного значення, а другому, навпаки, позитивного, із проукраїнським забарвленням. Та насправді ці течії відрізнялися між собою не принципово – про це свідчить хоча б той факт, що під час Першої світової війни із приходом російських військ у Галичину обидві вони підтримали російську владу⁴. Зрештою, неважливо, які терміни використовує автор, – важливо, який зміст у них вкладає

Історична доля Ставропігійського інституту, праця якого свого часу була «викинена на смітник історії», є застереженням, з одного боку, для тих політичних сил, котрі тяжіють до ідеології «руського мира» і, виступаючи проти західних впливів, демонструють відкрити проросійську позицію, а з іншого – для тих національних течій, котрі не здатні працювати з власним народом і у своїх антиросійських патріотичних почуваннях прагнуть перенести на український ґрунт готові культурні, економічні й політичні моделі західної цивілізації.

Запропонована книга відтворює цілісну картину діяльності Львівського Ставропігійського інституту з кінця XVIII до початку XX ст., визначає його місце і роль у суспільних дискусіях галицьких українців навколо питань національної ідентичності та політичної перспективи. Вивчення фінансово-економічної, церковної, видавничої, культурно-освітньої й наукової діяльності Інституту, яка здебільшого оцінювалася крізь призму його русофільської ідеології, а тому апріорно ігнорувалася українськими істориками, дозволить повернути на належне місце цілий пласт здобутків галицького українства, що мають бути визнані національним надбанням. Дослідження минулого Львівської Ставропігії «австрійського періоду» дасть змогу з'ясувати ставлення українського галицького соціуму до проблем національної ідентичності, простежити його національно-політичні орієнтації в динаміці, висвітлити формування й характер місцевого русофільства, його еволюцію, причини втрати популярності русофільських ідей та перемоги української національної орієнтації.

---

³ Детальніше про це див.: Орлевич І. «Отцы и дѣти»: ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській народній партії? (До питання розколу в русофільській течії на початку XX століття) // З історії західноукраїнських земель. Львів, 2015. Вип. 10–11 / наук. ред. і упоряд. Ірина Орлевич. С. 166–183.

⁴ Див.: Орлевич І. Співпраця русофільських товариств з російською владою під час Першої світової війни: релігійно-культурний аспект // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Львів, 2009. Кн. 1. С. 508–519.

**СТАВРОПІГІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ
У ДОСЛІДЖЕННЯХ ГАЛИЦЬКИХ ІСТОРИКІВ-РУСОФІЛІВ**

Історія Ставропігійського інституту, на відміну від Львівського Успенського братства, нечасто привертала увагу науковців. Причиною цього стала низка об'єктивних і суб'єктивних обставин. В українській історіографії, орієнтованій на створення єдиної схеми національної історії, діяльність цього Інституту розглядалася передусім через призму політично актуальної потреби протистояти русофільській ідеології, а відтак його науковий доробок, роль у суспільному та культурному житті галицьких українців свідомо применшувалися. Радянські історики уникали дослідження Ставропігії як через загальне нехтування будь-якими вагомими виявами українського національного руху, так і через релігійні та консервативно-монархічні переконання її діячів.

Найбільш інтенсивно минуле цієї інституції вивчали самі її члени. Проте їхні студії стосувалися головним чином братського періоду до кінця XVIII ст., натомість часи Габсбурзької монархії описувалися доволі поверхово. Роботи перших дослідників Д. Зубрицького, Я. Головацького, Д. Вінцковського й А. Петрушевича здебільшого охоплювали тільки ранній етап діяльності Інституту (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), торкалися питань ідентифікації членства, Ставропігійської друкарні, архітектурної перебудови й реставрації Успенської церкви, тобто мали фрагментарний характер. Окрім того, ці публікації рясніли суб'єктивними оціночними судженнями, а також не були позбавлені чітко виражених ідеологічних симпатій (йдеться насамперед про поділ українського національного руху в Галичині на русофільський та українофільський напрями).

Піонерами в історіографії Ставропігії є її член з 1829 р. Денис Зубрицький і його учень Яків Головацький. Перебуваючи довгий час на посаді інститутського архіваріуса, Д. Зубрицький зберіг і впорядкував цінні архівні матеріали та видав на їхній основі низку праць. У своїй розвідці про русько-слов'янські друкарні (1836 р.)⁵ він особливе місце відводив Ставропігійській друкарні, вважаючи її «найдавнішою на цілій земній кулі слов'янською друкарнею»⁶. Як і Д. Зубрицький, Я. Головацький у невеликій роботі 1860 р. та двох статтях у «Временнику» за 1864 р. також обмежився головно братським періодом Ставропігії, підкреслюючи, що навіть «самі неприятели і недоброзичливіці» називають Братство «славним на весь світ»⁷. Щодо Ставропігійського інституту, то обидва історики зосередилися на початках його існування. Д. Зубрицький, зокрема, у книжці «Летопись Львовскаго Ставропигийскаго братства» історію самого Інституту

⁵ *Zubrzycki D.* Historyczne badania o drukarniach Rusko-słowiańskich. Lwów, 1836.

⁶ *Ibid.* S. 22.

⁷ *Головацький Я.* Начало дѣйствованія Львовскаго Ставропигийскаго братства по историческо-литературному отношенію. Львов, 1860. С. 39.

виклав у короткій хроніці за 1774–1804 рр.⁸ Я. Головацький, на підставі книги-альбому Ставропігійського інституту та «Літопису» Д. Зубрицького, подав короткі біографічні довідки про членів Ставропігії від її заснування до подій, сучасником яких він був⁹. Певний інтерес становлять і спогади Я. Головацького про Д. Зубрицького¹⁰.

Обидва автори намагалися вирішити проблему оцінки церковних реформ кінця XVIII – початку XIX ст. та їхнього впливу на долю досліджуваної інституції. Так, Д. Зубрицький зауважував, що на момент приходу до Львова австрійської влади керівництво Ставропігії «втратило енергію» самостійно провадити свої справи, і, як противник унії, не схвалював його звернення до Конгрегації пропаганди віри в Римі з проханням призначити комісара для церковного управління. Характеризуючи діяльність Інституту в новій правовій системі Габсбурзької імперії, Д. Зубрицький схвально відгукувався про урядову заборону ставропігійським діячам звертатися до Риму і зазначав, що вона відіграла позитивну роль не тільки для Ставропігії, а й для всієї Галичини¹¹. Своєю чергою, Я. Головацький критикував провідників Інституту перших десятиліть XIX ст. за пасивну позицію, вважаючи, що саме ця інституція мала стати в той час осередком пробудження українського національного життя.

Дещо більше уваги австрійському періоду Ставропігії приділяли А. Петрушевич і Д. Вінцовський. У своїх напрацюваннях вони доводили, що перебування під австрійською владою не сприяло розвитку інституції в бажаному напрямі¹², оскільки Інститут втратив багато колишніх прав Братства: утримувати шпиталь, брати участь у виборах єпископа тощо¹³.

Значно ґрунтовніші студії окресленої проблематики пов'язані з підготовкою до урочистого відзначення 300-річного ювілею Львівського ставропігійського братства. Галицько-руські товариства розробили єдину дослідницьку програму, яка передбачала серед іншого і публікацію джерел. Згодом Андріан Копистянський згадував, що з ініціативи сеньйора Інституту, відомого історика І. Шараневича, було прийнято ухвалу про «систематичне видання матеріалів, що відносяться до історії Львівського Успенського братства, та вироблено план видання матеріалів у повному обсязі, який би охоплював весь процес історії»¹⁴.

У 1886 р. заходами Інституту випущено багато оформлене «Юбилейное издание въ память 300-лѣтнего основанія Львовскаго Ставропігійскаго братства»¹⁵ з передмовою

⁸ *Зубрицький Д.* Літопись Львовскаго Ставропігійскаго Братства. Львов, 1926.

⁹ *Головацький Я.* Хронологическая розпись вписных братьих прежде Братства Львовскаго Успенія Пресвятыя Богородицы, ныне же Института Ставропігійскаго // *Временникъ Ставропігійскаго Института съ мѣсяцесловом на годъ 1865* (далі – ВСИ). Львов, 1864. С. 81–91.

¹⁰ *Головацький Я.* Судьба одного галицько-русскаго ученого // *Киевская старина*. Киев, 1883. Т. 6. С. 456–457; *Его же.* Дополнение к очерку библиографии В. Ундольскаго, содержащее книги и брошюры, пропущенные в первом выпуске Хронологическаго указателя словяно-русскаго книг церковной печати с 1491 по 1864 г. Санкт-Петербург, 1875. (Сборник отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии наук. Т. 2).

¹¹ *Зубрицький Д.* Летопись Львовскаго Ставропігійскаго Братства. С. 168–169.

¹² *Петрушевич А.* О Братстве Ставропігійской церкви Успения Пр. Богородицы и судьбах его // *ВСИ*. 1864. С. 77.

¹³ *Вінцовський Д.* Церковнии братства на Руси. Львов, 1878. С. 22.

¹⁴ *Копистянській А.* Матеріали относящіяся к истории Львовскаго Ставропігійскаго в 1700–1767 гг. // Юбилейний сборник в память 350-лѣтія Львовскаго Ставропігійскаго. Львов, 1936. Ч. 1. С. III.

¹⁵ Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго брат-

І. Шараневича, у котрій висловлювалося лояльне ставлення до Габсбурзької монархії й наголошувалося на важливому значенні цісарського патенту від 7 вересня 1788 р., «яким Йосиф II під час церковної реформи присвоїв колишнім братчикам титул старшин руського народу і батьків Ставропігійської церкви та училища»¹⁶. На ювілейному вечорі в Народному домі 15 січня 1886 р. І. Шараневич у своїй урочистій промові навіть запропонував поряд із 300-літнім ювілеєм Ставропігії святкувати 100-річчя цього надвірного декрету. Підсумовуючи діяльність Інституту, вчений визнав, що в австрійську добу інституція втратила чимало своїх прав (пов'язувалося насамперед зі зміною суспільних і церковних порядків), але, на його думку, це не завадило їй зберегти свій вплив на суспільне життя¹⁷.

У тому ж 1886 р. Товариство ім. М. Качковського видало збірник за редакцією Богдана Дідицького з його нарисом «Львовская Ставропигия и 300-лѣтній праздник еѣ существованія»¹⁸. Це була найфундаментальніша на той час праця, яка містила інформацію про структуру та склад Інституту, його участь у суспільному процесі, а також цікаві авторські характеристики ставропігійських лідерів, зокрема С. Керичинського, І. Товарницького, Й. Хоминського¹⁹. Ювілейний нарис з історії Ставропігії вийшов також у Вільносі з-під пера Я. Головацького²⁰.

Планувалося, що протягом 1887–1893 рр. у світ щорічно з'являтимуться окремими томами інші частини ювілейного видання. Проте ці задуми не вдалося реалізувати. Лише в 1895 р. було надруковано «Diplomata Staturia am Patriarchis Orientalibus confraternitati Stauropigianaе Leopoliensi 1586–1592. data cum aliis litteris coaevis eb appenedice Leopoli» (з передмовою І. Шараневича) та «Monumenta Contraternitatis Stauropigianaе, Leopoliensis» В. Мільковича. Того самого року І. Шараневич опублікував нариси «Николай Крассовскій от года 1686 до года 1692 писар управления, а от 1692 до 1697 старейшина Ставропигийского Братства во Львове» та «Юрій Еліяшевич от 1720 г. член и в 1722–1735 один из сеніоров Ставропигийского братства».

Зміст хронологічно наступних матеріалів про Ставропігійський інститут, що були оприлюднені на початку ХХ ст. у «Временнику» або окремими брошурами, часто анонімно, обмежувався невеликими за обсягом річними звітами, описами певних заходів тощо, тобто текстами ненаукового характеру. Серед тогочасних публікацій виділяється розвідка Федора Свистуна про давньоруські міста Перемишль, Галич і Львів, у якій автор розкриває роль Ставропігійського інституту в національному відродженні середини ХІХ ст., зокрема під час революції 1848–1849 рр.²¹

У доробку істориків русофільського напрямку міжвоєнного періоду заслуговує на увагу внесок Василя Ваврика. Повернувшись до Львова з еміграції, він видав

ства. Львов: Ставропигийский Институт, 1886. Т. 1. XX, 20 с. (Уміщені статті І. Шараневича: Введеніє. С. V–X; Спис членов Ставропигии. С. XIX–XX; Технический очеркъ Ставропигийской церкви во Львове. С. 1–4; Исторический очеркъ Ставропигийской церкви Успенія. С. 4–20).

¹⁶ Шараневич І. Введеніє... С. V–X.

¹⁷ Промова Д-ра И. Шараневича сеніора Ставропигийского институту по поводу 300-лѣтняго юбелея Львовской Ставропигии на дню 15 (27) января 1886 г. Львов, 1886. С. 10.

¹⁸ Дѣдицкий Б. Львовская Ставропигия и 300-лѣтній праздник еѣ существованія. Оповѣданье. Львов: Общество имени Качковского, 1886.

¹⁹ Там же. С. 41.

²⁰ Головацкий Я. Юбилейное издание въ память 300-лѣтія основанія Львовского Ставропигийского братства. Вильно, 1887.

²¹ Свистун Ф. О наших старорусских городах: Перемишль, Галичи и Львове // Календарь о-ва Качковского. Львовъ, 1904. С. 221.

свої спогади про життя в Росії ставропігійських діячів, їхню участь у громадянській війні на боці білогвардійців²². У 1925 р. вийшла друком книжка В. Ваврика про Я. Головацького²³, а в 1929 р. – його велике дослідження з нагоди сторічного ювілею І. Шараневича²⁴. Автор зібрав чимало відомостей про життя й наукову діяльність ученого, уклав першу й дотепер єдину бібліографію його праць, систематизувавши їх за галузями. У книзі використано спогади й перекази сучасників, які кидають світло на обставини проведення І. Шараневичем археологічних розкопок, його взаємини з іншими дослідниками, у т. ч. київським професором В. Антоновичем та державним діячем у справі збереження пам'яток В. Дідушицьким.

У 1930-х рр. В. Ваврик зосередився на вивченні історії Ставропігійського інституту. Велику пошукову роботу історика підтверджують його наукові записки, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові²⁵. Про перші її результати зацікавлені читачі дізналися зі сторінок «Временника» вже в 1932–1933 рр. Значну цінність становить одна зі статей В. Ваврика, в якій хронологічно систематизовані матеріали про священників Успенської церкви²⁶. В іншій його праці відображено діяльність Ставропігійської бурси, проаналізовано склад її викладачів та управителів, методику виховання й організації учнів, матеріальні видатки на їхнє утримання та джерела надходжень²⁷. До ювілейного збірника, присвяченого 350-річчю Ставропігії (1937 р.), цей науковець подав два свої тексти: «Крепость духа» і «Члени Ставропігійского Института». У першому з них висвітлювалася суспільна, передовсім культурно-просвітницька, діяльність Інституту²⁸, а в другому було наведено персональний склад Ставропігії за 1848–1914 рр. і короткі біографічні дані про її діячів²⁹. Щоправда, як установлено авторами нашої монографії, В. Ваврик припустився деяких помилок щодо року вступу до Ставропігії певних осіб (наприклад, цим істориком стверджується, що А. Петрушевич прийшов до Інституту в 1887 р.³⁰, це суперечить виявленому посвідченню про його вступ 1851 р.)³¹.

²² Ваврик В. Роковая песенка // ВСИ. 1924. С. 89–92; *Его же*. Карпаторосы в корниловском походе и Добровольческой армии // Там же. 1923. С. 114–142.

²³ Ваврик В. Р. Яковъ Феодоровичъ Головацкій его дѣятельность и значеніе въ галицко-русской словесности. Львов: Ставропігійский Институт, 1925.

²⁴ Ваврик В. Р. Исидоръ Шараневичъ. Сборникъ статей / под ред. В. Ваврика. Львов, 1929.

²⁵ Центральный державный историчный архив України у місті Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові). Ф. 129 (Ставропігійський інститут). Оп. 2 (Бібліотека Народного дому). Спр. 1283. Арк. 1–25 (Стаття Ваврика Василя про історію школи і бурси).

²⁶ Ваврик В. Р. Священники – члены Ставропігійского института // ВСИ. 1932. С. 3–8.

²⁷ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 19–71.

²⁸ Ваврик В. Р. Крепость духа / Юбилейный сборникъ в память 350-летия Львовскаго Ставропігійскаго. Львов, 1937. Ч. 2: [Временник: Научно-литературные записки Львовскаго Ставропігійскаго на годъ 1936 и 1937 годы / под ред. В. Р. Ваврика]. С. 6–21.

²⁹ Ваврик В. Р. Члены Старопигиона за 350 лет. 1586–1936 / Юбилейный сборникъ в память 350-летия Львовскаго Ставропігійскаго... С. 62–120.

³⁰ Там же. С. 110.

³¹ Диплом А. Петрушевича про почесне членство в Ставропігійському інституті // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ

Важливим історичним джерелом слугує робота Миколи Третяка, яка охоплює період від Першої світової війни до 1925 р.³² У 1930-х рр. минуле Ставропігійського інституту осмислював також його член Семен Бендасюк – автор нарису про Ставропігійську друкарню від її заснування в XVI ст., звідки можна також довідатися про видавничу активність Ставропігійського інституту протягом XIX ст.³³

Ширше коло дослідників Ставропігії сформувалося у зв'язку з уже згадуваним 350-річним ювілеєм її діяльності. У цей час її діячі ухвалили відновити едицію матеріалів з архіву Інституту, мали намір продовжити доведену до 1801 р. «Літопись Ставропігійського братства» Д. Зубрицького. У рамках ювілейних заходів було видано в 1937 р. спецвипуск «Временника Ставропігійського інституту». Уміщені в ньому статті М. Онишкевича (про Ставропігійську бурсу)³⁴ та А. Генсіорського (про Ставропігійську друкарню)³⁵ належать до суто інформативних. Більше наукове зацікавлення викликає праця авторитетнішого вченого А. Копистянського, у котрій простежуються взаємини Інституту з ієрархами Греко-католицької церкви, зокрема з митрополитом Йосифом Сембратовичем³⁶.

Загалом дослідження Ставропігійського інституту мають яскраво виражене русофільське ідеологічне забарвлення, про сутність якого йтиметься в наступних розділах книги. Так, скажімо, М. Онишкевич утрату Ставропігійською бурсою своєї колишньої слави пов'язував із відмовою її керівництва від старих традицій, форм виховання та східного церковного обряду³⁷. Ф. Свистун критикував лідерів Інституту за відсутність достатньої руської свідомості, стверджуючи, що саме це й призвело до зниження суспільної ролі інституції. Найпомітнішою проросійська орієнтація є в роботах С. Бендасюка, котрий причину занепаду видавничої справи першої половини XIX ст. вбачав у «строгому відмежуванні» Галичини від Росії. Автор також схвалював перехід публікацій Ставропігії на «общерусский литературный язык»³⁸. Водночас ставропігійські діячі всіляко демонстрували свою лояльність до Габсбургів. Найбільше це спостерігається в текстах істориків XIX ст., особливо сеньйора Інституту І. Шараневича. Проте навіть прихильник Російської монархії В. Ваврик, на відміну від польських учених, акцентував на позитивному значенні реформи Йосифа II, яке, за його

України ім. В. Стефаника). Від. рукописів. Ф. 77 (Антон Степанович Петрушевич). Спр. 23. Арк. 1.

³² Третяк Н. Історія Ставропігійського Інституту вь послѣднемь десятилѣтіи. 1915–1925 // ВСИ. 1924.

³³ Бендасюк С. Общерусский первопечатник Иван Федоров и основанная им Братская Ставропігійская печатня во Львовѣ // ВСИ. 1934. С. 59–64.

³⁴ Онишкевичъ М. О. Бурса Ставропігійского Інститута / Юбилейний сборникъ в память 350-летия Львовскаго Ставропігійона... С. 3–8. (У 1905 р. Ця розвідка вийшла окремою брошурою російською мовою).

³⁵ Генсіорский А. Книги Ставропігійской печатни и их роль в культурной жизни Галицкой Руси / Юбилейний сборникъ в память 350-летия Львовскаго Ставропігійона... С. 56–59.

³⁶ Копыстянский А. Митрополитъ Іосифъ Сембратовичъ и его отношеніе къ Ставропігії / Юбилейний сборникъ в память 350-летия Львовскаго Ставропігійона... С. 46–48.

³⁷ Онишкевичъ М. О. Бурса Ставропігійского Інститута... С. 5.

³⁸ Бендасюк С. Общерусский первопечатник Иван Федоров и основанная им Братская Ставропігійская печатня... 1934. С. 60–61.

визначенням, полягало насамперед у зменшенні впливу духовенства на життя Ставропігійського інституту³⁹.

Таким чином, галицькі історики-русофіли, здебільшого пов'язані зі Ставропігією особистим членством чи тісними науковими контактами, започаткували систематичне вивчення історії Ставропігії. Вони опрацьовували Ставропігійський архів і ввели до обігу велику кількість нових джерел, аналізували творчу спадщину членів Інституту XIX ст., зібрали багато цікавого фактичного матеріалу на основі спогадів тогочасників. Але їхні праці хибують на численні огріхи й неточності, потребуючи критичного перегляду сучасними дослідниками. Щодо ідеологічного спрямування, то більшість із цих робіт позначені суб'єктивним підходом до оцінки тих чи тих явищ під кутом зору утвердження в Галичині русофільського руху.

ІСТОРИЧНІ СТУДІІ АВТОРІВ УКРАЇНОФІЛЬСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ 1860–1939 РР. «АНТИМОСКВОФІЛЬСЬКА» ТЕНДЕНЦІЯ

Зародження українофільської історіографії припало на початок 1860-х рр. і було обумовлене ідейним розмежуванням русофілів та народовців, поглибленням суперечок між ними стосовно шляхів національно-культурного розвитку Галичини. З 1867 р. до середини 1870-х рр. критика русофілів народовцями зосереджувалася навколо журналу «Правда» і мала поміркований характер.

Перехід до рішучої опозиції щодо русофільської ідеології був пов'язаний з іменем Михайла Драгоманова і започаткований його листом до редакції «Правди» 1874 р. Під впливом настанов цього непересічного українського інтелектуала народовці стали вживати в літературі термін «москвофіли»⁴⁰. У своїх працях «Галицькоруське письменство» (Львів, 1876), «Австро-руські споминки. 1867–1877» (Львів, 1889–1892), «Чудернацькі думки про українську національну справу» (Львів, 1892), «Галицька Русь и русско-польские отношения» (Петербург, 1897), «Літературно-суспільні партії в Галичині. До року 1880» (Львів, 1904) М. Драгоманов категорично засуджував шкідливий для національної консолідації русофільський рух, називаючи його діячів «консерваторами», «назадниками», а галицько-руську літературну мову – «ніде не існуючою в світі тарабанщиною»⁴¹. Як виразник радикально-демократичних уподобань, цей учений-політик критикував Ставропігійський інститут за його консерватизм, інертність і надмірний клерикалізм⁴².

Концепцію М. Драгоманова поділяв Іван Франко. Досліджуючи зародження русофільства, він іменував Д. Зубрицького «батьком доктрини про єдність

³⁹ Ваврик В. Р. Крепость духа // Юбилейный сборник в память 350-лѣтія Львовской Ставропігії. С. 18.

⁴⁰ Барвінський О. Драгоманов про становище львівської «Правди» і галицьке москвофільство та про автономію України. Б. м., б. р. [Відбиток]. С. 243.

⁴¹ Свенціцький І. Драгоманов і Галичане. Львів, 1922.

⁴² Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині (до 1880 р.). Львів, 1904. С. 23.

усього руського»⁴³, а «політичним ґрунтом» русофільської ідеології вважав «польсько-українське непорозуміння»⁴⁴. У працях І. Франка «Азбучна війна в Галичині 1859 р.»⁴⁵, «Нарис історії українсько-руської літератури»⁴⁶, «План викладів історії літератури руської»⁴⁷, «Із історії “москвофільського” письменства в Галичині»⁴⁸ знаходимо також окремі висновки щодо літературної й наукової спадщини Ставропігії та Галицько-руської матиці⁴⁹. У статті «Стара Русь» І. Франко дав негативну оцінку виданню Ставропігійського інституту «Зоря Галицька», вказавши, що воно занепало насамперед через зміну 1854 р., під натиском уряду, москвофільського складу редакції на людей «виразно полонофільського духа». До цієї категорії він відносив і П. Костецького, називаючи того «знарядом у руках» Агенора Голуховського⁵⁰.

Саме під впливом М. Драгоманова та І. Франка в українській довоєнній історіографії сформувався публіцистично-нарисовий антимосквофільський напрям⁵¹. Їхні засади назагал поділяли й українські радянські історики; їх дотримується й частина сучасних дослідників, мотивуючи свою позицію масштабністю постаті І. Франка. Однак подібний некритичний підхід не сприяє об'єктивному відтворенню історичного процесу.

На початку ХХ ст., у зв'язку з необхідністю протистояти русофільським і проправославним настроям Ставропігії, підвищився інтерес до неї з боку Греко-католицької церкви. Протягом 1909–1910 рр. на сторінках часопису «Нива» з'явилося декілька полемічних статей, здебільшого невстановлених авторів, які описували чи засуджували ідейне спрямування цієї громадської інституції. Так, М. Щепанюк заперечував поширену серед ставропігійських діячів думку, що модернізація греко-католицького обряду насправді приховує його латинізацію⁵². Анонімний автор назвав «Временник Ставропігійського Інституту» «одиноким органом русофільської науки і літератури, [...] який піддержує сам цвіт русофілів»⁵³. Митрополит Андрей Шептицький у по-

⁴³ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року // *Його ж.* Повне зібрання творів: у 50 т. (далі – ПЗТ). Київ, 1984. Т. 41. С. 297.

⁴⁴ Франко І. Дещо про українсько-польські відносини // *Його ж.* ПЗТ. Київ, 1984. Т. 42. Кн. 2. С. 265.

⁴⁵ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // *Його ж.* ПЗТ. Київ, 1986. Т. 47. С. 555–596.

⁴⁶ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року... С. 293–351.

⁴⁷ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви // *Його ж.* ПЗТ. Київ, 1981. Т. 32. С. 207–229.

⁴⁸ Франко І. Із історії «москвофільського» письменства в Галичині // *Його ж.* ПЗТ. Київ, 1981. Т. 31. С. 458–482.

⁴⁹ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. ...

⁵⁰ Франко І. Стара Русь // *Літературно-науковий вістник* (далі – ЛНВ). Львів, 1906. Т. 35. Кн. 9. С. 387; Т. 36. Кн. 10. С. 69.

⁵¹ Миколаєвич М. Москвофільство: його батьки і діти. Львів, 1936. 34 с.; *Хлопський син*. Українці і москвофіли або як росла наша народна свідомість і сила і хто їй помагав, а хто шкодив. Львів, 1908.

⁵² Щепанюк М., о. Чи справді облатинщене нашого обряду? // *Нива*. Львів, 1912. Ч. 19–20. С. 455–458.

⁵³ Я. П., о. Православні затії в Галичині // *Нива*. Львів, 1910. Ч. 2. С. 132.

сланні «В справі схизматицької агітації» визначив москвофільство як «хворобливий не нормально розвинений націоналізм»⁵⁴.

Нова хвиля критики Ставропігії розгорнулася в роки Першої світової війни, ставши реакцією на угодовську позицію установи щодо російської окупаційної влади. Найбільш повно вона представлена в роботі Івана Крип'якевича (Івана Петровича) «Галичина під час російської окупації...»⁵⁵. Це було серйозне наукове дослідження, що базувалося на детальному опрацюванні джерел, передовсім тогочасної преси. Автор, єдиний в українській історіографії, показав складність взаємин Інституту з російською адміністрацією в окупованій Галичині, в яких простежувалися не лише «прислужницькі», але й опозиційні тенденції, відобразив розчарування деяких його членів після захоплення росіянами Ставропігійської друкарні й переплавлення друкарського шрифту на кулі.

Більш поміркований напрям української історіографії кінця XIX – початку XX ст. репрезентували Олександр Барвінський, Наталь Вахнянин⁵⁶, Остап Терлецький⁵⁷, Лонгин Цегельський⁵⁸, Михайло Лозинський⁵⁹, Яків Гординський, Іларіон Свенціцький⁶⁰, Кирило Устиянович⁶¹, Володимир Мількович⁶². Вони вивчали галицьке русофільство в загальному контексті українського руху, з'ясовували його генетичну, соціальну і політичну природу. Я. Гординський, наприклад, запропонував відмовитися від ідеологічної оцінки цього явища і розглянути його з позицій тогочасного суспільства⁶³. Він одним із перших в українофільському таборі визнав позитивну роль русофільських діячів в українському русі 1840–1860-х рр.⁶⁴ У 1885 р. О. Барвінський опублікував нарис про діяльність українських культурно-просвітницьких товариств Галичини під назвою «Літопись суспільної роботи і сили

⁵⁴ Пастирське посланє нашого Всепреосвященного Єпископату до Всечесного Духовенства в справі схизматицької агітації // Нива. Львів, 1910. Ч. 10. С. 292.

⁵⁵ *Іван Петрович [Крип'якевич І.] Галичина під час російської окупації, серпень 1914 – червень 1915.* Б. м.: Накладом видавництва Політичної бібліотеки, 1915.

⁵⁶ *Вахнянин А.* Руська справа в роках 1891–1894. Львів: накладом К. Беднарського, 1895. 94 с.; *Його ж.* Причинки до історії руської справи в Галичині в літах 1848–1870. Львів, 1901. 98 с.; *Його ж.* Матеріали до політики русинів від часу так зв. «нової ери». Львів: Горук, 1908.

⁵⁷ *Терлецький О.* Москвофіли і народовці в 70-х роках XIX ст. Львів: Українсько-руська Видавнича Спілка, 1902. 64 с.; *Його ж.* Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Львів, 1903.

⁵⁸ *Цегельський Л.* Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна»? Львів: накладом автора, 1907. 92 с.; *Його ж.* Самостійна Україна. Відень: Союз Визволення України, 1915.

⁵⁹ *Лозинський М.* Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. Львів, 1909.

⁶⁰ *Свенціцький І. С.* Матеріали по истории возрождения Карпатской Руси: собр. соч. Львов: Ставропігійський Інститут, 1905. Ч. 1.

⁶¹ *Устиянович К. М. Ф.* Раевській и російській панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. Львовъ, 1884.

⁶² *Мількович В.* Студія критична над історією руско-польською. Львів, 1893. Ч. 1.

⁶³ *Гординський Я.* Іван Гушалевиц і його літературна діяльність. Львів, 1905.

⁶⁴ *Гординський Я.* До історії культури й політичного життя в Галичині у 60-х роках XIX ст. Львів, 1917.

русинів австрійських»⁶⁵. Відзначаючи наявність паралельних інституцій народо-всього і русофільського напрямів («Просвіта» – Товариство ім. М. Качковського, «Руська бесіда» – «Руське казино», Товариство ім. Шевченка – Галицько-руська матиця й ін.), він виділив Ставропігійський інститут як особливу русофільську церковну організацію, що не мала аналогів у народовців і була найбільш відкритою до порозуміння з ними⁶⁶. Праця висвітлювала релігійну, книговидавничу, культурну, освітню діяльність Ставропігії, інформувала про Ставропігійську бурсу тощо. Привертає увагу й нарис О. Барвінського з історії українсько-руської літератури, у якому згадувалось і ставропігійських письменників, зокрема Івана Гушалевича⁶⁷.

Після того, як русофільське керівництво Інституту вирішило втекти до Росії і його провід перебрала національно налаштована українська еліта, нові лідери спробували реабілітувати попередні позитивні надбання установи. На одному із засідань наукової колегії, до котрої належали В. Щурат, О. Барвінський і А. Андрухович, констатувалося, що Львівська Ставропігія є культурною інституцією і що «наукова праця, ведена на схилі XIX ст. великим сеньйором І. Шараневичем, не сміє знидіти в найдавніших часах»⁶⁸. В умовах гострої фінансової кризи оновленому складові Ставропігійського інституту вдалося видати збірник статей із його історії за редакцією К. Студинського. У цьому виданні розкривалися різноманітні сторони діяльності інституції в другій половині XIX – на початку XX ст.: О. Барвінський аналізував реставраційні й ремонтні роботи в Успенській церкві⁶⁹, І. Крип'якевич – роботу Ставропігійської літографії в 1847–1854 рр.⁷⁰, М. Тершаковець – едицію праць Д. Зубрицького⁷¹. Надзвичайно інформативною є публікація Івана Брика про внесок Львівської Ставропігії в організацію перших українських часописів у Галичині⁷².

Окрему групу становлять дослідники, які об'єдналися довкола Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ). У своїх студіях Михайло Возняк⁷³, Володимир

⁶⁵ *Барвінський О.* Лѣтопись суспільної роботи и силы русиновъ австрійскихъ. Львов: Просвіта, 1885.

⁶⁶ Там само. С. 29.

⁶⁷ *Барвінський О.* Огляд літератури українсько-руської. Львів, 1898. LXIX с.

⁶⁸ Звіт про діяльність Ради Ставропігійського інституту. 1920 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 22. Арк. 22.

⁶⁹ *Барвінський А.* Ставропігійська церква Успіння Пресвятої Богородиці у Львові і заходи коло її обнови і прикраси // Львівська Ставропігія. Минуте і сучасне: зб. Львівської Ставропігії / за ред. К. Студинського. Львів, 1921. Т. 1: Студії, замітки, матеріали (далі – Львівська Ставропігія...). С. 4–54.

⁷⁰ *Крип'якевич І.* Ставропігійська літографія в роках 1847–1854 // Львівська Ставропігія... С. 143–147.

⁷¹ *Тершаковець М.* Роля Ставропігії у виданню Д. Зубрицького «Історії древняго галичорусского княжества» I–III т. та його брошури «Аноним Гнездинській и Іоанн Длугош» // Львівська Ставропігія... С. 187–213.

⁷² *Брик І.* Початки української преси в Галичині і Львівська Ставропігія // Львівська Ставропігія... С. 123–141.

⁷³ *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів, 1924. С. 70; *Його ж.* Авторство азбучної статті 1834 р. // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). Львів, 1925. Т. 136–137. С. 107–118.

Гнатюк⁷⁴, Василь Щурат⁷⁵, Амвросій Андрохович⁷⁶ намагалися всебічно осмислити особливості національного відродження галицьких українців ХІХ ст. і з'ясувати роль русофілів у тогочасних політичних процесах. Ставропігія не була для них об'єктом спеціального дослідження, але вони характеризували діяльність деяких її членів. Зусиллями вчених з НТШ відбувається перехід до критично-наукового вивчення галицького русофільства на тлі відносин з усім слов'янським світом, до наукового вжитку вводяться відповідні архівні джерела, в т. ч. різні епістолярні документи. Велика робота в цьому напрямі здійснена Кирилом Студинським⁷⁷, який виявив, систематизував, проаналізував та опублікував джерела до історії культурного життя в Галичині в 1797–1857 рр.⁷⁸ і 1860–1880 рр.⁷⁹, видав кореспонденцію Д. Зубрицького⁸⁰ та Я. Головацького⁸¹. Учений також звернув увагу на те, що на формування ідеології галицького русофільства певний вплив мав перший ректор Київського університету св. Володимира Михайло Максимович⁸². Інша дослідниця Євстахія Тишинська визначила роль взаємин Д. Зубрицького з російським істориком Михайлом Погодіним у подальшому розвитку проросійських настроїв⁸³. Секретар академіка Михайла Грушевського Федір Савченко надрукував у Києві листування галичан, зокрема Я. Головацького з Осипом Бодяньським⁸⁴. Ф. Савченкові також вдалося віднайти документи, які засвідчували факт фінансування Російською імперією галицької газети «Слово»⁸⁵.

На зламі 20–30-х рр. ХХ ст. деякі українські історики старалися відійти від традиції москвофільсько-народовського взаємного поборювання. Так, 1929 р. Степан Томашівський у часописі «Нова зоря» (№ 8) порушив питання про приєднання галицького русофільства до українського національного табору і запропонував квалі-

⁷⁴ Гнатюк В. Національне відродження Австро-Угорських українців (1772–1880 рр.). Відень, 1916. С. 58.

⁷⁵ Щурат В. Хто будив культ наших заслужених // Життя і знання. Львів, 1939. Ч. 6. С. 169–170.

⁷⁶ Андрохович А. Іван Лаврівський: один з піонерів українського відродження в Галичині (1773–1820) // Записки НТШ. Львів, 1919. Т. 128. С. 51–120; *Його ж.* Львівське «Studium Ruthenum» // Там само. Львів, 1927. Т. СXLVI. С. 43–105.

⁷⁷ Студинський К. Епізоди боротьби за українство в 1863 р. Б. м., б. р. [Відбиток]. С. 498–522; *Його ж.* В адін час. Львів, 1936.

⁷⁸ Студинський К. Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 роках. Львів, 1920.

⁷⁹ Студинський К. Галичина і Україна в листуваннях 1860–1880 рр.: матеріали до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною. Харків; Київ: Пролетар, 1931.

⁸⁰ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840–1853) // Записки НТШ. Львів, 1901. Т. 43. С. 1–66; 1909. Т. 110. С. 71–120.

⁸¹ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 // Збірник фільольогічної секції НТШ. Львів, 1905. Т. 7.

⁸² Студинський К. Галичани в світліні у М. Максимовича в 1872 // Записки НТШ. Львів, 1935. Т. 153. С. 209–233.

⁸³ Тишинська Є. М. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. Львів, 1912. Т. 110. С. 101–122.

⁸⁴ Савченко Ф. Листи галичан до Бодяньського // Україна. Київ, 1929. Ч. 9. С. 91–93; *Його ж.* Західна Україна у листуванні Головацького з Бодяньським. Київ, 1930.

⁸⁵ Савченко Ф. Справа про щорічну таємну субсидію львівському «Слову» // Записки НТШ. Львів, 1929. Т. 150.

фікувати його як проміжний етап у становленні національної ідеї на галицьких теренах. Інший історик Микола Андрусяк у своїх працях «Нариси з історії галицького москвофільства» (1935 р.)⁸⁶ і «Гене́за і характер галицького русофільства в XIX–XX ст.» (Прага, 1941)⁸⁷ трактував русофільських діячів не як зрадників і запроданців російського царизму, а як носіїв староруського архетипу, доводив необхідність розмежування «невірно ототожнених в українській публіцистиці» понять «тверді русини», «галицьке національне русофільство» і «москвофільство», бо «не всі русофіли були москвофіли, але москвофільство розвинулося з русофільства»⁸⁸. Початки москвофільства М. Андрусяк пов'язував із виступом Ю. Яворського й О. Мончаловського, котрий, на його погляд, лише сприяв консолідації галичан навколо української національної ідеї⁸⁹. Проте надалі таке бачення русофільства не мало свого продовження в історіографії через політичну потребу протистояти російській культурній експансії й асиміляторській політиці не тільки за часів самодержавства, але й за радянського комуністичного режиму.

У 30-х рр. XX ст. про природу галицького русофільства писали Андрій Камінський⁹⁰ і Матвій Стахів⁹¹.

Отже, українська історіографія Ставропігійського інституту другої половини XIX – першої половини XX ст. розглядала його русофільських діячів як своїх ідейних противників, характеризуючись певною суб'єктивністю політичних підходів. І все ж проукраїнські автори не були одностайними у своїх поглядах, і тому тогочасну літературу умовно можна класифікувати за такими категоріями:

- публіцистично-нарисовий антимосквофільський напрям, який сформувався в 70-х рр. XIX ст. під впливом М. Драгоманова й І. Франка; критика Ставропігійського інституту представниками радикально-демократичного кола за його консерватизм, інертність і надмірний клерикалізм;

- критика русофільства частиною греко-католицького духовенства, з огляду на необхідність протистояти промосковським і проправославним настроям Ставропігії напередодні та під час Першої світової війни;

- критично-наукове вивчення галицького русофільства в загальному контексті українського і слов'янофільського рухів, з'ясування його генетичної, соціальної та політичної природи; публікація архівних джерел, у т. ч. епістолярної спадщини діячів Ставропігії.

⁸⁶ Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства. Львів: Просвіта, 1935.

⁸⁷ Андрусяк М. Гене́за і характер галицького русофільства в XIX–XX ст. Прага: Пробоем, 1941. 9 с. (Народна бібліотека «Наступ». Ч. 18).

⁸⁸ Там само. С. 3.

⁸⁹ Там само. С. 17.

⁹⁰ Камінський А. Народники і общероси. Їх історична ціна. Львів: Слово, 1930. 12 с.

⁹¹ Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. Зміна на Наддніпрянщині в 1860–1870-х рр.: Зворот у Галичині. Заслуга М. Драгоманова. Львів: Самоосвіта, 1938. Ч. 3. 48 с.; *Його ж.* Народні маси в русі: Історія українського політичного руху (Проти режиму перти. І. Франко). Від 1890 до 1895. Львів: Самоосвіта, 1939. Ч. 5. 75 с.; *Його ж.* Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). Скрантон: Український Робітничий Союз. Національно-освітня бібліотека, 1958. Т. 1. 208 с.

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Якщо історики-русософіли вбачали у Ставропігійському інституті правонаступника і спадкоємця Успенського братства, то радянські науковці чітко розділяли «братський» та «інститутський» періоди. Об'єктивні дослідження Ставропігії були суттєво ускладнені цензурними заборонами радянської влади, що стосувалися всіх осередків українського національно-визвольного руху. Автори, котрі принагідно торкалися цієї тематики, обмежувалися загальними міркуваннями або ж побіжними згадками про окремі аспекти.

Згідно з марксистсько-ленінською методологією, де заздалегідь «було відомо, хто є рушієм, а хто гальмом, і де півтонів і відтінків не існувало»⁹², Інститут був визначений як реакційний. Він підлягав апріорному засудженню як осередок русофільства, а його діячів трактували як монархістів, консерваторів, які заперечували радикально-соціальні рухи, співпрацювали з білогвардійською еміграцією. Показово, що у двох колективних монографіях – «Торжество історичної справедливості» (1968)⁹³ та «Історичні передумови возз'єднання західноукраїнських земель» (1989)⁹⁴, які узагальнили досягнення української радянської історіографії, про цю громадську установу не сказано ані слова. Весь поступальний розвиток українського національного руху в Галичині вибудовано за схемою «Руська трійця» – Іван Франко, а складну проблему російського чинника у формуванні української національної свідомості підмінено фіксацією виявів солідарності галицьких українців із російським революційним рухом.

Першим з радянських істориків про Ставропігійський інститут написав Григорій Гербільський. У дусі тієї ж марксистсько-ленінської методології автор зосередився на соціальному складі Ставропігії, окресливши її як світську організацію, котру очолювали українські шляхтичі, урядовці, представники української «шляхетсько-буржуазної» інтелігенції, «вірнопіддані габсбурзької монархії, люди проавстрійської орієнтації...». Він стверджував, що Інститут став осередком світського «рутенства», репрезентантом верхівки українського населення в урядових колах, своєрідним додатком до австрійських державних органів у Галичині. Водночас науковець відкинув загальноприйняті визначення цієї інституції як москвофільської. Дослідник наголошував, що не варто приписувати всій установі симпатії до російського царизму одного її члена – Д. Зубрицького⁹⁵. Г. Гербільський також першим чітко вказав на австрофільську орієнтацію ставропігійських діячів у першій половині ХІХ ст.

⁹² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.: навч. посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів та ін. Київ, 1996. С. 10.

⁹³ Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. Львів, 1968.

⁹⁴ Історичні передумови возз'єднання українських земель / ред. Ф. І. Стеблій. Київ: Наукова думка, 1989.

⁹⁵ Гербільський Г. Передова суспільна думка в Галичині (30-і – середина 40-х рр. ХІХ ст.). Львів, 1959. С. 30–31.

Найбільш ґрунтовним дослідженням в українській історіографії 1960-х рр. з історії братського руху є монографія Ярослава Ісаєвича, в якій Інститут трактується як цілком новий заклад, відмінний за структурою й напрямками діяльності від колишнього Ставропігійського братства. Головна відмінність між Братством та Інститутом, на думку вченого, полягала у зміні його значущості й функцій в українському соціумі – «він не відігравав великої ролі у громадському та культурному житті краю, а обмежувався веденням справ друкарні, як комерційного підприємства, та бурси і опікунством над церквою»⁹⁶. Друкарню Ставропігійського інституту Я. Ісаєвич уважав лише формальною спадкоємицею братської, «оскільки місце, яке вона займала в культурному житті українського народу, аж ніяк не відповідає тому місцю, яке раніше займала друкарня братства»⁹⁷.

Про втрату Ставропігією своїх провідних позицій в австрійську добу йшлося і в роботі Феодосія Стебля та Михайла Криля. На їхнє переконання, тоді це була замкнута організація, «що всіяко відмежовувалась від суспільно-культурного життя»⁹⁸.

Радянський дослідник Володимир Осечинський у праці з типовим для радянського часу заголовком «Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму»⁹⁹ критично оцінював усіх гравців на галицькій політичній арені періоду Першої світової війни: австрійський уряд, місцевих поляків, українофілів, москвофілів, Греко-католицьку церкву, російське військове командування та цивільну адміністрацію.

Активізація студій вітчизняної історії, обумовлена політичними змінами останньої чверті ХХ ст., не оминула й Ставропігійського інституту. Поштовхом до зростаючого зацікавлення минулим Ставропігії в українській історіографії став збірник статей «Успенське братство і його роль в українському національному відродженні». Серед уміщених у цьому виданні публікацій потрібно виділити розвідку Володимира Вуйцика про реставраційні роботи в Успенському храмі, в якій уперше зроблено спробу оцінити їхній мистецький рівень¹⁰⁰. На підставі вивчення архівних документів Ставропігії, її заходи щодо реставрації Успенської церкви описано у праці Олександри Киричук¹⁰¹. Статті Наталії Рибчинської¹⁰² та Ірини Орлевич¹⁰³ висвітлюють видавничу діяльність Ставро-

⁹⁶ *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. Київ, 1966. С. 186–187.

⁹⁷ *Ісаєвич Я.* Издательская деятельность Львовского братства в XVI–XVIII веках // Книга, исследования и материалы. Москва, 1962. С. 199–238; *Ісаєвич Я.* Деякі питання бібліографії видань братства // Архіви України. Київ, 1970. № 6. С. 9–16.

⁹⁸ *Стеблій Ф. И., Криль М. М.* Галицкая матица во Львове // Славянские матицы. XIX век. Москва, 1996. Ч. 1. С. 191.

⁹⁹ *Осечинський В.* Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1954.

¹⁰⁰ *Вуйцик В.* Архітектурний ансамбль Успенського братства: реставрації та обнови // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні: доп. та повідомл. наук. конф. 4–5 квітня 1996 р. Львів, 1996. С. 23–31.

¹⁰¹ *Киричук О.* Утримування Львівським Ставропігійським інститутом церкви Св. Успенія Пресвятої Богородиці // Сакральне мистецтво Бойківщини: Третє наукове читання пам'яті М. Драгана. Дрогобич, 1998. (далі – Сакральне мистецтво...). С. 18–23.

¹⁰² *Рибчинська Н.* Книготорговельні каталоги Львівської Ставропігії XVIII – початку ХХ ст. в контексті західноукраїнської книготорговельної бібліографії // Сакральне мистецтво... С. 81–84.

¹⁰³ *Орлевич І.* Видавнича діяльність Ставропігійського інституту у 1788 – 1848 рр. // Сакральне мистецтво... С. 88–94.

пiгiйського iнституту. Микола Бандрiвський та Наталiя Булик проаналiзували науковi напрацювання сеньйора Iнституту I. Шараневича в галузi археологiї¹⁰⁴.

У ювiлейному 2016 р. Львiвським iнститутом релiгiєзнавства – фiлiєю Львiвського музею iсторiї релiгiї та Iнститутом українознавства iм. I. Крип'якевича НАН України видано збiрник «Львiвська Ставропiгiя: iсторiя, персоналiї, взаємини» за редакцiєю Володимира Александровича й I. Орлевич. У книзi розглянуто важливі епiзоди iсторiї братського руху (Роман Голик, О. Киричук), його роль у розвитку Киiвської митрополiї та вплив на релiгiйне життя (Леонiд Тимошенко), розкрито аспекти релiгiйної мистецької культури XVI–XVII ст. на прикладi дiяльностi передмiських малярських братств (В. Александрович). З iнших публiкацiй цього збiрника читач може бiльше дiзнатися про засади функцiонування, соцiальний склад, внутрiшньоiнституцiйні конфлiкти Ставропiгiї (I. Орлевич, Олександр Седляр), її взаємини з василiанами у XVIII ст. (польська дослiдниця Беата Лоренс). У розвiдках Мирона Капраля та Юлiї Шустової подаються бiографiчні нариси окремих членiв Ставропiгiї, суспiльна активнiсть яких виявилася знаковою¹⁰⁵.

Намiтилися позитивнi тенденцiї щодо неупередженого осмислення генези й розвитку галицького русофiльства. Найдокладнiше iсторичне дослiдження цiєї тематики належить Оленi Аркушi та Мар'яновi Мудрому¹⁰⁶. У низцi розвiдок Степана Макарчука¹⁰⁷, Остапа Середи¹⁰⁸, Олега Турiя¹⁰⁹, Iгоря Райкiвського¹¹⁰ на основi джерельного матерiалу простежено витоки та етапи еволюцiї цього явища, з'ясовано його взаємодiю

¹⁰⁴ Бандрiвський М. Археологiчна дiяльнiсть Iзидора Шараневича (1829–1901) // Постатi української археологiї: матерiали i дослiдження з археологiї Прикарпаття i Волині: Нацiональнi читання, присвяченi пам'ятi О. Черниша. Львiв: НАН України, Iнститут українознавства iм. I. Крип'якевича, Львiвська наукова бiблiотека iм. В. Стефаника, 1998. Вип. 7. С. 95–97; Булик Н. Формування української археологiї в Галичинi у XIX столiтті: Iсидор Шараневич (1829–1901) // Матерiали i дослiдження з археологiї Прикарпаття i Волині. 2009. Вип. 13. С. 307–321.

¹⁰⁵ Львiвська Ставропiгiя: iсторiя, персоналiї, взаємини / наук. ред. В. Александрович, I. Орлевич. Львiв, 2017.

¹⁰⁶ Аркуша О., Мудрий М. Русофiльство в Галичинi в серединi XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, свiтогляд // Вiсник Львiвського унiверситету. Серiя iсторична. Львiв, 1999. С. 231–268; Мудрий М. Галицьке русофiльство в сучаснiй iсторiографiї: стан i перспективи дослiдження. // Україна: культурна спадщина, нацiональна свiдомiсть, державнiсть. Львiв, 2001. Вип. 9. С. 254–280; Його ж. Угода мiж галицькими народо-вцями та русофiлами 1882 року // Записки НТШ. Львiв, 2002. Т. 243. С. 653–666; Аркуша О. Русофiльська орієнтація в Галичинi в останнiй чвертi XIX ст. // Третiй Мiжнародний конгрес українiстів, 26–29 серпня 1996 р. Доповiдi та повiдомлення. Iсторiя. Харкiв, 1996. Ч. 1. С. 120–125.

¹⁰⁷ Макарчук С. Москвофiльство: витоки та еволюцiя iдеї (середина XIX ст. – 1914 р.) // Вiсник Львiвського унiверситету. Серiя iсторична. Львiв, 1997. Вип. 32. С. 82–98.

¹⁰⁸ Середи О. Мiсце Росiї в дискусiях щодо нацiональної iдентичностi галицьких українцiв у 1860–1867 роках (за матерiалами преси) // Россия – Украина: история взаимоотношений / ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. Москва, 1997. С. 157–169.

¹⁰⁹ Турiй О. Галицькi русини мiж москвофiльством i українством (до питання про так зване «старорусинство») // Третiй Мiжнародний конгрес українiстів. С. 106–112; Його ж. Конфесiйно-обрядовий чинник у нацiональнiй самоiдентифiкацiї українцiв Галичини в серединi XIX столiття // Записки НТШ. Львiв, 1997. Т. 233. С. 69–99.

¹¹⁰ Райкiвський I. Українське нацiональне вiдродження кiнця XVIII – початку XX ст. // Галичина. Iвано-Франкiвськ, 2000. № 4. С. 25–49.

з народовською течією. Русофільство трактується як органічна частина українського руху, певна перехідна стадія в його становленні. Тамара Полещук¹¹¹ та Ірина Мацевко запропонували розглядати русофільський рух у контексті слов'янофільського¹¹². Русофільську історіографію аналізує у своїй праці Іван Куций¹¹³.

Водночас у інтерпретації деяких вітчизняних науковців діяльність русофільських організацій Австро-Угорщини подається як окрема політико-ідеологічна та теоретико-практична проблема зі сфери зовнішньої політики Російської імперії (наприклад, Володимир Любченко¹¹⁴). Олексій Сухий у вступі до збірника джерел «Москвофільство: документи і матеріали» узагальнено описав феномен москвофільства від його зародження в другій третині XIX ст. до 1918 р., наголосивши на російській фінансовій підтримці москвофілів¹¹⁵. Про грошові дотації для членів москвофільських товариств міжвоєнного періоду мовиться й у роботах Людмили Матюшко¹¹⁶ та Віталія Передерка¹¹⁷. Заслуговує уваги випущена 2017 р. монографія Віталія Гайсенюка¹¹⁸. Поглиблюють знання про русофільство публікації І. Орлевич¹¹⁹, у яких йдеться про розкол цієї течії, діяльність її культурно-просвітніх товариств, термінологію тощо.

Отже, в українській історіографії другої половини XX – початку XXI ст. оцінка Ставропігійського інституту, як і всього русофільського руху, що його репрезенту-

¹¹¹ *Полещук Т.* Українське питання в російсько-польській суперечці // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: зб. наук. праць. Львів, 2000. Вип. 3. С. 66–73.

¹¹² *Мацевко І.* Неославизм у суспільно-політичному житті Галичини (1908–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2001.

¹¹³ *Куций І.* Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов'янщиною та Європою. Тернопіль, 2016.

¹¹⁴ *Любченко В.* Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на поч. Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. Київ, 2003. Вип. 6. С. 125.

¹¹⁵ *Сухий О.* Москвофільство в Галичині: історія проблеми // Москвофільство: документи і матеріали / вступ. ст., комент. та добірка документів О. Сухого. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. С. 3–66; Див. також: *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.

¹¹⁶ *Матюшко Л. І.* Галицьке москвофільство міжвоєнного періоду: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2007. С. 7, 8, 14.

¹¹⁷ *Передерко В.* Західноукраїнські землі в зовнішній політиці Романових на поч. XX ст. (до 1914 р.): сучасна рос. історіографія // Галичина. Івано-Франківськ, 2006–2007. Вип. 12–13. С. 360–367.

¹¹⁸ *Гайсенюк В.* Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914–1918). Чернівці: Друк Арт, 2017.

¹¹⁹ *Орлевич І.* Співпраця русофільських товариств з російською владою... С. 508–519; *Її ж.* Галицьке русофільство під час Першої світової війни // Вісник Львівської комерційної академії: зб. наук. праць. Львів: Львівська комерційна академія, 2011. Вип. 10: Ювілейний збірник на пошану С. Гелея. С. 235–249; *Її ж.* Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині // Галичина. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 22–23. С. 200–209; *Її ж.* «Отці и дѣти»...; *Її ж.* Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації // Національна ідентифікація українців Галичини в XIX – на початку XX століття (еволюція етноніма) / наук. ред. І. В. Орлевич. Львів: Логос, 2016. С. 188–222.

вала ця установа, була неоднозначною. Посилення інтересу вітчизняних істориків пострадянської доби до цього феномена обумовлювалося новими можливостями доступу до джерельних матеріалів і відповідної літератури після проголошення незалежності України. З'явилося друком багато напрацювань, в яких відображено різноманітні аспекти діяльності Ставропігії в контексті загальних студій, присвячених розвитку освіти та книгодрукування. Здійснено також перші спроби об'єктивного аналізу русофільської ідеології.

ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ

За кордоном дотичні до теми цієї книги наукові проблеми викликали зацікавлення насамперед у російській, польській та чеській історіографії.

Дореволюційна російська історіографія цікавилася суспільно-політичним і літературним життям галицьких українців з огляду на політичне замовлення російського самодержавства і представляла його у вигідному для себе світлі як протиположність українському національному рухові. До таких робіт належать передусім твори російських слов'янофілів Івана Аксакова¹²⁰, Платона Кулаковського¹²¹, Олександра Пипіна¹²², зокрема, полемічно-лінгвістичні праці про розвиток української і «галицько-руської» мов. У працях цих авторів Ставропігійський інститут згадувався у контексті формування загальноруської національної свідомості та розвитку відмінної від української галицько-руської літератури.

Згадуваний уже О. Пипін у спільній розвідці з Володимиром Спасовичем роль Ставропігійського інституту в українському національному русі вбачали в тому, що 1788 р. він залишався єдиним закладом, який офіційно заявляв про руську народність. Окрім того, на думку цих науковців, саме під впливом авторитету членів Ставропігії та їхніх понять «формувався перша література галичан»¹²³.

Вагомим внеском у вивчення братського періоду Ставропігії стала джерелознавча студія сучасної російської дослідниці Юлії Шустової¹²⁴, яка розглядає цю інституцію як міську корпорацію XVI–XVIII ст., простежуючи її зв'язок з державною та церковною владою, а також діяльність у царині культури.

Інтерес в Росії до галицького русофільства зріс на початку XX ст. і напередодні Першої світової війни з метою критики українського національного руху. Більшість

¹²⁰ Аксаков И. С. Полное собрание сочинений. Москва, 1886. Т. 1: Славянский вопрос. VII, 844 с.; Т. 2: Славянофильство и западничество. 844 с.; Т. 3: Польский вопрос и западно-русское дело. Европейский вопрос.

¹²¹ Кулаковский П. Русский язык и литература пред судом в Австро-Венгрии. Вильно, 1900.

¹²² Пыпин А. Н. О сравнительно-историческом изучении русской литературы // Вестник Европы. Санкт-Петербург, 1875. Кн. 10.

¹²³ Пыпин А. Н., Спасович В. Д. История славянских литератур. Изд. II. Санкт-Петербург, 1879. Т. 1. С. 424.

¹²⁴ Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788): источниковедческое исследование. Москва, 2009.

робіт російських авторів – Л. Бурчака¹²⁵, В. Володимирова¹²⁶, П. Казанського¹²⁷, І. Малишевського¹²⁸, Т. Флоринського¹²⁹, Ф. Арістова¹³⁰ та ін., розглядали український національний рух у Галичині як штучне явище.

Певною тенденційністю позначені оцінки ролі Ставропігійського інституту польськими істориками XIX ст. І. Дзедушицький трактував Ставропігію, опираючись на поширену в польській історіографії тезу про те, що австрійський уряд «створив русинів на противагу полякам». Автор стверджував, що для реалізації такого задуму граф Стадіон обрав «стародавній заклад руський, [...] і для своєї мети використати постановив»¹³¹. Для цього він вибрав Йоахима Хоминського, який мав стати членом Інституту й ініціювати в ньому видання часопису для українців. І. Дзедушицький звинувачував ставропігійських діячів у недостатній національній свідомості. Він підкреслював, що Ставропігія складалася із самих майже цісарських службовців, котрі мови польської «не терпіли, а по-руськи не вміли»¹³². М. Барановський у загальному огляді львівського шкільництва, написаному на основі опрацювання губерніяльних актів, зазначив, що наявних документів недостатньо для відтворення цілісної картини діяльності Ставропігійської школи, вони тільки засвідчують факт її існування. Порівнюючи стан цієї навчальної установи Інституту з братським періодом, історик писав, що славна греко-слов'янська школа на початку XIX ст. перетворилася на ритуальну школу для греко-католицького обряду¹³³.

Сучасні польські вчені звертають увагу на Ставропігійський інститут лише принагідно, аналізуючи ширші проблеми, як-от розвиток у Габсбурзькій монархії шкільництва (дослідження А. Ладишинського про галицькі школи 1774–1869 рр.¹³⁴) чи книгодрукування (праця Яна Козіка про український національний рух 1830–1840 рр., в якій згадано Ставропігійську друкарню як єдине місце, де могли видаватися українські книжки¹³⁵).

¹²⁵ Бурчак Л. Галиция, ее прошлое и настоящее. Москва: Читатель, 1914.

¹²⁶ Володимиров В. М. Неословизм и австрословянство. Санкт-Петербург: Тип. газеты «Биржевые ведомости», 1909. № 5. С. 5-12.

¹²⁷ Казанский П. С. Современные положения Червонной Руси. Австро-Венгерские зверства. Одесса: Тип. Епархиального дома, 1914.

¹²⁸ Мальшевский И. И. Западная Русь в борьбе за веру и народность. Москва, 1903. Ч. 1.

¹²⁹ Флоринский Т. Д. Зарубежная Русь и ее горькая доля. Киев: Тип. Горбунова, 1900.

¹³⁰ Аристов Ф. Ф. Карпато-русские писатели. В 3 т. Т. 1 : Исследование по неизданным источникам. Москва, 1916. — XVI.

¹³¹ *Dzieduszycki S.* Ruś Galicyjska, jej separatyzm, przyczyny tegoż działania i skutki. Gródek, 1888.

¹³² *Ibid.* S. 9.

¹³³ *Baranowski M.* Historia i statystyka szkół ludowych król. stol. miasta Lwowa. Lwów, 1895. S. 96.

¹³⁴ *Ładyżyński A.* Galicyjskie szkoły główne w latach 1774–1869 // *Studia z dziejów oświaty XVIII–XX wieku / pod red. M. Chamcówny.* Wrocław, 1993. S. 15–54.

¹³⁵ *Kozik J.* Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1840. Kraków, 1973. S. 33.

Сучасна польська дослідниця Ізабель Рьоскау-Ридель, вивчаючи народне шкільництво у Львові 1772–1848 рр., віднесла Ставропігійську школу до категорії приватних навчальних закладів релігійного напрямку для русинів¹³⁶.

Історію українофільського та русофільського рухів у Галичині аналізували В. Серчик¹³⁷, З. Фрас¹³⁸, Я. Мокляк¹³⁹.

У поле зору чеських науковців Ставропігійський інститут потрапляв як локальний феномен на тлі загальнослов'янського руху. Суспільну й інтелектуальну працю історика Д. Зубрицького досліджували В'ячеслав Ганка¹⁴⁰ та інші чеські слов'янофіли. Питання взаємин окремих ставропігійських діячів із представниками слов'янофільства порушувалися чеською історіографією міжвоєнної доби в рамках слов'янознавчих студій¹⁴¹. Особливо цікавим у цьому плані є доробок 1950-х рр. В. Гостицької¹⁴² і З. Хаска¹⁴³.

У монографії московської авторки Ніни Пашаєвої «Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв.» діяльність галицьких русофілів зображується як рух за возз'єднання з російським народом, а про Ставропігію дослідниця пише як про унікальне явище, називаючи її, поряд з Народним домом і Галицько-руською матицею, важливим культурним осередком «русского движения» впродовж XIX ст.¹⁴⁴ Олексій Міллер розглядає галицьке русофільство як елемент дискусій довкола питання про національну ідентичність галичан¹⁴⁵.

Інша російська дослідниця Марія Клопова представляє русофільство та українофільство як дві основні суспільно-політичні течії, що змагалися між собою за домінування на галицьких теренах, а Ставропігійський інститут – як центр вивчення історії «русского» народу на початку XIX ст.¹⁴⁶

Короткий огляд зарубіжної літератури з окресленої тематики дає підстави для висновку про те, що дореволюційна російська історіографія цікавилася русофільськими діячами Галичини, виконуючи передовсім політичне замовлення російського самодержавства. Певною тенденційністю позначені й оцінки ролі Ставропігійсько-

---

¹³⁶ *Röskau-Rydel I. Rozwój szkolnictwa ludowego we Lwowie w latach 1772 1848 // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne. Kraków, 1997. Z. 121. S. 385.*

¹³⁷ *Serczyk W. Historia Ukrainy. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1990.*

¹³⁸ *Fras Z. Galicja. Wrocław, 1999.*

¹³⁹ *Moklak J. Geneza moskalofilstwa wśród Ukraińców Galicyjskich // Зустрічі – Зустрічці. Warszawa, 1991. № 1. S. 117–125.*

¹⁴⁰ *Ганка В. Начало священного языка словян. Прага, 1859.*

¹⁴¹ *Paul K. J. Šafarik – Rusiní a Belorusově. Praha, 1931.*

¹⁴² *Hostiška V. K. Zap a haličsti Ukraínci // Kapitoly z dějin vzájemných vztáhu národu ČSR a SSSR. Praha, 1958. 119 s.; Hostiška V. K. V. Zap – přítel ukrajínského lidu // Slovánský přehled. Praha, 1957. S. 81–84.*

¹⁴³ *Hajek Z. Styky Jakiva a Ivana Holovackych s Josefem Podlipskim a Frantiskiem Cyrilem Kampelikem // Franku Wollmanowi k sedemdesatinám. Praha, 1958. S. 220–225.*

¹⁴⁴ *Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. Москва, 2001. С. 171, 41.*

¹⁴⁵ *Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.).*

¹⁴⁶ *Клопова М. Русины, русские, украинцы. Национальные движения восточнославянского населения Галиции в XIX – начале XX века. Москва, 2016. С. 264–565.*

го інституту польськими істориками XIX ст., які описували галицьке русофільство здебільшого в негативних тонах, акцентуючи увагу на його «зрадництві». Сучасні ж автори – як російські, так і польські – аналізують різні аспекти культурного розвитку українців Галичини без ідеологічних упереджень. Чеські науковці згадують про Ставропігію в рамках слов'янознавчих студій. Та найбільш об'єктивними є напрацювання зарубіжних учених Канади, США, Австрії, Німеччини. Проблеми русофільства осмислюють, зокрема, Джон Армстронг¹⁴⁷, Іван-Павло Химка (Канада)¹⁴⁸, Павло Роберт Магочий¹⁴⁹ (США), Мартін Поллак (Австрія)¹⁵⁰, Вероніка Вендланд (Німеччина)¹⁵¹. В. Вендланд називає Ставропігійський інститут правонаступником найвизначнішого західноукраїнського церковного братства¹⁵².

Попри такі доволі значні здобутки у дослідженні цієї проблематики, історія Ставропігійського інституту кінця XVIII – початку XX ст. тривалий час не була об'єктом окремої спеціальної студії. Тільки на зламі XX і XXI ст. вийшли друком монографії І. Орлевич «Діяльність Львівського Ставропігійського інституту (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.)»¹⁵³ та О. Киричук «Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX – початку XX ст.»¹⁵⁴. Автори відтворили цілісну картину функціонування цієї установи в окреслений період, дослідили її правовий статус, структуру, матеріальну базу, видавничу, освітню, наукову та релігійну діяльність, визначили місце Ставропігії в українському національному русі.

Ця книга є доповненим перевиданням згаданих щойно монографій.

¹⁴⁷ *Armstrong J.* Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // Ukraine and Russia. Their Historical Encounter. Papers from the 1-th Conference on Ukrainian-Russian Relations, October 8–9 1981. Hamilton (Ontario); Edmonton, 1992. P. 125–139.

¹⁴⁸ *Himka J.-P.* The Construction of Nationality in Galician Sus. Icarian Flights in Almost All Directions // Intellectuals and the Artikulation of the Nation / hrg. Von Ronald Grigor Suny and Michael D. Kennedy. Ann Arbor, 1999. P. 109–164; *Himka J.-P.* Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900. Monreal and Kingston; London; Ithaca, 1999.

¹⁴⁹ *Magoczi P. R.* Old Ruthenianism and Russophilism: A new Conceptual Framework for analysing ideologis in the ninthing century Eastern Galicia // American contributions to the ninth international congress of slavists in Kiew in september of 1993. Columbus: Slavica Publishers, 1993. P. 305–324; *Ejusd.* The Kachows'kyi Society and the National Revival in Nineteenth Century East Galicia // Harvard Ukrainian Studies. 1991. № 15. P. 48–75.

¹⁵⁰ *Pollak M.* Nach Galizien. Von Chasiden, Huzulen, Polen und Ruthenem: Eine imaginare Reise durch die verschwundene West Ostgalizien und der Bukowina. Wien; Munchen: Edition Christian Brandtütter, 1984. 208 S. *Поллак М.* До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини / Пер. із нім. Н. Вавховська. Чернівці, 2017.

¹⁵¹ *Wenland A.-V.* Die Russophilen in Galzien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland 1848–1915. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000.

¹⁵² Вендланд А.-В. Русофіли галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915. Львів, 2015. С. 43.

¹⁵³ *Орлевич І.* Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.) / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2000.

¹⁵⁴ *Киричук О.* Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX — початку XX ст.) / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2001

ДЖЕРЕЛА

Джерельна база нашого дослідження значна за обсягом і різноманітна за характером та тематикою. Внаслідок діяльності Ставропігійського інституту в період правління в Галичині Габсбургів, його контактів із державними, церковними, науковими і громадськими інституціями та участі в суспільно-політичному, культурному й науковому житті краю, відклалося чимало документів, листів та інших матеріалів.

Деякі з них – звіти Управляючої ради Інституту, Народного дому, Галицько-руської матиці, Товариства руських дам, т. зв. «Отчеты о дѣятельности» за певні роки, а також подібні звіти Київського, Московського й Петербурзького слов'янофільських комітетів, у яких йшлося про відносини з галицькими русофілами, – видані окремими брошурами. До опублікованих джерел належать також інформаційні бюлетені, заклики й відозви до народу, прохання й апеляції в урядові інстанції, декларації народних віч, програми і звіти з культурних заходів і ювілейних урочистостей, пропам'ятні листи з приводу певних суспільних подій, бібліотечні каталоги, альбоми. Ці матеріали публікувалися здебільшого у Ставропігійській друкарні; дещо, як-от тексти промов галицьких послів, виступи на вічах, відкриті листи (апеляція І. Наумовича до папи римського, лист Б. Дідицького до митрополита А. Шептицького), виходило спеціальними додатками до періодичних видань. Вони зберігаються у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ НАН України) й у фондах Львівського музею історії релігії та Львівського історичного музею.

Основний корпус неопублікованих джерел зосереджено в архіві Ставропігійського інституту – у 2-му описі 129-го фонду Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), загальний обсяг якого складає понад півтори тисячі справ.

Ця збірка матеріалів вирізняється фаховою систематизацією (відповідно до всіх норм архівної справи), котру започаткував ще в 1832 р. Д. Зубрицький¹⁵⁵, а протягом 1890-х рр. продовжив В. Мількович¹⁵⁶.

Архів Ставропігійського інституту охоплює такі групи джерел:

1) нормативно-правові акти державно-адміністративних установ, серед яких найбільш цінними є урядові та цісарські розпорядження, що містять інформацію про реорганізацію Братства наприкінці XVIII ст. та його правовий статус у нових умовах;

2) діловодні документи Ставропігійського інституту:

а) Ради Інституту: статuti, звіти, протоколи зборів, сесій і засідань, персональні картки обліку, списки членів, біографії, заяви, службові інструкції;

б) структурних підрозділів Інституту:

– матеріали, що відображають функціонування друкарні та книгарні, їхній майновий і фінансовий стан: описи обладнання, реєстри друкваної продукції, службові інструкції, інвентарні описи, звіти, доповідні записки тощо;

¹⁵⁵ Інвентарний опис документів архіву братства, складений Денисом Зубрицьким. 1832 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 854. Арк. 1.

¹⁵⁶ Звіти і доповідні записки Мільковича Володимира про підготовку архівних документів братства до їх публікації. 1892–1895 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 781. Арк. 38.

– матеріали про діяльність бурси (кількість учнів, навчальні предмети, заходи членів Інституту щодо забезпечення вихованцям умов проживання в інститутських будинках);

– документи з історії Ставропігійського музею;

3) офіційне листування Ставропігійського інституту з державними і громадськими інституціями: журнали реєстрації вхідної й вихідної кореспонденції, запрошення, поздоровлення, вітальні адреси з нагоди ювілеїв, листи урядових і церковних установ та відповіді Інституту;

4) фінансова документація: фінансові звіти, реєстри прибутків і видатків, відомості про пожертвування та їхнє використання, заснування стипендійних фондів для учнів Ставропігійської школи, справи про майнові суперечки, інвентарні описи інститутського і церковного майна, перелік інститутських будинків та документи про управління ними (здавання в оренду й отримання чиншу), баланси бюджетів, банкові чеки, страхові договори купівлі-продажу, трудові угоди; акти, пов'язані з реставрацією Успенської церкви і господарськими роботами в будівлях Ставропігійського архітектурного комплексу;

5) друковані матеріали: апеляції, прохання, некрологи, програми вечорів, ювілейних урочистостей та інших культурних заходів (зберігаються як окремі аркуші в різних справах);

6) матеріали, що засвідчують піклування Ставропігійського інституту про храм, його матеріальне утримання, а також висвітлюють стосунки Інституту зі священиками та представниками церковної ієрархії.

Особливу увагу привертає справа, в якій відклалися протоколи засідань Ради старійшин Ставропігії з 1774 до 1848 рр., підготовані до друку (порівняння почерку дозволяє зробити припущення, що це виконано Д. Зубрицьким).

Частина архіву Ставропігії – та, що залишилася після втечі її керівництва до Росії в 1915 р. (стосується переважно діяльності цієї інституції з 1894 р.), а також організаційна документація «українофільського» складу Інституту 1916–1924 рр. увійшла до 11-го фонду (Олександр Барвінський) Відділу рукописів ЛННБ НАН України.

Окремі матеріали Ставропігії після її ліквідації в 1939 р. були передані у Львівський історичний музей. Це насамперед документи про взаємовідносини і контракти між Інститутом та вчителями бурси, переліки інститутських будинків і проекти будівництва нових комплексних споруд.

Важливим джерелом для вивчення особового складу цієї громадської інституції, його чисельності, щорічної кількості нових членів став «Album czyli księga wpisujących się przyjeżdżych do Instytutu Stauropigialnego członków» (сьогодні в архіві Історичного музею) та зібраний І. Шараневичем корпус матеріалів, в яких знаходимо списки членів Львівської Ставропігії від часу її заснування (Відділ рукописів ЛННБ НАН України, ф. І. Шараневича).

Архів Ставропігійського інституту, безумовно, є найбільш повною та цінною колекцією документів з аналізованої теми, що розкривають різні аспекти його функціонування (нормативно-правовий статус, соціальну структуру і внутрішню організацію, майновий стан, напрями роботи тощо). Цю основу джерельної бази дослідження доповнюють матеріали інших фондів ЦДІА України у м. Львові та Відділу рукописів ЛННБ НАН України:

1. Нормативно-правові акти, відсутні в архіві Ставропігійського інституту (ЦДІА України у Львові, ф. 146 (Галицьке намісництво)).

2. Офіційні документи Греко-католицької митрополичої консисторії та Греко-католицького митрополичого ординаріату, які кидають світло на взаємини Ставропігії з греко-католицькою ієрархією (ЦДІА України у Львові, ф. 201, 408).

3. Документи інших українських громадсько-культурних товариств, що репрезентують контакти Ставропігійського інституту в суспільно-культурній сфері: Народного дому, Науково-літературного товариства «Галицько-руська матиця», Товариства ім. М. Качковського, Наукового товариства ім. Шевченка (ЦДІА України у Львові, ф. 130, 148, 182, 309; ЛННБ НАН України, Відділ рукописів, ф. 1), а також Бібліотеки Народного дому (ЛННБ НАН України, Відділ рукописів, ф. 2).

4. Збірки документів тогочасних українських політичних організацій, що дають змогу окреслити політичну орієнтацію ставропігійських діячів. Особливо інформативною в цьому плані є документація Головної руської ради, до котрої входило чимало членів Ставропігії: протоколи засідань, петиції, меморандуми щодо політичних подій, організаційні матеріали передвиборчих кампаній і т. д. (ЦДІА України у Львові, ф. 180 і 196).

5. Таємна кореспонденція міністерств, матеріали розслідувань і судових процесів, поліцейського нагляду над діячами Ставропігійського інституту, зазвичай пов'язані з їхніми русофільськими поглядами. Найповніша колекція таких документів зібрана в ЦДІА України у Львові (ф. 129, оп. 4 (архів Д. Маркова), значно менше їх у вже згаданому фонді НТШ (ф. 309). Ці джерела потребують критичного підходу та ретельної перевірки викладених у них фактів. Більшість із них становлять собою рукописні копії, в яких часто бракує інвентарних номерів і вказівок на місце зберігання оригіналів.

6. Рукописи членів Ставропігійського інституту, що за характером інформації поділяються на наукові (рецензії, нотатки, наукові записки й виписки, тексти праць) та політичні (проекти промов і виступів на вічах і в сеймі, протести, заяви, прохання, листування з урядовими інстанціями тощо). Найбільше їх в особистих фондах А. Петрушевича (ЦДІА України у Львові, ф. 765; ЛННБ НАН України, Відділ рукописів, ф. 77, оп. 4, 30 000 арк.), а також в іменних збірках ЦДІА України у Львові: Я. Головацького (ф. 36, 10 000 арк.), І. Шараневича (ф. 170), І. Гушалевича (ф. 177), у рукописних матеріалах інших діячів Ставропігії («Тека Зубрицького»). Рукописи П. Полянського, І. Свенціцького, О. Мончаловського, Б. Дідицького відклалися фрагментарно у Відділі рукописів ЛННБ НАН України, зокрема у фондах Бібліотеки Народного дому (ф. 2) та в окремих надходженнях (ф. 9).

7. Листування галицьких русофілів з діячами слов'янофільського відродження:

– у фондах ЦДІА України у Львові: листування Д. Зубрицького з російським істориком М. Погодіним (ф. 309), О. Бодяньського з В. Ганкою (ф. 309), а також окремі листи Я. Головацького, А. Петрушевича, І. Шараневича, І. Гушалевича, А. Добрянського, Б. Дідицького (ф. 129, 309, 362, 765);

– у Відділі рукописів ЛННБ НАН України: листи В. Мацієвського, Л. Блеве, І. Копітара, Я. Коллара, М. Костомарова, П. Шафарика;

Цікаві сторінки взаємовідносин москвофілів і народовців знаходимо в кореспонденції О. Барвінського, котрий підтримував письмові контакти зі ставропігійськими

лідерами І. Шараневичем¹⁵⁷ і Б. Дідицьким¹⁵⁸. Частина епістолярної спадщини діячів Інституту вже впроваджена до наукового вжитку, зокрема у збірниках НТШ.

Насичену фактажем групу джерел складає мемуарна література. Це передовсім рукописний «Дневник» О. Мончаловського (ЛННБ НАН України, Відділ рукописів, ф. 2, оп. 1, спр. 415), а також опубліковані мемуари членів Ставропігії або наближених до них осіб: Я. Головацького¹⁵⁹, М. Устияновича¹⁶⁰, В. Ваврика¹⁶¹ та ін. Зміст цих спогадів допомагає зрозуміти і світоглядні переконання окремих персоналій, і тогочасне суспільство загалом.

Наступною групою джерельного матеріалу є преса того періоду. Важливі відомості для висвітлення історії Ставропігійського інституту і його ролі в галицькому суспільно-політичному житті подають часопис «Зоря Галицька» (1864–1868), що видавався заходами Інституту, та його власний періодичний орган «Временник з місяцесловом на рік...» (1864–1915, 1924–1939), де публікувалися знані історики Галичини, члени Ставропігії А. Петрушевич, І. Шараневич та ін.

Діяльність цієї громадської інституції відображена і на шпальтах інших періодичних видань, серед яких:

- «Вісник Народного Дому» (1882–1914), «Календар общества ім. М. Качковського» (1884–1914), у яких друкувалися річні звіти зі зборів Управляючої ради, дані про кількісні і якісні зміни в галицьких організаціях протягом року, некрологи, ювілейні вітальні статті;

- русофільські газети «Слово» (1861–1887), «Пролом» (1880–1882), «Галичанин» (1889–1904), «Русское слово» (1890–1896, 1912–1914), журнал «Наука» (1871–1885), що виходив за редакцією І. Наумовича в Коломиї;

- народовська («українофільська») періодика: «Правда» (1867–1879), «Батьківщина» (1879–1896), «Діло» (1880–1913), «Календар товариства «Просвіта» (1883–1914); церковний часопис «Нива» (1904–1939);

- урядовий часопис «Руський Сіон»;

- окремі номери польськомовної львівської преси: «Gazety Lwowskiej», «Gazety narodowej», «Codziennika polskiego», краківської «Nowej reformy», чернівецької «Bukovinen parihnten», а також чеських «Narodnih listiv», люблянського «Slovenskoho sveta».

У роботі використано і праці тогочасних українських діячів, котрі полемізували зі членами Ставропігії, а саме: М. Драгоманова, І. Франка, О. Барвінського, О. Терлецького, Ю. Романчука, К. Левицького, Л. Цегельського, М. Грушевського та ін.

Як бачимо, джерельна база досліджуваної теми є достатньо різноманітною за змістом і значною за обсягом, що відкриває можливості для поглиблених студій та переосмислення низки усталених в історіографії стереотипів.

¹⁵⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2; ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 11. Спр. 2769 / п. 166 (Листування О. Барвінського з І. Шараневичем).

¹⁵⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 11. Спр. 13513 / п. 200 (Лист Б. Дідицького до О. Барвінського. 3 грудня 1882 р.).

¹⁵⁹ Воспоминания о Маркьяне Шашкевиче и Иване Вагилевиче. Из записок Якова Головацкого // Литературный сборник издаваемый Галицко-русскою матицею. Львов, 1885. Вып. 1.

¹⁶⁰ Устиянович К. М. Ф. Раевскій и російскій панславизмъ. Львов, 1884.

¹⁶¹ Ваврик В. Р. Крепость духа... С. 6–21.

Розділ II

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ СТАВРОПІГІЇ У ПРАВОВИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ

ВІДНОСИНИ З ДЕРЖАВОЮ ТА ЦЕРКВОЮ

Львівський Ставропігійський інститут, заснований наприкінці XVIII ст., став правонаступником колишнього Успенського братства – важливої інституції середньовічного типу, котра функціонувала у Львові впродовж тривалого періоду і пронесла елементи середньовічного корпоративного устрою практично через всю епоху нової історії¹⁶².

Після включення Галичини до складу Австрії 1772 р. Львівське Успенське братство постало перед необхідністю чітко визначити своє місце у новій правовій системі. Цей процес охопив кінець XVIII – першу половину XIX ст., коли, внаслідок розтягнених у часі заходів австрійської влади, фундації Ставропігії поступово звужувались і врешті вона набула значення місцевого закладу. Її реорганізація розпочалася в контексті релігійної реформи Габсбургів, що мала на меті послабити вплив Католицької церкви, обмеживши її роль у всіх сферах життя держави.

У 1770–1786 рр. контроль влади за діяльністю Успенського братства передбачав регулярне звітування братчиків про окремі види його роботи¹⁶³. Указом австрійського імператора від 2 лютого 1776 р.¹⁶⁴ Ставропігії було заборонено звертатись у церковних справах безпосередньо до Риму. Урядовим розпорядженням також скасовано статутну норму щодо виборів старійшин цієї інституції за присутності делегатів Конгрегації пропаганди віри. Пошуки підтримки у Священній Конгрегації в Римі, перед якою братство у 1780 р. клопоталося про безпосереднє підпорядкування своєї діяльності Апостольському престолу, були безнадійними¹⁶⁵, бо, як уже зазначалося, відповідно до тогочасного законодавства Австрійської держави, всі церковні установи та духовенство підпорядковувалися цісареві, а не папі¹⁶⁶. Функціонування цієї організації ускладнювалося й значними матеріальними втратами, яких вона зазнала під час пожежі Успенської церкви у 1779 р.

Готуючись до реалізації секуляризаційної політики Габсбурзької монархії, Губернське управління 15 листопада 1782 р. дало вказівку Фінансовій прокуратурі

---

¹⁶² Шустова Ю. Э. Обряды и ритуалы как ментальные категории средневековых корпораций: источники и проблемы интерпретации // Источниковедение. Проблемные лекции: учебно-методологический модуль / сост. Р. Казаков, О. Медушевская, М. Румянцева. Москва, 2005. С. 366–382. (Серия «Я иду на занятия...»).

¹⁶³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 4; ВСИ. Львов, 1864. С. 71.

¹⁶⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 15.

¹⁶⁵ Свистун Ф. Прикарпатская Русь под владением Австрии. Львов, 1896. Т. 2. С. 262.

¹⁶⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 4.

з'ясувати на підставі документальних свідчень характер Львівського Успенського братства і визначити, чи воно є світською чи релігійною організацією. Сподіваючись підтвердити свої привілеї в австрійського монарха за традиційною схемою (як при вступі на трон нового короля Речі Посполитої), братство звернулося до Галицького губернаторства з поданням про ставропігійні права, надані їй константинопольським і антиохійським патріархами ще наприкінці XVI ст. та скасовані Римським престолом на початку XVIII ст. Однак саме церковний статус братства унеможливив його існування в нових політичних умовах, оскільки в 1787 р. вийшло розпорядження цісаря Йосифа II про ліквідацію церковних братств у всій державі. Відтак губернським декретом від 3 березня 1787 р. було наказано припинити діяльність Ставропігії та конфіскувати її майно¹⁶⁷. Для опікування церквою дозволялося вибирати кілька осіб, «які були б не керівниками Братства, а лише вітцями церкви, й повинні б називатися провізорами, тобто наглядачами за майном»¹⁶⁸. Отже, відтепер функції досі суспільно активного громадського об'єднання зводилися до нагляду за храмом, його матеріальним станом. Надвірний декрет Йосифа II від 7 вересня 1788 р. анулював усі попередні права Ставропігії, аргументуючи це тим, що законодавство й королівські привілеї колишньої Речі Посполитої вже не мають юридичної сили¹⁶⁹.

У пізніших інститутських документах 60-х рр. XIX ст. Львівське братство в період 1772–1788 рр. порівнювали із «кораблем у морі під час шторму, його існування було непевне й у своїй діяльності повністю паралізоване»¹⁷⁰. Через це воно поступово втрачало свою вагому роль у суспільному та культурному житті українців. Але інерція консерватизму і попередньої слави виявилася настільки сильною, що Львівська Ставропігія таки зуміла врешті-решт, після суттєвої реорганізації, пристосуватися до умов Габсбурзької монархії.

Зорієнтувавшись у новій австрійській секуляризаційній політиці, конфраaternія надіслала до цісаря апеляцію, в якій наголошувалося на світському спрямуванні цієї інституції та її відмінності від інших братств, які діяли під назвою церковних. Члени Ставропігії підкреслювали, що опіка над Успенською церквою, утримування парафіяльного майна, фундацій для церковних шкіл і притулку для сиріт, заснування стипендійних фондів для бідних студентів, фінансування єдиної на той час української друкарні надають Братству ознак закладу «національного значення для русинів»¹⁷¹, на відміну від інших організацій цього типу, котрі зосереджувалися на суто церковних справах і мали локальний характер. Перелік напрямків діяльності Львівського братства переконав австрійську владу в доцільності його функціонування, оскільки причиною, якою уряд мотивував ліквідацію численних монастирів та духовних інституцій, було те, що вони «не мали жодного практичного значення для краю і суспільства»¹⁷².

¹⁶⁷ ЦДДА у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 7–8.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Там само. Оп. 1. Спр. 1030. Арк. 7–8.

¹⁷⁰ Там само. Спр. 3.

¹⁷¹ Там само. Арк. 2–3.

¹⁷² *Chotkowski W.* Historia polityczna dawnych klasztorów Panienskich w Galicyi 1773–1848. Kraków, 1905. S. 3.

Узявши до уваги апеляцію членів Успенського братства, проблему вирішили компромісно. 7 жовтня 1788 р. Йосиф II видав рескрипт, в якому зазначалося, що за «документально підтвердженим характером цього закладу він відрізняється від інших братств своєю визначеною кінцевою метою і лише за назвою є братством»¹⁷³. Членам Ставропігії надано статус настоятелів (батьків) греко-католицької нації з правом патронату над храмом Успіння Пресв. Богородиці, утримання друкарні, школи для навчання молоді свого релігійного обряду та управління майном колишнього Братства¹⁷⁴. Ставропігія зобов'язувалася оплачувати працю священників Успенської церкви з власних фондів і забезпечувати їх житлом. Її представники повинні були подавати фінансові звіти для перевірки Губернаторству. Визнавши право цієї інституції на існування, декрет усе ж чітко не регламентував ні засад її діяльності, ні принципів взаємин з владою, ні внутрішньої організації. Остаточо визначено юридичний статус установи в низці наступних документів різних урядових інстанцій.

Надвірний декрет Йосифа II не підтвердив давніх прав Ставропігії, наданих константинопольським патріархом, польськими королями і папою. Йшлося передусім про незалежність від влади місцевого митрополита, самостійне ведення фінансових справ, особливий привілей друку. У зв'язку з цим, діячі Ставропігії продовжували надсилати петиції до уряду¹⁷⁵. Після розгляду протягом 1790–1792 рр. питання про доцільність збереження колишніх братських привілеїв Фіскальне управління* 9 січня 1790 р. видало ухвалу щодо статусу Ставропігії. В документі підкреслювалося, що «всі вольності та права, які були надані Братству патріархами й польськими королями, скасовуються». Із трьох варіантів, що обговорювалися (Провізоріат, інститут, товариство), Фіскальне управління обрало як найбільш доцільну назву «інститут» і офіційно закріпило її за Ставропігією¹⁷⁶.

У деяких інших джерелах першої половини XIX ст. новоутворений заклад іменується «церковним і шкільним провізоратом» або «об'єднанням отців церкви» чи «прихильників греко-католицької церкви руської народності»¹⁷⁷.

24 березня 1790 р. Губернське управління видало нове розпорядження, яким обмежувало права Ставропігії. Перш за все це стосувалося формулювання мети Інституту – з положення вилучили право утримування хворих, оскільки для цього існував загальний шпиталь. Ще попередньою урядовою постановою – від 7 квітня 1789 р. – шпиталь при Успенському братстві було передано товариству по догляду за убогими. Наступним документом – ухвалою від 25 травня 1791 р. – Губернаторство зобов'язало Ставропігію щороку подавати державній бухгалтерії звіт про управління майном та доходи¹⁷⁸.

Ставропігійські діячі й надалі зверталися до уряду з різними петиціями, не втрачаючи надії відстояти свої права. У липні 1791 р. під керівництвом сеньйора Івана

¹⁷³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 3.

¹⁷⁴ Там само. Спр. 8. Арк. 2–7.

¹⁷⁵ Історія Львова. Київ, 1984. С. 48.

* Фіскальне управління – орган, який відповідав за фінансову діяльність державних організацій.

¹⁷⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 7.

¹⁷⁷ Там само. Ф. 201 (Греко-католицька митрополічна консисторія). Оп. 5. Спр. 134.

¹⁷⁸ Там само. Спр. 7.

Мановарди та за участю членів Інституту: Павла Урмовського, Якова Березницького, Івана Бачинського, Стефана Завалкевича, Миколи Литвиновича, Івана Горбачевського, Євстахія Вітавицького та Івана Зарицького складено проект привілею, який за посередництвом окружного уряду надіслано до Губернаторства¹⁷⁹.

Надвірний декрет від 16 лютого 1793 р. підтверджував право патронату над храмами св. Онуфрія й Успіння та утримання конфесійної школи для убогої української молоді. Щодо видавничої справи, то Інституту надавався «власний привілей друку терміном на 20 років з правом продажу книг у Галичині та із заборонаю продажу в інших коронних краях, але з правом продавати їх за кордоном»¹⁸⁰. Прохання про затвердження патріарших, королівських і папських привілеїв братчикам було відхилене через невідповідність їх діючому австрійському законодавству. Важливим моментом у цьому рескрипті було те, що Ставропігію віднесли до розряду фундацій*. На підставі цього, Губернське управління 22 березня 1793 р. наказало Фінансовій прокуратурі підготувати відповідний фундаційний акт. Упродовж усього наступного періоду Ставропігія у своїй роботі керувалася цісарськими декретами 1788 і 1793 рр. і своїми давніми братськими звичаями та традиціями.

Довготривалі переговори між цією громадською інституцією та урядом, а також численні постанови державних органів, «лише довели, яких труднощів завдає визначення справжньої суті Інституту, його багатостороння діяльність і своєрідність»¹⁸¹. Ставропігійський інститут як покровитель (патрон) церкви належав до релігійних організацій. Цей статус підтверджувався і обов'язком його членів бути присутніми на всіх ритуальних обрядах, служити взірцем християнської добродієвості та громадянських чеснот. Одночасно як опікун церковного майна Інститут міг тільки частково вважатися церковним братством. Будучи власником шкільного фонду і притулку для сиріт, стипендійних фондів, він підпорядковувався тим правилам, які австрійське законодавство передбачало для приватних об'єднань. З огляду на видання і поширення книг цією інституцією, її можна було трактувати і як мецената народної освіти.

Справа підготовки фундаційного акта була надовго призупинена, і шойно у звіті Губернаторству від 22 березня 1816 р. Фінансова прокуратура знову активізувала це питання, запропонувавши залучити інші урядові інстанції до вивчення й збору матеріалів, необхідних для складання фундаційного документа і привілею друку. Відтак Губернаторство постановило спільно із шкільною інспекцією, державною бухгалтерією та Львівською греко-католицькою митрополичою консисторією вивчити стан і майно Інституту¹⁸². Розгляд цієї справи спільною комісією тягнувся аж до

¹⁷⁹ Там само. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802 (Протокол засідань Ради за 1772–1848 рр.). Арк. 2–4.

¹⁸⁰ Там само. Спр. 8. Арк. 12.

* Фундація – установа, що володіла певним майном, утворювала власні фонди та ін., підпорядковуючись у своїй діяльності державі. Зарахувавши Ставропігію до фундацій, австрійська влада таким чином визнала пріоритетним напрямом її роботи фінансовий. Тому підготовкою фундаційного акта для Ставропігійського інституту було наказано займатися Фінансовій прокуратурі.

¹⁸¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 201. Спр. 3.

¹⁸² Там само. Спр. 15. Арк. 11.

1828 р. Викладені нею положення, що повинні були стати основою фундаційної грамоти, мали на меті похитнути демократичні засади Ставропігії: зосередити управління інституцією в руках обраного на тривалий термін сеньйора¹⁸³ та змінити одну з головних норм діяльності Братства, яку воно виборювало протягом усього свого існування, – принцип виборності духовенства світськими громадами та підлеглості духовних осіб цим громадам¹⁸⁴. У відповідь ставропігійські діячі зазначили, що не заперечують проти обрання їхнього керівника на довший час, який, однак, варто обмежити трьома роками. Що ж до пропозиції запровадити верховенство пароха над членами Інституту, то, на їхній погляд, це «суперечить інтересам Інституту та влади, яка його контролює, бо було б ненормально, щоб Інститут як колятор (той, що наймає, дає згоду на призначення – *авт.*) пароха був ним контрольований»¹⁸⁵. Ще одним аргументом, котрий наводився комісії, стало те, що фінансова діяльність Ставропігії пробуває під наглядом провінційної державної бухгалтерії й окружного староства (саме їм подавалися звіти про щорічні прибутки)¹⁸⁶, а не церковної влади. Ініційовані зміни призвели б до абсолютного домінування духовної влади та її контролю практично над усіма сферами діяльності інституції.

Через усі ці розбіжності між Ставропігійським інститутом та комісією у формулюванні основних засад функціонування цієї громадської установи проект фундаційної грамоти не був представлений урядові.

Розпорядженням від 21 серпня 1830 р. Губернаторство доручило Фінансовій прокуратурі підготувати проект фундаційного акта, врахувавши всі умови надвірного декрету 1793 р., окрім однієї: Ставропігія мала отримати не винятковий привілей на друк українських книг, а лише дозвіл видавати і продавати їх за кордоном¹⁸⁷. Бо, на думку авторів нового декрету, таке виняткове право друку могло б завдати збитків іншим львівським друкарням, що порушувало закон про промисловість, який гарантував вільну конкуренцію.

Відтепер юридичні справи Інституту належали до компетенції Фінансової прокуратури. Це відповідало імператорській постанові від 22 грудня 1820 р., згідно з котрою «інституції, які перебувають під державним керівництвом, мусять підпорядковуватися Фінансовій прокуратурі». Таке рішення мотивувалося винятковою роллю держави як гаранта захисту всіх закладів та організацій на її території й найвищого нагляду за ними¹⁸⁸. У праві Інституту на незалежність від місцевої ієрархії, яке братчики так наполегливо відстоювали, їм було відмовлено. Діяльність Ставропігії підпорядковувалася місцевій владі, а кожна окрема її сфера контролювалася відповідним державним органом (церква – консисторією, школа – шкільною інспекцією тощо).

Підготовка фундаційного акта тривала до 1848 р. У період «Весни народів», який характеризувався досить прихильним ставленням австрійської влади до га-

¹⁸³ Там само. Арк. 10–12.

¹⁸⁴ *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. С. 85.

¹⁸⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 17. (Листи Галицької фінансової прокуратури до Галицького губернаторства про реорганізацію інституту, 1838–1832).

¹⁸⁶ Там само.

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Там само. Спр. 2.

лицьких українців, члени Ставропігійського інституту, намагаючись використати цю сприятливу ситуацію для зміцнення позицій своєї установи, звернулися (знову ж таки дотримуючись традиції підтвердження привілеїв у кожного нового правителя) з петицією про конфіскацію їхніх прав до імператора Фердинанда. 12 березня 1848 р. ставропігійські діячі представили самостійно розроблений проект фундаційного документа і проект статуту Інституту, підготованого вперше за весь час перебування Галичини у складі Австрії¹⁸⁹.

У проекті статуту стверджувалося, що «об'єднання русинів світського стану, яке існує у Львові як патрон греко-католицької міської парафіяльної церкви Успіння Пресвятої Богородиці, визначає своєю метою турботу про збереження святої християнсько-католицької віри за східним обрядом, збереження і сприяння руській національності просвітою, релігійно-моральною освітою та духовним збагаченням одновірців»¹⁹⁰. Матеріальними засобами для виконання цих релігійно-просвітніх завдань мали слугувати доходи з власності: храму Успіння Пресв. Богородиці, ритуальної школи, друкарні та літографії, книгарні, інститутських фондів і земельних ділянок, добровільних пожертвувань, дарунків та заповітів членів Інституту й інших громадян. Роль протектора відводилася крайовому (місцевому) уряду.

Імператор Фердинанд відповів, що висловлене в петиції прохання підтримує «і тим самим виявляє свою прихильність до Ставропігійського інституту»¹⁹¹. Імператорський декрет конфірмавав права Ставропігії на утримання друкарні, літографії, школи, а також право патронату та володіння всім майном (будинками і фондами). Щодо особливих друкарських преференцій зауважувалося, що дозвіл на видавничу діяльність не може мати форми привілею – це лише дозвіл на право друку. Справа остаточного визначення правового статусу Ставропігійського інституту і прийняття фундаційного акта залишилася до кінця не вирішеною. Зміни у внутрішньополітичному житті держави внаслідок поразки революції 1848 р. знову відтягнули розгляд цього питання.

Змінити свій правовий статус і здобути підстави для відновлення повноцінного функціонування у структурі Греко-католицької церкви стало можливим для Львівської Ставропігії тільки з другої половини 1850-х рр., після укладення Австрійською монархією Конкордату з Римським престолом. Обговорюючи умови підписання Конкордату, Апостольська столиця, з-поміж іншого, наполягала й на визнанні Львівської Ставропігії церковною організацією, її звільненні з-під контролю світської влади й переведенні під юрисдикцію церковної ієрархії, поверненні колишньої назви братства і привілею церковної освіти. Конкордат 1855 р. суттєво вплинув на становище Церкви, ставлення влади до духовенства. Він також розширив компетенцію митрополії на монастирські маєтки й мирянські об'єднання і посприяв Ставропігії в набутті нею свого статусу.

У травні 1855 р. Галицьке намісництво погодилося на зміну статусу Ставропігійського інституту. 20 травня воно постановило, що Інститут не може надалі вважатися фундацією, оскільки володіє не власним майном (як цього вимагав § 646 чинного законодавства), а шкільним і церковним маєтками Успенського храму. Од-

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само. Спр. 3. Арк. 6.

¹⁹¹ Там само. Спр. 2. (Протоколи засідань правління «Галицько-руської матиці», 1848).

нак процес переведення Інституту в структуру Церкви через бюрократичні перепони розтягнувся в часі аж до кінця 1860-х рр.

28 червня 1856 р. Надвірна канцелярія запропонувала Міністерству віросповідань і освіти переглянути статус церковних братств крізь призму зауваг Апостольського престолу й передати їх у відання Церкви. Спершу міністерство відхилило ініціативи Риму щодо відновлення Ставропігійського братства, мотивуючи це «значними адміністративними утрудненнями таких змін». В урядових рекомендаціях від 29 грудня 1857 р., зокрема, пояснювалося, що Інститут не можна переводити під юрисдикцію львівського єпископа, бо Ставропігія завжди була незалежною від єпископської влади¹⁹².

Лише 19 грудня 1860 р. уряд остаточно вирішив віддати цю справу в компетенцію Галицької митрополії Греко-католицької церкви разом з усією офіційною документацією. Відповідно до Конкордату, впродовж 1860–1863 рр. Галицьке намісництво обговорило з митрополією консисторією всі актуальні питання стосовно прав і форм діяльності Львівської Ставропігії¹⁹³. Це й дозволило нарешті затвердити її статут, чого віддавна домагалися ставропігійські лідери.

Перший статут Інституту був прийнятий у 1863 р. Цього ж року почав виходити і щорічник «Временникъ Ставропігійського Інституту», в якому висвітлювалася його робота, публікувалися річні звіти. Із запровадженням конституційних реформ в Австрійській державі 1860-х рр. діячі Ставропігії активізували попередні намагання повернути своїй установі статус братства.

Та вже 1867 р., у зв'язку з утвердженням нового конституційного устрою та появою закону про товариства, згаданий статут довелося змінювати. Інститут опирався намірам австрійського уряду зарахувати його до звичайних громадських культурно-просвітницьких об'єднань (на зразок Галицько-руської матиці та ін.). В історичній довідці львівського воєводи про Ставропігійський інститут читаємо, що «він ніколи не підкорявся статутним правилам товариства, а займав окреме незалежне становище в організації церкви»¹⁹⁴.

Новий статут 1868 р. став результатом компромісу: з одного боку, Інститут отримав статус культурно-просвітницького товариства для «вищих верств» галицьких українців із широким спектром діяльності (за винятком політичної)¹⁹⁵, а з іншого – за ним визнавався колишній статус релігійного об'єднання мирян у структурі Греко-католицької церкви.

Практично Інститут повернув собі колишні права братства і, крім можливостей освітньої, добродійної, господарської, культурної, наукової активності, знову здобув законні підстави для впливу на церковну політику, згідно з давніми традиціями собороправності української Церкви, в якій миряни й духовні особи вважалися єдиним Христовим тілом¹⁹⁶. Це право Ставропігійського інституту гарантувалося й внутрішніми правилами Греко-католицької церкви. Так, зокрема, у «Порядку» про-

¹⁹² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 12 зв.

¹⁹³ Там само. Спр. 12. Арк. 12–14.

¹⁹⁴ Там само. Спр. 18. Арк. 3.

¹⁹⁵ Там само. Спр. 4–5.

¹⁹⁶ Федорів І., о. Організаційна структура української церкви. Торонто, 1990. С. 102–106 (Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді. Ч. 31).

ведення Львівського собору 1891 р. вказувалося, що в ньому, поруч із «преосвященним митрополитом в мантії, омофорі з погрудним хрестом поверх омофора, в митрі і з жезлом, преосвященними єпископами в мантіях і митрах, крилошанами капітульними в тогах крилошанських, прочими священиками в реверендах і поясах, принадлежащих їх достоїнству», має брати участь і «всепочтенний Предсідатель і Сеніор славетного Інститута Ставропігійского в одежи чорной, яка уживається в публічних торжествах»¹⁹⁷.

Проте в самому тексті статуту поширення канонічного права на Ставропігійський інститут не було закріплене аж до кінця 1880-х рр. Це дозволило австрійському урядові розглядати деякі дії Інституту в церковному житті як перевищення статутних повноважень і, відповідно до § 24 Закону про товариства й об'єднання, застосовувати юридичні санкції, що передбачали навіть «розв'язання» (ліквідацію) цієї установи. Так, наприклад, у 1882 р., коли Інститут як ставропігійська релігійна організація запротестував проти реформи ордену василіан та усунення з митрополичого престолу Йосифа Сембратовича, його, як звичайне громадське товариство, звинуватили, за світським австрійським законодавством, в ігноруванні статутних норм і в незаконній політичній діяльності¹⁹⁸. Натомість в іншому випадку, щоб обґрунтувати своє негативне ставлення до сформованого в 1915 р. українофільського складу Ставропігії, уряд Другої Речі Посполитої покликався на церковне право і назвав цей особовий склад у 1924 р. недійсним через недотримання правил вступу нових членів¹⁹⁹.

У грудні 1911 р., 3 і 24 січня та 21 лютого 1912 р. Ставропігійські діячі на засіданнях обговорювали та уклали ще один статут, написаний польською мовою. Обрана мова документа, ймовірно, пов'язана з угодовською позицією русофілів щодо місцевої влади, репрезентантами якої здебільшого були поляки. Під час виборів до Галицького сейму 1908 р. намісник Галичини Анджей Потоцький виступав проти національних вимог українського населення й підтримував русофільську течію в громадсько-політичному житті краю. Окрім того, використання русофільськими товариствами у своїх виданнях російської мови викликало невдоволення місцевих урядовців, котрі відповіли на це різними санкціями – ненадання субсидій на видавничу діяльність Товариству ім. М. Качковського в 1909 і 1910 рр., притягненням до суду, накладенням штрафів тощо²⁰⁰.

У вступі до документа наголошувалося, що він складений на основі попередніх статутів та із врахуванням довголітніх практик функціонування цієї інституції. Утривалюючи традицію правонаступності щодо Братства, укладачі цього статуту повторювали положення ранніх аналогічних актів про те, що правове становище Інституту базується на декреті антиохійського патріарха Йоакима з 1586 р., конфірмованому константинопольським патріархом Ієремією в 1587 і 1589 рр., а також польськими королями Зигмунтом III 1592 р., Владиславом IV 1634 р., Яном Казими-

¹⁹⁷ Чинности і рѣшеня руского провинціального Собора въ Галичинѣ отбувшогося во Львовѣ въ роцѣ 1891. Львовъ, 1896. С. 13–14.

¹⁹⁸ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 4. (Архів Д. Маркова). Спр. 115. Арк. 7.

¹⁹⁹ Там само. Оп. 2. Спр. 727. Арк. 1–5; Спр. 730. Арк. 1–5.

²⁰⁰ Орлевич І. В. Товариство імені Михайла Качковського в національно-політичному русі галицьких українців (1874–1914) // Наука. Релігія. Суспільство. Донецьк, 2009. № 4. С. 106.

ром 1649 р., Михайлом Корибутом 1669 р., Яном III 1676 р., Августом II 1697 р., Августом III 1735 р. і Станіславом Августом 1766 р., а згодом австрійськими цісарями: Йозефом II 1788 р. і Франциском II 1793 р.²⁰¹ Характер Інституту було визначено як релігійний, освітній, культурний і гуманітарний. Завдання установи залишалися ті самі: зберігати християнсько-католицьку віру греко-східного обряду серед «руско-го» народу, підтримувати «руську» народність і допомагати її культурному розвитку, дбати про освіту та релігійно-моральне виховання своїх співвітчизників. Ставропігія й надалі мала право вносити меморіали і петиції у справах, що стосувалися Греко-католицької церкви та греко-католицького обряду, а також висловлювати власну думку щодо кандидатів на митрополичий та єпископські престולי²⁰². Зазначене право «висловлювати думку» мало радше символічне значення, позаяк було позбавлене подальшої практичної реалізації.

Як бачимо, з 1860-х рр. компетенцію Ставропігійського інституту окреслювали його статuti, які періодично оновлювалися. Вона охоплювала найрозмаїтіші сфери суспільного життя: 1) нагляд і матеріальне «підтримування в належному стані» комплексу Успенського храму (придбання церковного начиння, оплата священнослужителів і надання їм безкоштовного помешкання), ведення на правах церковного братства всіх фінансових справ (сплата податків, ремонтні та реставраційні роботи, зміна інтер'єру й екстер'єру Ставропігійського комплексу, утримування церковного хору); 2) участь у діяльності Греко-католицької церкви, представництво на церковних соборах; 3) організацію культурно-релігійних акцій – проведення урочистих святкувань знаменних подій, влаштування панахид, концертів тощо; 4) збір добродійних пожертвувань і формування стипендійних фондів на освіту малозабезпеченої молоді; утримування Ставропігійської бурси; 5) матеріально-технічне й організаційне забезпечення роботи друкарні; видання літератури, насамперед богослужбових книг; 6) торгівлю книгами й іншу комерційну діяльність; 7) наукові дослідження з історії; 8) збирання пам'яток матеріальної культури й комплектування фондів Ставропігійського музею і Ставропігійського архіву. Інститут утримував друкарню, бурсу, архів, бібліотеку, музей.

Отже, правовий статус Львівської Ставропігії був чітко визначений і оформлений у вигляді статуту лише в другій половині 1860-х рр. Він виключав політичну активність Ставропігії, передбачаючи натомість меценатську й культурно-просвітницьку роботу. В останній третині XIX і на початку XX ст. Ставропігійський інститут діяв у двох правових площинах: світського правового поля Австро-Угорської імперії (як громадсько-культурне товариство) і канонічного церковного права (як релігійна інституція, котра у своєму внутрішньому житті керувалася наданими їй ще наприкінці XVI ст. константинопольським патріархом і на початку XVIII ст. Апостольським престолом правилами Ставропігії, які перебували поза компетенцією австрійського законодавства). Такий статус відрізняв Ставропігію від інших громадських інституцій Галичини. Його двоїстість інколи зумовлювала непорозуміння Ставропігійського інституту зі світською владою й дозволяла їй маніпулювати ситуацією.

²⁰¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 2–3.

²⁰² Там само. Арк. 4.

СТРУКТУРА, ОСОБОВИЙ СКЛАД І ПРИНЦИПИ САМОВРЯДУВАННЯ

Описуючи природу правових основ і структурних форм Львівської Ставропігії, потрібно передусім зауважити, що вона належить до категорії середньовічної культури²⁰³. Якщо мета і завдання цієї інституції змінювалися відповідно до умов певної історичної доби, то її внутрішня структура завжди зберігала свої головні риси. Сама організація діяльності Ставропігійського інституту також ґрунтувалася на давніх братських традиціях. У документах, призначених для внутрішнього користування, його члени продовжували іменувати себе «братчиками», а свою установу – «братством».

Згідно з проектом статуту від 1848 р. і статутом 1863 р., до Ставропігійського інституту міг вступити «кожний русин, який є католиком греко-католицького обряду, має повне користування громадянськими правами та бездоганну моральну поведінку і добру репутацію»²⁰⁴, а також посідає достатньо високе становище в суспільстві, щоб «завдяки своїй науковій освіті, знанням або власності на майно, міг бути корисним для Інституту». У цьому й полягала істотна відмінність принципів членства у Ставропігії, порівняно із закріпленими у статуті 1586 р., в якому зазначалося, що до Братства може ввійти кожен, хто б він не був: міщанин чи шляхтич, чи хтось із «посполитих людей»²⁰⁵. Такий самий підхід до прийому нових братчиків зберігся у статуті 1912 р. Членами Ставропігії ставали тільки освічені й заможні світські особи «рускої» (ruskiej) народності та греко-католицького віросповідання, котрі вирізнялися моральністю та релігійністю, шанували віру, обряд та народ²⁰⁶. Входження до Інституту передбачало чималий вступний внесок, оплата якого доводила заможність вступника.

Серед членів цієї організації наприкінці XVIII – початку XIX ст. були представники української інтелігенції, чиновництва, вихідці із шляхетських українських родин. З-поміж них варто окремо назвати історика Дениса Зубрицького, адвоката Івана Борискевича, підприємця Івана Товарницького, правника Захара Авдиковського²⁰⁷. Загалом із 147 братчиків, які вступили до Ставропігії з 1778 по 1859 рр., понад 40 % були державними службовцями, що суперечить поширеній в українській та зарубіжній історіографії думки про відсутність української світської еліти у першій половині XIX ст. Це зокрема: Петро Городиський, перемишльський суддя; Яків Арфинський, крайовий адвокат і регент міської каси у Львові; Григорій Урмовський, ад'юнкт фіскуса; Яків Березницький, крайовий адвокат; Іван Луцький, писар перемишльської землі; Іван Мановарда, касир магістрату м. Львова; Іван Бачинський, радник Львівського магістрату; Іван Зарицький, юрист, один з перших докторів права у Львові; Юрій Мановарда, інгросит

²⁰³ Шустова Ю. Категорії культур середніх віків і нового часу в історії Львівського Успенського братства // Історія релігій в Україні: тези повідомл. VII Міжнар. круглого столу. Львів, 1997. С. 211.

²⁰⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 25.

²⁰⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. Киев, 1904. Ч. 1. Т. 11. С. 3.

²⁰⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 5.

²⁰⁷ Із 147 осіб, які вступили до Ставропігії в 1778 – 1859 рр., понад 40 % були державними службовцями (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 163).

державної бухгалтерії; Григорій Яворський, радник апеляційного суду (трибуналу); Василь Сливинський, оцінщик (таксатор) при Львівському магістраті; Іван Сливинський, канцелярист магістрату; Олександр Ілляшевич, радник магістрату; Степан Кульчицький, радник апеляційного суду; Степан Левицький (Роголя), радник шляхетського трибуналу; Петро Трускавецький, актуарій магістрату; Андрій Венявський, канцелярист губернії; Іван Зарицький, секретар магістрату; Степан Керечинський, секретар магістрату; Микола Юристовський, канцелярист губернії; Іван Гуркевич, інгросист державної бухгалтерії; Василь Курилович, радник кримінального суду; Андрій Крижановський, радник кримінального суду; Іван Барановський, професор філософії; Василь Сембратович, радник кримінального суду; Василь Левицький, акцесист при рахунковій канцелярії; Іван Соханевич, акцесист губернії; Григорій Білинський, канцелярист губернії; Стефан Коцюба, акцесист при рахунковій канцелярії; Микола Ольшанський, офіціал магістрату; Василь Чернявський, офіціал магістрату; Іоан Хоминський, окружний комісар; Федір Василькевич, доктор права, адвокат; Василь Потоцький, акцесист обласної бухгалтерії; Юрій Захарієвич, офіціал рахункового уряду; Іван Сас-Товарницький, поміщик і власник будинків у Львові; Федір Леонтович, чиновник повітового староства; Кирило Вінцовський, ад'юнкт при фіскусі; Ігнатій Мацелинський, радник кримінального суду; Антоній Брошневський, нотаріус коломийського округу; Філімон Юркевич, директор головної школи (гімназії); Богумил Кмищкевич, юрист, радник верховного суду у Львові; Антоній Павенцький, актуарій у суді; Валерій Хоминський, урядовий радник; Андрій Шушкевич, чиновник повітової фінансової дирекції; Йосиф Садовський, радник суду в Станіславові; Юліан Лаврівський, посол до Галицького сейму; Іван Рожанівський, лендвійт (староста) $\frac{3}{4}$ Львова.

Згадані обмеження щодо членства в Інституті надавали йому характеру національної елітарної організації.

Своїм символом Ставропігійський інститут обрав герб із зображенням трираменного патріаршого хреста, т. зв. Ставропігіона, наданий Братству ще царгородським патріархом Єремією в 1592 р. Це стало свідченням правонаступності та декларацією продовження діяльності Братства. Право користуватися таким гербом було узаконене рескриптом цісаря Йосифа II від 7 жовтня 1788 р., підтверджене розпорядженнями наступних правителів і закріплене в інститутському статуті 1863 р.²⁰⁸

Нових членів Ставропігії приймали на загальному зібранні таємним голосуванням. Акт прийому прирівнювався за церковним правом до «ординації осіб духовних» (Тайни священства). Він відбувався в кілька чітко регламентованих етапів: 1) рекомендація кандидата двома авторитетними членами Інституту; 2) затвердження кандидатури на Раді старійшин у повному її складі двома третинами голосів;

*Печатка
Ставропігійського Інституту
(Фондова збірка «Сфрагістика»,
Львівський історичний музей)*

²⁰⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 1.

3) прийняття нового члена на загальних зборах шляхом голосування; 4) урочиста клятва на Біблії із зачитуванням тексту присяги перед усіма братчиками та сеньйором або віце-сеньйором (якщо перший був відсутній)²⁰⁹, а також ритуальне цілування хреста (т. зв. куренда); 5) скріплення свого членства власноручним підписом у «Альбомі Ставропігії» (своєрідний братський реєстр – пам'ятна книга, яка існувала від початків функціонування інституції й збереглася до наших днів)²¹⁰; 6) цілування новоприйнятого всіма присутніми на зборах братчиками; 7) складання обітничі; 8) урочисте вручення «декрету» про прийняття до Інституту.

Порушення хоча б однієї з цих обов'язкових умов ставило під сумнів достовірність членства. Саме їх недотримання дало змогу церковному і світському судам (процеси проходили в 1922–1924 рр.) визнати, як уже згадувалося, недійсним українофільський склад Ставропігії, обраний у 1915 р. після втечі до Росії його попередньої верхівки.

До Інституту можна було також потрапити через шлюб з дівчиною зі ставропігійського оточення. Саме так членом цієї організації став один із лідерів народо-вців Юліан Романчук²¹¹, який одружився з донькою ставропігійського діяча 1850–1860-х рр. Степана Коцюби. Інший братчик Микола Герасимович (1843–1897) був одружений із сестрою сеньйора Василя Ковальського²¹². У середовищі Інституту бачимо багато родичів: син Антона Добрянського Іван (1842–1915)²¹³, племінник Антона Павенського (1819–1889) Лев Павенський (1850–1897)²¹⁴ та ін.

Протягом XIX ст. до Ставропігії приймали лише львів'ян. Власне тому 1886 р. у вступі до цієї інституції відмовили Олександрові Барвінському. Виняток було зроблено тільки щодо мецената Ставропігійського інституту Владислава Федоровича, заможного власника маєтків у селах Вікно, Товсте і Чернігівці на Поділлі (тепер Тернопільська обл.)²¹⁵. Членство у Ставропігії було пожиттєвим. Воно зберігалось за особою й тоді, коли та змінювала місце свого проживання. Ось чому в складі Інституту фігурують професори Чернівецького університету Омелян Калужняцький і Тернопільської гімназії Климент Мерунович та Федір Білоус²¹⁶.

Новоприйнятий отримував від керівництва грамоту, що засвідчувала його належність до цієї установи. У системі цінностей української галицької еліти такий документ прирівнювався до надання шляхетства. Тож не випадково так емоційно писав про це діяч Ставропігії Ігнатій Мацелинський: «З радістю отримав я грамоту члена всесеснійшого товариства. Заховую її як дорогоцінну пам'ятку»²¹⁷. Кожен член Інституту мав пасивне виборче право: міг бути обраним до Ради старійшин (керівний орган Ставропігії), якщо попередньо своєю діяльністю довів здатність виконувати відповідні обов'язки.

²⁰⁹ Там само. Спр. 6. Арк. 6.

²¹⁰ Album czyli księga wpisujących się przyjętych do Instytutu Staropigialnego członków // Архів Львівського історичного музею.

²¹¹ *Ваврик В. Р.* Члены Ставропигиона за 350 лѣтъ... С. 104.

²¹² Герасимович Николай // Руское слово. Львовъ, 1892. № 42.

²¹³ Іван Добрянский // Календар общества имени Качковского на 1893 год. Львов, 1892. С. 108–111.

²¹⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 163. Арк. 36.

²¹⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 11. Спр. 1113 / п. 81. Арк. 1–2.

²¹⁶ *Ваврик В. Р.* Члены Ставропигиона за 350 лѣтъ ... С. 102–103, 106.

²¹⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 85. Арк. 1.

Питання чисельності братчиків та прийняття нових вирішували самі члени Інституту. У першій половині XIX ст. їхня кількість не перевищувала 50²¹⁸. У середині XIX ст. список ставропігійських діячів налічував 56 осіб²¹⁹, 1886 р. – 58²²⁰, 1890 р. – 61²²¹, 1906 р. – 66, 1910 р. – 68, 1912 р. – 66²²².

Чисельно поповнився Інститут після його реорганізації (кінець 80-х – початок 90-х рр. XVIII ст.) – у 1829 р., коли в Галичині творилася атмосфера романтичного піднесення й зацікавлення своїм історичним минулим, та у 1846–1849 рр., напередодні й під час революційних подій «Весни народів»²²³.

У XX ст. він розширив свої територіальні рамки. До нього, зокрема, входили радник Жовківської фінансової дирекції Адам Чабан, старші судові радники Іван Цирик з Тернополя і Корнелій Павликов із Самбора, адвокати Володимир Шараневич з Журавна, Любомир Рожанковський із Золочева, Йосиф Дудикич із Коломиї, нотаріуси Роман Бачинський з Ліска і Володимир Телесницький з Буданова та ін. Загалом на початку XX ст. до Ставропігії належали особи, котрі вже не мали такого значного впливу на громадськість, як діячі XIX ст.

В останній чверті XIX ст. став розмаїтішим і соціальний склад Ставропігійського інституту. У переліку його членів з'явилися науковці, викладачі гімназій та вищих навчальних закладів (Євген Савицький, Климент Мерунович, Федір Білосус, Омелян Калужняцький, Євген Олесницький, Юліан Романчук, Олекса Борковський, Микола Савуляк, Петро Стебельський, Іван Черкавський, Микола Антоневич, Юліан Недвецький), літератори (Осип Марков, Антоній Добрянський), релігійні діячі (священники Василь Давидяк, Роман Красіцький, Василь Гургула, радники єпископської капітули Антоній Петрушевич і Теофіл Павликов), державні чиновники й вищі посадові особи (надвірний радник у Відні Микола Герасимович, радник Галицького намісництва Сильвестр Гавришкевич, Фінансової прокуратурі – Микола Кулачковський, Фінансової дирекції – Семен Лісковацький, надвірні радники Львівського магістрату Адам Яновський, Антон Подляшецький, Роман Яминський та Іван Стотаньчик, старші інженери магістрату Роман Джулинський і Василь Майський, контролер пошти Омелян Мехович, чиновник Дирекції державного майна Дмитро Гминський, ревізор Дирекції лісів Василь Лельо²²⁴), комерційні діячі (директор «Народної торгівлі» Антон Ничай, бухгалтер кредитного товариства «Дністер» Дмитро Кіак), лікарі (Петро Сушкевич), заможні львівські міщани. Серед членів Ставропігії 1914 р. близько 45 % склали державні чиновники і службовці, 18 % – професори гімназій та університету, 17 % – адвокати, по 3 % – лікарі та власники майна²²⁵.

²¹⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802; Спр. 77. Арк. 1; Спр. 75. Арк. 1.

²¹⁹ Там само. Спр. 83.

²²⁰ Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго братства. 1886. Т. 1. С. XIX.

²²¹ ВСИ. 1897. С. 187.

²²² ВСИ. 1913. С. 68–70.

²²³ Там само. Спр. 163; ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 170. Спр. 14. П. 1.

²²⁴ ВСИ. 1904. С. 161–162.

²²⁵ Там же. 1914. С. 66–67.

Однією з головних засад, покладених в основу діяльності колишнього Братства, декларувалася висока моральність і релігійність, яку мали сповідувати братчики. Ці ж принципи зафіксовано і в найважливіших документах Ставропігії.

Ставлячи своїм завданням піднесення морального рівня українців Львова, члени Інституту повинні були самі – власними діями і вчинками – слугувати зразком добродійності для одновірців. До релігійно-моральних обов'язків братчиків входило насамперед «регулярне відвідування церкви та недільних богослужінь, особливо великих церковних святкувань та процесій, до яких причетний був Ставропігійський інститут»²²⁶.

Керівництво цією громадською інституцією здійснювалося колегіально. Вищим органом вважалася «головна сесія» (звітно-виборчі загальні збори), яка скликала щорічно в першу (Томину) неділю після Великодня²²⁷. Саме на ній вирішувалися всі основні проблеми функціонування Ставропігії.

Керівним органом Інституту була Рада старійшин (сеньйорів) або, як її ще називали, Провізоріат, Рада правління, «Правлячий Совет». Його компетенція поширювалася і на регулювання внутрішньої діяльності Ставропігії, і на її репрезентацію в усіх зовнішніх відносинах. Рада укладала договори купівлі-продажу, збирала грошові внески, ініціювала різні процеси Інституту, пов'язані з фінансовою діяльністю (у т. ч. й судові), брала позики²²⁸.

Раду старійшин обирали на загальних зборах, а пізніше її затверджував Львівський магістрат. З 1825 р. вони проводились у другу неділю січня, квітня, липня і листопада²²⁹. Крім того, кожний член Провізоріату відповідав протягом року за свою ділянку роботи, керуючись при цьому внутрішніми інструкціями Ставропігії²³⁰. Для обговорення поточних справ Рада збиралася щосереді. Всі її члени склали щотижневі звіти. Річний звіт вони формували вже колегіально – на загальних звітно-виборчих зборах²³¹.

Очоловав Раду правління сеньйор (старійшина «председатель»), котрому підпорядковувалися його заступник віце-сеньйор («містопредседатель») та завідувачі відділів, які опікувалися різними сферами діяльності Інституту: настоятелі (провізори, префекти) храму, школи, друкарні, управитель дібр (тобто нерухомого майна), а також інститутської книгарні, секретар (вів протоколи засідань Ради та загальних зібрань), касир, архіваріус і бібліотекар (часто ці посади обіймала одна особа). З часом з'явилися й заступники керівників відділів: на початку 1840-х рр., за правління сеньйора Степана Левицького (1833–1845), кожен провізор уже мав такого помічника²³². Із 50-х рр. XIX ст. існував також уряд прокуратора правничих інститутських справ (референта судових справ)²³³. Наприкінці кожного року очільники відділів подавали сеньйорові звіти, на підставі яких той складав загальний звіт про роботу Інституту.

²²⁶ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 3–8.

²²⁷ ВСИ. 1902. С. 175.

²²⁸ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 95. Арк. 18.

²²⁹ Там само. Спр. 170. 9 арк.

²³⁰ Там само. Спр. 169. Арк. 1; Спр. 172. Арк. 6–8; Спр. 173. 3 арк.

²³¹ Там само. Спр. 171. Арк. 1–2.

²³² Там само. Спр. 73. Арк. 1.

²³³ Там само. Спр. 170. Арк. 2.

У 1851 р. сеньйор Лев Сосновський задля ефективнішого управління Інститутом увів посаду другого віце-сеньйора (синдика)²³⁴. 1825 року Рада старійшин своєю ухвалою розмежувала функції сеньйора та віце-сеньйора: перший з них відтепер контролював провізорів майна і друкарні, другий – провізорів захристії, школи та касира²³⁵. У 1827 р. у видавничій сфері запровадили посаду контролера друкарні. Це було пов'язано з нарощенням обсягів друкованої продукції Інституту та необхідністю уникнути надуживань, характерних для попередніх років²³⁶. Свої обов'язки всі братчики виконували безкоштовно, навіть більше – на потреби свого закладу вони робили щомісячні внески. Рада правління також бралася дбати про справи Інституту, «при цьому не пред'являючи претензій на винагороду»²³⁷.

Члени Ставропігії були зобов'язані брати участь у всіх засіданнях Інституту. Ці збори поділялися на два види – загальні, або елекційні (генеральні), що відбувалися раз на рік, та звичайні, що їх скликали, як правило, раз на місяць для полегшення поточних справ. На звичайних засіданнях обов'язковою була присутність лише членів Ради старійшин. Процедура проведення засідань залишалася незмінною ще з часів Братства. Так – шляхом строгого дотримання староруських звичаєвих норм – замкнуте коло ставропігійських однодумців намагалось ізолюватися від полонізаційних впливів. Інерція консервативних традицій середньовіччя рефлексувала у Львівській Ставропігії ще у ХХ ст., що надавало цій установі рис архаїчності. Усі обряди в її стінах здійснювалися за виробленими в мирних століттях правилами. У «Временнику Ставропігійського Інституту» на початку ХХ ст. відзначалося, що всіх цих обрядів Львівська Ставропігія дотримується протягом останніх 317 років. За захоплення давніми ритуалами сучасники називали її членів «старими дітьми»²³⁸.

Проводячи загальні збори, після святкової Літургії в Успенському храмі братчики збиралися в залі засідань. Кожен вписував своє прізвище в протокол засідання. Відкривав зібрання сеньйор. Після цього всі 12 хором співали «Христос воскрес». Далі сеньйор або його заступник (у разі відсутності головного очільника з поважних причин – через хворобу тощо) представляв звіт про діяльність Інституту за попередній рік його функціонування. Тоді в залі засідань з'являвся священик Успенської церкви (з вихованцями Ставропігійської бурси, які виконували релігійні пісні – «Плотію уснувь», «Ангель вопіяше», «Свѣтися» і «Христос воскрес»), роздавав присутнім артос* при цілуванні хреста і виходив.

Закривалися звітно-виборчі збори Ставропігії промовою новообраного сеньйора²³⁹. Для прийняття постанови загальними зборами потрібною була присутність двох третин усього складу Інституту.

Звичайні щомісячні засідання вважалися легітимними, якщо на них, окрім сеньйора та секретаря, який вів протокол Ради, прибули ще четверо дійсних членів (ними були

²³⁴ Там само. Спр. 81. Арк. 6.

²³⁵ Там само. Спр. 205. Арк. 120.

²³⁶ Там само. Спр. 802. Арк. 152.

²³⁷ Там само. Спр. 3. Арк. 3–8.

²³⁸ ВСИ. 1902. С. 187–188.

*Артос – хліб, що уособлює Ісуса Христа, – освячується священиком у день Пасхи, а в Томину неділю роздається вірним (*Дециця М.* Малий український церковно-історичний словник. Львів, 1994. С. 13).

²³⁹ ВСИ. 1891. С. 191.

керівники відділів). Такі вимоги перетворювали ці збори, фактично, на зібрання Ради старійшин. На них розглядалися поточні справи: потреби церкви, школи, фінансові питання тощо. Важливіші ухвали (наприклад, затвердження інструкцій для працівників школи, друкарні, книгарні) приймали тільки за присутності всіх дійсних членів.

Загальні щорічні збори обговорювали проблеми, які істотно впливали на функціонування та добробут Інституту. До таких відносили: вибір голови (сеньйора) і Ради правління, планування або припинення різних заходів, перевірка щорічних звітів, зміни у Провізоріаті, прийняття і виключення членів, їх покарання, надання стипендій²⁴⁰.

Про загальні зібрання усіх братчиків повідомляли письмовим запрошенням²⁴¹ сеньйора з вказівкою теми зборів. Їх могли скликати сеньйор або Рада і в ситуаціях, не передбачених статутом.

Постанови приймалися більшістю голосів. Коли кількість «за» і «проти» була рівною, вирішальне слово належало сеньйорові. Він також мав з'ясувати, чи не суперечить ухвала «праву або добру» закладу. Переконавшись, що вона не шкодить Ставропігії, старійшина ще раз подавав її на розгляд Ради або, в разі потреби, організовував з цього приводу спеціальні збори всього Інституту²⁴². Такі повноваження сеньйора і його вагома роль у вирішенні найважливіших питань інститутського життя свідчать про велику авторитетність цієї посади. Тому при виборі кандидатури на місце сеньйора братчики керувалися високими критеріями: це мала бути людина відома у суспільстві, шляхетна, з бездоганними моральними якостями, переважно старшого віку, «особа з-поміж осілих і заможних міщан або панства»²⁴³.

Вимога, щоб посаду сеньйора займала людина, яка постійно мешкає у Львові, пояснювалася тим, що, живучи за межами міста, очільник влади не міг належним чином координувати діяльність інституції. Прикладом такого управління було сеньйорство І. Слонського, котрий, не будучи львів'янином, рідко приїжджав на засідання, «тож справи Інституту провадив віце-сеньйор Уранович»²⁴⁴. До обов'язків сеньйора входив контроль за функціонуванням усіх структур установи й за веденням ділових книг – книги протоколів засідань та фінансової (або касової) книги, реєстрів нерухомого і рухомого інститутського майна²⁴⁵.

Усі документи, у т. ч. постанови засідань, збрігались у сеньйора. Вироблену на зборах петицію віддавали секретареві Ради, який повинен був її засвідчити й передати сеньйорові для резолюції. Переписувався такий акт лише після того, як на ньому з'являлися підписи сеньйора і секретаря. Полагоджені ними справи надхо-

²⁴⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 3–8.

²⁴¹ Зразок одного із запрошень зберігається у ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 864. П. 60 (Запрошення Я. Головацького на засідання від 28 червня 1857 р. німецькою мовою).

²⁴² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 170. Арк. 3.

²⁴³ *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. С. 69. Найстарший за віком член братства мав великий авторитет серед братчиків. Перший серед старших братів був найважливішим, з часом його стали називати сеньйором, а другого – віце-сеньйором. Від 1741 р. сеньйора та віце-сеньйора почали обирати братчики (*Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII. С. 69).

²⁴⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 3–10.

²⁴⁵ *Фіголь В., о.* Церковні братства Галицької греко-католицької провінції у XVIII ст. // Богословія. Львів, 1938. Т. 16. Кн. 4. С. 140.

дили до архіву. Оригінали документів відкладалися в касі²⁴⁶. У протоколі засідання Ради (як і загального зібрання) зазначилися дата, ім'я референта, його пропозиція, одноставно чи більшістю голосів прийнята відповідна ухвала (якщо ж її текст мав інший зміст, тоді й ім'я того, хто його запропонував)²⁴⁷. Кожен сеньйор наприкінці свого правління повертав наявні в нього акти до архіву Інституту, віддавав ключі від друкарні, архіву, захристії тощо. Касир передавав касу своєму наступникові²⁴⁸.

Першим сеньйором Ставропігійського інституту був у 1789 та 1790 рр. крайовий адвокат Яків Березницький, який вступив до Братства 1786 р.

Як зауважив ще М. Драгоманов, у першій половині XIX ст. у середовищі галицьких інституцій (у т. ч. і в ставропігійському) спостерігається згорання демократичних принципів – «вони дають незвичайну перевагу віділам перед загальними зборами членів»²⁴⁹. Загальні зібрання, що відбувалися раз на рік, уже мали дещо формальний характер, а розгляд усіх найсуттєвіших питань став прерогативою Ради старійшин. Окрім того, вирішальний голос у справі вибору керівного складу Інституту та полагодженні багатьох інших важливих проблем залишався за місцевою владою.

Кандидатури обраних загальними зборами до Ради правління затверджувались у Галицькому губернаторстві та окружному старостві²⁵⁰. Губернаторство видавало розпорядження і щодо проведення засідань Провізоріату (наприклад, 1830 р.). Такий посилений контроль з боку органів влади призвів до ліквідації й тих демократичних засад Ставропігії, які ще діяли.

Якщо Губернаторство висловлювало незгоду щодо якогось претендента на посаду, то Ставропігійський інститут змушений був провести переобрання і запропонувати компромісний варіант. У 1796 р. уряд не затвердив кандидатури завідувача дібр Білявського, і братчики тимчасово призначили на цю посаду Федора Стечкевича²⁵¹.

Управління Ставропігією зосередилось у руках кількох осіб – керівні посади займали «раз у раз одні й ті самі люди»²⁵². Так, скажімо, урядовий службовець, радник Львівського магістрату, Іван Бачинський був її сеньйором упродовж 16 років – з 1800 по 1816 р.²⁵³ Ще більш тривалим виявлялося перебування на посаді сеньйора Степана Левицького, радника шляхетського трибуналу – з 1826 по 1845 рр. (вступив С. Левицький до Інституту 10 травня 1812 р.) У 1845–1850 рр. Ставропігію очолював Степан Керичинський, секретар львівського магістрату, прийнятий у члени цієї організації 1826 р.

Іван Товарницький – підприємець, власник будинків у Львові, став братчиком у 1842 р. Будучи активним ставропігійським діячем (на прикрасу церкви пожертвував 2 000 зл.), увійшов до складу сеньйорату. Очільником Інституту його обрали в 1852 р., і він посідав цей уряд до 1863 р. І. Товарницький був одним із перших українських промисловців та меценатів. Походив з бідної родини. Власною працею доробився чималого маєтку, став власником найзнаменитішого у місті кондитерського

²⁴⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 170.

²⁴⁷ Там само. Спр. 170.

²⁴⁸ Там само. Спр. 802. Арк. 120.

²⁴⁹ Драгоманов М. Літературно-суспільні партії... С. 23.

²⁵⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 59. Арк. 40.

²⁵¹ Там само. Спр. 802. Арк. 22.

²⁵² Драгоманов М. Літературно-суспільні партії... С. 23.

²⁵³ ВСИ. 1938. С. 108.

закладу, однієї з найбільших кам'яниць у центрі міста (пл. Ринок, 32) та дідичем с. Старий Яричів (біля Львова). Як авторитетний, шанований і впливовий громадянин міста, був членом міської ради, куратором Галицької ошадної каси²⁵⁴. Показово, що таке посідання тими самими особами керівних місць в Інституті закріплювалося статутним положенням – «ті, що були обрані раніше, можуть на цій посаді також бути затвердженими на наступний рік»²⁵⁵.

У 1861–1866 рр. сеньйором обирався Іоахим Хоминський, у 1867–1870 рр. – Костянтин Кмицикевич, у 1871–1884 рр. – відомий юрист, президент Верховного суду у Відні Василь Ковальський, а в 1885–1901 рр. – професор загальної історії Львівського університету Ісидор Шараневич²⁵⁶, 1902–1906 рр. – Микола Герасимович, 1907–1909 рр. – Роман Яминський, 1910–1913 рр. – Володимир Івасечко (див. Додаток 1).

Додаток 1.

Список старійшин (сеньйорів) та віце-сеньйорів (заступників сеньйорів) з 1788 р.²⁵⁷

- 1789 – Яків Березницький та Іван Бачинський
- 1790 – Іван Бачинський та Іван Мановарда
- 1791 – Іван Мановарда та Павло Урмовський
- 1792 – Павло Урмовський та Стефан Завалкевич
- 1793 – Стефан Завалкевич та Микола Литвинович
- 1794 – Константин Погорецький та Іван Зарицький
- 1795 – Ті ж
- 1796 – Павло Урмовський та Іван Зарицький
- 1797 – Ті ж
- 1798 – Іван Зарицький та Іван Бачинський
- 1799 – Ті ж
- 1800 – Микола Литвинович та Михайло Онишкевич
- 1801 – Іван Бачинський та Іван Зарицький
- 1802 – Ті ж
- 1807–1808 – Іван Бачинський та Іван Білоруський
- 1809–1810 – Іван Бачинський та Іван Зарицький
- 1811–1812 – Іван Бачинський та Олександр Ілляшевич
- 1813 – Ті ж
- 1814 – Іван Бачинський та Іван Зарицький
- 1815 – ті ж
- 1816 – Іван Бачинський та Олександр Ілляшевич, а після смерті Бачинського обрали Олександра Ілляшевича та Івана Зарицького
- 1817 – Олександр Ілляшевич та Іван Зарицький
- 1818 – Стефан Кульчицький та Олександр Ілляшевич
- 1819 – Стефан Кульчицький та Іван Сітницький

²⁵⁴ *Стеблій Ф.* Товарницький Іван // Довідник з історії України: у 3 т. Київ, 1999. Т. 3. С. 340.

²⁵⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 16.

²⁵⁶ Старійшини Інститута Ставропігійського с 1773 по 1901 г. // ВСИ. 1901. С. 149–151.

²⁵⁷ ВСИ. 1913. С. 68–70.

- 1820 – Стефан Кульчицький та Олександр Ілляшевич
1821 – ті ж
1822 – Іван Зарицький та Олександр Ілляшевич
1823–1824 – ті ж
1825 – Олександр Ілляшевич та Іван Зарицький, після смерті Ілляшевича обрано Стефана Роголя-Левицького
1826 – Іван Сітницький та Іван Зарицький
1828–1832 – Стефан Роголя-Левицький та Іван Сітницький
1833 – Стефан Левицький та Стефан Киричинський
1834 – Стефан Левицький та Владислав Єльський
1835 – Стефан Левицький та Денис Зубрицький
1836–1845 – Стефан Левицький та Іван Сітницький
1846–1850 – Стефан Киричинський та Іван Сас-Товарницький
1850 – Стефан Киричинський, Іван Сас-Товарницький та Лев Сосновський
1851 – Лев Сосновський, Климентій Рачинський та Іван Товарницький
1852 – Іван Товарницький, Климентій Рачинський та Кирило Вінцковський
1853 – 1854 – ті ж
1855–1856 – Іван Товарницький, Климентій Рачинський та Валерій Хоминський
1857 – 1859 – ті ж
1860 – Іван Товарницький та Михайло Лешкович-Бачинський
1861 – Іоахим Хоминський, Іван Товарницький та Михайло Бачинський
1862 – Іоахим Хоминський, Юліан Лаврівський, Іван Товарницький та Михайло Бачинський
1863 – ті ж
1864 – 1866 – Іоахим Хоминський та Єм. Лопушанський
1867 – Костянтин Кмицикевич, Климентій Мерунович та В. Ковальський
1868 – Костянтин Кмицикевич, Андрій Шушкевич та В. Ковальський
1869–1870 – Костянтин Кмицикевич та В. Ковальський
1871 – Василь Ковальський, Іван Літинський та Амвросій Яновський
1872 – ті ж
1873 – Василь Ковальський, Амвросій Яновський та Іван Літинський
1874 – 1875 – Василь Ковальський, Сильвестр Гавришкевич та Яків Савчинський
1876–1883 – Василь Ковальський, Роман Дицикевич та Сильвестр Гавришкевич
1884 – Василь Ковальський, Ізидор Шараневич та Емиліан Лопушанський
1884–1886 – Ізидор Шараневич, Михайло Полянський та Іван Добрянський
1887–1889 – Ізидор Шараневич, Михайло Полянський та Теофіл Бережницький
1889–1892 – Ізидор Шараневич, Михайло Полянський та Теофіл Савчинський
1892–1894 – Ізидор Шараневич, Михайло Полянський та Теофіл Бережницький
1894–1898 – Ізидор Шараневич, Михайло Полянський та Леонтин Голинський
1898–1900 – Ізидор Шараневич, Михайло Полянський та Микола Герасимович
1900–1902 – Ізидор Шараневич, Микола Герасимович та Роман Яминський
1902–1906 – Микола Герасимович, Роман Яминський та Микола Сивуляк
1907–1908 – Роман Яминський, Микола Сивуляк та Венедикт Мійський
1909 – Роман Яминський, Микола Сивуляк та Володимир Івасечко
1910–1913 – Володимир Івасечко, Микола Сивуляк та Теофіл Заяць

У першій половині XIX ст. важелі керівництва інституцією зміщуються в бік сеньйора, роль якого все більше посилюється. Цьому всіляко сприяла й австрійська влада, оскільки зосередження управління в одних руках було їй вигідне, полегшуючи контроль за Ставропігією. З цією метою в 1828 р. місцеві владні чинники спробували нав'язати братчикам правило обирати свого лідера на більш тривалий час. Проте члени Інституту з цим не погодилися, побоюючись втратити рештки демократичних засад, успадкованих від колишнього Братства.

Інститут зберіг за загальними зборами право наглядати за діяльністю свого проводу²⁵⁸, аби запобігти можливим надуживанням. Збори мали право суду над членами Ставропігії й навіть над сеньйорами, а за потреби могли застосовувати й карні санкції (як правило, це були грошові штрафи).

Непорозуміння й особисті образи між братчиками виносилися на розгляд Ради старійшин, яка повинна була виявити винуватого і покарати. Найчастіше це здійснювалось у формі догани. У разі її повтору ставилося питання про виключення з Інституту. Так, у липні 1853 р. К. Вінцковський подав скаргу на П. Кадерножку (причини в протоколі не вказані). З цього приводу Й. Хоминський нагадав, що в їхній інституції карають лише двома згаданими способами, а позаяк Кадерножка ще не мав догани, то стосовно нього можна обмежитися тільки її винесенням. Петро Кадерножка попросив офіційно вибачення в Кирила Вінцковського, і це було прийнято²⁵⁹. Інститут відмовився від давньої традиції повної конфіденційності в полагодженні приватних непорозумінь між його членами. Раніше, за братськими правилами, внутрішні питання Ставропігії не мали набувати розголосу²⁶⁰. У статуті Братства наголошувалося, що «справи братські не повинні виноситись за поріг братського дому, запідозреного в розголошенні карали»²⁶¹. Тепер, якщо члени Інституту відмовлялися виконувати його розпорядження, то правління зверталось за допомогою до місцевої влади (окружного староства). Так, зокрема, трапилося в 1822 р., коли Василь Маньковський і Степан Білинський зігнорували ухвалу Ради старійшин і та була змушена просити окружне староство відповідно вплинути на цих діячів²⁶². Сам конфлікт в Інституті виник з вини завідувача продажу книжок С. Білинського. 1822 року не відбулося вчасно засідання через те, що він та ще декілька членів Ставропігії, котрі його підтримували (В. Маньковський, Варфоломей Брилинський, Іван Саврацький), покинули зал засідань. У 1823 р. сеньйор Іван Зарицький виніс на обговорення питання про надуживання Білинського, виявлені під час звітності в кінці 1822 р. Сеньйор стверджував, що цей братчик заподіяв шкоду Інституту, продаючи без відома Провізоріату книжки з депозиту, ключ від котрого переховував у себе, і не складаючи жодних рахунків. Провізоріат ухвалив провести інвентаризацію книг, щоб встановити, яких збитків установі завдавала така діяльність завідувача. Під час ревізії, проведеної Василем Надольським, Варфоломієм Брилинським, Василем Маньковським, Василем Черкавським (до ревізійної групи було введено і Білинського), з'ясувався факт крадіжки завідувачем інститутського майна. 19 жовтня 1823 р. на засіданні прийняли постанову про виключення С. Білинського зі Ставропігії. Згідно з тим документом, це був другий випадок ви-

²⁵⁸ Фіголь В., о. Церковні братства Галицької греко-католицької провінції... С. 142.

²⁵⁹ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 784, 788.

²⁶⁰ Фіголь В., о. Церковні братства Галицької греко-католицької провінції... С. 139.

²⁶¹ Архив Юго-Западной России... Ч. 1. Т. 11. С. 4.

²⁶² ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 115.

ключення – після Гавриїла Дорофеевича (1601 р.). 7 грудня 1823 р. про таке рішення повідомили окружне староство.

Цей прецедент призвів до конфлікту серед усіх членів Інституту. Вони поділилися на прихильників і противників С. Білинського. Ті, які його не підтримували, у 1822 р. покинули Ставропігію. У лютому 1825 р. Провізоріат закликав їх (і передусім Л. Сосновського) повернутися до виконання своїх попередніх обов'язків. Л. Сосновський погодився й обійняв посаду, отриману ним на виборах 1822 р.

За несвоєчасне подання рахунків Провізоріату в 1827 р. був письмово попереджений В. Брилинський. У разі невиконання відповідного розпорядження керівництво планувало також звернутися до окружного староства. Урешті-решт самі члени Інституту, як дізнаємося з документів 60-х рр. XIX ст., дійшли висновку про неможливість існування Ставропігії без патрона, який був би для неї своєрідним арбітром²⁶³.

Ставропігійський інститут зберіг типовий ще для братського періоду діяльності принцип чіткої субординації серед своїх членів. У його статуті сказано, що «участь в управлінні Інститутом, а також у сприянні його цілям з метою розширення благочинної діяльності виконують усі члени об'єднання, завдяки чіткому виконанню взятих на себе обов'язків та завдяки місцю й голосу на генеральних зборах»²⁶⁴. За часів Братства навіть покарання для старших братчиків були значно жорсткішими – «за свої провини вони несли в два або три рази більшу кару, ніж молодші»²⁶⁵. Засідаючи, члени Ставропігії зазвичай займали місця відповідно до гідностей і старшинства, а при обговоренні якоїсь важливої проблеми слово насамперед надавалося найстаршому членові²⁶⁶. Цієї традиції дотримувалися і в Братстві, і в Інституті. Роль старшого за віком діяча була настільки значущою, що нерідко саме під його головуванням відбувалися вибори сеньйора.

У своїй діяльності Ставропігійський інститут керувався постановами уряду, котрі, однак, не стосувалися його внутрішнього життя. Нові умови вимагали певного корегування давніх братських звичаїв. Відсутність статуту, що міг би внаормувати функціонування цієї установи, спричинила появу протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. складених сеньйорами та Радою старійшин інструкцій, які регламентували роботу церкви, школи, друкарні, книгарні, а також завідувачів відділів. У 1828 р. сеньйор Іван Сітницький сформулював правила проведення засідань Ради²⁶⁷. 1834 року укладена інструкція для управителів маєтку Інституту, котрою обмежувалися права провізора (йому дозволялося самостійно розпоряджатися сумою, що не перевищувала 1 рин., – більшими коштами оперувала Рада старійшин)²⁶⁸. У 1852 р. Провізоріат видав вказівки щодо порядку проведення зборів²⁶⁹. Істотну роль у врегулюванні внутрішнього управління Ставропігії повинна була відіграти головна книга, яку вирішили запровадити з червня 1835 р.

²⁶³ Там само. Спр. 3. Арк. 3–8.

²⁶⁴ Там само.

²⁶⁵ Срібний Ф. Львівська Ставропігія до половини XVII ст. // Записки НТШ. Львів, 1911. Т. 106. С. 26.

²⁶⁶ Фіголь В., о. Церковні братства Галицької греко-католицької провінції... С. 137.

²⁶⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 31.

²⁶⁸ Там само. Спр. 169. Арк. 1.

²⁶⁹ Там само. Спр. 170.

Планувалося, що ця книга відобразатиме діяльність правління, фіксуватиме постанови, прийняті на засіданнях, звіти про фінансову активність, пропозиції керівників та рядових членів Інституту тощо²⁷⁰. У ній були окреслені напрями роботи цієї установи, визначено шість відділів: 1) відділ громадський і фінансовий, що контролював усю діяльність інституції (його очолював сеньйор); 2) відділ службовий та касовий, компетенція котрого поширювалася на фінансову сферу (ним завідували касир і контролер); 3) відділ господарський, що відповідав за утримання будинків (керівник – хранитель мастків); 4) церковний відділ, який опікувався храмом та його майном (очільник – префект церкви); 5) відділ шкільний, функції котрого полягали у провадженні справ бурси і школи (голова – префект школи); 6) відділ бібліотечний, якому підпорядковувалися архів та бібліотека (завідувач – архіваріус).

Про важливість цієї книги як юридичного документа свідчить той факт, що не записані в ній ухвали чи пропозиції мали вважатися нечинними²⁷¹. Джерела, на жаль, не доносять до нас відомостей про те, чи була вона запроваджена.

У другій половині XIX ст. посади в керівному штаті Інституту оплачувалися. Відтак щороку бюрократичний апарат Ставропігії розростався. На початку XX ст. до Управляючої ради належали: один сеньйор, два віце-сеньйори, по двоє настоятелів церкви, друкарні, бурси, будинків, по одному настоятелю книгарні, музею й архіву, один касир, чотири референти юридичних справ, один прокуратор і один синдик (незмінно І. Добрянський). Штат Провізоріату, який тоді зріс удвічі, порівняно з XIX ст., дублювався аналогічними посадами в канцелярії: завідувач канцелярії, бухгалтер, касир, управляючі друкарнею та книжковою лавкою, помічник бухгалтера, помічник настоятеля книжкового магазину²⁷². Разом із п'ятьма сторожами кількість щомісячно оплачуваного правління та допоміжного персоналу Ставропігії становила 34 особи, тоді як загальний склад Інституту налічував 57 членів²⁷³.

Серед очільників інституції траплялися й такі, котрих власне збагачення цікавило більше, аніж безпосереднє призначення керованої ними установи – розвиток культури, науки й освіти на благо народу. В архіві Ставропігійського інституту знаходимо документи, які вказують на значні фінансові надуживання окремих його діячів. Це, для прикладу, справа про звільнення від обов'язків касира в 1884 р. А. Щербаня²⁷⁴ або справа Т. Коцовського за 1908 р. про розтрату інститутських коштів²⁷⁵. З огляду на численність фінансових порушень, у 1900 р. загальні збори Ставропігії затвердили спеціальний текст присяги для її керівників, який включав обіцянку чесно виконувати свої обов'язки²⁷⁶.

Увійшовши до Ради старійшин, її представники намагалися затриматися в ній якнайдовше, цінуючи стабільну оплату. З тих самих міркувань, вочевидь, керівни-

²⁷⁰ Там само. Спр. 802. Арк. 104.

²⁷¹ Там само. Арк. 105.

²⁷² Львовский Ставропигиальный Институт во Львовѣ // ВСИ. 1901. С. 140.

²⁷³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 111. (Листи службовців Інституту з проханням про підвищення платні). Арк. 25-32.

²⁷⁴ Там само. Спр. 103. (Документи в справі розтрати писаря Інституту Щербана Анто-на). Арк. 11-12.

²⁷⁵ Там само. Спр. 132. (Листування з Крайовим банком та Коцовським Теофілем про звільнення його з посади управителя друкарні за фінансові зловживання). Арк. 2.

²⁷⁶ Там само. Спр. 119. (Текст присяги службовців Інституту). Арк. 1-3.

цтво Ставропігії постійно підкреслювало свою лояльність щодо Габсбурзького престолу, породжуючи таким чином дух інертності й консерватизму.

У першій чверті XIX ст. активність діячів Ставропігійського інституту дещо знизилася, що виявилось в нерегулярному відвідуванні ними засідань. Сеньйор І. Сітницький пояснював це великою зайнятістю членів Ставропігії – «багато із них були на службі в крайових органах управління і не могли бути регулярно присутніми на всіх засіданнях». Аби внормувати функціонування установи, сеньйор видав у 1828 р. розпорядження, яким кількість звичайних засідань обмежувалося до чотирьох разів на рік (друга неділя січня, квітня, липня, жовтня)²⁷⁷. Обговорення проблеми занедбання діячами Інституту своїх прямих обов'язків – відвідування засідань – і настанови їхнього лідера з цього приводу дали позитивні результати. З 1828 р. збори Ради старійшин стали регулярнішими²⁷⁸.

Активність членів Ставропігії корелювала з активністю галицької суспільності загалом. Вона була помітною в 1788–1793 рр., коли відстоювалося право на існування цієї громадської інституції перед австрійською владою, та в 30-х рр. XIX ст., коли Інститут розгорнув свою видавничу діяльність.

Та особливо активізувалися ставропігійські діячі в 40-х рр. XIX ст., коли на порядок денний стали питання друку українського часопису, участі в політичному житті 1848–1849 рр. У зв'язку з цим, засідання Ради почастишали (у 1848–1849 рр. відбувалися майже щотижнево). Порівняння числа проведених зібрань правління та кількості прийнятих у члени осіб показує, що динаміка цих процесів (зростання чи спадання) приблизно збігається в часі.

Усі норми, що визначали внутрішню структуру Ставропігійського інституту, було закріплено у проекті статуту 1848 р., а пізніше у статуті 1863 р. Вони ґрунтувалися на давніх братських традиціях, пристосованих до нових обставин. Щоправда, члени Інституту, намагаючись точно наслідувати ці звичаї, часто не усвідомлювали їхньої недоцільності в сучасних умовах, тому «багато з прав загально-народних Ставропігійського братства, хоч в теорії ще існували, вже не приводились у дію, з причини зміни суспільних і церковних порядків»²⁷⁹. Актуалізація колишніх правил функціонування установи була цілком безперспективною, анахронічною у своїй суті. Тому, описуючи організаційну структуру Ставропігії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., маємо на увазі лише формальне їх збереження.

Члени Інституту за своїм соціальним статусом представляли ту незначну частину галицьких українців, яка посідала доволі впливове становище в суспільстві й не бажала жодних суспільних потрясінь. Досліджуючи соціальну природу цієї верстви української галицької еліти, Я. Гординський зауважив, що вони дивилися «з острахом на криваві події часу», виступали проти тих, «що заколочують євствуючі порядки, не розуміючи того, що якраз ті заколоти двинули їх вперед». У цьому сенсі гімн галицьких русинів з 1848 р. «Мир вам, браття» (на слова І. Гушалеви́ча), котрим розпочиналися збори Львівської Ставропігії, був майже символічним. «В погоні за тим «миром» вони стають реакціонерами, – продовжував Я. Гординський. – Послу-

²⁷⁷ Там само. Спр. 31. Арк. 5–6.

²⁷⁸ Там само. Спр. 32. Арк. 1–12; Спр. 802.

²⁷⁹ Промова Д-ра І. Шараневича сеніора Ставропігійського інституту по поводу 300-летнего юбилея Львовской Ставропігии на дню 15 (27) января 1886 г. С. 9.

хайтеся мелодії тої пісні, і ви почуете в ній [...] погребовий марш. Тая пісня має мелодію [...], яку співав би той, що привик ходити усе в тому самому ярмі і тою самою дорогою. Тая мелодія така усипляюча, як було оспале життя переважної частини галицьких русинів»²⁸⁰.

Однак самоізоляція Ставропігії не могла захистити її від віянь зовнішнього світу, стрімких суспільних і національних змін. Сполонізованість братчиків помітна вже на початку XVIII ст. – після Замойського синоду 1721 р. вони давали присягу польською мовою²⁸¹. У першій половині XIX ст. руська (українська) мова була витіснена з усієї документації Інституту і до лютого 1848 р. протоколи засідань велися польською й німецькою²⁸². Як доводять біографії членів Ставропігії, їхні родини були полонізовані, самі вони навчалися у польських закладах, у побутовому й товариському житті спілкувалися по-польськи і залишалися, «власливо, тільки історичною ненавистю до поляка відчужені від поляків»²⁸³. Відчуваючи зверхність польської аристократії, ставропігійські діячі прагнули цілковито зрівнятися з нею – не лише культурно, але й в аристократичному способі життя. Соціальна природа цієї верстви галицьких українців полегшувала їхню самоідентифікацію з російськими поміщиками, а не з власним народом, над культурним і освітнім рівнем розвитку якого належало ще працювати. З 1912 р. діловою мовою Інституту стала російська.

Отже, на зламі XIX–XX ст. соціальний склад Ставропігійського інституту помітно розширився. З одного боку, це пояснювалося кількісним зростанням верстви світської української галицької інтелігенції, а з іншого – було вимушеною реакцією ставропігійського керівництва на поступову втрату їхньою інституцією своїх позицій через сповідування русофільської ідеології. Попри це, Ставропігія продовжувала функціонувати як закрита установа, яка об'єднувала вузьке коло представників вищих прошарків українського суспільства Галичини, що претендувало на роль еліти. Проте назагал діячі Інституту початку XX ст. вже не мали попереднього впливу та авторитету серед галицьких українців. Незважаючи на певну «демократизацію» персонального складу, у стінах Ставропігії надалі домінували консерватизм та відданість середньовічній традиції, що особливо виразно простежувалися в організації внутрішнього життя цієї інституції.

²⁸⁰ *Гординський Я.* Іван Гушалевиц і його літературна діяльність. С. 48–50.

²⁸¹ *Киричук О.* Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію св. Апостольського Престолу // Берестейська унія (1596–1996). Статті та матеріали. Львів, 1996. С. 93.

²⁸² Протоколи засідань Ради Інституту за 1832–1834 рр. Т. IV // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 36. 144 арк.; Протоколи засідань Ради Інституту за 1844–1859 р. // Там само. Спр. 37. Арк. 1–220.

²⁸³ *Терлецький О.* Москвофіли і народовці в 70-х роках XIX ст. С. 4.

Розділ III

ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ

До реформи 1788 р. Львівська Ставропігія функціонувала як самостійна фінансова установа і власник значного нерухомого майна в місті Львові. Братство ніколи не користувалося державною грошовою допомогою, а діяло як «заклад, заснований на народних началах»²⁸⁴. Основу фінансової й матеріальної могутності Братства становили добровільні внески його діячів та осіб, котрі прихильно ставилися до цілей цієї організації²⁸⁵. Протягом століть ці кошти утворювали т. зв. корінний (або основний) фонд Ставропігії, який зростав завдяки ощадливості та лихварському талантові братчиків²⁸⁶.

Проте в другій половині XVIII ст. фінансове становище цієї інституції ставало все більш скрутним, бо нагромаджень з основного фонду не вистачало навіть на необхідні витрати. Це змушувало Інститут шукати вихід із матеріальної кризи²⁸⁷. Аналізуючи її причини, ставропігійські діячі вказували на «надмірні судові витрати, що їх покривав безперервно Ставропігійський інститут для оборони своїх прав і захисту українців упродовж майже всього часу польського панування, неодноразових депутацій до королівського двору і до найвищих трибуналів, великі датки, які Інститут при облогах м. Львова, з примусу Львівського магістрату, був змушений давати...»²⁸⁸. Як правонаступник Братства «Ставропігійський інститут був влаштований на його фонди»²⁸⁹. У 1788 р. австрійський імператор визнав права Інституту на все майно Братства і своїми розпорядженнями передав його цій новій установі (за винятком шпиталю для убогих при Онуфріївському монастирі). Ставропігійський інститут став офіційним власником церкви Успіння Пресв. Богородиці разом з каплицею, дзвіницею та всіма цінностями, що в них зберігалися, а також школи разом з бурсою для бідних студентів, друкарні, книгарні, будинків, земельних ділянок та фондів. Законність управління Ставропігії всім цим майном завжди визнавалося державною владою, котра здійснювала верховний нагляд²⁹⁰, нічого не змінилося і з переходом під австрійський протекторат. Збереглася і форма майнових відносин з владними чинниками – в урядових

---

²⁸⁴ Головацкий Я. О первом литературно-умственном движении русинов в Галиции... С. 12.

²⁸⁵ За часів Австрії, у 1777–1778 рр., основний фонд братства поповнився сумами в 360 і 3 400 злотих, які заповіли йому парафіяни Успенської церкви (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 4. Спр. 214. Арк. 187–188).

²⁸⁶ Винковський Д. Церковний братства на Русі. С. 21.

²⁸⁷ О объеме дѣятельности Ставропигийского института // ВСИ. 1868. С. 88.

²⁸⁸ Замечания касательно нового устройства отношеній Ставропигийского Института // ВСИ. 1868. С. 103–104.

²⁸⁹ Антонович В. История Галицкой Руси. Лекции. Киев, б. г. С. 282.

²⁹⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 3.

документах констатувалося, що Ставропігійський інститут функціонуватиме як самостійна економічна одиниця без будь-яких дотацій і фінансової підтримки з боку держави. Контроль за основним фондом і надалі був прерогативою Інституту.

Значні матеріальні засоби Ставропігії викликали закономірне зацікавлення уряду та прагнення передусім упорядкувати цю сферу її діяльності. Показово, що в урядових постановах від 12 березня 1811 р. установу названо не Інститутом, а Ставропігійським фондом²⁹¹. Отже, уряд розглядав Ставропігію насамперед як фундацію (організацію, що отримувала доходи з основного капіталу й майна) і, фактично, зараховував її до розряду колективних платників податку. Це й зумовило обмеження австрійською владою фінансової самостійності Ставропігійського інституту. За часів Речі Посполитої Братство володіло королівським декретом, який звільняв його від подання фінансових звітів державним органам управління. Така документація велася тільки для внутрішнього користування. Контролювати фінансову діяльність Ставропігії ззовні міг лише призначений папою римським комісар²⁹².

Перші розпорядження австрійської влади стосувалися саме фінансової сфери функціонування Братства. У 1780 р. уряд створив комісію для ознайомлення з рахунковими книгами (попередньо відмовивши братчикам у проханні призначити папського комісара для ревізії рахунків). 1781 року ця комісія вже брала участь в оцінці срібла на продаж у монастирі св. Онуфрія, яке частково належало Ставропігії²⁹³.

Цісарський рескрипт 1790 р. про реорганізацію Братства в Інститут юридично встановлював нагляд держави над коштами та майном Ставропігії. Йому передувала ухвала Галицького губернаторства від 23 жовтня 1788 р., згідно з якою Ставропігія була зобов'язана щорічно звітуватися про свої надходження й видатки окружним фінансовим органам²⁹⁴ – Фіскальному управлінню²⁹⁵ та Державній бухгалтерії. Підпорядкування державним органам модифікувалося у зв'язку із проведенням у першій половині XIX ст. адміністративної реформи і зміною цими органами своїх функцій.

У 1799 р. окружне управління видало інструкцію для Інституту, якою визначало порядок складання ним фінансових звітів²⁹⁶. Разом із Державною бухгалтерією воно проводило детальну перевірку всіх інститутських річних звітів і давало оцінку діяльності установи. Нерідко, особливо наприкінці XVIII – на початку XIX ст., Державна бухгалтерія виявляла численні недоліки у провадженні фінансової документації²⁹⁷. Такий жорсткий контроль австрійської влади мав для Інституту неоднозначні наслідки. З одного боку, це запобігало фінансовим надуживанням ставропігійського керівництва, які тепер можна було винести на загальний осуд братчиків²⁹⁸.

²⁹¹ Там само. Спр. 17. Арк. 1–4.

²⁹² Там само. Спр. 10.

²⁹³ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 4. Спр. 214. Арк. 188–189.

²⁹⁴ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 187 (Фінансовий звіт за 1798–1799 рр. та листи Державної бухгалтерії і Окружного управління щодо складання звіту, 1799–1816). Арк. 2.

²⁹⁵ Там само. Спр. 25. Арк. 12–13.

²⁹⁶ Там само. Спр. 187. Арк. 1–17.

²⁹⁷ Там само. Спр. 298 (Реєстр прибутків і видатків за 1831 р., 1831–1832). Арк. 1–28.

²⁹⁸ Там само. Спр. 65 (Листи Надвірної канцелярії до Галицького губернаторства про скаргу члена Ради Білинського І. на майнові зловживання і невдале керівництво інституту, 1824–1829). Арк. 1–5.

Так, у 1820 р. Галицьке губернаторство викрило порушення, котрих припустився наглядач майна Інституту Варфоломей Брилинський у витратах на бурсу²⁹⁹, і це стало предметом обговорення на зборах. З іншого боку, Ставропігія втратила самостійність у фінансовій сфері, потрапивши у залежність від офіційних чинників. На зламі XVIII – XIX ст. австрійський уряд повністю підпорядковував собі економічну діяльність Ставропігійського інституту. З 1790-х рр. братчики не могли самостійно розпоряджатися своїми коштами без санкцій Губернаторства. У 1798 р. вони були змушені клопотатися перед Губернаторством про дозвіл на проведення реставраційних робіт у своїх кам'яницях, а також на позику потрібної на це суми³⁰⁰.

Інститут мав повідомляти органи влади про кожну фінансову операцію. Навіть на незначний кредит, що його Ставропігія вирішила надати якійсь приватній особі, потрібно було отримати відповідний дозвіл³⁰¹. Про всі дарчі записи, зроблені на користь Ставропігійського інституту, інформувалося Фіскальне управління (якщо тільки вони не мали характеру фундаційного внеску)³⁰². 1809 року окружне управління розпорядилося про звітування Інституту щодо прибутків від винайму помешкань у його кам'яницях³⁰³. З 1817 р. складання таких звітів органам влади стає обов'язковим³⁰⁴. Тому ставропігійські діячі ведуть надзвичайно точний і детальний реєстр усіх чиншових внесків і регулярно подають його для перевірки Фіскальному управлінню³⁰⁵. Укладений Провізоріатом контракт про оренду помешкання розірвати винаймач уже не міг, оскільки документація про внесення ним платні надходила до органів влади ще до її реальної сплати³⁰⁶. Контракти розривалися лише з ініціативи Ради правління (внаслідок невиконання винаймачем своїх фінансових зобов'язань чи з інших причин), про що негайно інформували магістрат міста, а через нього – Фіскальне управління. В інструкції Провізоріату управителеві майна Ставропігії вказувалося, що «про кожне припинення чи укладення оренди [помешкання] або зміну винаймачів необхідно повідомляти у письмовій формі Інститут і магістрат з причини необхідності зменшення податку»³⁰⁷.

Запізнення із поданням фінансових звітів загрожували Ставропігійському інституту грошовими санкціями з боку окружного управління³⁰⁸. З 1817 р. він був зобов'язаний надсилати цьому управлінню спеціальний формуляр з докладними відомостями про доходи від продажу книг³⁰⁹.

Однак взаємини між державною владою та Ставропігією не обмежувалися функціями контролю. Органи влади також виступали посередниками між братчиками й

²⁹⁹ Там само. Спр. 321 (Листування Ради з Галицьким губернаторством і окружним управлінням в питанні фінансового звіту Інституту). Арк. 3–4.

³⁰⁰ Там само. Спр. 802. Арк. 29.

³⁰¹ Там само. Арк. 108.

³⁰² Там само. Спр. 802.

³⁰³ Там само. Спр. 212 (Розпорядження окружного управління про подання звіту про прибутки від кам'яниці). Арк. 1–6.

³⁰⁴ Там само. Спр. 168. Арк. 7.

³⁰⁵ Там само. Спр. 273. Арк. 9.

³⁰⁶ Там само. Спр. 164 (Зубрицький Д. Листи до Я. Головацького 1842–1848). Арк. 4.

³⁰⁷ Там само. Спр. 169. Арк. 1.

³⁰⁸ Там само. Спр. 273. Арк. 6.

³⁰⁹ Там само. Спр. 168. Арк. 7.

особами, з якими Провізоріат укладав фінансові угоди. Ставропігійський інститут повинен був погоджувати з владними структурами всі форми розрахунку і тільки після відповідних резолюцій міг починати ту чи ту фінансову операцію³¹⁰.

Значний вплив владних чиновників на економічну діяльність Ставропігії збільшувався ще й завдяки їхньому праву затверджувати її керівний склад. Згідно з імператорським рескриптом 1788 р. про реорганізацію Братства в Інститут, окружне управління отримало виняткове право ратифікувати кандидатуру на посаду управителя майна. Скориставшись цим, у 1796 р. воно не схвалило запропонованої братчиками кандидатури Білявського, внаслідок чого сеньйорат був змушений тимчасово обрати іншого члена Інституту – Стечкевича³¹¹.

Управителю майна належало центральне місце у провадженні фінансово-майнових справ у внутрішній структурі цієї громадської інституції, хоч у другій чверті XIX ст. його адміністративні функції були суттєво обмежені на користь сеньйора і Провізоріату. Протоколи засідань Ради Інституту фіксують прізвища багатьох з тих, хто був обраний на цю посаду: Стечкевич, Саврацький, Мановарда, Білинський, Надольський, Тарнавецький, Теодорський³¹².

До компетенції провізора майна входило управління нерухомістю Інституту (здебільшого йшлося про кам'яниці), нагляд за порядком у будинках, здавання в оренду інститутських квартир, контроль за виконанням обов'язків інститутською службою. При цьому, як наголошувалося в інструкції 1834 р., він мусив керувати справами так, «як кожен добрий господар своїм власним мастком»³¹³. Передусім управитель повинен був стежити за своєчасною сплатою чиншу винаймачами будинків. У разі «неакуратної сплати» він мав одержати ці кошти за касовим рахунком або й вдатися до юридичних заходів (стягнення боргу через суд)³¹⁴, попередньо заручившись згодою Ставропігії³¹⁵. Управитель укладав з орендарями помешкань договір, в якому зазначалися всі обов'язки винаймача. В інструкціях сеньйора провізоріві майна підкреслювалося, що домовленості повинні мати «конкретний і чіткий характер, щоб не було це збитком для Інституту»³¹⁶. Договір складався з такими умовами, щоб з боку братчиків не вимагалось ремонту, а орендарі утримували приміщення в чистоті. Змінювати розмір чиншу міг тільки Провізоріат³¹⁷.

Для реєстрації розрахунків управитель вів рахункову книгу. Про всі отримані кошти, що перевищували суму в 1 рин. зл., він мусив відразу в письмовій формі інформувати Інститут і передавати їх у касу. Під кінець кожного річного терміну управління, перед новими виборами створювалася комісія, що здійснювала ревізію проведених справ та операцій і, особливо, роботи «провізора дїбр». Це правило було закріплено в інструкції від 16 квітня 1834 р.³¹⁸ Існування комісії для контролю

³¹⁰ Там само. Спр. 802. Арк. 107–108.

³¹¹ Там само. Арк. 22.

³¹² Там само. Арк. 127, 139.

³¹³ Там само. Спр. 169. Арк. 1.

³¹⁴ Там само. Арк. 4.

³¹⁵ Там само. Спр. 167. Арк. 3.

³¹⁶ Там само.

³¹⁷ Там само. Спр. 164. Арк. 1.

³¹⁸ Там само. Спр. 169. Арк. 4.

фінансової діяльності суттєво звужувало можливість надуживань у цій сфері. Новий управитель майна міг братися до виконання своїх функцій тільки тоді, коли в результаті перевірки звітів його попередника з'ясувалося реальне економічне і фінансове становище Інституту³¹⁹.

В обов'язки цього інститутського посадовця входив нагляд за майном і станом Успенської церкви та вежі. «Провізор дібр» у 1834–1835 рр. Григорій Білинський називав свою діяльність «біганиною», стверджуючи при цьому, що «робив я те, що було в моїх силах й умінні»³²⁰. Велика завантаженість цього провізора змушувала ставропігійське керівництво обирати одного чи двох його помічників³²¹. За урядовим розпорядженням від 1817 р., управитель майна мав подавати в інститутську касу формуляр (за встановленим державним зразком) про прибуток із кам'яниць. Цей документ розглядала і затверджувала Рада правління Ставропігії, після чого його надсилали до окружного управління³²².

Важливу роль у веденні фінансових справ відігравав касир, який відав усією бухгалтерією та зберігав готівку Інституту³²³. Касир підтверджував факт передання управителем чиншових грошей у касу спеціальними поквитуваннями³²⁴. Спершу він звітував тільки перед Радою старійшин³²⁵. Постанова Губернаторства від 1 травня 1817 р. зобов'язувала цього інститутського урядника щороку подавати до окружного управління річний фінансовий звіт, складений за типовою державною формою³²⁶. Касир провадив фінансову документацію: журнал (або щоденник), рахункову книгу, формуляри рахунків з доходів і витрат готівки. Робота з такими документами вимагала від нього спеціальної фахової підготовки. Так, зокрема у 1845 р. Захар Авдиківський звернувся до Ради правління з проханням звільнити його від виконання обов'язків касира, оскільки не мав належної освіти, щоб обіймати цю посаду³²⁷.

Для контролю за провадженням фінансових справ Інституту Провізоріат створював спеціальні ревізійні комісії, котрі перевіряли всі книги, рахунки, формуляри, зіставляючи їх з даними, наведеними касиром та управителем майна в їхніх річних звітах. 1790 року до такої комісії ввійшли Юрій Мановарда, Філімонович та Урмовський, а 1791 р., за пропозицією віце-сен'йора Урмовського, – Яків Березницький, Степан Завалкевич, Іван Бачинський, Євстахій Білявський, Євстахій Витавицький, Височанський³²⁸.

Про результати перевірки члени комісії доповідали на засіданнях Провізоріату. З 1817 р. для нагляду за роботою касира і допомоги йому при складанні звітів запро-

³¹⁹ Там само. Спр. 167. Арк. 3.

³²⁰ Там само. Спр. 314 (Звіт Григорія Білинського про прибутки з кам'яниць 18 березня 1835). Арк. 1.

³²¹ Там само. Спр. 167. Арк. 3.

³²² Там само. Спр. 168. Арк. 6–7.

³²³ Там само. Спр. 274 (Звітність управителя маєтків інституту Георгія Теодорського з 1825–28 рр.).

³²⁴ Там само. Спр. 168. Арк. 4.

³²⁵ Там само. Спр. 216 (Фінансовий звіт касира Олекси Тарновецького. 1811–1812 рр.). Арк. 1–2.

³²⁶ Там само. Спр. 163. Арк. 7.

³²⁷ Там само. Спр. 76 (Заяви членів Ради в справах відпусток і виплати платні, 1845–1848). Арк. 4.

³²⁸ Там само. Спр. 802. Арк. 7–8.

ваджено посаду контролера каси. Першим її обійняв Василь Надольський³²⁹. Ухвалою від 28 жовтня 1827 р. Рада правління посилила свій контроль за діяльністю касира та провізора майна, серед іншого зобов'язавши першого «при кінці кожного поточного місяця пред'являти сеньйорові та управителю майна звіт про стан каси»³³⁰.

Такий захід дозволив виявити низку надуживань та опущень. У 1822 р. дійшло навіть до самоусунення з посади (після півтора місяця урядування) касира Левицького та прийняття Провізоріатом постанови про зберігання готівки в церковній скарбниці, ключі від якої матимуть і касир, і контролер (досі вони були тільки в касира). За роботою обох стежив віце-сеньйор³³¹. У 1848 р. з'ясувалося, що своїми посадовими можливостями надуживав касир Семен Сроковський³³².

Провізоріат Інституту здійснював ретельний нагляд за всіма виплатами з інститутської каси, що мали бути попередньо санкціоновані (асигновані) сеньйором чи його заступником. Кожне представлене до асигнації сеньйорів подання касир мусив належним чином обгрунтувати. На всі виплачені на реставрацію будівель кошти, зарплатню робітникам, постачальникам чи службовцям Інституту касир був зобов'язаний отримати відповідні поквитування від управління майна³³³. З 1817 р. річний фінансовий звіт, що складався касиром та контролером каси, обов'язково засвідчувався сеньйором і віце-сеньйором, без підпису котрих не міг бути представлений в окружне управління³³⁴.

Для нагляду за фінансовими витратами під час будівництва та реалізації інших масштабних проектів формувалися комісії у складі кількох членів Ради правління³³⁵.

У 1860 р. Провізоріат Інституту, з метою оприлюднення інформації про свою фінансову діяльність, вирішив щорічно публікувати всі рахунки у своєму періодичному виданні – «Временник Ставропигийского института».

Така система ухвал з фінансових питань була покликана обмежити надуживання з боку посадових осіб Ставропігії. Проте цілковито запобігти їм усе ж не вдалося. Відомо, що в 1830 р. було викрито фінансові маніпуляції на власну користь управителя інститутського маєтку Надольського, якому довелося негайно подати у відставку і виплатити за зобов'язаннями сеньйорату в двотижневий термін суму в 471 рин. зл.³³⁶ Для керівництва Ставропігії не було таємницею часте затаювання інститутських прибутків від державних контрольних органів³³⁷. Звіт управителя маєтку Г. Білинського про доходи від кам'яниць (1835 р.) вказує на розбіжність між сумою готівки, наявної в касі, та даними рахункових книг³³⁸. Цілком можливо, що в Інституті велися подвійні рахунки, відомі лише групі керівних осіб, котрі роками зберігали свої посади. Пев-

³²⁹ Там само. Спр. 168. Арк. 6.

³³⁰ Там само. Спр. 805. Арк. 127.

³³¹ Там само. Арк. 108.

³³² Там само. Спр. 362 (Донесення невстановленої особи про фінансові зловживання Сроковського Семена, 1848). Арк. 1.

³³³ Там само. Спр. 168. Арк. 7.

³³⁴ Там само. Спр. 802. Арк. 106.

³³⁵ Там само. Арк. 108.

³³⁶ Там само. Арк. 141.

³³⁷ Желеховській Ю. Іоанн Снегурский... С. 40.

³³⁸ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 314. Арк. 1.

ним доказом цього можуть слугувати висновки Д. Зубрицького, зроблені після вивчення фінансової документації Ставропігії (бухгалтерських книг за 1825–1836 рр.). Свою відмову займати посаду віце-сеньйора в 1835 р. він пояснював небажанням пов'язувати себе з керівними органами Інституту, на якому лежала важка відповідальність не лише за власні помилки, але за чужі³³⁹. Слова «чужі помилки», ймовірно, слід розуміти як надто жорсткий контроль уряду за діяльністю Ставропігії.

Щоправда, офіційна документація Інституту не підтверджує цього. 22 червня 1789 р. Провізоріат звернувся до Губернаторства за дозволом про відтермінування виплат за фінансовими зобов'язаннями через відсутність коштів³⁴⁰. У жовтні 1790 р. касир заявив, що в касі немає грошей на зарплату священникові та вчителеві³⁴¹. Правдоподібно, керівникам Ставропігії було вигідно замовчувати справжні суми прибутків, аби сплачувати менші податки державі. Щоб перевірити це припущення, необхідно встановити реальне фінансове становище Інституту, який сучасники вважали однією з найбагатших руських установ у Галичині³⁴². Через відсутність неофіційних фінансових документів (якщо й існували, то, напевно, знищувалися сучасниками), доводиться задовольнятися аналізом офіційних актів, головним чином найкраще збережених щорічних фінансових звітів.

Фінансове забезпечення Ставропігії в досліджуваний період творили: 1) відсотки від капіталу «основного фонду» і добровільні пожертвування братчиків та осіб, які підтримували їхню діяльність; 2) чиншові гроші зі здавання в оренду нерухомості; 3) прибутки з друкарні та продажу книг; 4) доходи від богослужінь в Успенській церкві; 5) проценти від позичених Інститутом своїм членам на певний час коштів (кредиторська діяльність); 6) відсотки з капіталу, котрий Ставропігія позичала іншим особам, чи з куплених державних облігацій; 7) платня за навчання деяких учнів; 8) надходження від продажу церковного майна.

Основний фонд Інституту поступово збільшувався за рахунок заповітів братчиків. Наприклад, дарчі записи на школу зробили в 1811 р. Андрій Білецький³⁴³, в різні роки – Олександр Крижановський³⁴⁴, Теодор Полянський³⁴⁵, Теодор Лобачевський, Григорій Монастирський³⁴⁶, Каспер Сплавський. Останній пожертвував на бурсу свій маєток у с. Гнильче³⁴⁷. 1794 року такими жертводавцями стали Яків та Анастасія Зачкевичі³⁴⁸, 1798 р. – Гаврило Піневич³⁴⁹, 1805 р. – Филип Білинський³⁵⁰, Григорій Сроковський³⁵¹,

---

³³⁹ Там само. Спр. 59 (Донесення Галицького губернаторства, листування з окружним управлінням, членами інституту та ін. про переобрання керівного складу інституту, 1811–1840). Арк. 119.

³⁴⁰ Там само. Спр. 802. Арк. 5.

³⁴¹ Там само. Арк. 8.

³⁴² Гнатюк В. Національне відродження... С. 47.

³⁴³ Там само. Спр. 541.

³⁴⁴ Там само. Спр. 572. Арк. 125.

³⁴⁵ Там само. Спр. 597.

³⁴⁶ Там само. Спр. 584.

³⁴⁷ Там само. Спр. 660.

³⁴⁸ Там само. Спр. 563.

³⁴⁹ Там само. Спр. 590.

³⁵⁰ Там само. Спр. 542.

³⁵¹ Там само. Спр. 601.

1848 р. – Теодор і Агнеса Маколондрів³⁵². Іван Товарницький подарував 2 000 рин. зл. Парох Іван Горбачевський заповів на храм 1 000 рин. зл., Йоахим Хоминський та Климентій Рачинський – 200 рин. зл.³⁵³ Антон Добрянський ще в 1826 р. записав Успенській церкві 100 рин. зл. щорічно як «вічний й непорушний капітал» з процентів від своєї нерухомої спадщини. Після його смерті в 1865 р. гроші, виручені за продаж нерухомості, було переведено в Головну крайову касу. З цієї суми Ставропігійський інститут мав право щороку отримувати 150 рин. зл. (з урахуванням інфляції з 1826 р.)³⁵⁴. Переважно члени Ставропігії робили невеликі, але регулярні пожертвування на церкву та бурсу. Значно збагатили фонд заповіти львівських міщан Кароліни Глинецької та Михайла Турянського на утримання бідної молоді в бурсі³⁵⁵. Своім тестаментом від 1824 р. «на вбогу школу Ставропігійську, щоб учні по разі в тиждень співали молебень за упокій його душі», виділив 400 рин. зл. Степан Городинський. У 1841 р., ще до своєї смерті, він передав зазначену суму братчикам на придбання державних облігацій для школи, відсотки з яких мали використовуватися на забезпечення її потреб. 1847 р. офірував 100 рин. зл. на Успенський храм³⁵⁶. Нерідко жертводавці фондували Інститутові частину доходів від свого майна за умови, що їхні спадкоємці щорічно отримуватимуть певні відсотки на іпотеку. Проте Ставропігійський інститут дуже недбало виконував подібні зобов'язання, інколи затримуючи виплату³⁵⁷ на довгі роки. Так, лише в 1810 р. Ставропігія спромоглася виплатити Євдокії Вергановській кошти за заповітом, зробленим ще в 1790 р.

1855 року Інститут успадкував маєток Кароліни Глинецької (з дому баронеси Кофлер), 1856 р. – маєток правника Михайла Когановича-Турянського, 1857 р. – 2/5 дому № 67³⁵⁸. У дарчих записах знаходимо імена меценатів Ставропігії Івана й Михайла Бачинських³⁵⁹, Андрія Білецького³⁶⁰, Ізабелі Годлевської³⁶¹, Степана Гординського³⁶², Марії Добжинської³⁶³, Івана Должанського³⁶⁴, Олександра Крижановського³⁶⁵, Йосипа Жураковського³⁶⁶, Григорія Монастирського³⁶⁷, Софії Папари³⁶⁸, Теодора Полянського³⁶⁹. Серед покровителів Ставропігійської бурси вагоме місце

³⁵² Там само. Спр. 580.

³⁵³ Там само. Спр. 163. Арк. 7.

³⁵⁴ Там само. Спр. 557. Арк. 1, 97.

³⁵⁵ Там само. Спр. 660.

³⁵⁶ Там само. Спр. 555. Арк. 1–2, 47, 65.

³⁵⁷ Там само. Спр. 545. Арк. 4.

³⁵⁸ Рахунок и справозданіе Института Ставропігійского за управительні лѣта 1860, 1861, 1862. Львовъ, 1862. С. 9.

³⁵⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 539–540.

³⁶⁰ Там само. Спр. 541. Арк. 1–2.

³⁶¹ Там само. Спр. 552. Арк. 1–10.

³⁶² Там само. Спр. 555. Арк. 2–3.

³⁶³ Там само. Спр. 558. Арк. 1–57.

³⁶⁴ Там само. Спр. 559.

³⁶⁵ Там само. Спр. 572.

³⁶⁶ Там само. Спр. 562.

³⁶⁷ Там само. Спр. 584. Арк. 1–38.

³⁶⁸ Там само. Спр. 589. Арк. 1–87.

³⁶⁹ Там само. Спр. 591.

посідав єпископ Петро Білянський³⁷⁰, а з 1873 р. – митрополит Григорій Яхимович³⁷¹. На початку XIX ст. в Успенській церкві стали організовувати тривалі поминальні богослужіння, гроші з яких передавалися на добродійні акції³⁷².

Капітали Інституту формувалися в іменні фонди (від імені меценатів чи патронів); вони заморожувалися на тривалий термін в обігових рахунках банків, що дозволяло накопичити значну суму, а згодом знімати деяку її частину готівкою для закупівлі нерухомого майна або на якісь конкретні добродійні цілі. Так, наприклад, у 1886 р. використовувалися тільки фонди Мартина Прокоповича і Кароліни Гриньської³⁷³, у наступному 1887 р. – чотири інші фонди: ім. митрополита Григорія Яхимовича, Андрія і Терези Шушкевичів, В. Зарицького, І. Коссака, а також фонд допомоги для убогих руських учнів³⁷⁴.

У другій половині 1890-х рр. Ставропігійський інститут утримував у цінних паперах майже 50 тис. рин. зл. З них 11 650 рин. зл. становили фонд ім. Кароліни Гриньської, 2 000 – Мартина Прокоповича, 7 100 – ім. митр. Г. Яхимовича, 10 200 – ім. Андрія і Терези Шушкевичів, 3 500 – В. Зарицького, 1 900 – Анастасії з Лисовацьких Юркевичової, 1 200 – Ольги Давидович, 300 – ім. Кирила і Мефодія, 300 – фонд допомоги зі складок, 2 652 – ім. Кмицикевича. У XX ст. з'явилися нові – ім. Романа Алексевича³⁷⁵ і Гната Гавецького³⁷⁶, Михайла Давидчака і Пелагеї з Конюшецьких³⁷⁷.

Фонд ім. митр. Г. Яхимовича (1 тис. рин. зл.) використовувався на погашення боргів за раніше придбані «реалії». Лише в одному 1896 р. з цією метою було витрачено 748 рин. зл.³⁷⁸ Фонд Андрія і Терези Шушкевичів давав змогу отримувати прибутки від нерухомості. У 1890-х рр. він щорічно приносив 30 рин. зл. Доходи від фонду В. Зарицького (3 500 рин. зл. – в облігаціях, 490 – у «реаліях» і 405 – готівкою) йшли на оплату реставраційних робіт Ставропігійського комплексу³⁷⁹.

Вкладені в австрійську економіку капітали давали чималі прибутки. Тільки у 1860-х рр. вони пересічно приносили по 608 рин. зл. щорічного чистого доходу³⁸⁰.

Інститут вів докладні реєстри всіх пожертвувань та записів, що дозволяло йому в будь-який момент довести владі законність свого володіння цими коштами³⁸¹.

Ставропігія практикувала і надання кредиту. Скажімо, у 1832 р. вона позичила гроші під 5 % річних графові В. Єльському³⁸². Однак боржники не завжди вчасно сплачували борги своєму кредиторіві. 1821 року лише втручання Прокуратури скарбу змусило Олександра Понінського повернути гроші, взяті ним в Інститу-

³⁷⁰ Там само. Спр. 543. Арк. 1–69.

³⁷¹ Там само. Спр. 622. Арк. 1–28.

³⁷² Там само. Спр. 629. Арк. 4.

³⁷³ Ставропігійський Інститутъ въ Львовѣ. Отчетъ... // ВСИ. 1886. С. 125.

³⁷⁴ Там же. 1887. С. IX–XI.

³⁷⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 538. Арк. 1.

³⁷⁶ Там само. Спр. 546. Арк. 34–35.

³⁷⁷ Там само. Спр. 20. Арк. 8–12.

³⁷⁸ Там само. Спр. 902.

³⁷⁹ Ставропігійський Інститутъ въ Львовѣ. Отчетъ... // ВСИ. 1896. С. 168; 1897. С. 148.

³⁸⁰ Рахунок і справозданіє Інститута Ставропігійського за управительні лѣта 1860, 1861, 1862. С. 4–7.

³⁸¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 272.

³⁸² Там само. Спр. 306.

ті 1818 р.³⁸³ У 1825 р. братчики звернулися до окружного управління з проханням змусити їхнього боржника Арона Стернбака виплатити проценти від позиченої ним суми – 500 рин. зл.³⁸⁴ Про те, що Ставропігійський інститут нерідко виступав у ролі кредитора, свідчить хоча б прохання Івана Цапи у 1827 р., котрий намагався позичити в цієї установи якісь кошти і котрому Провізоріат відмовив, мотивуючи це тим, що не «уповноважений до роздавання приватних позик»³⁸⁵.

Іноді Інститут виступав, за заповітом, головним спадкоємцем майна своїх діячів, сплачуючи при цьому їхнім родичам певний відсоток від прибутку. Через нечіткість формулювань у духовних він неодноразово був утягнутий у тривалі суперечки. Так, понад 10 років вирішувалася судова справа зі спадкоємцями священика І. Вергановського³⁸⁶.

Більшість фондів, успадкованих Ставропігійським інститутом, була призначена для бурси та церкви. Стипендії зазвичай носили імена тих, хто заповів своє майно чи гроші для розвитку Ставропігійської школи – митр. Г. Яхимовича, Клишикевича, Павла Матковського, К. Глинецької та ін.³⁸⁷ Проте дуже часто кошти, призначені фундаторами Інституту на доброчинність, реалізувалися його керівництвом з іншою метою: для купівлі нерухомості та її ремонту, будівництва тощо. Дозвіл на такі фінансові операції братчики просили в уряді. 1795 року Губернаторство дозволило використати записаний на школу капітал Михайла Слонського для спорудження кам'яниць³⁸⁸.

Одним з основних джерел фінансування Ставропігії були доходи з нерухомості, переважно з її оренди. Інститут успадкував від Братства декілька кам'яниць навколо Успенського храму. Здебільшого це були будинки колишніх братчиків, що на час реорганізації установи зберегли свої старі назви за іменами власників – Прокоповичівська, Теофілівська (або Стрілецька), Лавришевичівська (або Русянівська), Мезапетанська, Курточівська, Балабанівська, Савичівська, Більджанська³⁸⁹. Внаслідок нечіткого оформлення документації не всі вони були повністю юридично закріплені за Братством. Часто Ставропігія виступала тільки співвласником, поряд з багатьма іншими спадкоємцями. Це давало право нащадкам власників вести майнові суперечки з цією громадською інституцією, вимагаючи передати їм частину кам'яниці або виплатити гроші. Судові процеси потребували значних витрат. У 1799 р. Інститут виділив гроші на судову справу проти спадкоємців Олександра Дейми³⁹⁰. Трьома роками раніше Ставропігія відновила позови на сина померлого Войського. У 1789–1803 рр. тривав процес про поділ нерухомого майна (кам'яниці № 191 по вул. Бляхарська) після смерті Габріеля Яскевича між його спадкоємцями і Ставропігійським інститутом. Аби отримати цю нерухомість, Інститут мусив сплатити 5 083 рин. зл.³⁹¹

³⁸³ Там само. Спр. 236. Арк. 1–22.

³⁸⁴ Там само. Спр. 802. Арк. 121.

³⁸⁵ Там само. Арк. 127.

³⁸⁶ Там само. Спр. 545.

³⁸⁷ Там само. Спр. 196.

³⁸⁸ Там само. Спр. 122. Арк. 39.

³⁸⁹ Там само. Оп. 1. Спр. 620. Арк. 1–23; Спр. 801. Арк. 1–6; Спр. 727. Арк. 1–62; Спр. 798. Арк. 1–3; Спр. 641. Арк. 1–56; Спр. 771. Арк. 1–10.

³⁹⁰ Там само. Спр. 802. Арк. 39.

³⁹¹ Там само. Спр. 183. Арк. 2.

За австрійського правління (в результаті численних судових розглядів, які нерідко тягнулись десятиліттями) було відстояно право Ставропігії на володіння Лавришевичівською, Мезапетанською, Савичівською, Леонтовичівською кам'яницями³⁹². У 1774 р. закінчився десятирічний процес купівлі в подружжя Павла й Анни Яковичів Русянівської або Лавришевичівської кам'яниці³⁹³. Декотрі зі ставропігійських будинків були споруджені ще в XVI ст. і вже не відповідали архітектурним нормам забудови Львова, запровадженим австрійською владою. Тому окремі споруди були зовсім розвалені, а на основі інших Ставропігійський інститут звів інші. Наприкінці XVIII ст. постали три нові кам'яниці: № 193 (на розі вул. Підвальної, 9 і Зацерковної, 4³⁹⁴), № 192 (на вул. Руській; прилягала до стін храму і т. зв. Радаля (з внутрішньої сторони подвір'я біля будинку № 192 по колишній вул. Вузькій)³⁹⁵. 1838 року Інститут закупив будинок № 190 у Станіслава Вроновського³⁹⁶, а в середині 50-х рр. XIX ст. – № 191 у Фрітца Францішка на вул. Бляхарській³⁹⁷, 13. Характерним був спосіб оволодіння Ставропігійським інститутом кам'яницею № 197. Він купував її по частинах, записуючи право власності на сеньйора І. Товарницького. Так у 1848 р. було придбано 1/7 кам'яниці, а у 1850 р. – 1/8.

Із 1878 р. Ставропігія розпочала переговори з Конвентом оо. Кармелітів про купівлю будинку № 189 на розі вул. Бляхарська, 9 і Зацерковна, 4³⁹⁸. Нерухомість продано братчикам аж у 1884 р. за 22 тис. гульденів³⁹⁹. Одночасно Інститут поставив перед Львівським магістратом питання про передачу йому у власність території навколо цих кам'яниць. 26 вересня 1876 р. міська влада визнала за Ставропігією територію від будинку № 193 (вул. Підвальна, 9) до церкви довжиною чотири метри⁴⁰⁰. У такий спосіб було завершено юридичне оформлення власності Львівської Ставропігії на цілий архітектурний комплекс довкола Успенського храму.

У цих будівлях розташовувались: обрядова кімната (там відбувалися загальні збори, засідання та зустрічі з представниками влади і церковними ієрархами), книжкові склади і магазин, помешкання церковного приходника, паламаря, співця, учителя співів, сиротинський заклад, гуртожитки бурси, дяківська школа, приміщення для сторожа⁴⁰¹, а з кінця XIX ст. – також бібліотека й архів. У 1888 р. тут відкрилася виставка, котра згодом переросла у стаціонарну музейну експозицію. Центральною спорудою Ставропігійського комплексу вважався будинок № 192 на вул. Руській, який у 1876 р. був освячений.

Унаслідок поступового розширення і ремонту нерухомої власності Інституту, зростали його доходи від чиншу з кам'яниць. Якщо наприкінці XVIII ст. вони ко-

³⁹² Там само. Оп. 1. Спр. 730. Арк. 12–39.

³⁹³ Там само. Спр. 997. Арк. 1–15.

³⁹⁴ Там само. Оп. 2. Спр. 1526. Арк. 2.

³⁹⁵ Там само. Спр. 1610. Арк. 2–3.

³⁹⁶ Там само. Спр. 1612. Арк. 3.

³⁹⁷ Там само. Спр. 1613. Арк. 26–88.

³⁹⁸ Там само. Спр. 1615. 23 арк.

³⁹⁹ Там само. Арк. 17.

⁴⁰⁰ Там само. Оп. 2. Спр. 1587. Арк. 1–20.

⁴⁰¹ Рахунок і справозданіє Інститута Ставропігійського за управительні лѣта 1860, 1861, 1862. С. 1–21.

ливалися від 800 до 2 000 рин. зл. щорічно (1/4 усіх прибутків Ставропігії), то з 1805 р. надходження в інститутську касу від винайму помешкань різко збільшилися, сягнувши в 1811–1812 рр. 12 тис. рин. зл. Закономірно, що одночасно зросла й частка коштів, отримуваних з чиншів, у прибутковій частині інститутського бюджету. 1808 року вони вперше склали 50 %, а 1812 р. – 60 %. Різке падіння цих сум у 1813 р. призвело до значного зменшення загального доходу установи. У 1818 р. надходження від чиншу становили вже близько 85 % прибутків Ставропігії. Можна стверджувати, що Ставропігійський інститут поставив винайм кам'яниць на широку комерційну основу, забезпечивши собі збільшення доходів, головним джерелом яких стали саме чинші.

Приміщення, що перебували у власності інституції, приносили їй чималі гроші. Частину цієї нерухомості здавали в оренду іншим організаціям – наприклад, Центральному відділові Товариства ім. М. Качковського⁴⁰². Деякий час в інститутському будинку № 47 розташовувалася єврейська друкарня⁴⁰³. Дев'ять квартир у кам'яницях Ставропігійського комплексу були заставлені під облігації за 5 % річного доходу, що в 1860-х рр. обраховувався пересічно в 262 рин. зол.⁴⁰⁴

Другим важливим джерелом поповнення інститутського бюджету на зламі XVIII – XIX ст. стали поліграфічна діяльність і продаж друкованої продукції. Надходження від них у 1794 р. становили понад половину всіх прибутків Інституту, а чотири роки перед тим були єдиним реальним резервом інститутської готівки⁴⁰⁵. Велика заслуга в комерціалізації інститутської книжкової справи належала парохіві Іванові Горбачевському, який до 1805 р. керував едукційною діяльністю Інституту. 1799 року доходи від видання складали 54 % від усіх прибутків Ставропігії, 1801 р. – 61 %, 1802 р. – 58 %, 1803 р. – 70 %⁴⁰⁶. Після смерті І. Горбачевського цей показник різко знизився і практично вже ніколи не досягав позначки 50 %. За наступника І. Горбачевського о. Корхотовича продаж книг приніс заледве 2 % у 1807 р. і 10 % у 1808 р. Така динаміка пов'язана не тільки з роллю особистостей у керівництві друкарнею, а й із глибокою тогочасною кризою книгодрукарської діяльності Ставропігії.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. братчики шукали нові можливості для нарощення дохідної частини бюджету. Особливого поширення в цей період набули позики від приватних осіб на певний термін. Найчастіше брали кредит для фінансування будівельних чи ремонтних робіт. Потреба в цьому була зумовлена насамперед тими великими втратами, що їх зазнав Інститут після пожежі 1779 р. У 1796 р. близько 70 % його готівки становили позичені гроші⁴⁰⁷. Отримані у борг 1796 р. в о. Вергановського, Пісецького, о. Горбачевського та Івана Янецького 11 604 рин. зл. (відповідно – 3000, 4000, 4000 і 3604) було витрачено на спорудження кам'яниць № 192 і 193. Для цілковитої відбудови кам'яниці № 192 використано кошти, що перейшли Ставропігійському інституту за заповітом Івана Вергановського на церк-

⁴⁰² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 182 (Общество имени Качковського). Оп. 1. Спр. 118.

⁴⁰³ Там само. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 785.

⁴⁰⁴ Там само. Спр. 394. Арк. 1–7.

⁴⁰⁵ Там само. Спр. 802. Арк. 8.

⁴⁰⁶ Там само. Спр. 189. Арк. 1; Спр. 186. Арк. 11.

⁴⁰⁷ Там само. Спр. 183. Арк. 1.

ву⁴⁰⁸. Щоб остаточно відновити будинок № 192, у 1799 р. братчики звернулися за позикою до Маріанни Коррадо⁴⁰⁹. 1807 року для цього ж було позичено велику суму у Варвари Кропивницької⁴¹⁰. Аби відбудувати знищену пожежею вежу Успенського храму, Інститут 1795 р. взяв у борг 3 тис. рин. зл. у Матвія Зими⁴¹¹.

Утримування власності передбачало значну фінансово-господарську роботу⁴¹². Львівський магістрат стежив, аби інститутські будівлі відповідали санітарним нормам, не раз висловлюючи претензії щодо стану вентиляційної й каналізаційної систем⁴¹³, а також неналежного оформлення документації⁴¹⁴, вимагав систематичних ремонтів дахових перекриттів на будинках⁴¹⁵, проведення столярних робіт⁴¹⁶.

Як правило, позики Ставропігії надавали найзаможніші та найосвіченіші представники руської суспільності, якими були священики. Так, Іван Горбачевський лише в період з 4 серпня по 30 вересня 1788 р. дав Інституту кредит на 2 740 рин. зл., призначений на відбудову кам'яниці Блонського⁴¹⁷. У 1795 р. для спорудження будинку № 193 священик Іван Юркевич із с. Ключів Коломийського циркулу позичив 6 500 рин. зл.⁴¹⁸

Кожен кредит оформлювався нотаріально засвідченим борговим зобов'язанням. У ньому вказувалися розміри наданої Інституту суми, відсотки, які він мав сплатити за неї, та термін її повернення. Проте братчики доволі часто зволікали із поверненням цих боргів. Тож приватні особи були змушені повертати свої гроші шляхом процесів, що часом тривали не одне десятиліття. Так, узяті в І. Юркевича 1805 р. кошти Інститут віддав його спадкоємцям тільки 1838 р.⁴¹⁹ Не дочекавшись виплати позичених Ставропігії грошей після п'яти років, І. Горбачевський звернувся до Провізоріату з наполяганням негайно погасити заборгованість⁴²⁰. Розглянувши цю заяву, Рада правління зобов'язала касу виплатити І. Горбачевському належну суму⁴²¹.

Брав Ставропігійський інститут і державні кредити. Між ним і Галицьким губернаторством було укладено договір про використання облігацій державної позики і про умови вкладення капіталів для оплати погашених облігацій у 1840 р.⁴²²

Для збільшення надходжень до бюджету Інститут періодично вдавався й до продажу свого, переважно рухомого, а деколи й частки нерухомого майна. 29 травня

⁴⁰⁸ Там само. Спр. 545. Арк. 4.

⁴⁰⁹ Там само. Спр. 802. Арк. 30.

⁴¹⁰ Там само. Спр. 208.

⁴¹¹ Там само. Спр. 1393. Арк. 1–2.

⁴¹² *Киричук О. С.* Львівський Ставропігійський інститут як господарський комплекс за часів Габсбурзької монархії (кінець XVIII – початок XX ст.) // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. Львів, 2000. Вип. 3. С. 81–86.

⁴¹³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1578. Арк. 1–10.

⁴¹⁴ Там само. Спр. 19. Арк. 1–38.

⁴¹⁵ Там само. Спр. 1595. Арк. 1–2.

⁴¹⁶ Там само. Спр. 1595. Арк. 3.

⁴¹⁷ Там само. Спр. 50 (Особисті та службові документи священика Успенської церкви Горбачевського І., 1787–1803. Лист І. Горбачевського від 4 вересня 1793 р.). Арк. 5.

⁴¹⁸ Там само. Спр. 203. Арк. 1.

⁴¹⁹ Там само. Арк. 20–21.

⁴²⁰ Там само. Спр. 50. Арк. 14.

⁴²¹ Там само. Арк. 16.

⁴²² Там само. Спр. 328. Арк. 4.

1793 р. братчики отримали дозвіл Губернаторства на торгівлю церковними предметами зі срібла й міді. 1807 року Ставропільський інститут продав частину власності із заповіту пароха Сташицького⁴²³, а 1861 р. – частину церковного срібла (виручені за нього кошти були витрачені на зведення кам'яниці). Продаж майна здійснювався зазвичай з метою фінансування будівельних робіт.

Затрати на будівництво становили наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. найбільший відсоток видатків Інституту. Прикметно, що інтенсивна будівельна діяльність цієї установи збігалася в часі саме з тим періодом, коли вона, згідно з документацією, відчувала значні фінансові труднощі, економлячи передусім на бірсі. З аналізу доходів випливає, що бідною Ставропігія не була, проте воліла більше вкладати готівку в приріст власного багатства, ніж турбуватися про добробут учнів і своїх службовців. Інститут сплачував мізерну платню вчителів школи, регентів хору та ін., іноді затримуючи її на багато місяців. При цьому його керівництво твердило про неможливість навіть найменшого підвищення платні, мотивуючи це фінансовою кризою. На думку Ю. Желеховського, очільники братчиків «не дбали про Інститут, утримували при ньому лише школу з одним вчителем, а на засоби Інституту купували для себе маєтки...»⁴²⁴. На жаль, збережені документи не дають змоги довести це чи, навпаки, спростувати. Однак аналіз усієї фінансової діяльності цього закладу показує, що такі звинувачення не є цілком безпідставними.

У зв'язку з розпочатими в 1816 р. реставраційними роботами у друкарні, Провізоріат постановив не підвищувати платні Інститутським працівникам. Хоча насправді нарікання на важке матеріальне становище були не зовсім вмотивовані: йшлося лише про тимчасові труднощі, зумовлені зменшенням надходжень від традиційних джерел прибутків (видавничої діяльності), що компенсувалося зростанням доходів від нерухомості й відсотків від капіталів.

Загалом витратна частина бюджету Ставропільського інституту охоплювала такі статті видатків: на будівництво і реставрацію нерухомого майна; на церкву – оплату священиків, дяків, захристиян та ін., відправлення Служби Божої, світло, вино, кадило, прання білизни тощо (утримання храму фінансувалося з відсотків від капіталів «основного фонду» та доходів за богослужіння⁴²⁵); на школу – проживання і харчування учнів, їхній одяг, опалення приміщення, прання, зарплату вчителів; на друкарню – оплату праці робітників та коректора, папір, опрацювання книжок, ремонт і оновлення інвентарю, податок; на книгарню – палітурні роботи, ремонт інвентарю і т. д.; на чищення каналів, платню сторожам, податок з чиншів; на управління – канцелярські матеріали, освітлення, опалення, складання рахунків, зарплату писаря⁴²⁶.

Ревно дбаючи про свою «найпершу й найстаршу ділянку праці – безпосередню допомогу своїй парафіяльній церкві»⁴²⁷, братчики почали реставрацію знищених у пожежі 1779 р. вежі й церковних приміщень. Так, з травня 1793 р. по травень 1794 р. для відбудови вежі було виділено 3 143 рин. зл. (2/5 усіх витрат)⁴²⁸, з червня 1795 р. по

⁴²³ Там само. Спр. 186. Арк. 9.

⁴²⁴ Желеховский Ю. Иоанн Снегурский... С. 40.

⁴²⁵ О объеме дѣятельности Ставропигийского института // ВСИ. 1865. С. 92–94.

⁴²⁶ ВСИ. 1864. С. 111.

⁴²⁷ Огієнко І. Українська церква. Київ, 1993. Т. 1. С. 127.

⁴²⁸ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 181. Арк. 2.

травень 1796 р. – 1 606 рин. зл. Того ж року «на мурування нової кам'яниці Інститут витратив 10 600 рин. зл.» Загалом же на будівництво Інститут видав у цей рік понад 80 % своїх витрат⁴²⁹. Спорудження кам'яниць тривало до 1807 р., поглинаючи левову частку видатків Ставропігії (1800 р. – 46 %, 1801 р. – 25 %, 1802 р. – 19 %, 1803 р. – 42 %, 1806 р. – 40 %, 1807 р. – 21 %) ⁴³⁰. Налагодивши процес отримання прибутків від оренди будинків на початку XIX ст., братчики взялися до ремонтно-реставраційних робіт в Успенській церкві: у 1828–1829 рр. відремонтовано три її куполи⁴³¹, у 1836–1838 рр. покладено нову підлогу, у 1844–1858 рр. реставровано сам храм та Трьохсвятительську каплицю, що обійшлося Інституту 16 380 рин. зл.⁴³²

Заграти на школу і бурсу були значно меншими, ніж на друкарню. Для прикладу, в 1794 р. перші становили всього 118 рин. зл., другі – 1674 рин. зл.⁴³³ У 1799–1800 фінансовому році на їжу для бурсаків витрачено 170 рин. зл., на опалення – 196 рин. зл., а на зарплату І. Горбачевського як префекта друкарні – 230 рин. зл.⁴³⁴

Надзвичайно обширним був щорічний перелік дрібних видатків під рубрикою «різне», у котрому фіксувалися суми на поточний ремонт дахів, вікон, дверей, купівлю мітел тощо⁴³⁵.

Усі витрати ретельно вносилися касиром до спеціального «діаріуша» (щоденника), в якому вони відразу розподілялися по групах.

У 50-х рр. XIX ст. фінансові справи Ставропігії знову погіршилися. Про це, зокрема, свідчить згортання окремих сфер її діяльності. 1852 року Інститут був неспроможний оплатити працю робітників друкарні та забезпечити бурсаків на зиму одягом. А на пропозицію М. Куземського прийняти нових співробітників до редакції «Зорі Галицької» (мовилося про І. Шараневича та Гарасимовича), старійшини відповіли, що наразі на це немає достатньо коштів⁴³⁶. У 1854 р. Ставропігія не змогла заплатити належного внеску урядові, щоб зберегти право на видання «Зорі Галицької» як політичного часопису. Того ж року її керівництво прийняло непопулярну постанову про зменшення кількості учнів бурси (з 22 до 14), пояснюючи це зростаючою дорожнечою та браком грошей у шкільному фонді (він налічував 900 рин. зл., а лише саме утримання вихованців потребувало 2 000 рин. зл.). Своє рішення очільники братчиків виправдовували, що в селах вистачає народних училищ з руською мовою навчання⁴³⁷. Намагаючись покращити свій фінансовий стан, інституція вдалася до вже випробуваного методу – продажу нерухомості. 15 жовтня 1854 р. на засіданні Провізоріату було ухвалено продати дві третини кам'яниці № 191 Францішкові Фрітзе за 4 100 рин. зл.⁴³⁸ Про чималі борги Ставропігії писав у своєму листі до А. Петрушевича Д. Зубрицький у серпні 1852 р., звинувачуючи

⁴²⁹ Там само. Спр. 183. Арк. 1.

⁴³⁰ Там само. Спр. 186. Арк. 4–9.

⁴³¹ Там само. Спр. 1396.

⁴³² ВСИ. 1864. С. 105–113.

⁴³³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 181. Арк. 2.

⁴³⁴ Там само. Спр. 189. Арк. 1–2.

⁴³⁵ Там само. Спр. 216. Арк. 1.

⁴³⁶ Там само. Спр. 38. Арк. 749, 758, 760.

⁴³⁷ Там само. Арк. 665.

⁴³⁸ Там само. Арк. 843.

її діячів у марнотратстві⁴³⁹. Фінансова криза 1850-х рр. тяжіла над Інститутом ще й упродовж 1860-х рр. Частково борги за 1856 р. було покрито в 1860 р.⁴⁴⁰ Однак станом на 1862 р. загальна сума заборгованостей складала близько 9 620 рин. зл. (чинш з домів №67, 190, 192, 193, процент від приватних капіталів, грошові обороти за певними рахунками (оборотні відомості), збитки від продажу книг за 1848 р., друкарські витрати на папір, чорнило тощо)⁴⁴¹. Щоб упорядкувати фінансово-економічну діяльність та позбутися боргів, Інститут вирішив розділити свій єдиний фонд⁴⁴². (Цей фонд було створено на засіданні Ради правління 3 вересня 1848 р., власне до нього й надходили прибутки від кожної галузі, які згодом розподілялися відповідно до потреб установи)⁴⁴³. Навряд чи така реорганізація фінансової сфери могла дати бажаний результат, адже централізована система управління забезпечувала більший контроль, запобігаючи надуживанням, а існування єдиної каси дозволяло в умовах кризи витратити гроші більш раціонально.

Певні суми йшли на оплату бюрократичного апарату Ставропігійського інституту: бухгалтера й касира – по 25 рин. зл. щомісячно, секретаря – 55, писаря й учителя співів – по 20, книгаря – 50⁴⁴⁴.

Інкони наявних в Інституті коштів бракувало для покриття видатків на друкування книг. Особливо це далось взнаки після судового процесу 1882 р., коли австрійський уряд звинуватив Ставропігію в державній зраді й, у зв'язку з цим, конфіскував деякі її видання, а Галицький сейм відмінив дотації на друк Інститутом шкільних підручників і передав їх «Просвіті». Часті затримки зарплатні робітникам друкарні призводили до страйків⁴⁴⁵.

Повноцінне функціонування Ставропігійського інституту потребувало нових фінансових надходжень. Однак із посиленням русофільських настроїв у Ставропігії, заможні українські патріоти воліли надавати матеріальну підтримку товариствам української орієнтації. У пошуках нових джерел фінансування керівництво Інституту почало звертати свої погляди на схід, до Росії, де знайшло плідний ґрунт для співпраці в особі заможних російських слов'янофілів. Субсидії від слов'янських комітетів із Москви та Петербурга потрапляли в Галичину через священника російського посольства Михайла Раєвського, який організував у Відні салон для «русських» та інших інтелектуалів і студентів⁴⁴⁶.

У 1920-х рр. член Наукового товариства ім. Шевченка Ф. Савченко виявив у Московському архіві революції документи про надання матеріальної допомоги Ставропігійському інституту «в целях пресечения малороссийской пропаганды» у Галичині. Зокрема, з 1876 р. планувалося щорічно виплачувати редакторові «Слова» Б. Площанському по 2 тис. австрійських гульденів. Але, як дізнаємося з листу-

⁴³⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36 (А. Петрушевича). Спр. 207. П. 5. Арк. 13.

⁴⁴⁰ Рахунок и справозданіе Інститута Ставропігійского за управительні лѣта 1860, 1861, 1862 // ВСИ. 1864. С. 114.

⁴⁴¹ Там же. С. 116.

⁴⁴² Там же. С. 118.

⁴⁴³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 464.

⁴⁴⁴ Там само. Спр. 109. Арк. 1–10.

⁴⁴⁵ Там само. Спр. 96. Арк. 1–107; Там само. Спр. 99. Арк. 1–50.

⁴⁴⁶ Устиянович К. М. Ф. Раєвскій и російскій панславизмъ. С. 7.

вання між третім відділом Міністерства внутрішніх справ і Міністерством фінансів Росії, така виплата була здійснена одноразово й надалі припинилася⁴⁴⁷.

Після знахідки Ф. Савченка в українській історіографії міцно вкорінилася думка про те, що діяльність Ставропігії великою мірою фінансувалася російським самодержавством. Проте, підтвердити факти грошових переказів та визначити їхній конкретний обсяг дуже важко. По-перше, ці суми, якщо й надходили, то таємно, через купецький дім Гартенштейна у Бродах⁴⁴⁸, по-друге, вони передавалися окремим особам. Деякі згадки про матеріальну підтримку з Росії містяться хіба що в листах (як-от подяка Д. Зубрицького М. Погодіну за надіслані йому 100 рублів⁴⁴⁹).

Відсутність документальних доказів дозволяла Ставропігії відмежовуватися від закидів про отримання систематичної фінансової допомоги з боку російського самодержавства у XIX ст. Натомість існування таких дотацій напередодні Першої світової війни не викликає сумніву. Так, наприклад, тільки на судовому процесі над С. Ю. Бендасюком у січні 1914 р. були представлені чекові перекази з Росії, лише одноразова сума котрих від 10 березня 1911 р. становила 6 тис. корон⁴⁵⁰.

Отже, у XIX – на початку XX ст. Ставропігійський інститут функціонував як великий власник, якому належали значні суми пожертвувань, якісне поліграфічне обладнання, Ставропігійський архітектурний комплекс, обігові й депозитні капітали. Солідна матеріальна база Інституту давала йому змогу фінансувати культурно-освітні й громадські акції, утримувати низку закладів. На зламі XIX–XX ст., через переорієнтацію багатьох меценатів, крайової й державної влади на українські товариства, фінансове становище Ставропігійського інституту дещо погіршилося, виявляючи симптоми певної кризи. Це спонукало діячів цієї установи до пошуку контактів із заможними верствами сусідньої Росії, на що прихильно реагували в середовищі російських слов'янофілів та правлячих кіл. Але визначити ступінь систематичності й обсяг грошової допомоги, яка надходила з теренів Російської імперії для Львівської Ставропігії, на підставі доступних джерел практично неможливо.

Фінансова сфера функціонування Інституту, як і інших фондаций, що діяли в країні, була підпорядкована австрійській владі. Його керівництво у своїй економічній діяльності, що набула чітко вираженого комерційного характеру, надавало перевагу найбільш прибутковим галузям – будівництву нових помешкань та видавничій сфері, при цьому зменшуючи витрати на школу і бурсу. З іншого боку, така економічна політика Ставропігійського інституту сприяла зростанню його основного фонду та нерухомості, забезпечивши, серед іншого, й проведення численних ремонтних і реставраційних робіт в Успенській церкві.

⁴⁴⁷ Савченко Ф. Справа про щорічну таємну субсидію Львівському «Слову»... С. 396–397.

⁴⁴⁸ Лист М. Погодіна до Д. Зубрицького. 29 грудня 1944 р. ... Арк. 1–4, 28–29.

⁴⁴⁹ Лист Д. Зубрицького до М. Погодіна. 7 (19) червня 1856... Арк. 19.

⁴⁵⁰ Обвинительный акт по дѣлу С. Ю. Бендасюка и товарищей... С. 13–14.

Розділ IV

ЛЬВІВСЬКА СТАВРОПІГІЯ НА ТЛІ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ

СТАВРОПІГІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Наприкінці XVIII ст. Австрійська імперія, до складу якої ввійшла Галичина, переживала реформування суспільства в дусі просвітництва і раціоналізму⁴⁵¹. Галичина, як найбільш економічно та культурно відсталий край монархії Габсбургів, стала об'єктом реформаторських заходів австрійських правителів – Марії-Терезії (1740–1780) та Йосифа II (1765–1790). Ці реформи створили передумови для певного поступу в соціально-економічному, культурному та релігійному розвитку галицьких українців, «закладаючи тим самим фундамент під українське національне відродження»⁴⁵².

Титулування членів Львівської Ставропігії в документах австрійського уряду «настоятелями греко-католицької нації» свідчило про визнання русинів окремим народом. Таке ставлення влади до ставропігійських діячів заохочувало їх, адже Інститут «залишався єдиним закладом, в якому декларувалася руська народність»⁴⁵³. З огляду на це, його першорядним завданням визначалося: «свято зберігати греко-католицьку віру східного обряду», а також сприяти «руській національності в її просвітньому та релігійно-моральному вихованні»⁴⁵⁴. Національне обличчя Ставропігійського інституту відображалося й у принципі відбору його членів, згідно з яким до уваги бралися передусім національний та соціальний фактори. Найголовнішими вимогами до кандидата були: греко-католицьке віросповідання, належність до руської національності й посідання високого становища в суспільній ієрархії, заслуги в галузі науки, літератури, культури, володіння певним майном⁴⁵⁵. Завдяки цьому Ставропігія перетворилася на світську елітарну організацію, що об'єднувала руську інтелігенцію. Членами Інституту були відомі діячі науки та культури, представники української шляхетської верстви, промислових кіл, чиновництва. Серед них: відомий український учений, філософ Петро Лодій, історик Денис Зубрицький, професор філософії Чернівецького ліцею Іван Барановський, І. Зарицький, канцелярист апеляційного трибуналу Лев Сосновський, Я. Арфинський та Я. Березницький, І. Бачинський та О. Ілляшевич,

---

⁴⁵¹ *Wereszycki H.* Pod berłem Habsburgów. Kraków, 1972. S. 23.

⁴⁵² *Химка І.* Релігія і національність в Україні другої половини XVIII – XX ст. // Ковчег: наук. зб. із церковної історії. Львів, 2003. Ч. 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи / за ред. О. Турія. С. 57.

⁴⁵³ *Пытин А. Н., Спасович В. Д.* История славянских литератур... Т. 1. С. 424.

⁴⁵⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 2.

⁴⁵⁵ Там само. Арк. 5.

С. Керичинський, крайовий адвокат граф Владислав Єльський, І. Товарницький та ін. На початках національного відродження ці люди займали провідні позиції в науково-культурному житті українців Галичини, «під їхнім авторитетом, під впливом їхніх понять книжних і зародилася перша література галичан». З їхнього кола вийшла «староруська партія», центром тяжіння для якої був саме Ставропігійський інститут⁴⁵⁶. Своєю творчою та суспільною активністю, зокрема науковими дослідженнями в царині історії, етнографії, фольклористики та мовознавства, діячі Ставропігії збагатили культурну спадщину народу, зробили певний внесок у закладання ідейних підвалин українського національного відродження, започаткування боротьби галицьких українців за рівні права з іншими народами Габсбурзької монархії. Так, уже згаданий професор філософії Львівського університету П. Лодій ще в 1789 р. разом з українськими професорами цього навчального закладу Ф. Захаріясевичем, А. Радкевичем та І. Земанчиком звернулися до уряду з вимогою забезпечити рівноправність руської професури з викладачами інших національностей⁴⁵⁷.

Правонаступність Інституту щодо Успенського братства забезпечувала йому високий авторитет серед української інтелігенції. Належати до Ставропігії вважалося честю, оскільки це слугувало доказом високої руської свідомості⁴⁵⁸. За словами Й. Левицького, той, хто записався «в члени закладу народного Ставропігійського, всенародно довів, що він русин і руський християнин»⁴⁵⁹.

Діячі цієї інституції позиціонували себе провідниками руського народу, місіонерами його культурного розвитку. Знаючи про славетне минуле братської друкарні, австрійська влада передбачала, що Ставропігійський інститут, спираючись на підтримку уряду, стане головним центром кириличного книговидання в Галичині. Тому 1793 р. держава визнала за Інститутом право друку релігійної, наукової та світської літератури кириличним шрифтом⁴⁶⁰. Проте наприкінці XVIII ст. – у перших десятиліттях XIX ст. Ставропігія переживала значну фінансову кризу, що істотно пригальмувало розвиток її видавничої справи.

Неспроможність Ставропігійської друкарні забезпечити потреби українського населення в навчальній літературі рідною мовою стала особливо помітною після 1787 р., коли уряд заснував для галицьких українців при відновленому в 1784 р. Львівському університеті філософсько-теологічний інститут «Студіум Рутенум» з українською мовою викладання⁴⁶¹. Виконуючи урядове розпорядження 1793 р., ректор греко-католицької семінарії (невдовзі майбутній ректор Львівського університету) Антон Ангелович подав Провізоріатові Ставропігії список найнеобхідніших для майбутніх українських теологів навчальних книг, друкування яких планувалося налагодити негайно – з тим, щоб після закінчення дії привілею Курцбека (1800 р.) відразу ж розпочати їх продаж⁴⁶².

⁴⁵⁶ Пытин А. Н., Спасович В. Д. История славянских литератур... Т. 1. С. 424.

⁴⁵⁷ Головацкий Я. О первом литературно-умственном движении русинов в Галиции со времен Австрийского владения в той земле. Львов, 1865. С. 92.

⁴⁵⁸ Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. С. 70.

⁴⁵⁹ Відповідь на освідчення К. Вінцковського Й. Левицького // Зоря Галицка. Львів, 1848. 10 жовт. Ч. 22; 17 жовт. Ч. 23; 24 жовт. Ч. 24.

⁴⁶⁰ Свистун Ф. Прикарпатская Русь под владением Австрии. Т. 1. С. 260.

⁴⁶¹ Див.: Андрохович А. Львівське «Studium Ruthenum»... С. 43–105.

⁴⁶² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 859. Арк. 2.

Інститут, однак, не зумів гідно виконати цього завдання. Через це, як зазначав згодом Я. Головацький, «серед трьохмільйонного руського народу в Галичині, Буковині і Угорщині під просвітницьким австрійським урядом [...] не появилось з 1796 р. по 1808 р. жодної книжки, жодної брошури на слов'янській або руській мові»⁴⁶³. За перші п'ятдесят років перебування Галичини під владою Габсбургів зі 134 книг, що вийшли з-під пера місцевих авторів, лише 73, переважно релігійного змісту, були надруковані церковнослов'янською. Народною мовою, натомість, не видано в той час ні однієї книги⁴⁶⁴.

За таких обставин освічені кола українського суспільства намагалися заснувати новий друкарський осередок. У 1796–1797 рр. ректор семінарії Яків Лапчинський, а після його смерті – Костянтин Собатовський, просили в уряду дозвіл на фундацію друкарні при семінарії. Пізніше домагався права на відкриття видавничого закладу й один із піонерів українського відродження в Галичині Іван Лаврівський. Характеризуючи стан Ставропігійської друкарні як «занепалий», він виступив проти перманентних (з моменту реорганізації Ставропігійського братства в Інститут) заходів Провізоріату Ставропігії щодо отримання від австрійської влади т. зв. «*privilegium exclusivum*» на видання й розповсюдження на галицьких теренах книжок кириличним шрифтом⁴⁶⁵.

Клопотання окремих представників української інтелігенції про створення нової друкарні не мали позитивних наслідків. Діячі Ставропігії завзято противилися цьому, хоча, нагадаємо, їхня едиційна справа перебувала у кризовому стані. Така позиція збіднювала культурне життя українців. Загалом до 1830-х рр. Інститут за обсягом виданої літератури значно поступався іншим львівським друкарням (1808–1810 рр. з'явилися три книги церковнослов'янською мовою, у 1811–1820 рр. – п'ять)⁴⁶⁶. Однією з причин, чому цій установі не вдавалося посісти провідне місце в книговиданні, був незадовільний стан технічного обладнання друкарні, яка вимагала ґрунтовного оновлення та реконструкції (саме тому перемишльський руський гурток священиків публікував свої твори у Будапешті⁴⁶⁷). Єдина на початок ХІХ ст. на території Австрійської держави руська друкарня, що перебувала у розпорядженні Інституту, не була спроможна, насамперед через нестачу коштів, повністю задовольнити зростаючі потреби місцевого населення в українській навчальній, світській та релігійній літературі.

Слабкість культурно-освітньої ролі Ставропігійського інституту потрібно розглядати на тлі потрясінь епохи наполеонівських війн (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст.), коли поширення філософських ідей просвітництва та романтизму спричинилося до глибинних суспільно-політичних зрушень, пробудило в європейських народів сильний сплеск національної свідомості.

⁴⁶³ Головацький Я. Дополнение к очерку библиографии В. Ундольскаго... С. 1.

⁴⁶⁴ Стеблій Ф. И., Криль М. М. Галицкая матица во Львове... С. 191.

⁴⁶⁵ Андрохович А. о. Иван Горбачевський, примірний парох Ставропігійського інституту (ур. 1743–1806) // Збірник Львівської Ставропігії / за ред. К. Студинського. Львів, 1921. С. 103; Його ж. Иван Лаврівський: один з піонерів українського відродження в Галичині (1773–1820). С. 98–99, 102.

⁴⁶⁶ Левицкий И. Е. Галицко-русская библиография ХІХ ст. Львов, 1888. Т. 1. С. 16.

⁴⁶⁷ Бендасюк С. Общерусский первопечатник Иван Федоров и основанная им Братская Ставропигийская печатня... 1935. С. 58.

У цей час Ставропігія, хоч і завоювала високий моральний авторитет у колах галицької інтелігенції, об'єктивно не могла стати провідником української спільноти. Цю роль на першому етапі українського національного руху взяло на себе греко-католицьке духовенство, котре внаслідок реформ кінця XVIII ст. зміцнило свої суспільні позиції. Як верства, що соціально найближче стояла до народу, духовенство стало виразником його поглядів⁴⁶⁸. Священики займались освітянською та культурницькою діяльністю, відстоювали інтереси народних мас перед австрійським урядом. У 10–20-х рр. XIX ст. діяльність греко-католицького клиру мала ознаки національного просвітництва⁴⁶⁹.

Чималий резонанс здобула робота утвореного в Перемишлі 1816 р. Товариства греко-католицьких священиків⁴⁷⁰, ініціаторами заснування якого стали єпископ Михайло Левицький та крилошанин Іван Могильницький. Членами цього об'єднання були патріотично налаштовані греко-католицькі руські ієреї – Йосиф Лозинський, Іван Лаврівський, Іван Снігурський та ін. Діячі Товариства вважали своїм пріоритетним завданням видання шкільних підручників та популярної літератури руською мовою, поширення освіти серед народу. Завдяки самовідданому подвижництву І. Могильницького та М. Левицького, в 1818 р. вдалося добитися дозволу державної влади на запровадження руської мови в народних школах Східної Галичини. Старами І. Могильницького до 1832 р. в Перемишльській єпархії відкрито 358 українських парафіяльних шкіл, 24 тривіальні школи з українською мовою навчання та головну школу в селі Лаврові. Окрім практичної роботи в царині освіти, І. Могильницький виступав і як автор підручників та наукових праць. У 1816 р. він видав буквар і катехизм, а в 1823 р. підготував русько-українську граматику. У своїй статті «Відомість о язиці рускім» він обстоював самостійність української мови. Цю публікацію можна назвати першим науковим дослідженням про українську мову в Галичині, а діяльність згаданого Товариства загалом – першою спробою налагодити систему народної освіти у Східній Галичині⁴⁷¹.

Праця греко-католицького духовенства на культурно-просвітній ниві стимулювала світську інтелігенцію, яка гуртувалася навколо Ставропігійського інституту, до активніших зусиль у тому ж напрямі. На це вказує, зокрема, пошкваллення видавничої активності Ставропігії, до чого багато зусиль доклав префект друкарні Лев Сосновський, а згодом – Денис Зубрицький, котрий, серед іншого, видавав у керуваному ним закладі й власні твори – «Історичні дослідження про русько-слов'янські друкарні в Галичині», «Нарис з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому ж королівстві»⁴⁷² (перша частина), «Хроніка міста Львова»⁴⁷³.

⁴⁶⁸ Див.: Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття. Жовква, 2015; Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ. Львів, 2018.

⁴⁶⁹ Стеблій Ф. Львів – центр українського національного відродження // Львів: історичні нариси. Львів, 1996 р. с. 150–167. С. 150.

⁴⁷⁰ Див.: Стеблій Ф. Діячі Перемишльського культурно-освітнього осередку // Галичина на перехрестях історії. Постаті. Львів, 2011. С. 18–42.

⁴⁷¹ Сухий О. Українське національне відродження у Галичині в 1-й половині XIX ст. // Республіканець. Львів, 1994. № 3/4. С. 64.

⁴⁷² Zubrzycki D. Rys do historyj narodu Ruskiego w Galicyi i hierarchii cerkiewnej w temże Królestwie. Lwów, 1837. T. 1.

⁴⁷³ Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. Lwów, 1844. 492.

Постійним об'єктом дебатів у середовищі руської інтелігенції в той період було мовне питання⁴⁷⁴, передовсім проблема формування літературної української мови. Друкарня Інституту вперше серед аналогічних закладів Львова застосувала т. зв. гражданський шрифт. Так, 1837 р. примітки до вірша Й. Левицького на честь І. Снігурського були надруковані гражданкою. Кириличний шрифт, використаний при наборі основного тексту, був наближений до гражданки. У 1842 р. вийшов у світ «Буквар» Й. Кобринського, котрий першим запровадив гражданський шрифт у підручнику такого типу⁴⁷⁵.

Це нововведення, однак, не мало підтримки в урядових колах, що вбачали в ньому небезпеку зближення галицьких українців з Росією. Позиція ж самих членів Ставропігії не була одностайною. Поряд із прихильниками прогресивних віянь, які обстоювали впровадження гражданки, існувала консервативна група, котра прагнула протиставити свою мову російській: «вони хотіли мати в себе й окрему мову, літературу, азбуку, а що в Росії панувала загальною гражданкою, вони для протиставлення були за кирилицею в себе». До останніх належали С. Семаш та Л. Сосновський, які на Соборі руських вчених виступали за церковнослов'янську мову, а пізніше стали представниками консервативно-русофільської течії, що прийняла як літературну мову «язычіє»⁴⁷⁶. Часом у пошуках найбільш прийняттого варіанта виникали ідеї, які могли б негативно позначитися на подальшому розвитку української мови. Таким, наприклад, був проект Й. Лозинського з 1834 р. про перехід на латинську абетку. Тоді Д. Зубрицький рішуче виступив на захист української графіки, письмово обґрунтувавши недоцільність реалізації цього проекту*. Водночас мусимо визнати, що, попри окремі конструктивні зусилля з боку діячів Ставропігійського інституту щодо вирішення мовно-освітнього питання, ставлення цієї установи до процесів національного відродження в той період залишалося досить стриманим. Збагнути причини такої позиції допоможе розгляд соціальної структури Інституту.

Члени Ставропігії у своїй абсолютній більшості були державними службовцями⁴⁷⁷. Це пояснювало їхню лояльність до австрійської влади. Намагання таких осіб посісти впливові посади в державній ієрархії, що була здомінована чужоземними

⁴⁷⁴ Про мовно-правописні дискусії серед руської інтелігенції Галичини детальніше див.: *Райківський І.* Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття. Івано-Франківськ, 2012. 932 с.; *Його ж.* Мовно-правописні дискусії серед української інтелігенції Галичини як фактор національного самоусвідомлення в 1850-х рр. // *Національна ідентифікація українців Галичини у XIX – на початку XX століття (еволюція етніміма)* / наук. ред. І. Орлевич. Львів, 2016. С. 112–155; *Седляр О.* Поняття «русин» і «русська мова» в галицьких русинів 1850–1857 рр.: варіанти, інтерпретації, дискусії // Там само. С. 156–187.

⁴⁷⁵ *Левицький І. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 14, 21.

⁴⁷⁶ *Гнатюк В.* Національне відродження... С. 30–31.

* Рукописне заперечення Д. Зубрицького мало безпосередній вплив на друковані праці Й. Левицького та М. Шашкевича, в яких вони дають рішучу відсіч Й. Лозинському. На думку М. Возняка, метою відгуку Д. Зубрицького була активізація молодих сил галицького суспільства задля захисту руської мови від загрози полонізації. І авторові вдалося: М. Шашкевич та Й. Левицький своєрідно розвинули його аргументи, спричинившись до провалу проекту Й. Лозинського (*Возняк М.* Авторство азбучної статті 1834 р. С. 117–118).

⁴⁷⁷ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 163. Арк. 22.

елементами, провадило до втрати ними окремих рис національної ідентичності. Свідченням цього стала відмова від рідної мови, здебільшого на користь польської. Як підкреслював Ю. Желеховський, старійшини Інституту були польського духу і в доавстрійську добу вели справочинство по-польськи⁴⁷⁸. Пізніше вся призначена для урядових установ документація Ставропігії провадилася німецькою мовою, а для внутрішнього обігу – польською, латинською, зрідка німецькою⁴⁷⁹.

Шляхетське походження багатьох ставропігійських діячів (Д. Зубрицького, В. Єльського, Г. Мановарди та ін.) віддаляло їх від усвідомлення народних проблем, суть яких добре розуміли нижче духовенство та молода демократична інтелігенція. Консерватизм братчиків був характерною рисою їхнього політичного світогляду. Він мав глибоке коріння передусім у їхньому соціальному становищі, яке спонукало до обережного і стриманого реагування на суспільні зміни.

Тим часом життя вимагало рішучіших дій. На політичну арену виходили репрезентанти нового покоління – молодь демократичного спрямування, захоплена ідеалами свободи, сповнена романтичного запалу. У 30–40-х рр. XIX ст. визвольний рух охоплював дедалі ширші верстви населення, поповнювався представниками студентства, парафіяльного духовенства, творчої інтелігенції. Демократизація національного руху відбувалася як у соціальному плані, так і в ідеологічному, що виявлялося в дедалі більшій переорієнтації на народні маси⁴⁸⁰.

Найяскравіше втілила ідеали нового покоління «Руська трійця» – громадсько-культурне угруповання демократичного напрямку, що сформувалося в середовищі студентів Львівського університету – вихованців греко-католицької духовної семінарії. Її засновниками були Маркіян Шашкевич (1811–1843), Яків Головацький (1814–1888), Іван Вагилевич (1811–1866). У 1837 р. вони видали народною мовою літературний збірник «Русалка Дністрова», який започаткував нову національну літературу в Галичині. Основне завдання «Руської трійці», за словами її діячів, зводилося до того, щоб «підняти дух народний, просвітити народ», допомогти йому усвідомити «свою гідність і силу»⁴⁸¹.

Протягом 1830–1840-х рр. покращення фінансового становища Ставропігійського інституту й реорганізація його видавничої бази створили об'єктивні передумови для посилення впливу цієї інституції на українське національне життя українців Галичини. Важливою спонукою до цього стала, зокрема, опублікована в 1846 р. Я. Головацьким у німецькому «Часописі слов'янської літератури, мистецтва і науки» під псевдонімом «Гаврило Русин» стаття «Zustande der Rusnen in Galicijen» («Становище русинів у Галичині») ⁴⁸². У ній автор, оцінюючи місце Ставропігії в

⁴⁷⁸ Желеховский Ю. Иоанн Снегурский // Львовская Ставропигия и 300-летний праздник ее существования. / под ред. Дідицького Б. Львов, 1886. Ч. 121–122. С. 190.

⁴⁷⁹ Як нетиповий виняток потрібно розцінювати єдиний документ руською мовою, датований 1799 р., – запрошення секретаря Ставропігії Євстахія Вітвицького на лекційне засідання Інституту (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 89). Під впливом революційних подій 11 липня 1848 р. на засіданні Ради старійшин одностайно прийнято рішення всю документацію установи вести тільки по-руськи (Там само. Спр. 38. Арк. 462).

⁴⁸⁰ Стеблій Ф. Львів – центр українського національного відродження... С. 150.

⁴⁸¹ «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. / упоряд Ф. І. Стеблій. Київ, 1989. С. 544.

⁴⁸² Брик І. Початки української преси... С. 104.

культурному житті українців, наголошував, що вона «має справді гарні маєтки, друкарню, бурсу і т. п., але не має людей здібних, котрі повернули б справу на краще. Вправді не можуть тепер так звані представники українського народу за своїм уподобанням мочити свої пальці у доходах, відколи уряд взяв на себе контроль, але, на жаль, вони не можуть саме тому самостійно впливати на національну культуру»⁴⁸³. Я. Головацький закликав членів Інституту рішучіше взятися до просвітницької роботи, позаяк, на його думку, Ставропігія була єдиною реальною силою тогочасного українського суспільства, яка, завдяки своїй організованості й видавничій базі, була здатна досягнути успіхів у цій царині.

Чи не найнагальнішою справою в культурній сфері галицьких українців у 1840-ві рр. стало заснування часопису для українського населення⁴⁸⁴. Ідея такого видання народилась у Відні й виходила від австрійського уряду. Мотиви її були суто політичні. Австрія побоювалася зростання російських впливів у Галичині, якому могла посприяти подібність мови, віросповідання (з 40-х рр. XIX ст., унаслідок поширюваних поляками чуток, австрійський уряд почав добачати «русофільство» й у виявах галицько-українського національного руху⁴⁸⁵). Видання руського часопису під протекторатом державної влади мало зорієнтувати галичан на «австрійську слов'янщину», запобігаючи появі небажаних для Австрії настроїв. Зусилля української суспільності завершилися організацією в 1848 р. першого українського тижневика народною мовою – славнозвісної «Зорі Галицької». Внесок ставропігійських діячів у заснування цієї газети був чималий, бо ще за декілька місяців до реалізації задуму вони вже були готові власними заходами видавати український щотижневий часопис «Галицька Пчола». У цьому видавничому проєкті Інституту неважко побачити прототип майбутньої «Зорі Галицької». Велика заслуга у фундації періодичного органу Ставропігії належала її секретареві Теодорові Леонтовичу, «котрий терпеливо калатав вже з рік о издаванні руского письма часового»⁴⁸⁶. Обговорення цього питання на рівні інститутського керівництва розпочалося в січні 1848 р. Сформована концепція «Галицької Пчолы» була розроблена ще до початку революції. До ініціативної групи входили сеньйор Інституту, радник магістрату Степан Керичинський, губернський секретар Йоахим Хоминський, адвокат Кирило Вінцковський, промисловець Іван Товарницький, уже згаданий щойно Теодор Леонтович.

Великого значення надавалося вибору редактора. Ним повинна була стати людина відома і шанована в Галичині, яка мала б авторитет і в урядових колах, і серед духовенства. На цю посаду Григорій Яхимович запропонував митрополичого канцлера о. Юліана Величковського. Губернатор Галичини граф Франц Стадіон підтримав цю кандидатуру, пообіцявши сприяти її затвердженню перед урядом. 4 лютого Г. Яхимович клопотався перед митрополитом про дозвіл Ю. Величковському очолити редакцію українського часопису, проте М. Левицький 19 лютого відмовив у цьому проханні, порадивши, натомість, запросити на вакантне місце о. Геровського. Те, що майбутнього редактора «Пчолы» шукали тільки в середовищі духовних

⁴⁸³ Там само. С. 373.

⁴⁸⁴ Див.: Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова 1848-1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження. У 3 т. Львів, 2001. Т. 1. 1848-1900 рр.

⁴⁸⁵ Андрусак М. Початки галицького москвофільства // Нова Зоря. Львів, 1931. Ч. 71. С. 6.

⁴⁸⁶ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького... С. 261.

осіб, свідчило про беззаперечний авторитет Греко-католицької церкви⁴⁸⁷ (саме на ГКЦ, до речі, й покладалися завдання «духовної опіки і контролю за народною освітою, представництво від імені народу перед державою і посередництво між урядом і його підданими»⁴⁸⁸). 20 лютого 1848 р. братчики звернулися з пропозицією обійняти керівну посаду до Д. Зубрицького. Але той зволікав із відповіддю. Його вагання були спричинені вже традиційними для руської інтелігенції розбіжностями щодо мети й мови руського часопису, характерними й для членів ініціативної групи⁴⁸⁹. Докладніше про це дізнаємося з листа співробітника митрополичої канцелярії Хоминського до А. Петрушевича від 21 лютого 1848 р.: «Вчора відбулася славна сесія українських письменників і протекторів української літератури в цілі видання денника, котра по кількогодінних спорах скінчилася нічим, бо Зубрицький заявив, що не може приймати редакції денника в такому несотворенному язиці, якого сі панове (очевидно – прихильники української народної мови. – *Авт.*) жадають»⁴⁹⁰.

Урешті, після довгих сумнівів і численних застережень, 1 березня Д. Зубрицький погодився стати редактором «русского журнала на нашем диалекте», але тільки на шестимісячний термін, поки не знайдеться відповідніший молодий претендент на цю посаду⁴⁹¹. Свою згоду він мотивував розумінням важливості цієї справи. Так укотре чітко виявилася неоднозначність громадянської позиції Д. Зубрицького: з одного боку, притаманне йому й раніше зневажливе ставлення до рідної мови, з іншого – усвідомлення значущості процесів національного відродження для руського народу.

Свої погляди на мову майбутнього видання Д. Зубрицький виклав у листі до А. Петрушевича: «[...] вона (мова. – *Авт.*) не повинна опускатися до тривіальності мови простого народу, ані підніматися до вживаного у великоросійській літературі способу трактування [...]. Потрібно дотримуватися стародавнього народного принципу – “середини держися”. У випадку нестачі власних виразів або зворотів, будемо запозичати з побратимчого або церковного діалекту, не творячи нових слів, бо така багата мова, як руська, в цілому не потребує нових вимислів». За зразок цей визначний ставропигійський діяч пропонував узяти біблійну історію В. Левицького («Біблійна історія нового завѣта»), передмову до другої частини «Вінка», документи з XV ст. і «Хроніку Волинську». Такий підхід, на його переконання, з часом мав привести до утворення «діалекту» «милого, звичного і зрозумілого для всіх русинів»⁴⁹².

Про своє рішення стати редактором «Пчоли» Д. Зубрицький звірявся Я. Головацькому: «Вже кілька неділь тому деякі з наших руських народолюбців почали під впливом Ставропигійського інституту нараджуватися над виданням руського журналу на нашому діалекті. Губернатор є за тим і обіцяв вихлопотати у Відні до-

⁴⁸⁷ Голубець М. Полум'яний 1848 рік. Львів, 1929. С. 44.

⁴⁸⁸ Турій О. Еклезіяльний статус і суспільне становище греко-католиків Галичини наприкінці 18 – на початку XIX століття // Митрополит Михайло Левицький та його доба. / відп. ред. Ф. Стеблій, упоряд. І. Орлевич. (Серія: Духовні діячі України) Львів, 2010. С. 10–22. С. 20.

⁴⁸⁹ Возняк М. З зарання української преси в Галичині // Записки НТШ. Львів, 1912. Т. 111. Кн. 5. С. 140–159. С. 140–141.

⁴⁹⁰ Там само.

⁴⁹¹ Брик І. Початки української преси... С. 106.

⁴⁹² ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 7. Спр. 207. П. 5 (Зубрицький Д. Листи до А. С. Петрушевича, 1848–53). Арк. 1–2.

звіл. Як сотрудники (Інституту. – *Авт.*), так і другі поважні особи, духовні й світські, почали просити мене, щоби зайнявся редакцією [...] От нова жура, новий труд мені, старому чоловікові над могилою, що ледве дві-три строчки писав руською мовою. Та обставини, про які докладно не можна писати, такі важні, що я рішився для спільного народного добра пожертвувати своїм здоров'ям, бо ніхто у Львові не хотів відважитися на се діло»⁴⁹³. Як стверджував автор тих рядків, дати таку згоду його спонукали наполягання ініціативної групи Ставропігійського інституту, а особливо губернського секретаря В. Хоминського⁴⁹⁴.

Що мав на увазі Д. Зубрицький під «важними обставинами», «про які докладно не можна писати»? Відповідь на це дає його лист до А. Петрушевича від 3 березня 1848 р., в якому заснування українського тижневика розглянуто як «початок нової епохи для нашого народу, коли навіть і уряд не є проти, щоб ми дали знак, що ще живемо»⁴⁹⁵.

Отже, було вирішено, що періодичне видання виходитиме руською народною мовою. 1 березня Ставропігія подала Галицькому губернаторству прохання дозволити видавати щотижневий часопис «Галицька Пчола». Доцільність заснування цієї газети обґрунтовувалась обов'язком дбати про розвиток народної освіти серед русинів, необхідністю компенсувати недостатню кількість книг для народу його рідною мовою, потребою поширення корисних знань та ознайомлення з найновішими досягненнями в галузі землеробства і промисловості⁴⁹⁶. Ставропігійський інститут декларував, що не очікує від цього проекту жодної матеріальної користі й намагатиметься, задля якнайширшого розповсюдження часопису серед усіх верств народу, встановити якомога нижчу ціну. Всі початкові витрати він зобов'язувався покрити з власних коштів і пожертв громадськості, а засоби для подальшого видання планувалося отримати шляхом передплати⁴⁹⁷.

До цього подання було долучено програмний проспект часопису, який мислився насамперед як «дидактичний орган», далекий від будь-якої політики. Передбачалося, що він матиме дві рубрики: національно-економічну й популярно-освітню. Перша охоплюватиме новини в галузі сільського господарства і промисловості, обізнаність з якими сприятиме економічному піднесенню українського населення, а друга – матеріали морального, релігійного, історичного, географічного, етнографічного, природознавчого змісту, а також літературні твори, мовознавчі розвідки, фольклор, оголошення і т. д.

Лояльність Ставропігії до держави вплинула на визначення типу видання. Воно задумувалося як суто просвітницьке та аполітичне: його метою було «повчати народ, щоб піднести його освіту і моральність з виключенням всякої полеміки і політики»⁴⁹⁸. Таке спрямування «Галицької Пчоли» імпонувало австрійській владі⁴⁹⁹.

⁴⁹³ Головацький Я. Дополнение к очерку библиографии В. Ундольского... С. 72.

⁴⁹⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 7. Спр. 207. П. 5. Арк. 1–2.

⁴⁹⁵ Возняк М. З зарання української преси ... С. 145.

⁴⁹⁶ Стеблій Ф. И., Криль М. М. Галицкая матица во Львове... С. 198.

⁴⁹⁷ Ostaszewski-Barański I. U kolebki prasy ruskiej // Rus. Lwow. 1911. S. 266–267; Возняк М. З зарання української преси... С. 141–142.

⁴⁹⁸ Ostaszewski-Barański I. U kolebki prasy ruskiej... S. 266–267.

⁴⁹⁹ Директор поліції Л. Захер-Мазох зазначив: «Коли серед польського населення Галичини майже стихійно будиться прагнення розвинути розбуджене почуття національності [...],

Заснування першого часопису українською мовою в березні 1848 р. стало можливим унаслідок поєднання ініціативи Ставропігійського інституту та підтримки з боку Галицького губернаторства, яке напередодні революції було зацікавлене у зміцненні позицій української спільноти як противаги ірредентизму поляків. На початку березня граф Ф. Стадіон, запросивши до себе членів Ставропігії, закликав їх працювати для добра української нації, обіцяв свою протекцію й наполягав на необхідності видавати газету саме українською мовою⁵⁰⁰. 16 березня 1848 р. президія Галицького губернаторства видала дозвіл Інституту на друк «Галицької Пчоли».

Заохочений підтримкою влади, в середині березня Д. Зубрицький узявся до формування складу редакції та дописувачів часопису. До участі в редакційній роботі були запрошені члени Ставропігії Борисикевич і Гуркевич. Намагаючись залучити до співпраці відомих галицьких літераторів та письменників, Д. Зубрицький особисто попросив Я. Головацького посприяти новоствореному виданню, подаючи для публікації на його сторінках свої статті, а також порекомендувавши людей, котрі теж надавалися для такої справи. Я. Головацький з радістю відгукнувся на це прохання, мовлячи, що вже давно не мав настільки надихаючих звісток. Він порадив Д. Зубрицькому запропонувати співробітництво о. Г. Савчинському, о. Г. Боднареві, який перекладав твори Шіллера, та С. Турчинському⁵⁰¹. Із пропозицією про співпрацю звернувся Д. Зубрицький і до А. Петрушевича. Залишаючи дописувачам право вибору у визначенні проблематики матеріалів, редактор «Пчоли» вимагав дотримання ними лише однієї умови – щоб «тільки політика й сварлива полеміка осталися поза темами їхнього зацікавлення»⁵⁰².

Революційні події внесли свої корективи: невдовзі цензуру було скасовано і декларовано свободу преси. Ці зміни застали редакцію часопису в розпалі видавничих приготувань, вирішально вплинувши на його подальшу долю. Як констатував Д. Зубрицький у листі до Я. Головацького від 28 березня 1848 р., дозвіл на видання «Галицької пчоли» дано запізно – тепер таких санкцій уже не вимагалось, а за нових революційних обставин «у Львові бідній «Пчілці» трудно би було показатися»⁵⁰³. Йшлося про те, що в умовах політичної боротьби, яка розгорнулася в Галичині, часопис культурно-освітнього характеру вже не відповідав суспільним запитам українського народу, що дедалі більше поринав у вир змін. Зі скасуванням панщини, проголошенням конституційних свобод, створенням політичних організацій виникла потреба в періодичному виданні політичного спрямування, який ознайомлював

коли польські часописи й твори вмщують найрозмаїтіші відомості з сільського господарства та промисловості і піднімають рівень загальної освіти, то для українського населення не зроблено в цьому напрямку нічого, і це попри те, що більш як два мільйони населення займає майже всю східну половину краю. Якщо ж узяти до уваги, що інтелектуальне й моральне виховання цього народу перебуває на найнижчому рівні, [...] то можна тільки щиро вітати намір Ставропігійського інституту, коли виданням народного часопису рідною мовою він бажає піднести загальний рівень народних мас» (*Ostaszewski-Barański I. U kołębki prasy ruskiej...* S. 267–270).

⁵⁰⁰ Брик І. Початки української преси... С. 110.

⁵⁰¹ Возняк М. З зарання української преси... С. 143; ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 493. П. 22. Арк. 7–8.

⁵⁰² ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 7. Спр. 207. П. 5. Арк. 1–2.

⁵⁰³ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького... С. 227.

бі широкі народні маси з тенденціями суспільного життя. Таким органом став щотижневик «Зоря Галицька», перше число котрого вийшло у Львові в травні 1848 р.

Про революції 1848–1849 рр., які проходили під знаком боротьби поневолених народів за свої права, з певністю можна говорити як про переломний момент історичного розвитку для більшості європейських країн. Торкнулися ці події і Східної Галичини. 25 квітня 1848 р. Австрійську імперію було проголошено конституційною монархією, її громадянам надано демократичні свободи – слова, друку, віросповідання тощо. Такі радикальні суспільні інновації стимулювали значне пожвавлення українського національного руху, що все більше політизувався⁵⁰⁴. 2 травня 1848 р. галицькі українці створили свою першу політичну організацію – Головну руську раду, яка стала виразником їхніх інтересів і відстоювала їхні права перед австрійським урядом. Активну участь у формуванні цієї політичної структури брали і ставропігійські діячі – до неї належала третина засновників ради (22 з 66) (див. Додаток 2)⁵⁰⁵.

Додаток 2.

Діячі Ставропігійського інституту – члени Головної Руської Ради⁵⁰⁶:

Захарій Авдиківський,
 Іван Борисикевич,
 Григорій Білинський,
 Кирило Вінковський,
 Юлій Вислобоцький,
 Іван Гуркевич,
 Іван Заржицький,
 Денис Зубрицький,
 Іван Константинович,
 Петро Кадерножка,
 Юліан Лаврівський,
 Антін Павенцький,
 Федір Рожеєвський,
 Лев Сосновський,
 Стефан Семаш,
 Симеон Сроковський,
 Лев Созанський,
 Іван Товарницький,
 Микола Телиховський,
 Йосиф Царевич,
 Микола Юристовський,
 Василь Чайковський

⁵⁰⁴ *Стеблій Ф.* Українська «Весна народів» у Львові // Львів: Історичні нариси / упоряд. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 168–183. С. 169.

⁵⁰⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 180 (Головна Руська Рада). Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2 (Статут, проект положення про відділи, відозви та інші документи про заснування і діяльність Головної та окружних рад).

⁵⁰⁶ ЦДІА України у м. Львова Ф.180. Оп.1. Спр.1

З-поміж них: Захар Авдиківський, Кирило Вінчковський, Денис Зубрицький, Антін Павенцький, Лев Сосновський, Іван Товарницький, Микола Юристовський та ін. Очолив новостворену організацію єпископ Григорій Яхимович, одним із його заступників був юрист, член Ставропігії Іван Борисикевич, а одним із секретарів – також братчик Теодор Леонтович.

Друкованим органом Головної руської ради стала «Зоря Галицька» – часопис, який виходив у друкарні Інституту і базу для якого підготували заходи довкола «Галицької Пчоли». Це було політичне видання, функції котрого визначалися потребами часу – ознайомлювати народ з конституцією, наданими йому правами і свободами. Редактором газети призначено члена Ставропігії А. Павенцького. У своєму листі, адресованому найвищій державній владі, він запевняв, «що часопис не буде містити нічого протиположного конституційному урядові або звичаям, релігії або особі найяснішого монарха», одночасно зобов'язуючись провадити справи так, щоб і Ставропігійський інститут не зазнав жодних втрат⁵⁰⁷. «Зоря Галицька» бачилась А. Павенцькому як український національний часопис, що буде «давати нашому милому народові те, що обходить русина яко русина, яко чоловіка і горожанина». У політичному огляді планувалося передусім уміщувати інформацію про діяльність Головної руської ради, про політичні й національні відносини в краї, про ставлення українців до уряду, вказуючи «шлях, яким у конституційному житті треба йти, щоби собі не зашкодити, а навпаки, добуту якнайбільш користі». Газета також мала на меті підвищувати загальноосвітній рівень народних мас, публікуючи розвідки про історію, мову, віру, звичаї, сприяти економічному піднесенню в галузі сільського господарства і промисловості. Отож цей часопис був розрахований на якнайширше коло читачів – від світської інтелігенції та священників до міщан і селян, незалежно від віку і статі⁵⁰⁸.

Сформульовані А. Павенцьким ідейні постулати «Зорі Галицької» переформулювались із завданнями Ставропігійського інституту, які, відповідно до нових політичних умов, належало розглядати більш широко. У першому номері газети від 15 травня 1848 р. надруковано відозву Головної руської ради, в якій підкреслено, що галицькі русини та наддніпрянські українці – це єдиний народ.

Періодичне видання із чітко вираженим політичним спрямуванням, що сприяло зміцненню національної свідомості галицьких українців, викликало невдоволення з боку уряду. 10 серпня 1848 р. граф А. Голуховський звернувся до руської Львівської консисторії з проханням вплинути на «Зорю Галицьку», котра, на його думку, сіяла розбрат між русинами та поляками. У листі, зокрема, зазначалося, що редакція газети забагато переймається руською національністю, протиставляючи її польській,

Антін Павенцький

⁵⁰⁷ Там само. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 39 (Протоколи засідань Ради і листування з офіційними органами про видання газети «Зоря Галицька», 14 травня 1848 р.). Арк. 15.

⁵⁰⁸ Зоря Галицька. 1848. 15 трав. Ч. 1.

о. Іван Гушалевич

а це може стати причиною «сумних зіткнень». Галицький губернатор уважав, що краще було б зосередитися на вихованні моральних якостей свого народу, прищеплювати йому почуття покори щодо влади, зокрема окружного уряду, а не «знайомити його з політикою, якої він, знаходячись на теперішньому ступені розвитку, не в стані правильно зрозуміти»⁵⁰⁹.

Окрім «Зорі Галицької» у друкарні Інституту, видавнича діяльність якого в період «Весни народів» 1848–1849 рр. набувала нових форм і напрямів, почали виходити й політичні матеріали різноманітної спрямованості, документи українського політичного руху, державні повідомлення. Видавався редагований І. Вагилевичем «Дневник Руський» (1848), світ побачили також «Отвіт на петицію русинів Львова к імператору Фердинанду» (1848), «Послание от Головной Руской Ради до братьей Русинов» (1848), «Слово в час торжества служби Божей с причины вступления на трон Йосифа I» (1848), «Слово до народу Галичско-Руского Рудольфа Моха» (1848), «До народа руского от Головної Руської Ради» (1849), «Стихи Юлиана Величковского на привітання высланников руского народа произнесені» (1849). Помітно розширився асортимент культурно-освітніх видань, особливо тих, що з'явилися як відгук на актуальні події українського життя. Серед них були: «Згадка за М. Шашкевича в вічну его пам'ять» М. Устияновича (1848), оголошення про заснування товариства «Галицько-руська матиця» (1848), «Стих во честь М. Левицкого, митрополита Галицкого» (1848), «Букварь руский для школи» А. Добрянського (1849), «Грамматика руского языка» Я. Головацького (1849), «Піснь народная» (1849), «Програма з'їзду учених руских» (1849), «Слово на заключительном заседании руского общества любителей народного просвещения» (1849), «Слово о полку Ігоря Святославича» у перекладі І. Гушалевича (1850) тощо⁵¹⁰.

Діячі Головної руської ради пов'язували великі надії з конституцією, порівнюючи її з сонцем, «котре засвітило русинам і пробудило до нового життя»⁵¹¹. Своє першочергове завдання вони вбачали в захисті греко-католицької віри та зрівнянні українського духовенства у правах з представниками інших конфесій, а також у культурному розвитку української народності шляхом вдосконалення мови (запровадження української у викладання в початкових і вищих школах, видання часописів і книг). Згодом Рада конкретизувала свою програму й висунула перед австрійським урядом чітко артикульовані політичні вимоги: формування української національної гвардії (за ініціативою І. Борискевича) та поділ Галичини за етнічною ознакою на дві провінції – українську й польську.

⁵⁰⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 39.

⁵¹⁰ *Левицкий И. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 30–59.

⁵¹¹ *Зоря Галицка.* Львовь, 1848. Ч. 1.

У той час, коли питання поділу Галичини набувало для українців усе важливішого значення, Д. Зубрицький написав працю «Границя між руським і польським народами в Галичині»⁵¹², в якій науково визначив західну етнічну межу української території. З науковими обґрунтуваннями на захист прав українського народу виступив А. Петрушевич, котрий у 1848 р. висловився за руськомовне викладання в народних школах Східної Галичини. Він наголошував, що лише навчаючи мовою, якою народ «від віків мовить», можна досягти «найкращих результатів на освітянській ниві», натомість занедбання в цій ділянці призведе до денационалізації: «народи гинуть з втратою мови». За словами А. Петрушевича, тільки тоді, коли руська молодь пишатиметься героїчними сторінками історії свого народу, звіряючи свої прагнення з інтересами вітчизни, вона «не зможе похитнутися і відступити від своїх національних переконань»⁵¹³.

Член Ставропігійського інституту та активний діяч українського національного відродження Т. Леонтович опублікував брошуру «Odpowiedź na artykuł o nieistnieniu Rusinów». У ній автор, спираючись на висновки Нестора-літописця, Прокопія Кесарійського, М. Максимовича, А. Нарушевича, Й. Лелевеля та ін., доводив безперечне історичне право українського народу на назву «Русь»: «Україна є тим центральним пунктом, де назва «Русь» наново повстає»⁵¹⁴. Незаперечним фактом вважав Т. Леонтович усвідомлення галицькими українцями своєї національної належності та відмінності від поляків. Він заперечував тезу, що основною ознакою національної самоідентифікації в Галичині виступає релігійний обряд, адже, за його спостереженнями, українець «відрізняє [...] ці обряди за народністю, бачить, що латинського обряду є поляки, грецького – русини, називає перше польським, а друге – руським, у протилежному випадку, беручи різницю згідно з обрядом, називали б перших латинниками, других – греками», не сприймає німців за поляків, хоч вони також сповідують римо-католицьку віру⁵¹⁵.

Національне відродження, що в першій половині XIX ст. охопило всі народи Східної Європи, сприяло поширенню ідей панславізму, які, ідеалізуючи спільну слов'янську минувшину, оформилися в історико-світоглядну доктрину, що проголошувала найважливішим завданням своїх прихильників утворення слов'янської федерації. Ці ідеї мали вплив і на українську інтелігенцію⁵¹⁶. Ідея об'єднання «додавала відваги й енергії стремлінням поодиноких слов'янських народів, що були свідомі своїх слабких сил»⁵¹⁷. Спробу такого згуртування у боротьбі за національні права було зроблено на слов'янському з'їзді в Празі на початку червня 1848 р.

⁵¹² Брик І. Початки української преси... С. 191.

⁵¹³ Petruszewicz A. Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowosci. Lwow, 1848. 55 s. S. 6, 55. (Рукописний оригінал тексту брошури А. Петрушевича «Кілька слів написаних в обороні руської народності» зберігається в: ЦДІА України у м. Львові. Ф. 765 (Антон Петрушевич). Оп. 1. Спр. 4).

⁵¹⁴ Leontowicz T. Odpowiedź na artykuł o nieistnieniu Rusinów. Lwów, 1848. S. 10.

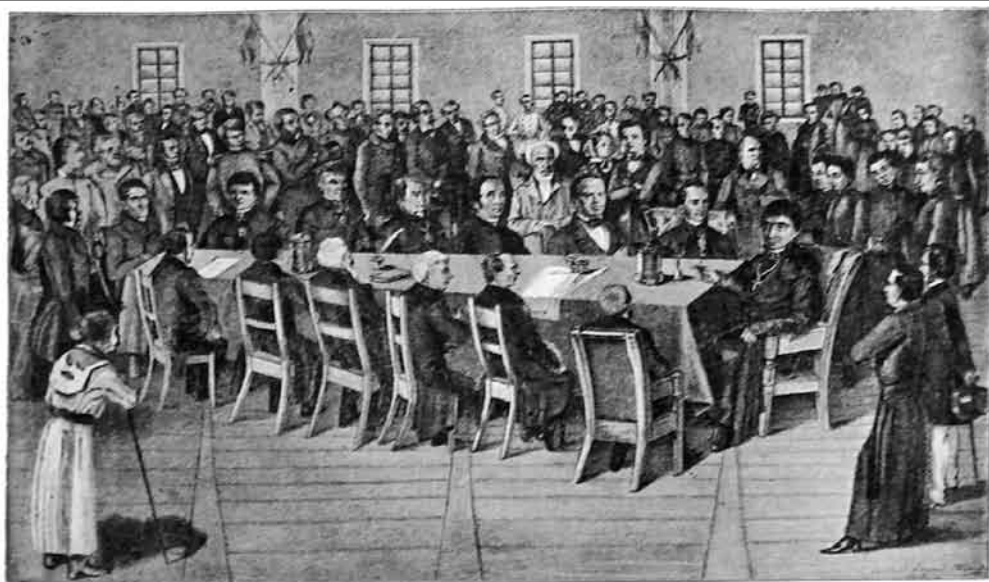
⁵¹⁵ Ibid. S. 3–4.

⁵¹⁶ Детальніше див.: Серада О. Між українофільством і панславізмом: до історії змін національної ідентичності галицько-руських діячів у 60-х роках XIX ст. (спроба полібіографічного дослідження) // Journal of Ukrainian Studies. Edmonton: Видавництво Канадського Інституту українських студій, 2010–2011. Vol. 35/36: Confronting the Past: Ukraine and Its History. A Festschrift in Honour of John-Paul Himka. P. 103–119.

⁵¹⁷ Возняк М. До історії української наукової і просвітньої організації в Галичині 1848 р. // Записки НТШ. Львів, 1912. Т. 110. С. 165.

Головна руська рада послала до Праги свою делегацію, яка задекларувала перед слов'янським світом про існування окремишнього українського народу. До цієї представницької групи ввійшли член Ставропігії І. Борисикевич, доктор богослов'я Г. Гинилевич і богослов О. Заклинський. У промові, виголошеній на з'їзді, І. Борисикевич заявив, що українці визнають себе окремим народом, прагнуть скористатися демократичними правами та свободами, також висловив прохання прийняти українців Галичини до слов'янської федерації у складі Австрійської держави. Участь у слов'янському з'їзді не дала галичанам жодних практичних результатів, окрім великого морального ефекту – вперше з високої трибуни так сміливо і переконливо було заявлено про національні інтереси українського народу.

Після з'їзду І. Борисикевич писав до редактора «Зорі Галицької» А. Павенцького: «[...] чехи, серби, морави, словаки – готові прилучитися до справи нашої», але цю підтримку галицькі українці зможуть отримати лише в тому разі, коли самі будуть здатні «причинитися до загальної справи держави нашої (тобто Австрії. – *Авт.*)». Тому він закликав галицьку інтелігенцію мобілізувати всі сили свого народу, організувати культурно-громадське життя по селах: «[...] новий стан настав для нас – нова над нами путь лежить. Перше тільки боролись ми – утримували, тепер – робимо, поступаймо»⁵¹⁸. Учасники з'їзду від Галичини підтримали головний документ цього міжнародного форуму – «Маніфест до європейських народів», у якому мовилося про скликання загальноєвропейського конгресу, що мав стати гарантом вирішення спільних проблем⁵¹⁹. Проте з'їзд так і не досягнув своєї основної

Первое засѣданіе „Головной Русской Рады“ во Львовѣ 4 мая 1848 г.
(Изъ ручного рисунка, хранящагося въ музеѣ „Народного Дома“, снялъ Леонтіій С. Добрянскій.)

⁵¹⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 872 (Борисикевич І. Лист до редактора «Зорі Галицької», 18 листопада 1848 р.). Арк. 1.

⁵¹⁹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 61.

мети – слов'янської єдності. Ця невдача зумовлювалася тим, що вся слов'янщина тоді переживала процеси формування націй, домінуючою тенденцією котрих була диференціація, а не інтеграція під егідою загальнослов'янської ідеї. Не вдалося, зокрема, подолати й українсько-польського протистояння, що виявилось під час роботи польсько-української секції. Укладена між обома сторонами угода передбачала досягнення в Галичині мовної та релігійної рівноправності, натомість питання поділу цієї території за етнічною ознакою відкладалося. Небажання австрійської влади піти на розмежування Галичини вказувало на безперспективність одностайної орієнтації українського руху на Відень і стимулювало до відновлення інтересу галицьких українців до слов'янського простору на Сході⁵²⁰.

І. Борисикевич разом із письменником М. Устияновичем виступили з ініціативою скликання першого з'їзду діячів науки і культури, що ставив за мету активізувати українську інтелігенцію. Таке зібрання («Собор руських вчених») відбулося 19–25 жовтня 1848 р. у Львові. У ньому взяли участь близько 15 членів Ставропігійського інституту (А. Павенцький, П. Головацький, К. Мерунович, С. Семаш, Л. Сосновський, Т. Леонтович та ін.)⁵²¹. З'їзд відіграв важливу роль у консолідації української інтелігенції. Його найсуттєвішим результатом було створення Галицько-руської матиці, яку очолив М. Куземський (його заступником став І. Борисикевич).

У 1848 р. засновники цієї нової організації закликали унійних єпископів, усе духовенство, а також членів Інституту вступати до товариства – «керівництво цього об'єднання просить, щоб пресвітлий заклад Ставропігійський як ретельний промовитель руського добра, для прикладу всіх русинів, до цього об'єднання як засновник приступив»⁵²². Ставропігійські діячі відгукнулися на цей заклик і окремі з них навіть увійшли до складу правління Галицько-руської матиці (Л. Сосновський, І. Царевич, І. Гуркевич та ін.)⁵²³.

«Собор руських вчених» продовжив мовну дискусію, що й далі точилася в середовищі української інтелігенції. З консервативних позицій виступили братчики Стефан Семаш і Лев Сосновський, очільник секції старослов'янської мови. Вони відстоювали використання церковнослов'янської мови в наукових і літературних творах⁵²⁴. А. Петрушевич (тоді ще не належав до Ставропігії) взагалі висловлювався за російську літературну мову, вважаючи українську одним із її діалектів. Та все ж більшість учасників з'їзду підтримувала вживання народної мови. Було прийнято компромісне рішення: твори, призначені для народної освіти, друкувати близькою до народної мовою, натомість наукову продукцію – церковнослов'янською. Ця поступка на користь церковнослов'янської й призвела до появи т. зв. язичія.

⁵²⁰ Там само. С. 61–62.

⁵²¹ *Возняк М.* До історії української наукової і просвітньої організації в Галичині 1848 р... С. 173.

⁵²² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 148 (Науково-літературне товариство «Галицько-руська матиця»). Оп. 2. Спр. 1 (Звернення управління «Галицько-руської матиці» до уніатських єпископів, духовенства та Ставропігійського інституту з запрошенням вступати в члени «Галицько-руської матиці», 1848). Арк. 3.

⁵²³ Там само. Спр. 2. Арк. 1.

⁵²⁴ *Франко І.* Задушливі дні у Львові 1848 р. // *Його ж.* ПЗТ. 1985. Т. 46. Кн. 1. С. 532.

Складність процесів, пов'язаних із творенням літературної мови в галичан, слушно пояснив сучасний мовознавець М. Мозер. Той факт, зазначає він, що «язичіє» відрізняється від сучасної української літературної мови, не відрізняє його принципово від інших писемних витворів тієї доби. Доволі значне відхилення від літературної мови було зумовлене насамперед тим, що галицькі русини працювали над розвитком своєї мови більше, ніж «малороси» (інтелігенти підросійської України. – *Авт.*), з якими вони себе постійно ідентифікували як народ, що має одну мову⁵²⁵.

Австрійський уряд, йдучи початково назустріч окремим домаганням українців, усе ж «був схильний приносити їхні права і вимоги в жертву сильнішим полякам»⁵²⁶. Тому Конституція 4 березня 1849 р. залишила незмінним адміністративний статус Галичини. Це викликало обурення Головної руської ради. На її засіданні І. Борисикевич досить гостро розкритикував цю Конституцію. Відразу ж після тієї наради поширилися чутки про його арешт⁵²⁷. Іван Борисикевич відійшов від політичної діяльності, але з національними справами не поривав. У 1851 р. Головна руська рада була розпущена.

Національно-визвольний рух українців Східної Галичини у першій половині XIX ст. засвідчив їхню здатність відстоювати свої права. Цей рух очолила українська еліта, яка складалася з духовенства та світської інтелігенції. Її світоглядну основу визначала орієнтація на Австрійську імперію, що мислилася як природний захисник галицьких українців. Це була «партія» «австрійсько-українська, яка очікувала волі від Австрії»⁵²⁸. Унаслідок урядової підтримки, частково через опозицію до поляків, український національно-визвольний рух у 1848 р., за висловом М. Грушевського, «отримав характер надзвичайно лояльний і консервативний – австрійський»⁵²⁹.

Це була, однак, не єдина зовнішньополітична орієнтація в середовищі української інтелігенції тогочасної Галичини. На початковому етапі складного процесу національного відродження, коли українська політична думка ще перебувала на стадії формування, а відчуття слабкості власних сил спонукало до пошуку сторонньої допомоги, породжуючи часто різновекторні уявлення про її можливі джерела, це виявлялося і в намаганні знайти захист в австрійського уряду, і в самоототожненні з польським визвольним рухом, і в розрахунку на підтримку слов'янських національних рухів, і у зверненні поглядів на могутню Росію, котра приваблювала подібністю мови та віри. Таке ідеологічне розшарування серед галицьких українців намітилося ще перед 1848 р., а поразка революції спричинила ще більшу поляризацію політичних сил. Усвідомивши, що австрійський уряд усіляко сприяє полякам, багато

⁵²⁵ Мозер М. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови // Україна. Процеси націотворення / упоряд. А. Каппелер. Київ, 2011. С. 114–115; див. також: Мозер М. «Язичіє» — псевдотермін в українському мовознавстві / З німецької переклав С. Вакуленко. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків, 2004. Т. 10. С. 207–232.

⁵²⁶ Свистун Ф. И. Граф А. Голуховский и Галицкая Русь в 1848–1859 г. Львов, 1901. С. 36.

⁵²⁷ Стеблій Ф. Визначна пам'ятка української політичної думки середини XIX ст. – «Слово перестороги» Василя Подолинського // Записки НТШ. Львів, 1994. Т. 228. С. 434–443. С. 437.

⁵²⁸ Томашівський С. Відродження москвофільства // Нова зоря. Львів, 1929. Ч. 8. С. 2.

⁵²⁹ Грушевський М. Очерк истории украинского народа. Санкт-Петербург, 1906. С. 429.

представників української інтелігенції позбувалося своїх австрофільських настроїв, переорієнтовуючись на Росію⁵³⁰.

Русофілство запанувало й серед значної частини діячів Ставропігійського інституту. Показовою в цьому плані є історія взаємин інституції із «Зорею Галицькою», які з осені 1848 р. ставали дедалі напруженішими. Інститут вирішив обмежитися моральним патронатом над цією газетою, не бажаючи виділяти на її друк власні кошти. Уважалося більш ніж достатнім уже те, що він «посвятив доходи того підприємства (видання часопису. – *Авт.*) на самоє письмо»⁵³¹. З огляду на це, 16 травня 1849 р. редакція газети була змушена припинити співпрацю з друкарнею Ставропігії й укласти договір з друкарнею Поремби. Як акцентував в останньому числі часопису, що з'явився в Ставропігійській друкарні, Антін Павенцький, це сталося не з вини редакції, а з вини Інституту⁵³². Невдовзі А. Павенцький відмовився від виконання обов'язків редактора – вочевидь, через своє розчарування «у прихильности до австрійської влади, котрої відношення до українського руху в 1850 р. було вже виразно вороже»⁵³³.

У серпні 1850 р., після відходу із «Зорі Галицької» А. Павенцького, видання перейшло у власність Ставропігії. Редакцію було перенесено до Ставропігійської кам'яниці на вул. Руській, 192, над інститутською книгарнею. Інститут запросив до співпраці в часописі «освічених мужів у Львові й старався про співробітників з провінції». Він оголосив конкурс на посаду редактора, обіцяючи йому сталу платню та безкоштовне помешкання в кам'яниці Ставропігії. Тимчасовим редактором було призначено секретаря Інституту Михайла Коссака, котрого в жовтні того ж року змінив інший братчик Іван Гушалевич. Власне з ним дослідники й пов'язують початок занепаду «Зорі Галицької»⁵³⁴. Хоча новий редактор декларував, що «Зоря» йтиме далі обраним шляхом – у «чисто народній барві» й під опікою «славного Ставропігійського інституту», а редакція, «маючи в народній мові вправних та свідомих народних потреб співробітників і кореспондентів, постарается своєму званню точно відповідати», у мові газети простежувалася ледь помітна еволюція до російської⁵³⁵.

Зі спадом революційного руху та зміцненням політичної реакції в Австрійській імперії, в українському інтелектуальному житті якийсь час домінувала консервативна русофільська течія. Про це довідуємося хоча б з тих анонімних дописів які противники народної мови вміщували в «Зорі Галицькій» за згодою І. Гушалевича⁵³⁶. Та найяскравішим виявом згаданих змін було перейменування 1852 р. «Зорі Галицької»

⁵³⁰ Звинувачення австрійській політиці як найуспішнішому пропагаторові русофілства висловив В. Будзиновський і як доказ цього навів факт, що «русофілство піднесло у нас нагло голову і захопило досить широкі круги нашої суспільності, не у 40-х роках XIX в., коли з'явився М. Погодін, а у 60-х, коли стало явно, що Австрія вирішила Галичину сполонізувати». [...] Відтак, зневіра в нашу будучність національну з причини австрійської політики в Галичині проявилась ренегатством в двох напрямках. Одні зневірені ополячилились, другі зросийщилися» (*Будзиновський В.* Москвофілство, його причини і теорії. Львів, б. р. С. 19, 21).

⁵³¹ Зоря Галицка. 1850. Ч. 64.

⁵³² Там само. 1849. Ч. 39.

⁵³³ Брик І. Початки української преси ... С. 134.

⁵³⁴ Там само. С. 135.

⁵³⁵ Зоря Галицка. 1850. Ч. 96; Ч 104.

⁵³⁶ *Созанський І.* З літературної спадщини Василя Ільницького // Записки НТШ. Львів, 1905. Т. 66. С. 10.

на «Зорю Галицьку». Все відчутнішим ставало також намагання ставропігійських діячів корегувати зміст часопису, щоб послабити його політичну гостроту й зробити його цікавішим за рахунок збільшення обсягу публікованої белетристики.

Фактично, за І. Гушалевича газета стояла на «об'єдинительних» позиціях. У цей період для неї було характерне протиставлення мови «вищої», наукової, та просто-народної. Відмовляючись від наукової мови, русини, на думку тогочасного редактора часопису, позбавляли себе «можливості вищого літературного життя». І. Гушалевич стверджував, що не бачить сенсу у виданнях простонародною мовою, оскільки «кожні десять сіл» мають власну мову. Тому перед русинами й постала дилема: «мати літературу по правилам етимологічним на основі загального вживання чи не мати»⁵³⁷. Як образно висловився К. Студинський, таким чином гурток «погодінської колонії» кинув анафему на тих людей, «що утопали в фразеології мужиків»⁵³⁸.

Відверті виступи проти народної мови й використання російської в публікаціях призвели до втрати популярності газети серед галичан, а також викликали невдоволення уряду. Вже того ж 1852 р. редакція отримала цензурне попередження із заборонаю вживання «московських слів».

Із 1852 р., відповідно до нового закону, інституції, що видавали політичну пресу, повинні були вносити велику грошову заставу. Ставропігійський інститут як установа, фінансова діяльність якої контролювалася урядом, не міг цього зробити, тому з 12 листопада 1852 р. «Зоря Галицька» перестала виходити. І. Головацький звинуватив у цьому редактора «Въсника» Юліана Вислобоцького та Григорія Шашкевича, котрі обстоювали необхідність піднесення народної мови до рангу літературної й тим самим начебто «закопали «Зорю»»⁵³⁹.

На засіданні членів Ставропігії 13 лютого 1853 р. ухвалено відновити газету «як чисто белетристичне видання». Вже 27 лютого Інститут отримав відповідний дозвіл від Дирекції поліції (із приміткою, «щоб жодна політика в ній не містилася»⁵⁴⁰). Окрім змістової переорієнтації, було внесено ще одну зміну – в 1853–1854 рр. часопис друкувався гражданським шрифтом. Ставропігійський інститут також намагався поповнити редакційне коло «Зорі Галицької» новими талановитими постатями. У червні 1853 р. Івана Гушалевича на посаді редактора змінив Богдан Дідицький. Розуміючи тактичні помилки свого попередника, що фатально позначилися на долі видання, «він старався не дразнити противників, хвалив навіть часом те, що їм було дороге і миле, хвалив народні пісні і українське письменство»⁵⁴¹. Заперечуючи закид Й. Лозинського про те, що часопис не дотримується єдиного та чіткого мовного напрямку⁵⁴², Б. Дідицький пояснював, що за основу обрано саме народну мову, натомість слова і форми, яких не вистачає, редакція черпає від мови предків⁵⁴³. За Б. Дідицького «Зоря Галицька» видавалася мертвою церковнослов'янщиною.

⁵³⁷ Зоря Галицька. 1852. Ч. 50.

⁵³⁸ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького... С. 64.

⁵³⁹ Там само. С. 44.

⁵⁴⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 758, 767, 769.

⁵⁴¹ Терлецький О. Галицько-руське письменство... С. 69–70.

⁵⁴² Студинський К. Причинки до історії Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–43 // Збірник філологічної секції НТШ. Львів, 1909. Т. 11/12. С. LXIII.

⁵⁴³ Зоря Галицька. 1853. Ч. 37.

Після хвороби Б. Дідицького редактором газети став Северин Шехович, який прагнув надати їй виразно окресленої промосковської орієнтації. Як писав К. Студинський, «сама особа скомпроментованого автора не вічувала «Зорі» гарної будуччини»⁵⁴⁴. Часопис почав публікувати статті російською мовою з елементами української⁵⁴⁵.

Значне зменшення прибутків від розповсюдження «Зорі Галицької», зумовлене різким скороченням передплати на неї внаслідок її розриву з народною мовою, спонукало ставропігійських діячів змінити видавничу політику й повернути на сторінки часопису мову його видання 1848–1850-х рр. Ініціатива такої реформи належала членам Провізоріату К. Вінцьковському, Т. Леонтовичу й А. Павенцькому. У листопаді 1854 р. С. Шеховича було усунено й редактором призначено Миколу Савчинського (член Ставропігії з липня 1855 р.), за якого газета «стала на народній українській ґрунт»⁵⁴⁶. М. Савчинський ще наприкінці 1854 р. задекларував, що «часопис вбереться в одужу, яка їй до лиця [...]. З огляду на те, що деякі письменники зголосили свою участь у часописі, можна сподіватись, що «Зоря» зістане на галицькім ґрунті, а не піде поза Збруч (тобто до Росії. – *Авт.*), куди пхали її попередні редактори»⁵⁴⁷. У 1855 р. повернуто й попередню назву газети – «Зоря Галицка» замість «Зоря Галицкая». На шпальтах цього періодичного видання почали друкувати твори письменників І. Могильницького, К. Устияновича, І. Лозинського, які були захисниками української народності.

Реформа «Зорі Галицької» викликала негативну реакцію русофілів у Ставропігійському інституті, які тоді опинилися в меншості. Так, у листі Б. Дідицького до Я. Головацького з 24 листопада 1854 р. читаємо: «Ах! На Бога, скажіть мені, як і чому так скоїлось із “Зорею”? Чи впав Севастополь (йшла Кримська війна. – *Авт.*)? Чи повелося якесь повстання у Варшаві? Чи збожеволіла уся Ставропігія, що найдорожче дитя Руси, серце нашого серця передала в зрадницькі руки? Ах, чи ж не було кому відвернути ту страшну тучу? Ах не було кому, не було, – і розбійники загніздилися в святині вибраних (тобто в Інституті. – *Авт.*)»⁵⁴⁸.

Проте більшість членів Провізоріату вбачала свій обов'язок перед власним народом зовсім в іншому. Вони стверджували, що «русини від якогось часу не пізнавали “Зорі Галицької”, не пізнавали в ній своєї рідної дитини. Тому вдячний і вірний народ відвернувся від тих, що мали відвагу обкидати болотом дороги нам імена руських письменників». За таких обставин, сподівалися ставропігійські діячі, виправити ситуацію зможе тільки перетворення «Зорі Галицької» на справді народний часопис – «зеркало руського життя»⁵⁴⁹.

Та вже на початку 1856 р. газета знову відступила від обраного напрямку. В ній з'явилися статті на підтримку російськомовної «Семейной бібліотеки» С. Шеховича, лунали похвали на адресу І. Раковського, який видавав російською «Церковную газету» в Угорщині (окремі її матеріали у «Зорі» навіть передруковувалися⁵⁵⁰) і яко-

⁵⁴⁴ Студинський К. Причинки до історії... С. ХСІХ.

⁵⁴⁵ Созанський І. З літературної спадщини Василя Ільницького... С. 10.

⁵⁴⁶ Животко А. Історія української преси. Мюнхен, 1980. С. 36.

⁵⁴⁷ Зоря Галицка. 1854. Ч. 50; 1855. Ч. 3.

⁵⁴⁸ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького... С. 158–159.

⁵⁴⁹ Брик І. Початки української преси... С. 122.

⁵⁵⁰ Зоря Галицка. 1856. Ч. 2; Ч. 25.

го редакція намагалася залучити до співробітництва. Це знову призвело до різкого зниження кількості передплатників. У 1856 р. їхнє число становило 191, а в 1857 р. зменшилося ще на сто осіб⁵⁵¹.

Аби повернути читачів, редакція вкотре повернулася до принципу народності, узявшись публікувати статті на захист української мови та уникаючи вживання російської й церковнослов'янської мов. Однак це не допомогло – 9 квітня 1857 р. «Зоря Галицька» припинила своє існування, «впавши жертвою русофільських експериментів Гушалевича, Дідицького і Шеховича»⁵⁵². Усі спроби ставропігійського керівництва врятувати часопис виявилися марними і, можливо, надто запізненими. На думку І. Франка, видавничі зусилля Ставропігії не дали бажаного результату тому, що «у редакції ясність мови не дорівнювала ясності погляду на те, який повинен бути зміст часописи, щоб могла притягти до себе ширшу публіку, се була фатальна хиба всеї тодішньої руської публіцистики»⁵⁵³. В останньому номері газети редакція, озвучуючи позицію Інституту, так визначала причини її ліквідації: «Число прихильників часопису не зросло, але змаліло. Винна у цьому або байдужість суспільності, або та обставина, що «Зоря» не відповідала ні потребам, ні бажанням народу. На перше ліку нема. Другому лиху можна би ще запобігти. Ми пішли за різними радами й бажаннями людей, від нас оглядніших. А ті ради так різні (з боку українофілів та русофілів), що у нас не витворився ще однастайний погляд на наші прагнення, але з досвідом і з часом наладиться і це»⁵⁵⁴.

Після поразки революції середовище Інституту втратило свою світоглядну однорідність. Одні залишилися прихильниками консервативного лоялізму до австрійської влади (такою була й офіційна позиція Інституту як цієї установи), інші поповнили ряди русофілів та полонофілів, ще інші стали активними поборниками ідей народовства.

Загалом у галицькому суспільстві середини XIX ст. співвідношення між різними національно-політичними орієнтаціями (польською, російською, австрорусинською, українською тощо) перебувало в постійній динаміці, через що часто змінювався не лише характер національного руху русинів, а й світогляд його окремих діячів⁵⁵⁵. Ця поліваріантність орієнтацій у середовищі тогочасної Ставропігії легко простежується на прикладі діяльності кількох її членів після 1848 р.

Одним з тих, хто хитався у своїх ідейних переконаннях, був І. Гушалевич. Активний учасник революції 1848 р., вірш якого «Мир вам, браття, всім приносим» на довгі роки став гімном галицьких українців (популярний свого часу й серед інших слов'янських народів – його співали чехи, морави й навіть поляки⁵⁵⁶), після 1848 р. І. Гушалевич перейшов на русофільські позиції. У 1850 р., перебуваючи на посаді

⁵⁵¹ Зоря Галицька. 1856. Ч. 91; 1857. Ч. 12.

⁵⁵² Брик І. Початки української преси... С. 124.

⁵⁵³ Франко І. Стара Русь // ЛНВ. Львів, 1906. Т. 36. Кн. 10. С. 66–79.

⁵⁵⁴ Зоря Галицька. 1857. Ч. 13.

⁵⁵⁵ Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег: наук. зб. із церковної історії. Львів, 2003. Ч. 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи / за ред. О. Турія. С. 70.

⁵⁵⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 167. Оп. 11. Спр. 942. П. 34. Арк. 28.

редактора «Зорі Галицької», він намагався «ввести до часопису мову російську замість народної»⁵⁵⁷. Москвофілами стали також Я. Головацький, А. Петрушевич та ін.

Еволюцію світогляду пройшов К. Вінцковський. Він визнавав себе русином, найкращим доказом чого вважаючи своє багаторічне членство у Ставропігійському інституті. Проте в 1848 р. він ішов «рука в руку з поляками»⁵⁵⁸, був членом Руського собору⁵⁵⁹, організованого на протигагу Головної руської раді. У своїй відповіді на анонімний лист, в якому К. Вінцковського звинувачували у зраді українства, він заявив, що бажання русинів «відірватися» від поляків загрожувало їм германізацією, «бо тоді залле їх германізм, а сильними можуть стати тільки через злуку з поляками». Натомість розрив зв'язків з ними, базованих на спільному історичному походженні, споріднених звичаях, території, існуванні родинних пов'язаностей тощо, завдасть смертельного удару «одній і другій гілці слов'янській». Прихильників поділу Галичини цей ставропігійський діяч називав темними й самолюбними. А галицькі русини, навпаки, зауважував він, повинні бути зацікавленими в можливостях культурного запозичення від поляків, що перебували на значно вищому рівні розвитку, позаяк «без освіти жоден народ не може відігравати великої політичної ролі». У публікації також наголошувалося, що українсько-польське єднання може відбутися лише на «підставі повної рівності»⁵⁶⁰. За цей виступ К. Вінцковський був виключений із членів Ставропігії, та з часом його прийняли знову й навіть обрали до Провізоріату Інституту⁵⁶¹.

Були серед братчиків і прихильники українського національного напрямку. Таку позицію займав, зокрема, І. Борискевич (1815–1892). Він відзначився відразу після вступу в Інститут, внісши зміни в його усталені порядки, – вписав формулу братської присяги по-руськи, щоправда латинкою: «*prysiahnywszy pryimaju obowiaski*»⁵⁶². Заступник очільника Головної руської ради, організатор Собору руських учених, голова української делегації на Слов'янському з'їзді у Празі, ініціатор створення національної гвардії, він і після 1848 р. виступав «живим і щирим робітником народної справи»⁵⁶³. У 1860-х рр. І. Борискевич був послом до Державної ради у Відні та Галицького сейму.

До діячів проукраїнської орієнтації належав також А. Павенцький (1818–24. 03. 1889) – галицький громадський діяч і журналіст, юрист за освітою, один із засновників Головної руської ради, редактор «Зорі Галицької». Він першим серед членів Інституту вписав формулу братської присяги кирилицею і став автором відозви до народу з нагоди ліквідації панщини. У 1861 р. був вибраний послом до Галицького сейму, був у складі делегації до цесаря, яка висловилася проти автономіч-

⁵⁵⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 163. Арк. 5.

⁵⁵⁸ *Студинський К.* Матеріали до історії культурного життя в Галичині... С. ЛІІІ.

⁵⁵⁹ Див.: *Мудрий М.* Руський собор 1848 року: історіографічний та джерелознавчий огляд // Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. Львів, 2014. Вип. 8. С. 193–206.

⁵⁶⁰ *Dnewnyk Ruski.* 1848. № 8 (20). Cz. 4.

⁵⁶¹ *Студинський К.* Матеріали до історії культурного життя в Галичині... С. ЛІІІ.

⁵⁶² *Брик І.* Слав'янський з'їзд у Празі 1848 р. і українська справа // *Записки НТШ.* Львів, 1920. Т. СХХІХ. С. 184.

⁵⁶³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 163. Арк. 7.

них домагань поляків⁵⁶⁴. Згодом він зневірився у сподіваннях на підтримку уряду, залишив публічне життя і зайнявся своїм фахом – юриспруденцією⁵⁶⁵.

Юліан Лаврівський (1821–1873) був членом Головної руської ради, проте з ідейних мотивів вийшов з її складу. У 1861 р. – посол до Галицького сейму, а з 1870 р. – його віце-маршалок. 1861 року заснував товариство «Руська бесіда», а в 1864 р. з його ініціативи у Львові виник перший професійний галицько-руський театр. У 1863 р. посів провідні позиції в керівництві Інституту: його було обрано другим старійшиною. За своїми ідейними переконаннями народовець, у 1870–1873 рр. очолював товариство «Просвіта». Послідовно відстоював потребу українсько-польського порозуміння, необхідність вироблення умов мирного співжиття двох народів у рамках Галицької провінції. 1869 року став ініціатором українсько-польської угодової акції в Галицькому сеймі, котра, щоправда, закінчилася невдачею.

Теодор Леонтович (1812–1886) – секретар Головної руської ради впродовж 1848–1851 рр., автор польськомовної полемічної брошури «Відповідь на статтю про неіснування русинів» (1848 р.) – пристрасного трактату на захист окремішності українського народу та його мови. У 1850-х рр. рішуче виступив проти вживання в письменстві церковнослов'янської мови і поширення русофільства. У 1870 р. став редактором народовецької газети «Основа», заснованої Ю. Лаврівським.

Українська суспільність Галичини, розглядаючи Ставропігійський інститут спадкоємцем Братства, очікувала від нього активної участі у процесі національного відродження, воліючи бачити його провідником національного руху. Переконливим свідченням цього є те, що Інститут, поряд із представниками капітули, мав особливі права щодо управління Народним домом. Та «хоч між міщанством і світською інтелігенцією у Львові вважалося честю належати до нього, все-таки він не вспів піднятися до такої провідної ролі, яку мав у минулому, в XVI–XVIII віці»⁵⁶⁶. Авторитет Ставропігії серед національно свідомої частини українського соціуму в Галичині був радше моральним, тісно переплітаючись із славою Братства та його значущістю в українській історії.

Участь у подіях 1848 р. стала виявом найвищої активності Ставропігійського інституту в суспільно-політичному житті Галичини. Вступ до Інституту був у ті дні першим кроком до політичної діяльності. Тож закономірно, що Ставропігія найбільше поповнила свої лави саме в період революційного піднесення 1848–1849 рр. Протягом 1848 р. до неї вступили: Іван Борисикевич, Антін Павенцький, Леон Рожкевич, Валерій Хоминський, Іван Царевич, у 1849 р. – Іван Гушалевиц, Михайло Коссака, Петро Головацький, Юліан Лаврівський. Члени Інституту були численно представлені в першій політичній організації українців – Головній руській раді, вони ж долучилися до створення культурно-освітнього товариства «Галицько-руська матиця», а також ініціювали з ініціативою заснування першого часопису українською мовою, який згодом видавали у своїй друкарні.

Поразка визвольних змагань спричинила виникнення різних зовнішньополітичних орієнтирів у середовищі членів Ставропігії, що було віддзеркаленням складних і неоднозначних процесів національного руху загалом.

⁵⁶⁴ ЛННБ ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 167. Оп. 11. Спр. 2416. Арк. 4, 8, 10.

⁵⁶⁵ *Бесѣда*. 1889. № 7. С. 87.

⁵⁶⁶ *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. С. 70.

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ТА СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ В 1848–1869 РР.

Сповідуване досі як офіційна ідеологія Ставропігійського інституту австрофільство в 1848–1869 рр. поступово змінилося на русофільську орієнтацію. Відтворення цього процесу дає чимало матеріалу для осмислення складної й неоднозначної історії націотворення. Найдавніша українська інституція з трьохсотлітньою історією несла у собі великий заряд консервативних традицій – політичних, мовних, релігійних, культурних, на базі котрих, власне, і сформувалася русофільська ідеологія. Вона стала наслідком адаптації цих традицій до нових умов і була спрямована на консервацію оберненого в історичне минуле староруського «архетипу».

Фактори, які сприяли появі галицького русофільства, назагал відомі. Це ферментація староруських консервативних середньовічних ідей, слов'янофільських впливів, антипольської опозиційності, втручання зовнішніх політичних чинників (польських, австрійських, російських), протистояння з альтернативною українською національною ідеєю, виразником котрої стали народовці.

До 1867 р. офіційною ідеологічною платформою Ставропігійського інституту було австрофільство. Проавстрійська орієнтація братчиків відповідала тогочасним настроям усього українського галицького суспільства, яке хотіло бачити в монархові гаранта християнської гармонії та миру, порядку й стабільності, котрий розумно і справедливо вершитиме долі підвладних народів, захищатиме слабших від утисків сильніших. Вона також узгоджувалася з політичною позицією Греко-католицької церкви в Галичині⁵⁶⁷.

Ставропігійським діячам імпував дух австрійської дисципліни й порядку; вони вважали трон Габсбургів чи не єдиним захисником від полонізаційних процесів. Особливу вдячність до австрійської влади посилював і той факт, що Ставропігія не була ліквідована, як решта церковних братств, а навіть більше – вона отримала офіційний статус репрезентанта галицьких українців, а згодом успадкувала майно Братства, поновила право друку й утримування бурси. Австрофільство було суголосне й консервативним соціальним симпатіям Ставропігійських лідерів, їхній прихильності до монархії. Ці політичні переконання влучно висловив Д. Зубрицький у листі до В. Копітара, зазначаючи, що є прихильником російської й австрійської форми правління, тому що вони справді монархічні, а тільки в таких державах можна сподіватися на постійне щастя людства⁵⁶⁸.

Толеруючи монархічну владу, братчики шукали з нею християнської злагоди й миру. Вони оформлювали свої політичні домагання у вигляді «прохань» до цісаря, які жодною мірою не стосувалися підвалин існуючого устрою. З цього приводу О. Терлецький писав, що «вони хотіли закладати народні школи, але тільки за помоччю правительства, вони боролися з поляками, але тільки за помоччю правительства»⁵⁶⁹.

⁵⁶⁷ Ленцик В. Участь духовенства у відродженні Галичини // *Intrepido pastori*: наук. зб. Рим: НТШ, 1984. Т. 62. С. 447–448.

⁵⁶⁸ Свистун Ф. Кореспонденція Д. Зубрицького з Копітаром // *Вестник Народного дома*. Львів, 1906. Ч. 5. С. 105.

⁵⁶⁹ Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х роках XIX ст. С. 4.

За словами М. Драгоманова, так «стояли за цісаря тому, що той скасував панщину, та надіялися від нього відступлення і поля, і лісів, і пасовиськ»⁵⁷⁰. Саме Інститут започаткував свято Дня знесення панщини (3 травня), що замислювалося як подяка галицьких українців цісареві за звільнення. Він також виступав ініціатором розмаїтих урочистостей на честь ювілеїв Франца-Йосифа.

Суттєво позначилися на світоглядних засадах Львівської Ставропігії й популярні на той час слов'янофільські концепції. Члени Інституту були добре обізнані – через Я. Головацького – з політичними поглядами Ф. Кампеліка і Й. Підлипського⁵⁷¹, К. Запа⁵⁷², Й. Коллара⁵⁷³, Й. Шафарика⁵⁷⁴, В. Копітара⁵⁷⁵, Ф. Кілярського⁵⁷⁶, К. Мощанського, П. Бартмана, Л. Гассмана⁵⁷⁷, Т. Павловича, Й. Поповича⁵⁷⁸, котрі ставили собі за мету працювати в «національних інтересах власного народу для блага всієї Слов'янщини» і прагнули в майбутньому об'єднати слов'янські нації у федеративний союз республік з центром у Відні⁵⁷⁹. Сподівання української галицької інтелігенції на вільний розвиток свого народу в слов'янській співдружності помітні вже в перших рядках написаної в 1848 р. польською мовою брошури А. Петрушевича⁵⁸⁰. Певний вплив на поширення ідеалів у ставропігійському середовищі мали також О. Бодяньський та І. Срезневський, які контактували з іншими слов'янофільськими діячами Австрійської імперії, листувалися з Д. Зубрицьким і Я. Головацьким⁵⁸¹.

Парадигма національної свідомості еліти Ставропігії коливалася між ідеєю пан-руської єдності в історичних кордонах Давньоруської держави та можливістю етнічної окремішності галицьких русинів у складі Австро-Угорської монархії. Така автономія диктувалася тією обставиною, що православне віросповідання українців Наддніпрянщини перешкоджало галицьким українцям – греко-католикам бачити себе єдиним з наддніпрянцями народом, адже в той час релігійна належність була

⁵⁷⁰ Драгоманов М. Літературно-суспільні партії... С. 17, 21.

⁵⁷¹ Hajek Z. Styky Jakiva a Ivana Holovackych s Josefem Podlipiskim a Frantiskiem Cyrilem Kampelikem... S. 220–225.

⁵⁷² Hostičska V. K. Zap a halitci Ukraínci... S. 112–119; Hostičska V. K. V. Zap – přítel ukrajin-skeho lidu...

⁵⁷³ Francev V. A. Ohlasy Kolaro rozpravy «O literami vzajemnosti» v ruske literature leet 30-ych a 40-ych // Slovanská vzajemnost (1836–1936). Sb. pracy k 100-výroci vydaní rozpravy J. Kolaro o slovanské vzajemnosti. Praha, 1938. S. 37–51.

⁵⁷⁴ Paul K. J. Šafarik – Rusiní a Belorusově. S. 15–16, 31–32, 64.

⁵⁷⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 173. П. 9. Арк. 3, 8.

⁵⁷⁶ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького... С. 83–85.

⁵⁷⁷ Борис В. А. Некоторые вопросы русско-польских и межславянских связей 20–40-х гг. XIX в. // Связи революционеров в России и Польше в XIX – начале XX в. Москва, 1968. С. 161–165.

⁵⁷⁸ Стеблій Ф. І. Західноукраїнські землі в культурних зв'язках України з південними слов'янами кінця XVIII – першої половини XIX ст. // З історії міжслов'янських зв'язків. Київ, 1983. С. 113–118.

⁵⁷⁹ Історичні передумови возз'єднання українських земель. С. 185–186; Гербельський Ю. Г. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. С. 209.

⁵⁸⁰ Petruszewicz A. Słów kilka napisanych... 55 s.

⁵⁸¹ Листи О. Бодяньського й І. Ганки до Д. Зубрицького і Я. Головацького // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2336. Арк. 1–59; Листи Д. Зубрицького до О. Бодяньського // Там само. Спр. 2244. Арк. 1–14.

важливим чинником етнічної самоідентифікації⁵⁸². Ідея відрубності галицьких русинів від своїх одноплемінників на сході імплантувалася австрійськими правлячими колами, зокрема за Ф. Стадіона⁵⁸³. Однак ця «рутеніанська» форма національного самоототожнення не знайшла підтримки серед української галицької інтелігенції, у т. ч. й осіб ставропігійського кола, котрі саме поза межами тісного галицького світу шукали порятунку у своїх національних змаганнях із поляками.

Основою національної самоідентифікації української галицької еліти напередодні революції 1848 р. було гостре відчуття своєї особності від поляків. Перебуваючи під їхнім постійним національно-культурним тиском, галицькі українці усвідомлювали нагальність свого виокремлення з польської ідентичності та вироблення ідеології, яка заперечувала б польську тезу про те, що корінне населення Східної Галичини є рутенцями греко-католицької віри польської національності (т. зв. *Gente Rutheni, natione Poloni*)⁵⁸⁴. Без сумніву, в той період українці Галичини вже знали про свою спорідненість з українцями Наддніпрянщини та відмінність від росіян, промовистим свідченням чого стала відома національно-політична декларація Головної руської ради. Один із майбутніх ідеологів русофільства Б. Дідицький зазначав, що в 1848 р. під поняттям «Русь» він, як і більшість його однодумців, розуміли тільки Південну або Малу Русь із її старовинними містами Києвом і Галичем, а Північну Велику, Русь «ми вважали, правда, за споріднену нам усеслов'янським походженням, але мало що не так само за не свою, як не своя була для нас і ближча до нас сусідка, теж слов'янська Польща»⁵⁸⁵.

Чи не головною складовою тогочасної національної ідентифікації була мова. Стара галицько-руська еліта дотримувалася висловленої ще на початку XIX ст. членами перемишльського гуртка І. Могильницьким, Й. Лозинським, Й. Левицьким⁵⁸⁶ думки про розвиток нової літератури на базі природного синтезу двох мовних струменів: суміші місцевих говірок і церковнослов'янської мови. На відміну від Наддніпрянської України, де нова літературна мова творилася, з метою відмежування від російської, на народній основі, в Галичині не було об'єктивних причин відмовлятися від церковнослов'янської мовної традиції, яка засвідчувала безперервний зв'язок поколінь і зберігала духовний код народу. Для Ставропігійського інституту вона ще й була певним символом спадкоємності культурних надбань Братства. Його діячі залишилися прихильниками «сковородинської» формули⁵⁸⁷, вважаючи, що старе

⁵⁸² *Макарчук С. А.* Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов, 1983. С. 97–100.

⁵⁸³ *Дудикевич В.* Взгляд на прошлое и настоящее Австро-Угорской Руси. Москва, 1892. С. 6–7; *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. С. 6–30.

⁵⁸⁴ Детальніше див.: *Мудрий М.* «Русини польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*) в Галичині XIX ст. і поняття «вітчизни» // *Confraternitas*: ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича / відп. ред. М. Крикун, заст. відп. ред. О. Серета. Львів, 2006–2007 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр. Вип. 15 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). С. 461–474; *Świątek A.* *Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji.* Kraków, 2014. S. 512.

⁵⁸⁵ *Андрусак М.* Нариси з історії галицького москвофільства. С. 9–10.

⁵⁸⁶ *Возняк М.* Студії над галицько-українськими граматиками XIX ст. // *Записки НТШ.* Львів, 1909. Т. 89. С. 119–143; Т. 90. С. 33–79.

⁵⁸⁷ *Shevelov G. V.* *The Ukrainian Language in the First Half on the XX century (1900–1941).* Cambridge, 1989. P. 137.

церковнослов'янське мовне ядро слугуватиме підґрунтям для творення новочасних абстрактних понять, спеціальних термінів, як це трапилося свого часу в російській, чеській, англійській мовах⁵⁸⁸.

Інститут схвалив прийнятий на Соборі руських учених у жовтні 1848 р. етимологічний правопис та українську граматику і використовував їх упродовж певного періоду для ведення протоколів та іншої документації⁵⁸⁹. У народному дусі були написані літературні твори членів Ставропігії І. Гушалевича, Б. Дідицького, А. Петрушевича. «Зоря Галицька» опублікувала в українському перекладі Г. Боднара частину «Енеїди» Вергілія⁵⁹⁰. Богдан Дідицький згадував про те піднесення, яке викликали перші в Галичині українські видання: «Уздівши доволно численне большое собрание листов, я затрепетав од радости, яко при вісти о порожденіи первого своего сына [...], і воскреснув з радостним восторгом: о руський народе, уже тобі взошла світлая зоряка, уже тобі життя не неволя, а радість і роздоле!»⁵⁹¹. Перші випуски часопису «Слово» (з 1861), літературного альманаху «Зоря Галицька яко альбум» (з 1860), а також «Временника Ставропігійського інституту» (з 1864) були наближені до традицій, закладених «Руською трійцею». Тут друкувалися М. Устиянович, брати Головацькі, В. Шашкевич, Ю. Федькович, С. Воробкевич, Ф. Заревич. Газета «Слово» була першим галицьким виданням, що подало некролог Т. Шевченка⁵⁹² й ознайомлювало своїх читачів із його поезією.

Наприкінці 1850-х рр. Ставропігійський інститут спільно з ієрархією Греко-католицької церкви виступив проти намірів австрійського уряду заборонити церковнослов'янську мову й запровадити латинську азбуку для українців, а також новий календар для ГКЦ. Опір спробам латинізації мав канонічне підтвердження у прийнятому 1855 р. «Конкордаті», який закріплював «paritas cultus» – рівноправність східного й латинського обрядів⁵⁹³.

Проект застосування до української вимови чеського правопису секретаря Міністерства освіти Йосифа Їречека (названий у народі «какографією») та проект латинізації українського правопису графа Агенора Голуховського (т. зв. абетка) викликав гостру критику ставропігійських діячів. У боротьбі проти цих інновацій помітну роль відіграли полемічні статті Б. Дідицького «О неудобности латинской азбуки в письменности русской»⁵⁹⁴ і «Спор о русскую азбуку»⁵⁹⁵. Так була розпочата довготривала «азбучна війна», підтримана відомими славістами Й. Міклошичем і П. Шафариком⁵⁹⁶.

У цьому протистоянні Ставропігія виступала єдиним табором із ГКЦ, митрополити котрої М. Левицький (1816–1858), Г. Яхимович (1860–1863), С. Литвинович

⁵⁸⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 16.

⁵⁸⁹ Там само. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 39. Арк. 15–18.

⁵⁹⁰ Історичні передумови возз'єднання українських земель. С. 202.

⁵⁹¹ Зоря Галицька. 1853. Ч. 13. С. 141.

⁵⁹² Шевченко Тарас: некролог // Слово. Львовь, 1861. 19 лип.

⁵⁹³ *Welykuj A. Dokumenta Pontificum Romanorum. Romae, 1955. S. 397–402.*

⁵⁹⁴ *Дідицький Б. А. О неудобности латинской азбуки в письменности русской. Разсужденія. Вѣдень: Накладом оо. Мехитаристов, 1859. 47 с.*

⁵⁹⁵ *Дідицький Б. Спор о рускую азбуку. Львів: Ставропігійський Інститут, 1859. 56 с.*

⁵⁹⁶ *Kurz J. Cyrilometodejske a cirkevneslovanske problemy v dile J. Safarika // Slavia. 1961. S. 86–94.*

(1864–1869)⁵⁹⁷ відстоювали збереження руського обряду. Керівник шкільного відділу в губернському уряді доводив, що навіть така дрібниця, як цитування Святого Письма в церковнослов'янському звучанні у проповідях греко-католицьких священників, загрожує асиміляцією «цього діалекту мовою російською» і тому має трактуватися як небезпечна політична проблема⁵⁹⁸.

Висловлюючи тогочасні політичні інтереси галицької польської шляхти, яка прагнула підпорядкувати український рух своїм національним цілям, галицький намісник А. Голуховський наприкінці 1850-х рр. застерігав Відень, що «руська народність» у Галичині не розвивається у потрібному напрямі. Він пропонував: 1) закрити кафедру «руської» мови та літератури у Львівському університеті й відновити її лише з появою особи, спроможної надати роботі кафедри кориснішого спрямування (на той час її очолював Я. Головацький, котрий еволюціонував до русофільства); 2) запровадити в українське письмо латинку, щоб зупинити його русифікацію; 3) до належного розвитку української мови викладати її тільки у вищій гімназії, а в нижчій – послуговуватися польською. Йдучи назустріч цим домаганням, міністр освіти звернувся до греко-католицьких єпископів із вимогою припинити цитування церковнослов'янських фраз. Ситуацію врятував лише рішучий опір одного з лідерів тогочасного українського галицького руху Г. Яхимовича, який саме в цей час претендував на митрополичий престол (після смерті архипастиря ГКЦ М. Левицького⁵⁹⁹). Австрійський уряд закликав намісника обережно підходити до питань руського календаря й азбуки, «щоб не повторити помилок стосунку до уніятів з часів Річі Посполитої»⁶⁰⁰.

У часи «бахівської» реакції на політичних симпатіях ставропігійських діячів поступово почали відображатися розчарування в цісареві. Закладення ним 18 жовтня 1851 р. першого каменю під мури майбутнього Народного дому⁶⁰¹ й ініціювання будівництва нового храму Св. Преображення залишилися чи не єдиними здобутками Ставропігійського інституту з доброї ласки монарха. Період першого намісництва в Галичині поляка А. Голуховського (1849–1859) позначився для галицьких українців крахом сподівань на поділ краю та постійними доносами у Відень, у котрих галичан-русинів було трактовано як москвофілів⁶⁰².

Антиукраїнська політика А. Голуховського⁶⁰³ супроводжувалася кампанією проти міністерського радника у Відні, прихильника Ставропігії Григорія Шашкевича (1809–1888)⁶⁰⁴. Ставропігійський інститут, як найвпливовіша українська інституція на теренах усєї монархії, намагався сформувати в австрійській столиці сприятливу

⁵⁹⁷ Назарко І., о. Київські і Галицькі митрополити: біографічні нариси (1590–1960) // Записки ЧСВВ. Секція II, серія I. Рим: Оо. василіани, 1962. С. 168.

⁵⁹⁸ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен: Український вільний університет, 1969. С. 48–51.

⁵⁹⁹ Рудович І. Історія Галицько-Львовскої єпархії. Жовква, 1902. С. 56–57; Назарко І., о. Київські і Галицькі митрополити... С. 173–174.

⁶⁰⁰ Lozinski B. Agenor hrabia Goluchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859). Lwow, 1901. S. 181.

⁶⁰¹ Зоря Галицка яко альбум на 1851 рік. Львів, 1850. С. 813–814.

⁶⁰² Мудрий М. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1998. Вип. 33. С. 91–101.

⁶⁰³ Lozinski B. Agenor hrabia Goluchowski w pierwszym okresie rządów swoich... S. 190.

⁶⁰⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 376 / п. 19. Арк. 17.

політичну кон'юнктуру. З допомогою Й. Костантиновича роботу в державному апараті отримали члени Львівської Ставропігії В. Ковальський, М. Литвинович, В. Децикевич. У Відень виїхав Я. Головацький⁶⁰⁵. Однак їм не вдалося здобути настільки значного впливу, щоб успішно протидіяти потужному польському лобі. Про це свідчать листи братчиків до Й. Костантиновича, у яких, зокрема, читаємо: «Ми вже і так од ніякого часу в політичні речі не забігаєм [...], ено уповаєм на те, що австрійський уряд сам буде натхнений Богом вирішити позитивно питання. Бог вість як устроять Галичину. Ми ся добра не надіємо, если тих, котрим власть дана, Господь Бог не просвітить, тщетні наші старання і русини остануться крім всякої підпори»⁶⁰⁶.

Зневіра української галицької інтелігенції в можливостях національного поступу в період післяреволюційної реакції стала сприятливим ґрунтом для російського панславізму, який прийшов на зміну ідеям слов'янської єдності й ферментувався навколо заснованого у другій половині 1850-х рр. у Відні гуртка російського посла М. Раєвського (його ідеї в ставропігійському середовищі поширювали Я. Головацький і К. Устиянович)⁶⁰⁷. Через особисті контакти галичан з М. Погодіним (Д. Зубрицький постійно з ним листувався⁶⁰⁸) і через літературу російських слов'янофілів М. Каткова, І. Аксакова, О. Пипіна пропагувалися думки про вищість російської цивілізації над західною та про її месіанську роль у колі слов'янських народів⁶⁰⁹.

Майбутню русофільську орієнтацію членів Інституту певною мірою зумовила й та обставина, що в них не склалися добрі взаємини з діячами Наддніпрянської України⁶¹⁰. Листування Д. Зубрицького й М. Максимовича позначене протиріччями⁶¹¹, які розділяли представників різних мовних концепцій. М. Максимович не зміг стати консолідаційним чинником для української спільноти, чого так очікували від нього в Галичині. Він висміяв граматику І. Лучкая, твори О. Левицького, С. Лисинецького, написані на основі галицької народної мови: «Зачем написано, что они малороссийские? Ни один малорос не назовет их своими, да это не великорусский и не белорусский язык, это искусственное славянорусское сочетание»⁶¹². Розчарувала західноукраїнських письменників і перша зустріч із гостем з Великої України П. Лукашевичем, котий «не підтримав їх у своїх намірах, не зацікавився їх злиднями, не поміг розбити мряки темряви»⁶¹³.

⁶⁰⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 168 (Інструкції Ради новообраним сеньйорам 1814–1821 рр.). Арк. 72, 74, 117.

⁶⁰⁶ Там само. Арк. 112.

⁶⁰⁷ Устиянович К. М. Ф. Раєвській и російській панславизмъ. С. 15–32.

⁶⁰⁸ Лист М. Погодіна до Д. Зубрицького. 29 грудня 1844 р. // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309 чт. Оп. 1. Спр. 2337. Арк. 21–23, 27–30; Лист Д. Зубрицького до М. Погодіна. 7 (19) червня 1856 // Там само. Спр. 2340. Арк. 19.

⁶⁰⁹ Полеишук Т. Українське питання в російсько-польській суперечці // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: зб. наук. праць. Львів, 2000. Вип. 3. С. 66–73.

⁶¹⁰ Про взаємини між українськими діячами Галичини і Наддніпрянської України докладніше див.: Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття. 932 с.

⁶¹¹ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840–1853)... Т. 43. С. 65.

⁶¹² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 10.

⁶¹³ Там само. Арк. 9.

На цьому тлі різко контрастували вияви підтримки культурної праці галичан із Росії. Так, журнал Міністерства народної освіти висловив захоплення їхньою діяльністю: «В землі своїх предків чужинці обдерті, – та вилеліяли внутрі гадку, що вони соколи, і як соколи гордо очі піднесли»⁶¹⁴. Звісно, амбітним діячам Інституту імпонувало, що після того, як вони були відкинуті й висміяні українською інтелігенцією в 1840-х рр., їх високо оцінили в Росії. Росіяни демонстрували своє зацікавлення науковою діяльністю відомих ставропігійських учених І. Шараневича, А. Петрушевича, Б. Дідицького. Симпатії галичан викликало й артикулювання російськими слов'янофілами своєї незгоди щодо польських територіальних претензій на Галицьку Русь.

Протягом 1850-х рр. вплив російського панславізму на ідеологічне обличчя Ставропігійського інституту залишався ще несуттєвим. Виняток становив хіба що Я. Головацький, який уже 22 листопада 1853 р. в листі до М. Погодіна дякував тому за «російську освіту»⁶¹⁵. З листів К. Гаворського випливає, що Я. Головацький передавав у Росію інформацію про діяльність на території Австрійської держави польських національних сил⁶¹⁶. Через переслідування того руху в 1867 р. цей галицький діяч прийняв запрошення переїхати на роботу в Росію⁶¹⁷. Але й потому він не поривав своїх зв'язків з Інститутом, на що вказують листи до нього О. Мончаловського, І. Добрянського, Б. Дідицького, О. Маркова⁶¹⁸.

Русофільські настрої членів Ставропігії, як і всієї староруської еліти Галичини, зміцніли під час конституційних реформ 1860-х рр. в Австрійській (Австро-Угорській) імперії. Значним поштовхом для їхнього організаційного оформлення стало створення в 1861 р. Галицького крайового сейму. Уже перші його засідання продемонстрували, що українське представництво не готове працювати в умовах парламентської демократії. Польські політики в Галичині швидко зорієнтувались у можливостях крайової репрезентації й перетворили її на засіб забезпечення польського характеру автономії краю. Розчарування українських послів, котрі прагнули досягнення в сеймовій залі українсько-польського порозуміння, сприяло утвердженню серед української інтелігенції старорусинського кола відпорної щодо поляків психології та кристалізації русофільських ідей⁶¹⁹. У стінах Львівської Ставропігії з'явилася приказка: «Якщо ми маємо захлинутися, то краще в російському морі, аніж у польському болоті»⁶²⁰.

⁶¹⁴ Там само. Арк. 11–13.

⁶¹⁵ *Гуменюк М. П.* Я. Ф. Головацький // Українська бібліографія XIX – поч. XX ст. Харків: Вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1969. С. 34.

⁶¹⁶ Листи К. Гаворського до Я. Головацького. 1864 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309 чт. Оп. 1. Спр. 2299. Арк. 55–57.

⁶¹⁷ Лист «К.» до Я. Головацького. 11 квітня 1867 р. // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309 чт. Оп. 1. Спр. 2299. Арк. 93–95.

⁶¹⁸ Листи Б. Дідицького до Я. Головацького. 1884. // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 5–6; Листи О. Мончаловського до Я. Головацького. 1888. // ЦДІА України у м. Львові. Спр. 158. Арк. 68–69.

⁶¹⁹ *Аркуша О., Мудрий М.* Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. ... С. 238–239; *Arkusza H.* Sejm Krajowy Galicyjski a kwestia stosunków polsko-ukraińskich // Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. S. Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin pod redakcją J. Malca i W. Uruszcza. Kraków, 1999. S. 121–131.

⁶²⁰ *Лисяк-Рудницький І.* Українці в Галичині під австрійським пануванням // *Його ж.* Історичні есе. Київ, 1994. Т. 1. 554 с. С. 428.

У 1860-х рр. серед ставропігійських діячів активно обговорювалося питання ідентичності галицьких русинів. Певний вплив на це мали контакти з російськими вченими М. Погодіним, О. Пипінім, М. Катковим, А. Хом'яковим, І. Аксаковим, С. Соловйовим, Ю. Оболенським та вченим з Наддніпрянщини О. Бодянським.

Проросійські почуття галицьких патріотів відповідали загальним тенденціям, характерним для всіх слов'янських народів у складі імперії Габсбургів. Навіть їхні мовні теорії не були позбавлені паралелей. Наприклад, словацький письменник і публіцист Людвіг Штур пропонував усім слов'янам прийняти російську як спільну літературну мову. Емігруючи до Росії, українські галицькі інтелектуали почасти наслідували чехів, з тією різницею, що чехи їздили до Москви, «щоб зігрітись під сонцем слов'янської єдності» й поверталися назад, бо були тільки політичними русофілами, натомість українці виїжджали назавжди, відрікаючись від своєї національності. Так, скажімо, син Б. Дідицького Йосиф став офіцером російського флоту⁶²¹, донька І. Добрянського Ольга вийшла заміж за російського чиновника Міністерства зовнішніх справ М. Грабаря⁶²².

Нова хвиля конституційних реформ у другій половині 1860-х рр., яка привела до ухвалення австрійської конституції 1867 р. та перетворення імперії на дуалістичну монархію, в Галичині завершилася неофіційною польсько-австрійською угодою, за якою поляки, задекларувавши лояльність щодо державної влади, перебравши у свої руки крайову автономію.

Це був важкий удар для українського представництва, він викликав глибоке розчарування, що призвело до посилення русофільських орієнтацій як серед усієї української суспільності, так і зокрема серед членів Ставропігії. 8 серпня 1866 р. в русофільській газеті «Слово» вийшла стаття «Погляд у Будучність», у котрій автор (І. Наумович) заявив про належність галицьких українців до «русского народу». Якщо доти термін «рускій» уживався як з двома, так і з одним «с», то після 1866 р. почала виразно домінувати форма із «сс».

В основу своїх концепцій русофільські діячі поклали уявлення про безперервний процес трансформаційних перетворень «русського елементу», в якому виділяли такі етапи: Київ як центр давньоруської культури; переміщення цього центру після занепаду Києва в середині XIII ст. до Москви, де продовжувався розвиток руської культури; увесь цей час галицькі землі були відірвані від загальноруського процесу й перебували у сфері польських впливів, і тільки «Весна народів» стимулювала відродження Галицької Русі⁶²³. Належність до «русского» народу з його тисячолітньою культурою підвищувала самооцінку галицької інтелігенції й дозволяла протистояти сильнішому та впливовішому елементові в краї – польському. Галицьких українців русофіли вважали частиною малоросів, котрі разом з великоросами та білорусами становили «русскій» народ⁶²⁴.

⁶²¹ Листи Й. Дідицького до Б. Дідицького, 1904 // ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 484. Арк. 2.

⁶²² Копії матеріалів судового процесу 1882 р. // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 4. Спр. 16.

⁶²³ Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини... С. 48.

⁶²⁴ Див.: Орлевич І. Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації... С. 216–217.

У нових політичних умовах староруська еліта Ставропігії, відчуваючи гостру ностальгію за старими порядками абсолютної монархії, називала проголошення конституції зрадою австрійським цісарем галицьких русинів. Тепер ставропігійським діячам більше імпонувала абсолютна монархія в Росії, а міфічний образ російського царя сприймався як ідеал гуманного християнського правління. Російська імперія кінця 1860-х рр. видавалася більш привабливою, ніж Австро-Угорська, і з огляду на інші події: цар скасував панщину в 1861 р., розправився з польськими повстанцями, запровадив реформи на Правобережній Україні. «Коли правительство, погравши пару років зі старими дітьми, покинуло їх, – писав О. Терлецький, – вони повернулись в інший бік шукати другого помічника і покровителя, що робив би за них діло народного визволення»⁶²⁵. Ситуацію погіршувало й те, що галицькі патріоти погано володіли інформацією про національну дискримінацію, котрої зазнавали українці в Росії. Зміщення політичних акцентів старорусинської еліти, у т. ч. й із ставропігійського середовища, в бік орієнтації на Росію врешті вилилося у відому декларацію: «Ми не рутени з 1848 року, ми настоящі Руські!» Так замкнулося фатальне коло, з якого Інституту вже не вдасться вийти аж до кінця його існування: польський натиск на українців провокував у них русофільські настрої, що використовувалися поляками у Відні для здобуття дедалі більших концесій для себе й обмеження конституційних прав русинів Галичини⁶²⁶. На членів Ставропігії важким тягарем лягало тавро потенційних зрадників.

Отже, попри статутну заборону політичної діяльності, Ставропігійський інститут, як єдине на той час світське об'єднання української галицької інтелігенції, відіграв одну з визначальних ролей в українському національному русі доби «Весни народів». На середину XIX ст. погляди лідерів Ставропігії в національно-політичному питанні назагал адекватно відображали інтереси української галицької суспільності. Однак після поразки революції ідейна платформа Інституту змістилася в бік русофільської орієнтації. Причини цього явища потрібно шукати у двох площинах. З одного боку, таке русофільство віддзеркалювало ідейні пошуки та протистояння тогочасного національного руху, ставши реакцією на несприятливі для галицьких українців політичні обставини (йдеться про невдалу децентралізацію й закріплення в галицькій автономії переваги польського національного чинника). З іншого боку, найдавніша українська інституція з трьохсотлітньою історією несла в собі великий заряд консервативних традицій, на підставі яких, і сформувалася русофільська ідеологія. Вона склалася внаслідок адаптації цих традицій до нових умов і мала на меті консервацію оберненого в історичне минуле староруського «архетипу». Русофільська орієнтація ставропігійських діячів наприкінці 1860-х рр. була політичною за своєю суттю й узгоджувалася з проавстрійським лоялізмом. Національні погляди тогочасних членів Інституту, більшість із яких отримали польське й австрійське виховання, характеризувалися відсутністю єдиної системи та доволі розмитими уявленнями про сенс терміна «руський», що дозволяло вкладати в нього змінювані, а деколи й взаємосуперечливі значення.

⁶²⁵ Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х роках XIX ст. С. 67.

⁶²⁶ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. С. 38.

У ВИРІ ІДЕЙНИХ ПРОТИСТОЯНЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В 1870–1890 РР.

Упродовж 1860-х рр., на протигагу старшій генерації українських галицьких політиків, які з уже названих причин дедалі більше схилялися до русофільства, у Галичині формувався народовський рух⁶²⁷. Його діячі, у цей час – переважно представники молодшого покоління, зробили чіткий вибір на користь ідеї національної окремішності свого народу, відмінного від польського та російського. Саме тому внутрішній розвиток українського галицького руху в 1870–1890 рр. визначало протистояння між народовським (українофільським) і русофільським напрямками.

Місце Ставропігійського інституту в цих процесах обумовлювалося двома обставинами. Установа все ще претендувала на роль провідної інтелектуальної інституції галицьких українців і зосереджувала свої зусилля на науковому обґрунтуванні підстав їхнього національного існування. Та при цьому вона вже помітно поступалася своїми позиціями новим, сучасніше організованим і відкритим для спілкування із зовнішнім світом культурним і політичним інституціям, фундамент для появи котрих забезпечило утвердження в Австро-Угорській імперії конституційного устрою. У цей період русофілів та народовців репрезентувала ціла низка паралельних політичних, науково-літературних і культурно-просвітницьких організацій: Товариство ім. М. Качковського (1874) – «Просвіта» (1868), Галицько-руська матиця (1848) – Товариство ім. Шевченка (1873), Руська рада (1870) – Народна рада (1885) тощо.

Тогочасна робота галицьких культурно-громадських лідерів над створенням штучного «язичія» мала світові аналоги. Пошуки синтетичних мовних систем були притаманні народам, у яких народна мова ще не розвинулася до літературного варіанта внаслідок глибоких процесів асиміляції. Так, наприклад, грецький діяч початку XIX ст. Адамантиос Кораїс на основі старогрецької, класичної й візантійської церковної мов та пелопоннеського діалекту створив штучну грецьку мову. Вона сприяла становленню в 1830 р. самостійної держави та функціонувала як урядова до 1868 р. На те, що стара галицько-руська еліта наслідувала мовний процес у Греції, вказував у своїх спогадах шкільний надрадник С. Шах, котрий 10 місяців провів біля хворого 90-літнього члена Інституту А. Петрушевича і був добре обізнаний з його поглядами. С. Шах навіть називав ставропігійських діячів «галицькими кораїсами»⁶²⁸.

Загальноприйнятих норм «язичія» лідери Ставропігії так і не виробили: кожний бачив їх по-своєму. О. Терлецький охарактеризував «провізоричний літературний язик» галицьких русофілів як «найчудеснішу мозаїку всіх живих, мертвих і ще ненароджених слов'янських язиків»⁶²⁹. Згодом, зіткнувшись із труднощами в пошуках модерних наукових термінів і абстрактних понять, а також болісно сприймаючи

⁶²⁷ Про зародження народовської течії в Галичині див.: *Серєда О.* Формування національної ідентичності: ранні народовці у півдавстрійській Східній Галичині (1860–1873). *Shaping of a National Identity: Early Ukrainophiles in Austrian Eastern Galicia (1860–1873)*: автореф. дис. ... д-ра філософії (Ph. D.): спеціальність «Історія». Будапешт: Центральноевропейський університет, 2003 [2006]. 36 с.

⁶²⁸ *Шах С.* Львів – місто моєї молодости... С. 13–25.

⁶²⁹ *Терлецький О.* Москвофіли і народовці в 70-х роках XIX ст. С. 72.

насмійки народовців, деякі братчики почали широко послуговуватися російською мовою, модифікуючи її на галицький манер. О. Марков з цього приводу зауважував: «Што великороси інакше наше письмо произносят, то нас не должно обходить, а [...] должны за честь имети, что письмо ест то самое, якое і у великоросів, і что можемо бодай письменно з великоросами ся порозуміти»⁶³⁰. Чимало для популяризації російської мови в Галичині зробив Б. Дідицький. Він стверджував, що Великоросія й Малоросія повинні мати спільну мову на письмі, натомість в усному мовленні можуть існувати дві відмінні вимови, кожна з яких потрібно вважати правильною⁶³¹. На думку І. Лисяка-Рудницького, ця ідея походила з факту, що галичани вміли читати російською, але не могли нею розмовляти⁶³².

Відстоюючи власні погляди на шляхи формування руської літературної мови в Галичині, ставропігійські діячі запекло критикували пропонований народовцями варіант розвитку її до літературної на ґрунті народної. З рації свого високого соціального становища вони не поділяли захопленнь народовців мовою «під сільською стріхою» і, не вірячи в її здатність забезпечити базу ні для наукової літератури, ні для побутового вжитку в елітних салонах, не хотіли марно, як їм видавалося, витратити час на багаторічну працю з народом і опускатися до нижчого рівня.

Ще Д. Зубрицький заявляв, що прагнути, аби вчений чоловік писав мовою «галицької черні», можуть лише божевільні: «Страшное і смешное требованіє, щоби ми писали історию на галицком наречіі. Історіі пишуться для образованого народа. Для простолюдина довольно молитвенника, катехизиса і псалтиря»⁶³³. Шукаючи аналогії в інших культурах, він дійшов висновку про існування в кожного народу двох мов – еліти та простолюду: «Німці імеют 114 наречій, а уживають одного литературного языка. Я б желал, чтобы і рускіє тим правом пользовались»⁶³⁴. Услід за Д. Зубрицьким пізніший діяч М. Антонець зазначав: «Не припускаю, даби чоловік просвіщений міг бути так наївним і в то вірити, чтобы сама сільська стріха була в состоянні доставити стілько слів и фраз, чтобы наречіє перемінити в образований книжный язык»⁶³⁵.

Русофільськи орієнтовані члени Ставропігії принципово заперечували культурну експансію Наддніпрянської України й не розуміли, як в основу літературної мови в Галичині може бути покладено «малоросійський діалект»: «Почему же не избирається одно із своїх наречій для образования литературного языка, а заізмствується із Украины другое руское наречіє, чужое для нас? Что общего імеет лемко з Горлиц или гуцул з Жаб'я з козаком українських степей? Для двох первых даже традиція козацкой свободы есть чужой [...] Как же может украинское наречіє вознестись на висоту научного языка?»⁶³⁶.

Для Ставропігійського інституту, як і для всього русофільського табору, залишилися неприйнятними інші ідеї народовців, пов'язані з творенням модерної україн-

⁶³⁰ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 168 (О. Марков). Спр. 186. П. 7. Арк. 2. (Стаття О. Маркова «О фонетицѣ»).

⁶³¹ *Дідицький Б.* Въ одинъ часъ научиться Малорусину по великорусски. Б. м., б. р. 47 с.

⁶³² *Лисяк-Рудницький І.* Українці в Галичині під австрійським пануванням... С. 427.

⁶³³ *Студинський К.* З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840–1853)... 110. С. 120.

⁶³⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 10.

⁶³⁵ *Антонець Н.* Галицко-русская политика. Записки посла. Львов, 1891. С. 32.

⁶³⁶ Генеза українства // ВСИ. 1914. С. 126–129.

ської нації⁶³⁷: відмова від історичної назви «Русь»⁶³⁸ і церковнослов'янської мовної практики, прийняття фонетичного правопису замість «етимології»⁶³⁹, зміщення акцентів в історичній традиції від давньоруської доби до козаччини і Т. Шевченка.

Попри все, було б помилкою гадати, що в 1870-х рр. Ставропігійський інститут повністю й остаточно перейшов на проросійські позиції. Навіть один із тогочасних народовських діячів Остап Терлецький визнавав: «Насправді прояви цього москвофільства обмежувалися вживанням “языка вищого слога” в колах інтелігенції, та і то більше на письмі, а не у звичайній розмові. Та тільки горстка цієї інтелігенції мріяла про поміч “білого” царя для галицько-руського народу»⁶⁴⁰.

Загалом ставлення Ставропігії до народовців значною мірою збігалось з русофільським. Але було й багато такого, що виділяло їх з цього табору як найбільш помірковану й відкриту до народовського руху русофільську установу. До початку 1880-х рр. наукова полеміка представників цих двох ідеологічних напрямів не мала антагоністичного характеру. З висоти свого віку, соціального становища і християнської етики ставропігійські лідери сприймали активність народовців як зухвалість «молодиків», котрі «хотіли би старих розуму вчити», а їхнє захоплення козацтвом, Шевченком, «сільською стріхою» та всією Наддніпрянською Україною – як тимчасову данину романтизму.

Русофіли сподівалися на порозуміння з українофілами, які, за їхніми словами, стали наївними жертвами в руках своїх поводитирів⁶⁴¹ (поляків). Називали їх навіть «молодыми»⁶⁴² патріотами, прагнучи в такий спосіб підкреслити патріотичність їхніх намірів.

У 1869 р. в газеті «Слово» вказувалося, що депутати Ю. Лаврівський та І. Намович є представниками не одної малоруської партії, а всього «русского» народу в Галичині⁶⁴³. Ставропігійський інститут до списку «русскої» бібліографії за 1885 р. включив перелік видань «Просвіти»⁶⁴⁴. Інформація про «Русские народны школы» охоплювала і школу М. Шашкевича⁶⁴⁵. 1890 року в рубриці «Временника» «Наши общества во Львовѣ» до «своїх» русофіли віднесли й «Просвіту» та Наукове товариство ім. Шевченка. Існуюче протистояння між обома течіями засвідчує тут фраза: «некоторые «общества» называются «товариствами»»⁶⁴⁶. Повідомляючи про видання, укладачі додавали: «русскіи или русскими [буквами]» (едиціями другого типу були українофільські)⁶⁴⁷.

Б. Дідицький у листі до О. Чернецького згадував, що в ті роки всі вони бажали, «без взгляду на различіе партій», об'єднатися «в одно численное братство литера-

⁶³⁷ Грицак Я. Нарис історії України... С. 77–85.

⁶³⁸ Цегельський Л. Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна». Вінніпег: Українська видавнича спілка, 1917. С. 84–85.

⁶³⁹ Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї... С. 94.

⁶⁴⁰ Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х роках XIX ст. С. 37.

⁶⁴¹ Слово. Львовь, 1879. Ч. 124.

⁶⁴² Там само. 1885. Ч. 44.

⁶⁴³ Там само. 1869. Ч. 92.

⁶⁴⁴ ВСИ. 1886. С. 63, 64.

⁶⁴⁵ Там же. 1900. С. 48.

⁶⁴⁶ Там же. 1890. С. 86.

⁶⁴⁷ Там же. С. 106.

торов і вчених і подавати нашому народу якнайбільше користі»⁶⁴⁸. А. Петрушевич та І. Шараневич підтримували тісні контакти з Товариством ім. Шевченка. Шараневич навіть з 1870 по 1890 рр. був його дійсним членом⁶⁴⁹, а Петрушевич через Ф. Міклошича отримував від Товариства інформацію про літературний і науковий процес у Росії⁶⁵⁰, а також подарував цій інституції свою приватну колекцію монет⁶⁵¹. У Ставропігійській друкарні виходили у світ написані народовцями підручники та посібники, як і популярні брошури «Просвіти». Народовські видання продавались у книгарні Інституту, були внесені до його книготорговельних каталогів⁶⁵².

Незважаючи на статутну складність вступу, в 1881 р. дійсними членами Ставропігії стали два представники народовського табору – Є. Олесницький і В. Барвінський⁶⁵³. І хоча народовці не могли впливати на визначення засад та основних напрямів діяльності Інституту, проте їхнє членство розширювало інформаційний простір і створювало додаткові можливості приватних зв'язків. Так, зокрема, причетність до Ставропігії Володимира Барвінського заклала передумови для подальших контактів Б. Дідицького⁶⁵⁴ та І. Шараневича⁶⁵⁵ з його братом Олександром.

І все ж Ставропігійський інститут, який – за логікою наукових і культурних інтересів галицьких українців – мав усі шанси стати осередком політичного примирення русофілів та народовців, не міг залишатися осторонь від актуальних суспільних дискусій. Політичні реалії Галичини другої половини XIX ст. підносили значення цього регіону для інших українських теренів. Репресії російського уряду проти будь-яких виявів українського національного життя на Наддніпрянщині узалежнювали долю українського відродження XIX ст., а відтак і політичне майбутнє нації саме від Галичини. На відміну від інших слов'янських народів, для галицьких українців русофільство було не просто справою політичної орієнтації – воно становило загрозу їхній національній самобутності. Тут також вирішувалося питання, чи можливий українсько-польський союз, спрямований проти русифікаційних та германізаційних імперських прагнень. Ці нагальні виклики часу позбавили галицьких українців можливості тривалого маневру, змушуючи їх визначатися. За таких обставин усі внутрішньогалицькі дискусії, що стосувалися національної справи,

⁶⁴⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 1 (Наукове товариство імені Шевченка). Оп. 1. Спр. 131. Арк. 57. (Лист Б. Дідицького до о. В. Чарнецького. 11 (23) червня 1889 р.)

⁶⁴⁹ Виписка з книги обліку членів товариства імені Шевченка // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 371. Арк. 6.

⁶⁵⁰ Листування А. Петрушевича й І. Шараневича з Міклошичем // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2373. Арк. 104, 140.

⁶⁵¹ Подяка А. Петрушевичу від товариства імені Шевченка за колекцію монет // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 1.

⁶⁵² *Рибчинська Н.* Книготорговельні каталоги Львівської Ставропігії XVIII – поч. XX ст. в контексті західноукраїнської торгівельної бібліографії // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. Львів, 1996. С. 82.

⁶⁵³ *Ваєрик В. Р.* Члени Ставропігії за 350 лет... С. 109.

⁶⁵⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 11. Спр. 3513. П. 200. Арк. 1–2 (Лист Б. Дідицького до О. Барвінського. 3 грудня 1882 р.); Там само. Спр. 1113. П. 81. Арк. 1. (Лист Б. Дідицького до О. Барвінського. 18 травня 1885 р.)

⁶⁵⁵ Там само. Спр. 2769. П. 166. Арк. 1–2, 6–7.

у т. ч. й правописні, набували політичного забарвлення, яке ще більше посилювалося постійною увагою до національного розвитку галицьких українців з боку різних зовнішніх чинників – російського, австрійського, польського.

У другій половині 1870-х рр. галицькі русофіли стали об'єктом зацікавленнь урядових кіл Російської імперії, що пояснювалося передовсім зростанням у Росії українського національного руху та прагненням державної влади не допустити об'єднання його зусиль з галицькими українцями. Про небезпеку такого об'єднання чітко говорилося в інформаційній записці російського Головного управління у справах друку⁶⁵⁶. На сторінках газети «Киевлянин» лунали заклики до матеріальної підтримки староруської партії в Галичині, «щоб галицька література не вплинула як небажана пропаганда на наших українців»⁶⁵⁷. Особливу популярність здобули слова Данилевського з книги «Росія і Європа»: «Росія може мати в Європі тимчасових союзників, але не надійних і вірних друзів – з суто расових причин. Лише серед своїх співплемінників, разкиданих від моря до моря в серці Європи, Росія може знайти необхідне оперття»⁶⁵⁸. У 1877 р. статут Київського благодійного товариства доповнився програмою освіти галицьких і закарпатських юнаків та дівчат. Для Ставропігії вона передбачала фінансову допомогу на утримання малозабезпечених дітей у Ставропігійській бурсі та навчання в Київському університеті й Колегіумі ім. П. Га-лагана нащадків членів Інституту⁶⁵⁹. У Росії, зокрема, вчилися син Б. Дідицького Йосиф і донька І. Добрянського Ольга⁶⁶⁰.

Підтримка російського уряду на тлі неухильного натиску поляків на всі позиції українців у Галицькій автономії підживлювала русофільську орієнтацію ставропігійських діячів. Польські кола вміло використовували це, переконуючи Відень, що галицькі українці сповнені антидержавницьких проросійських настроїв. Саме тому й Галицьке намісництво так пильно стежило за політичними симпатіями Ставропігії⁶⁶¹.

Наприкінці 1870-х рр. протистояння між народовським та русофільським таборами українського галицького руху загострилося. Народовці, усвідомлюючи загрозу москвофільства для загальнонаціональних інтересів, а також побоюючись, що посилений контроль австрійського уряду перешкоджатиме їм у контактах з наддніпрянськими суспільними лідерами, поспішили відмежуватися від Львівської Ставропігії як ворожої їм інституції. Натомість староруська еліта сприймала готовність народовців до порозуміння й політичних зв'язків із польськими діячами як «польську інтригу», спрямовану на руйнування староруського «архетипу»⁶⁶². Власне відтоді в стінах Інституту запанував дух нетерпимості до українофільської ідеології.

⁶⁵⁶ Володимиров В. М. Неословизм и австрословянство... С. 5.

⁶⁵⁷ Андрусак М. Генеза і характер галицького русофільства в XIX–XX ст. С. 18.

⁶⁵⁸ Данилевский Н. Россия и Европа. Санкт-Петербург, 1895; Цит. за: Володимиров В. М. Неословизм и австрославянство... С. 6.

⁶⁵⁹ Колмаковъ Н. Очеркъ о дѣятельности Киевского Славянского Благотворительного общества за 25 лѣтъ его существованія 1869–1894. Киев, 1894. С. 15–16.

⁶⁶⁰ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 484. Арк. 2; Копії матеріалів судового процесу 1882 р. // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 4. Спр. 6–7.

⁶⁶¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 146 (Галицьке намісництво). Оп. 4. Спр. 1223. Арк. 63; Спр. 2525. Арк. 17.

⁶⁶² Мончаловский О. Святая Русь. Львов, 1903. 110 с.

Протиріччя між народовським і русофільським напрямом поглиблювалося й релігійним питанням. Львівська Ставропігія рішуче виступила проти модернізації греко-католицького обряду. Своєю чергою, популярна серед братчиків ідея очищення руського церковного обряду від католицьких впливів трактувалася народовцями як прищеплення російського православ'я. Після того як вона була озвучена на сторінках додатка «Слово Боже» до коломийського журналу «Наука» близьким до ставропігійського середовища скалатським священиком І. Наумовичем⁶⁶³, над Інститутом нависло тавро установи, котра «обстоює руский діалект і плекає церковну мову лише як засіб, щоб завести народ до Константинополя»⁶⁶⁴.

У 1876 р. Ставропігійський інститут публічно висловив свою незгоду щодо намірів запровадити зміни в церковному греко-католицькому календарі. Вона була задекларована в газеті «Слово» (1876, № 22–24) статтею «Примечанія над новим т. зв. григоріанским календарем, его ошибки в летоислении». І. Шараневич аргументував позицію своєї інституції науковим історико-астрономічним аналізом. Видання його брошури накладом Товариства ім. Шевченка свідчить, що принаймні 1876 р. народовці підтримували Ставропігію в цьому питанні⁶⁶⁵.

Усі проблеми, які визрівали довкола Інституту протягом 1870-х рр. XIX ст., максимально загострились у 1882 р. Саме тоді завершився триваючий з 1848 р. період співпраці Львівської Ставропігії з митрополичою консисторією та розпочалося протистояння з ГКЦ.

Приводом для конфронтації з греко-католицькою ієрархією стала церковна реформа, яка проводилася згідно з папською буллою «*Singulare Præsidium*» від 12 травня 1882 р. і передбачала модернізацію 15 василіанських монастирів, переведення до Львова ордену «змартвихвстанців» і допуск єзуїтів до унійних храмів та монарших осередків⁶⁶⁶. Ставропігія ж органічно не сприймала жодних католицьких інновацій. У 1870-х рр. її думку поділяв і греко-католицький митрополит Й. Сембратович⁶⁶⁷.

Та вже на початку 1880-х рр. серед греко-католицьких архиєреїв міцніють позиції прихильників згаданих реформ (одним із них був, зокрема, перемишльський єпископ І. Ступницький). Власне з конфронтації з цими ієрархами й розпочалося протистояння Ставропігії та верхівки Церкви.

Особливе невдоволення ставропігійських діячів породила заборона використання Греко-католицькою церквою т. зв. патріарших трираменних восьмиконечних хрестів, у т. ч. Ставропігійського хреста на Успенському соборі. Такі символи християнської віри на знак протесту – демонстративно та без погодження з ієрархією – встановлювалися на всіх могилах членів Інституту. Водночас його діячі докоряли митрополитові Й. Сембратовичу за відсутність твердої волі.

⁶⁶³ Слово Боже // Додаток до «Науки». 1880. № 8. С. 31.

⁶⁶⁴ *Likowski E.* Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi VII i XIX w. Poznań, 1880. S. 26.

⁶⁶⁵ *Шараневич І.* Григоріанський календар. Ответ на статью, помещенную в ч. 22–24 «Слова» з 1876 г. под заглавіем «Примечанія над новим т. зв. григоріанским календарем, его ошибки и лѣтоисленія». Львів: Товариство імені Шевченка, 1876. 28 с.

⁶⁶⁶ *Коровець М.* Велика реформа чина св. Василя Великого 1882 року. Львів, 1933. Т. 2. С. 31–37.

⁶⁶⁷ *Копытянский А.* Митрополитъ Іосифъ Сембратовичъ и его отношеніе къ Ставропігії... С. 46–48.

За таких обставин допуск єзуїтів у греко-католицькій святині був розцінений як грубе втручання польського духовенства у внутрішні справи Руської церкви і спричинив хвилю масових протестів. Із суто церковної «новини» було «зроблено проблему вулиці, на яку митрополит Й. Сембратович не мав ніякого впливу»⁶⁶⁸. Зміщення цього архипастиря з митрополичого престолу без участі й згоди Ставропігійського інституту порушувало давні традиції собороправності, що їх усе менше й менше брали до уваги на Святоюрській горі.

Другою важливою для Ставропігії подією 1882 р. стали відомі судові процеси «Справа Ольги Грабар» і «Галицька справа II». Остання була пов'язана з переходом на православ'я села Гнилички разом з парохом о. І. Наумовичем. Уважалося, що вона стосується й Інституту, з огляду на його попередню антикатолицьку агітацію. Братчиків звинувачували у безпосередній участі в ліквідації унії на Холмщині. Доказом слугували передані звіди Б. Площанському 100 рублів. Той, щоправда, доводив, що «вони були прислані тамтешніми священиками, щоби боронити їх проти російських попів»⁶⁶⁹.

Значно більше заторкнула Ставропігійський інститут «Справа Ольги Грабар», головні звинувачення котрої адресувалися членові Ради старійшин І. Добрянському. Обвинувачі стверджували, що його донька Ольга й зять Мирослав (урядовець Міністерства внутрішніх справ Росії) отримали таємне завдання від російських спецслужб – згуртувати антиавстрійські сили. Всім іншим «спільникам» інкримінувалася державна зрада й агітація за відрив від Австро-Угорської імперії Галичини, Буковини й Закарпаття та приєднання їх до Росії⁶⁷⁰.

Одночасно з обома процесами Інституту було інкриміновано порушення статутних норм, згідно з § 24 Закону про товариства й об'єднання Австро-Угорської монархії, який встановлював юридичну відповідальність за перевищення визначених повноважень. Оскільки Статут Ставропігії не передбачав громадсько-політичної діяльності, то до його порушень було віднесено участь Інституту в масових протестах проти реформ василіан і політичні зв'язки його членів із Росією⁶⁷¹. Інституція подала перед загрозою закриття. У її стінах розпочались обшуки, допити й ревізії⁶⁷².

Хоча суд урешті-решт так і не довів факту державної зради, але слідство і судовий процес суттєво похитнули позиції Львівської Ставропігії. Невдовзі Галицький сейм припинив щорічні дотації Ставропігійської друкарні (в сумі 2 тис. гульденів) на видання шкільних підручників і передав їх «Просвіті»⁶⁷³. У 1885 р. Дирекція поліції

⁶⁶⁸ Назарко І., о. Київські і Галицькі митрополити... С. 202.

⁶⁶⁹ Гучковський Л. Стенографическій отчетъ изъ судебной расправы по дѣлу О. Грабаръ и товарищей, обжалованныхъ о преступленіи головной зрады изъ 558 буквъ карного законодательства. Львов, 1882. С. 38–39.

⁶⁷⁰ Процес 11 галицьких і угорських русофілів о головну зраду // Батьківщина. 1882. 16 черв. Ч. 12. С. 91; 1 лип. Ч. 13. С. 93–103; 16 лип. Ч. 14. С. 108–110; 1 серп. Ч. 15. С. 116–119; 16 серп. Ч. 16. С. 125–128; Процесъ Ольги Грабаръ и 2 товарищѣвъ о злочинство головной зрады // Діло. 1882. 1 (14) черв. Ч. 42; 5 (17) черв. Ч. 43 (надзвичайний додаток); 9(21) черв. Ч. 44; 2(24) черв. Ч. 45; 16 (28) черв. Ч. 46.

⁶⁷¹ Копії матеріалів судового процесу 1882 р. // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 4. Спр. 115. Арк. 7.

⁶⁷² Звіт ревізійної комісії про результати перевірок у Ставропігійському інституті. 1883 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 421. Арк. 2–4.

⁶⁷³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 222. Арк. 7.

Львова доносила дирекції поліції у Відні про антиурядові дії ставропігійських діячів у зв'язку з підготовкою до відзначення річниці смерті св. Мефодія⁶⁷⁴. Ще раніше Міністерство внутрішніх справ відхилило прохання членів Інституту про владштування прощі до Почаївської лаври з нагоди 50-річчя навернення її на православ'я⁶⁷⁵.

Звинувачення в русофільстві, що прозвучали на судовому процесі 1882 р., були висунуті не лише справді проросійськи налаштованим діячам, а й народовцям. В. Барвінський (ймовірно, з огляду на свою належність до ставропігійського кола⁶⁷⁶) підтримував обвинувачених. Він був учасником двох судових засідань: першого – як позивач проти порушення суддею Креховецьким права вести судовий розгляд рідною мовою підсудних⁶⁷⁷, та другого (разом з С. Качалою) – як відповідач проти графа Делля Скаля у справі І. Наумовича⁶⁷⁸. На тісні контакти Ставропігії з родиною Барвінських вказує також лист Б. Дідицького до О. Барвінського від 3 грудня 1882 р. із проханням виступити на захист І. Добрянського й посприяти його звільненню з тюремного ув'язнення⁶⁷⁹.

Під час судового процесу народовська газета «Діло» вступила в полеміку з послом Гауснером, який звинувачував «святоюрську партію, що вона проповідує відступництво від віри і за рубль «перешкварцює» православіє в убійчу струю народности»⁶⁸⁰. На шпальтах цього періодичного видання народовці протистояли розгорнутій польською пресою кампанії проти переходу на православ'я села Гнилички⁶⁸¹ і нападам польських часописів на митрополита Йосифа Сембратовича⁶⁸². Протягом травня 1882 р. «Діло» присвятило цим проблемам статті «Чи се послідне слово?»⁶⁸³, «Коментаторамъ «конституції о реформ?»», «Протест оо. василіянь Бучацького монастиря»⁶⁸⁴, в яких захищало позицію Ставропігії.

Підтримка народовцями русофілів під час судових процесів і спільні з ними виступи проти церковної реформи 1882 р.⁶⁸⁵ викликали шквал звинувачень у «неблагонадійності і нелояльності» всього українського руху. З цього приводу часопис «Батьківщина» писав: «Уряд не довіряє теперішньому нашому рухові [...], підозріває якісь потайні цілі, якусь неприхильність до держави, якусь ворохоблю. Наша робота далеко ліпше буде іти, коли уряд не буде становити в ній ніяких трудностей. Як

⁶⁷⁴ Там само. Оп. 4. Спр. 119. Арк. 3.

⁶⁷⁵ Там само. Спр. 120. Арк. 1–2.

⁶⁷⁶ *Ваєрик В. Р.* Члени Ставропигиона за 350 лет... С. 96.

⁶⁷⁷ Процес О. Грабар. Шимонович і Барвінський В. проти п. Круховецького // Діло. 1882. Ч. 47. 19 черв. (11 лип.).

⁶⁷⁸ Галицька справа П. Процес гр. Делля Скаля против о. С. Качали і В. Барвінського в образи чести // Діло. 1882. 28 лип. (9 серп.). Ч. 58; 4(16) серп. Ч. 60.

⁶⁷⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 11. Спр. 3513. П. 200. Арк. 1–2.

⁶⁸⁰ Безприкладний тріумфъ // Діло. 1882. 24 лют. (8 марця). Ч. 18.

⁶⁸¹ Чи се правда? // Діло. 1882. 13 (25) марця. Ч. 20.

⁶⁸² Безодня клевети // Діло. 1882. 23 червця (5 лип.). Ч. 48.

⁶⁸³ Чи се послѣдне слово? // Діло. 1882. 8 (20) мая. Ч. 35.

⁶⁸⁴ Коментаторамъ «конституції о реформ...» Протестъ оо. василіянь Бучацького монастиря // Діло. 1882. 22 мая (3 червця). Ч. 39.

⁶⁸⁵ *Мудрий М.* Українські народні віча у Львові 1880 і 1883 (місто на шляху до масової політики) // Львів: місто – суспільство – культура. Зб. наук. праць. Львів, 1999. С. 339–342.

нам до того довести?»⁶⁸⁶. Така ситуація змушувала народовців та русофілів шукати порозуміння, виявом чого й стала міжпартійна угода 1882 р. Згідно з нею, всі загальнонародні політичні акції мали відбуватися за взаємною згодою. В ім'я потреби співдії та солідарності галицьких українців у їхній боротьбі проти полонізаційних процесів, що набирали обертів за умов бездіяльності австрійського уряду, було вирішено навіть залишити поза текстом документа спірне нагальне питання української національної самоідентифікації. Ця угода 1882 р. формально регулювала відносини між народовцями та русофілами аж до 1890 р., хоча вона й не припинила полеміки між ними, зокрема у пресі, щодо проблем національної ідентичності⁶⁸⁷.

Тенденції 1882 р. посилювалися в наступні роки. 29 червня 1883 р. В. Добрянський, Б. Дідицький і Ю. Романчук ініціювали народне віче, яке опротестувало передачу єзуїтам Добромільського й інших василіанських монастирів. Активна позиція на цьому зібранні Ставропігії безпосередньо позначилася на його перебігу. Акція включала поминальне богослужіння в Успенському храмі – пам'яті покійного митрополита Г. Яхимовича, участь хлопчачого хору Ставропігійської бурси, концерт, присвячений М. Шашкевичу⁶⁸⁸. Обрана на вічі депутація у складі членів Інституту В. Федоровича, В. Огоновського та сеньйора В. Ковальського мала донести народний протест до цісаря, але монарх її не прийняв. Натомість австрійський прем'єр Е. Тааффе заспокоїв українських делегатів, що єзуїти отримали доступ до василіанських монастирів лише на 25 років⁶⁸⁹.

На цьому ж вічі Ставропігійський інститут задекларував свою моральну підтримку відлученому від Церкви о. І. Наумовичу. Після того як І. Наумович звернувся до папи римського з «Апеляцією», в якій на засадах Флорентійського собору 1439 р. обґрунтовував необхідність очищення унійної догматики й обрядовості від полонізаційних і католицьких впливів⁶⁹⁰, львівська поліція почала цікавитися його приватними контактами з членами Ставропігії⁶⁹¹.

Відразу ж після вступу на митрополичу кафедру Сильвестра Сембратовича 5 травня 1885 р. його відвідали сеньйор Інституту І. Шараневич і священник Успенського храму І. Димид. Від імені Львівської Ставропігії вони домагалися усунення єзуїтів із василіанських чернечих осередків і ліквідації всіх наслідків церковної реформи 1882 р.⁶⁹² Проте цей візит не дав очікуваних результатів. Своім холодним ставленням до депутації архиєрей продемонстрував, що надалі в церковних справах

⁶⁸⁶ Що робити? // Батьківщина. 1883. 1 серп. Ч. 15. С. 32.

⁶⁸⁷ Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 1997. Вип. 3/4. С. 119.

⁶⁸⁸ По вічі // Слово. Львовь, 1883. Ч. 67.

⁶⁸⁹ Рускій Галичанинъ. Сборная Лѣтопись Галицкой Руси. Положенѣе галицко-русской церкви // Галицко-Руский Вѣстник. 1894. № 1. С. 21.

⁶⁹⁰ Апеляція до Папи Льва XIII руського уніатського священника містечка Скалат Львівської митрополії в Галичині І. Наумовича проти великого відлучення его отъ церкви за обвинуваченням у схизмі. Санкт-Петербург, 1883. 113 с.

⁶⁹¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 4. Спр. 47. Арк. 1; Спр. 178. Арк. 1–3 (Копії поліцейських донесень).

⁶⁹² Шараневичъ Исидоръ (історично-біографічний нарис) // Отчетъ о дѣятельности Ставропігійского Института с 22 IV 1928 по 13 V 1929 г. Львов, 1930. С. LXXI.

не бажає брати до уваги думку мирянської організації й волів би позбавити Церкву від її анархічних впливів.

Сильвестр Сембратович започаткував еволюцію національної програми ГКЦ до українства. Це поглибило протистояння між Ставропігією та церковною ієрархією. Серед іншого, важким ударом для ставропігійських діячів стало прийняття митрополичою консисторією фонетичного правопису, що передбачало відмову від «етимології», а отже, на їхнє переконання, обривало історичний зв'язок греко-католицизму з Київською руською церквою. Про це пізніше писав у листі до митрополита А. Шептицького Б. Дідицький⁶⁹³.

Саме Ставропігійський інститут ініціював і негативну суспільну думку щодо поїздки в 1888 р. митрополита на святкування ювілею папи римського у складі польської делегації. Члени Інституту дорікали архиєреєві, що той не скористався 900-річним ювілеєм хрещення Русі, щоб представити в Римі окремо греко-католицьку руську делегацію, а натомість віддав зібрані з віруючих русинів 10 тис. золотих на подарунок Святішому Отцеві до спільної скарбниці полякам, навіть не отримавши при цьому привітального слова⁶⁹⁴.

Конфронтація із С. Сембратовичем сприймалася як цілком логічна, з огляду на історичну традицію таких конфліктів Львівської Ставропігії, сама назва якої означала незалежність від єпископської та митрополичої влади⁶⁹⁵. Ставши на шлях протистояння з вищою греко-католицькою ієрархією, громадська інституція прагнула звільнитися від впливу митрополичої консисторії й відновити колишні безпосередні зв'язки з Римом, усіляко декларуючи свою вірність Католицькій церкві. Її члени сподівалися, що таким чином значно успішніше сприятимуть збереженню східної обрядовості й догматики. У 1893 р. ставропігійські лідери влаштували в Народному домі святкування ювілею папи Лева XIII⁶⁹⁶, однак їхні заходи не викликали бажаної реакції в Апостольській столиці – Інститут навіть не був допущений до складу депутації, що їздила у Рим з нагоди номінування С. Сембратовича кардиналом⁶⁹⁷.

Ставропігійський інститут також рішуче висловився проти намірів запровадити celibat унійного духовенства на синоді 1891 р.⁶⁹⁸ З гострим протестом виступив, зосібна, І. Шараневич: «Ви хочете відібрати у греко-католицької церкви одне з головних прав – хочете латинізувати, закрити їй шлях у католицький схід, відірвати національний дух від народу, [...] хочете заставити і мене, і Ставропігію мовчати»⁶⁹⁹. Така чітка позиція світської установи спричинилася до того, що врешті-решт celibat вирішили не вводити.

⁶⁹³ Дідицький Б. Открытое письмо къ его Высокопреосвященству митрополиту кир А. Шептицкому // Митрополит А. Шептицкий и Галицко-Русская Матица. Львов: Ставропігійський Інститут. 1905. С. 18–20.

⁶⁹⁴ Русскій Галичанинъ. Сборная Лѣтопись Галицкой Руси... С. 57.

⁶⁹⁵ Киричук О. Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію св. Апостольського Престолу... С. 92–95.

⁶⁹⁶ Тронський І. Ювілейне торжество въ честь Его святости Папи Льва XIII в сали «Народного Дому» дня 7 (19) лютого 1893 г. // Душпастирь. 1893. 16 (28) лют. С. 87–95.

⁶⁹⁷ Дзерович Ю. Довоєнна праця нашого духовенства // Нива. 1928. Ч. 7. С. 193.

⁶⁹⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 168. Спр. 187. П. 7. (Допис О. Лаврецького до «Галичанина»).

⁶⁹⁹ Шараневичъ Исидоръ... С. LIII.

У другій половині 1880-х рр. старе галицьке русофільство, яке уникало конкретизації свого національного вибору, поступово втрачає суспільну значущість – її, натомисть, здобувають національні сили української орієнтації. Розуміння цього породжувало серед русофілів апатію й зневіру. «Ми не вправі запровадити готову російську літературу і не в силі створити нову», – констатував у своїх нотатках Г. Третяк⁷⁰⁰.

Ставропігійські діячі болісно переживали конфронтацію з народовцями. Б. Дідицький у листі до о. В. Чарнецького 23 червня 1889 р. дуже шкодував, що «вмісто того, щоби подавати народу якнайбільше користи духовной», галицькі українці поділилися «на враждебні против себе партії» і створили «таку бурю мов затемнення на небі»⁷⁰¹.

У цей період керівництво Ставропігії намагалося повернути свій авторитет серед української галицької суспільності шляхом демонстрування власної лояльності до Австрійської держави. Такі інтенції особливо увиразнилися після того, як на зміну В. Ковальському Інститут очолив І. Шараневич. Зближенню з Віднем сприяв, зокрема, той факт, що в 1887 р. зі складу братчиків вибув скомпрометований російськими зв'язками Б. Площанський, який виїхав у Вільно. Наступного 1888 р. австрійський уряд дозволив трьом іншим членам Ставропігії – О. Маркову, О. Мончаловському й І. Левицькому – поїхати до Києва на святкування 900-річчя прийняття християнства на Русі⁷⁰².

Нагоду продемонструвати вірнопідданські почуття дало одночасне відзначення в 1887 р. двох ювілейних подій – 300-річчя Ставропігії та 40-річчя вступу на трон Франца-Йосифа. На урочистому вечорі в Народному домі І. Шараневич виголосив промову, у якій високо оцінив Австро-Угорську імперію. Напередодні приїзду цісаря до Львова, в умовах, коли російський уряд почав зосереджувати свої війська на російсько-австрійському кордоні, ставропігійські лідери заявили, що в разі війни з Росією, «будучи вірними обивателями держави, мусимо бажати, щоби наша монархія перемогла»⁷⁰³.

Львівська Ставропігія також присвятила сорокарічному ювілею правління Франца-Йосифа відкриття виставки-музею 10 жовтня 1889 р., що була представлена як доказ успішного розвитку культури галицьких русинів під владою австрійського монарха. І. Шараневич, у присутності галицького намісника і крайового маршалка, зачитав вітальні слова на адресу цісаря:

*Галицька Русь, що с убежденья,
Францу-Йосифу шлет поздравленья,
Бо помнит, что Габсбургов сила
Єй до жизни побудила*⁷⁰⁴.

Та всі ці спроби не давали очікуваного ефекту. Не додала популярності Інституту й зустріч його сеньйора І. Шараневича зі спадкоємцем австрійського трону

⁷⁰⁰ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 2 (Г. Третяк). Спр. 190. П. 7. Арк. 2.

⁷⁰¹ Там само. Ф. 1. Спр. 131. Арк. 109–110.

⁷⁰² *Колмаковъ Н.* Очеркъ о дѣятельности Кіевскаго Славянскаго Благотворительнаго общества за 25 лѣтъ... С. 68.

⁷⁰³ *Шараневичъ І.* Промова по поводу 300-лѣтняго юбилея Ставропігії на дни 15. (27). І. 1886 р. на декламаторсько-музикальному вечорі в Народном Домѣ во Львовѣ. Б. м. 1886. С. 3.

⁷⁰⁴ *Шараневичъ ІІ.* Отчетъ из археологическо-библиографической выставки в Ставропігійском Институтѣ открытой 28 сентября (10 октября) 1888 г. и закрытой 16 (28) февраля 1889 г. и опись фотографій снятыхъ предметовъ с той же выставки. Львов, 1889. С. 4.

Рудольфом Габсбургом⁷⁰⁵. Логіка розвитку національного руху неухильно усувала русофільських діячів старорусинського кола на узбіччя стрижневих політичних процесів. Ці тенденції поглибилися внаслідок укладеного в 1890 р. австрійсько-українсько-польського порозуміння, відомого як «нова ера». Його головною передумовою стало рішуче відмежування українських народовців від русофілів⁷⁰⁶.

Ставропігія, спільно з усім русофільським табором, трактувала «нову еру» як «розираш притворно-дружеского фарса польсько-руського примирення», за допомогою котрого поляки примусили «защитників руского народа прикрашати жалоби на польські притісненія»⁷⁰⁷. Угода назавжди поклала край народовсько-русофільському примиренню, ставши початком запеклої боротьби в українському галицькому русі. В Інституті таку конфронтацію сприймали надзвичайно болісно. О. Марков стверджував, що «слово москаль стало страшним у Галичині і кожний руський чоловік, котрий не дає себе обаламутити, називається москалем»⁷⁰⁸. Своєю чергою, народовців звинувачували в тому, що сценарії їхньої політики складали польські «пророки» Є. Чарторийський, А. Сапега і редактор «*Dziennika polskiego*» М. Савицький⁷⁰⁹. Ситуацію в обох таборах коментував у своїх записках Г. Третяк: «старших маркують московськими агентами», а молодших – «поляками», «соціалістами» і «нігілістами», а тим часом «ні одні, ні другі тим не є»⁷¹⁰. Відтак Львівська Ставропігія, переживши почуття великої образи через укладення народовцями угоди з поляками без неї й усупереч близькому їй ідейному напрямку, розчарована відсутністю підтримки в галичан, на зламі 1880–1890-х рр. постала перед реальною загрозою опинитися на узбіччі суспільного життя.

Як бачимо, розвиток ідеологічної платформи Львівського Ставропігійського інституту з кінця 1860-х до початку 1890-х рр. визначали ідейні дискусії між народовським і русофільським таборами навколо питань національної ідентичності галицьких українців. У той час Ставропігія все ще претендувала на роль провідної інтелектуальної інституції української галицької суспільності, намагаючись протистояти реалізації народовцями цілої низки їхніх основних ідей, пов'язаних із творенням модерної української нації. Зміцненню русофільських переконань у ставропігійському середовищі також сприяло зацікавлення галицькою ситуацією з боку російських правлячих кіл та слов'янофільських товариств, яке, щоправда, не сягнуло рівня систематичної політики. Термін «руський» («русский») набирає різного значення для русофілів та українофілів. Останні ототожнюють це означення з «український (малоруський)», натомість русофіли слова «руській», «русский» пов'язують із триєдиним народом, наголошуючи на належності до нього малоросів, частиною яких є «галицко-руські»⁷¹¹. Постійний

⁷⁰⁵ Листування про організацію зустрічі царя та наступника трону Рудольфа. 1880–1899 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 714. Арк. 1–8.

⁷⁰⁶ *Дорошенко Д.* Володимир Антонович. Прага, 1942. С. 75–80, 86; *Чорновіл І. П.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. 247 с.

⁷⁰⁷ Галицко-Руский Вѣстникъ. 1894. № 1. С. 101, 79.

⁷⁰⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 168. Спр. 186. П. 7. Арк. 11.

⁷⁰⁹ Там само. Ф. 2. Спр. 195. П. 8. Арк. 2–4. (Рукописна стаття «Нове видання «Граматики руського языка М. Осадць»»).

⁷¹⁰ Там само. Ф. 2. Спр. 190. П. 7. Арк. 2.

⁷¹¹ *Орлевич І.* Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації... С. 216–217.

акцент на минулому Галичини як складовій усієї «русскої» історії простежується на сторінках журналу «Временник». Рубрика, матеріали котрої стосувалися переважно історії Галичини, називалася «Русская Лѣтопись» (як-от у 1866–1871, 1910 pp.) або «Галицко-русская Лѣтопись» (1890, 1900–1903 pp.)⁷¹².

Попри неподолані ідейні розбіжності в національно-політичній царині, протягом аналізованого періоду народовський і русофільський табори неодноразово виявляли прагнення до компромісів у сфері поточної політичної діяльності на ґрунті протистояння колонізаційним процесам. Це було особливо помітно під час відомого судового процесу 1882 р., коли підозри в антидержавній зраді поширилися на всіх галицьких українців, незалежно від їхньої політичної орієнтації. Ставропігійський інститут, за логікою українських наукових і культурних інтересів, мав усі шанси стати осередком політичного примирення русофілів та народовців. Однак генеральні завдання загальнонаціонального руху, які з посиленням антиукраїнської політики російського самодержавства перекладали на Галичину обов'язки П'ємонту, вимагали від місцевих політиків негайної модернізації мислення в національно-політичній площині, не залишаючи їм часу для завершення правописних та історичних дискусій. Це змушувало народовців рішуче відмежовуватися від русофільської ідеології та всіх її репрезентантів на галицьких теренах, що врешті виявилось в угодній акції 1890 р. Своєю чергою, у стінах Ставропігійського інституту запанував дух нетерпимості до українофільської ідеології. Наприкінці XIX ст. Львівська Ставропігія дедалі більше поступається своїми позиціями на користь нових, сучасніших за своєю структурою й діяльністю та відкритих для спілкування із зовнішнім світом культурних і політичних організацій та товариств «українофільського» спрямування.

КРИЗА ІДЕОЛОГІЇ

Процеси глибокої трансформації, які перейшов український національний рух у Галичині впродовж 1890-х pp., супроводжувалися послабленням політичних впливів та популярності в суспільстві русофільського напрямку та загальною кризою русофільської ідеології. Це, як уже зазначалося, вело до втрати суспільної значущості Львівської Ставропігії, навіть її певної ізольованості. Симпатії до російського царизму унеможливлювали ставропігійським діячам контакти з інтелігенцією Наддніпрянської України, яка все більше заявляла про себе в українському національному відродженні. Антипольське спрямування та консерватизм не дозволяли співпрацювати з польськими ліберальними й демократичними колами. Парадоксально, але й невдача політики «нової ери» та повернення більшості українських народовців до опозиційної політики не зміцнили позицій русофілів – навпаки, це позбавило їх змоги критикувати проукраїнських діячів, а відтак суттєво підірвали рушійні сили розвитку.

Істотно звужували базу галицького русофільства і стабілізація та покращення австро-російських відносин, особливо характерні для періоду перебування на посаді міністра закордонних справ Австро-Угорщини графа А. Голуховського-сина (1895–1906). Українофіли заснували низку своїх політичних організацій,

⁷¹² Там само. С. 213.

як-от Русько-українська радикальна партія (1890), Українська національно-демократична партія (1899), Українська соціал-демократична партія (1899), Революційна українська партія (1900). Програма УНДП передбачала можливість порозуміння з русофільською партією тільки в разі боротьби зі спільним противником. Це був, за висловом К. Левицького, «початок всякої розлуки з русофілами»⁷¹³. Заснована у відповідь на інституалізацію українофілів «Русска народна партія» декларувала, що визнає національну й культурну єдність усього «русского народу», який має тисячолітню історію. Беручи до уваги належність «русского» населення Галичини до «малоросійського племені русского народу», РНП вважала за доцільне вести просвіту місцевого люду на його власному, «галицько-русскому діалекті», не відмовляючись, однак, і від використання «русскої» мови. Головою партії став І. Добрянський (18 лютого 1842 р. – 28 лютого 1919 р.), до її членів належали С. Лабенський, о. М. Раствацький, о. К. Сенік, К. та І. Черлюнчакевичі, М. Король, о. В. Давидяк, пізніше О. Мончаловський, о. І. Костецький, Ю. Павенцький та ін. Керівним органом був «Русській народний совіт».

Згідно з русофільськими поглядами, українізм, який спершу обмежувався дискусіями про правопис, згодом перетворився на сепаратизм (йшлося про заяви українофілів про самостійне існування українського народу), а у 80-х рр. XIX ст. взагалі почав поширюватися небезпечний радикалізм, цілком котрого було відірвати простий люд від Церкви та держави. Українофілів русофіли все ж сприймали як своїх, іменуючи їх «русскими сепаратистами», які начебто стали «польско-правительственной партией». Найбільше представників русофільського табору обурило⁷¹⁴ зміна в 1898 р. етнонімів «Русь» і «русській» на «Україна» та «український»⁷¹⁵, адже поки термінологічні відмінності існували лише в назвах партій, а назва народу залишалась однаковою, був шанс на примирення.

У ту пору австрійський уряд не демонстрував свого зацікавлення внутрішньогалицькими справами, контроль над якими автоматично повернули собі польські правлячі кола. Зі свого боку, російські слов'янофіли дуже обережно ставилися до підтримки галицького русофільства, звівши контакти з його діячами до мінімуму. Ставропігійський інститут навіть не зміг вислати до Чехії своє представництво на святкування 100-річного ювілею Францішка Палацького в 1898 р., про що із сумом повідомляв у вітальній телеграмі. На урочистості поїхала делегація від Католицького русько-народного союзу в складі А. Вахнянина, О. Барвінського, А. Спінчича і М. Трумбича⁷¹⁶.

Таким чином, на зламі XIX–XX ст. внутрішня логіка розвитку українського національного руху поступово створювала передумови для остаточного зникнення Ставропігії з історичної арени. Проте саме в цей час зміцнення українського табору в галицькій політиці, формування на його основі політичних партій – Української національно-демократичної, Української соціал-демократичної, Русько-української радикальної, спонукало польських політиків шукати шляхів

⁷¹³ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. 736 с. С. 331–332.

⁷¹⁴ Объявления общества «Русская Рада» во Львовѣ // Прикарпатская Русь. Львовъ, 1909. 7 (20) дек. № 9.

⁷¹⁵ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців... С. 311.

⁷¹⁶ Галичанинъ. 1898. № 126.

збереження своїх впливів на теренах Східної Галичини. Вектор польської орієнтації був змінений у бік «старої партії», тобто галицьких русофілів. Східногалицькі польські політики, котрі на межі XIX–XX ст. зосередили у своїх руках усю владу в краю, повернулися в українському питанні до проголошеного ще в 1860-х рр. гасла графа Л. Дуніна-Борковського: «Niema Rusi, jest tylko Polska i Moskwa!»⁷¹⁷. Ці настрої відповідали загальній ситуації в польському політикумі, що характеризувалася зростанням ролі демократії, яка пов'язувала вирішення свого національного питання з орієнтацією на Росію.

Польські правлячі кола переконували віденський уряд у потребі зберегти в українському галицькому русі «староруську» орієнтацію як чинник поміркованості та стабільності, на противагу нібито міцніючому радикалізмові українців. Інститут знову почав одержувати дотації з державної скарбниці, що, у поєднанні зі значною матеріальною базою самої Ставропігії, забезпечували її діячам безбідне існування, схилиючи їх до політичної лояльності.

З кінця XIX ст. Львівська Ставропігія цілком усунулася від політичної діяльності, ставши поміркованою навіть щодо поляків. Її угодовські та традиційні клерикально-консервативні ідеали викликали критику молодого, здебільшого радикально налаштованого покоління українських суспільних діячів, яке прагнуло ізолювати національний рух від впливу Церкви й надати йому більш новочасного й світського характеру. Ставропігійський інститут виступав проти поширення в Галичині радикальних суспільних настроїв. У XX ст. його члени залишалися прихильниками монархічної влади й заперечували будь-який демократичний та соціальний поступ. Журнал Інституту популяризував засади християнського аскетичного й консервативного способу життя, зокрема чесну працю, смирення, покору. На противагу модерному українському жіночому рухові, діюче при Успенському храмі «Общество руських дам» пропагувало витворений галицькою письменницею XIX ст. Клавдією Алексевиц культ патріотичної жінки-русинки, вірної й покірної помічниці свого чоловіка, берегині «русских» традицій у домі, «виховательки патріотично-християнських почувань у своїх дітей».

З початку XX ст. у діяльності Ставропігійського інституту виразно простежуються тенденції до зближення з українською церковною ієрархією. Його члени назагал прихильно зустріли вступ на митрополичий престол нового владики ГКЦ Андрея Шептицького. У січні 1901 р. архиєрей переступив поріг Успенської святині зі словами: «Приношу мир вам!» У відповідь ставропігійські діячі заявили, що як «свідителі і хранителі церкви і руської старини ожидають от свого митрополита зашити своїх жизненних і історією оправданих інтересів і требів»⁷¹⁸. Тогочасні русофільські погляди Ставропігії не передбачали проправославних настроїв. Жодного разу протягом XIX ст. її лідери не задекларували наміру возз'єднатися з Російською православною церквою. Навпаки, із тією ж відданістю, яку демонстрували щодо австрійського монархічного трону, вони заявляли і про свою вірність Апостольському престолові. 1893 року Інститут улаштував у Народному домі святкування ювілею папи Лева XIII⁷¹⁹, за що був розкритикований українськими радикалами. Яскраво

⁷¹⁷ *Макарчук С.* Москвофільство: витоки та еволюція ідеї... С. 98.

⁷¹⁸ Отчеть Ставропігійского Института с 22 IV 1928 по 13 V 1929 г. Львов, 1930. С. LXXIV.

⁷¹⁹ Душпастирь. 1893. 16 (28) лют. С. VII.

ілюструє релігійну орієнтацію Ставропігії також реакція російського слов'янофіла І. Лопухіна, котрий відвідав Львів. Він обурювався духом «уніатства», який застав у Волоській (Успенській) церкві замість очікуваного православного. За словами Лопухіна, «брите лице отца не гармонизовало с благородно украшеними бородой лицами ликов святых», «а у настоятелеви церкви о. Давидяку привидівся йому єзуїт»⁷²⁰.

1904 року митрополит Андрей у зверненні до Галицько-руської матиці висловлював побажання, «щоби общества народни», у т. ч. й Ставропігійський інститут, «перебували у більшому зв'язку з духовенством і митрополичою капітулою»⁷²¹. 22 січня 1906 р. члени Інституту Ю. Романчук і М. Король, завдяки старанням Андрея Шептицького, потрапили до складу депутації греко-католицького клиру й разом із ним та єпископами Костянтином Чеховичем і Григорієм Хомишиним були допущені до цісаря. У їхній спільній заяві наголошувалося на необхідності правового зрівняння українців Галичини з іншими народами Австро-Угорської імперії⁷²².

Але очікуваної консолідації Ставропігії з унійним духовенством не відбулося. Церкву, яка прагнула тіснішого контакту зі своїми мирянами, не влаштувала інертність і консервативність Ставропігії. Відтак на адресу її членів лунали закиди в тому, що вони не «дбають про друкування потрібних церковних книг»⁷²³, не можуть належно організувати парафію новозбудованого храму Св. Преображення Господнього⁷²⁴ тощо. Ставропігія, натомість, не могла змиритися з тим, що греко-католицька ієрархія послуговувалася фонетичним правописом, і розглядала відмову від «етимології» як зраду церковнослов'янських традицій. На це, зокрема, вказав Б. Дідицький у «Відкритому листі» митрополитові з 1905 р.⁷²⁵

У подальшому, із радикалізацією русофільства, протистояння цієї установи з ГКЦ ще більше загострилося. Так, релігійний часопис «Нива» називав «Временник Ставропігійського Інституту» «одиноким органом русофільської науки і літератури, [...] який піддержує сам цвіт русофілів»⁷²⁶. У 1908 р. створена при Ставропігії «видавнича спілка» (із дев'яти осіб на чолі з І. Давидяком і К. Сеником⁷²⁷) почала під впливом «Руского издательского общества» пропагувати церковно-полемічну літературу візантійської традиції⁷²⁸. «Діло» негайно розцінило цю роботу як православну агітацію⁷²⁹.

Урешті-решт греко-католицька митрополича консисторія навіть повернула Інституту його «Временник» за 1910 р. як «орган русофільської науки і літератури»⁷³⁰. Після цього 20 лютого 1910 р. русофільське духовенство звернулося до Андрея Шептицького зі спеціальною заявою, в якій підкреслило своє занепокоєння «лати-

⁷²⁰ Нива. 1904. 15 трав. Ч. 10. С. 66.

⁷²¹ Митрополит А. Шептицкий и Галицко-Русская Матица. Львов: Ставропігійський Інститут, 1905. С. 3.

⁷²² Дзерович Ю. Довоєнна праця нашого духовенства... С. 103.

⁷²³ Діло. 1904. Ч. 26. С. 3.

⁷²⁴ Нива. 1904. № 10. С. 65.

⁷²⁵ Дьдицкий Б. Открытое письмо къ его Высокопреосвященству митрополыту кир А. Шептицкому... С. 17–26.

⁷²⁶ Я. П. о. Православні затії в Галичині...

⁷²⁷ Галичанинь. 1908. № 92. С. 2–3.

⁷²⁸ Нива. 1909. Ч. 21. С. 746–748.

⁷²⁹ Діло. 1908. Ч. 262. С. 2.

⁷³⁰ Я. П. о. Православні затії в Галичині... С. 134.

нізацією» Церкви, поширенням радикалізму й атеїзму в Галичині. Автори звернення визначали себе представниками «русської національності» й вимагали захисту та допомоги митрополита у справі зміцнення їхніх лав. У разі невиконання їхніх вимог вони погрожували перейти на російське православ'я⁷³¹.

У відповідь надійшло пастирське послання митрополита Андрея до всесесного духовенства щодо «схизматицької» агітації, в якому архиєрей кваліфікував непорозуміння між священиками ГКЦ як вияв того, що Галичина «переживає часи хворобливого не нормально розвиненого націоналізму»⁷³². Гострішою була реакція українофільського клиру. На шпальтах релігійної преси його представники обурювалися тим, що русофіли «баламутять несвідомих людей, щоб легше видерти із збаламученого серця католицизм і тим скоріше завести туди, куди звертаються їх власні, куплені за гроші політичні аспірації»⁷³³.

У 1911 р. ієрархія ГКЦ висловлювала стурбованість з приводу створення в Росії «Руської православної місії», яка планувала скерувати в Галичину 50 православних священиків-місіонерів⁷³⁴. Очікуючи приїзду до Галичини випускників Житомирської духовної семінарії, котрі мали осісти в селах Батиеві, Беньківцях і на парафіях Брідщини, Ставропігійський інститут почав нагнітати православну істерію⁷³⁵.

Протягом грудня 1911 – лютого 1912 рр. відбулося п'ять позачергових загальних зборів Інституту, на яких обговорювалися зміни до його статуту. У підсумку москвофільське керівництво таки домоглося доповнень до статуту, згідно з котрими Ставропігія тепер визначалася як греко-східна (а не греко-католицька) мирянська інституція. У § 22 зазначалося, що вона ставить своїм головним завданням «берегти святу християнську віру руського народу за греко-східним обрядом»⁷³⁶, а § 42 наголошував, що богослужіння в Успенському храмі повинні проходити за греко-східним обрядом «с надлежачою степенністю и подобаючимся великолепием»⁷³⁷.

Ситуація ще більше ускладнилася напередодні Першої світової війни. Часопис «Нива» в першому номері за 1912 р. інформував, що на сторінках «Московских ведомостей» і «Нового времени» пролунав відкритий заклик до відновлення православ'я в Галичині⁷³⁸. Під впливом цієї пропаганди відбувався масовий перехід сіл на православ'я⁷³⁹. Процес набув настільки загрозливих масштабів, що з метою протистояння москвофільській агітації був скликаний спеціальний деканальний соборчик греко-католицького духовенства у Виспі⁷⁴⁰.

⁷³¹ Заява русько-українського духовенства 20 лютого до митрополита А. Шептицького // *Нива*. 1910. № 5. С. 130–131.

⁷³² Пастирське посланє нашого Всепреосвященного Єпископату до Всесесного Духовенства в справі схизматицької агітації... С. 291.

⁷³³ *Щепанюк М., о.* Чи справді облатинщенє нашого обряду? ... С. 457.

⁷³⁴ Руслан. 1911. Ч. 242. С. 9.

⁷³⁵ Там само. Ч. 259. С. 4.

⁷³⁶ Уставь Ставропігійского Інститута во Львовє, затвердженого загальними зборами членов від 17 (30) XII 1911, 21 XII 1911 (3 I 1912), 11 (24) I і 8 (21) II 1912 г. // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 24.

⁷³⁷ Там само. Арк. 40.

⁷³⁸ *Нива*. 1912. Ч. 1. С. 6.

⁷³⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 1896. Арк. 50–55; Оп. 6. Спр. 1375. Арк. 422; Оп. 4. Спр. 3092. Арк. 32–35, 40.

⁷⁴⁰ *Нива*. 1912. Ч. 19–20. С. 561.

На початку ХХ ст. одним із провідних в ідеологічній полеміці виразників різних національно-політичних орієнтацій українського руху залишалося мовне питання. З гідною подиву наполегливістю ставропігійські діячі відстоювали правильність і абсолютність власної «руської» національної формули і з погордою споглядали на прихильників «українськості» як на малоосвічених людей, котрі легко потрапили під польські впливи через необізнаність з історією Русі й нерозуміння великого значення «етимології», що закріплювала історичний зв'язок української мови з іншими слов'янськими. На їхнє переконання, т. зв. кулішівка з її примітивним «пиши як чуєш» руйнувала знаковий код церковнослов'янської традиції та нівелювала українські культурні надбання. Такої думки дотримувалися навіть ті члени Ставропігії, котрі були активними діячами українського національного відродження 1848 р. У 1902 р. А. Петрушевич у статті «Тщетная работа сепаратистов» (підписана псевдонімом «Аз Покой») заявляє: «Подъяремный народ, не имеющий политической независимости, нуждающийся в промышленности, лишенный дворянства, забытый в каждом отношении, делает непростительный грех, если напрягает все силы [...] к образованию отдельной литературы и отдельного языка»⁷⁴¹. Цей виступ викликав різку реакцію Івана Франка, яку відображає вірш «Антошкові П. – Аз Покой» з циклу «На старі теми»:

*Як твій брат із голоду вмирає,
А його ти накормить вступаєш,
То чи ждеш, аж срібну ложку купиши,
Чи береш букову, що він має?
Як твоя у річці тоне мати
І кричить: «Рятуй мене, Антошко!»,
Будеш ти на гарний човен ждати,
Чи їй кинеш першу-ліпшу дошку? (...)
Діалект, а ми його надишем
Міццю духа і вогнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови»⁷⁴².*

Після того як у 1892 р. австрійське Міністерство освіти санкціонувало вживання фонетичного письма в українських школах і в інших сферах, русофіли почали активно запроваджувати російську літературну мову. На формування лінгвістичних поглядів нової генерації ставропігійських діячів великою мірою вплинув професор Київського університету св. Володимира Д. Флоринський, який ще в 1882 р., під час поїздки до Відня, встановив контакти з А. Добрянським і В. Дудикевичем. Із виданими ним 1900 р. працями «К вопросу о древности и взаимных отношениях кириллицы и глаголицы», «Малорусский язык и украинско-русский сепаратизм», «Зарубежная Русь и ее горькая доля» були добре обізнані у Ставропігійському інституті⁷⁴³.

У 1902 р. українська «москвофільська» молодь з товариства «Друг» порушила питання про необхідність переходу «русской молодежи» Галичини на російську мову. Ця

⁷⁴¹ *Аз Покой*. Тщетная работа сепаратистов // Галичанинъ. 1902. Ч. 222. С. 12.

⁷⁴² *Франко І.* Антошкові П. – Аз Покой // *Його ж.* ПЗТ. Київ, 1976. Т. 3. С. 155–156.

⁷⁴³ Флоринський Д. // ВСИ. 1922. С. 117–121.

ініціатива викликала рішучий спротив діячів українського спрямування⁷⁴⁴, знайшовши, натомість, підтримку серед значної частини членів Ставропігії на чолі з «предтечею общерусского объединительного движения» Володимиром Дудикевичем, котрий ще у 1880-х рр. «перший дерзнув заговорити на полновзвучном общерусском языке»⁷⁴⁵.

На переломі XIX–XX ст. «общеруский язык» стає офіційною мовою ділової документації Інституту та його друкованої продукції. Якщо раніше російською послуговувалися лише окремі його представники, як-от Д. Зубрицький, О. Мончаловський, В. Дудикевич, то з кінця XIX ст. російська стає не тільки мовою наукових праць і художніх творів, але й дедалі частіше використовується на офіційних заходах Ставропігії – зборах, конференціях, святкових вечорах, ювілейних урочистостях. З 1907 р. українські посли «москвофільської» орієнтації намагалися виголошувати по-російськи свої промови у віденському парламенті. Позаяк ця мова не належала до офіційно вживаних у монархії Габсбургів, їх позбавляли слова, а вони, своєю чергою, протестували проти невизнання «русского народа» в Галичині. Щоправда, «общеруский язык» у його галицькому варіанті аж до Першої світової війни так і не сягнув рівня російської літературної мови – він був густо пересипаний «галицизмами» та «слов'янізмами», відзначався твердою вимовою.

Однак у творенні «русскої» мови русофіли відводили першість малоросам, стверджуючи, що до XVIII ст. ця мова була переважно продуктом їхньої духовної культури. У XIX ст., на думку русофільських діячів, вона була наближена до великоросійської, оскільки Росія як незалежна держава змогла перейняти і зберегти мову козацької епохи, Києво-Могилянської академії тощо⁷⁴⁶. У такий спосіб, намагаючись запровадити російську мову, вони віддавали права на її творення малоросійському народові.

Під час мовної дискусії, яка точилася впродовж 1907–1909 рр., а згодом була актуалізована в 1912–1913 рр.⁷⁴⁷, Ставропігія виступила проти відмови від історичної назви «Русь»⁷⁴⁸: «Доказывать правильность национальной терминологии после тысячелетнего существования народа было бы лишним и даже обидным для его достоинства». «Термин “Україна”, – писав О. Мончаловський, – не является национальным. Его можно употребить только в политическом значении для определения малорусского сепаратистского движения»⁷⁴⁹. Натомість термін «русинський» ставропігійські діячі визначали як неграмотний. У термін «русській» вони вкладали поняття про єдність трьох народів (українського, російського, білоруського), які іменувалися «народностями», що входили до одного «русского» народу. Заміна означень «русській» на «малоруській» або «українській» сприймалася як зрада інтересів «русского» народу⁷⁵⁰.

⁷⁴⁴ Франко І. Щирість тону і щирість переконань // Його ж. Публіцистика. Вибрані статті. Київ, 1953. С. 128–133.

⁷⁴⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 506 (Студентське товариство «Друг»). Оп. 1. Спр. 102. Арк. 3.

⁷⁴⁶ Орлевич І. Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації... С. 216–217.

⁷⁴⁷ Молочій П. Р. Мовне питання як фактор національного руху в Галичині // Галичина (історичні есе). Львів, 1994. С. 148.

⁷⁴⁸ Антонець Н. И. Письма къ землякам. Львов: Ставропігійський Інститут, 1910. С. 54.

⁷⁴⁹ Мончаловський О. Главныя основы русской народности. Львов, 1904. С. 19–22.

⁷⁵⁰ Орлевич І. Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації... С. 188–222.

Сплеск уже описаних проправославних і антиукраїнських настроїв Інституту напередодні Першої світової війни значною мірою пояснювався щедрим російським субсидуванням. Окремі члени Ставропігії перебували в цілковитій матеріальній залежності від російських слов'янофільських товариств, підтримували тісні контакти з Київським клубом російських націоналістів, а також із заснованим у травні 1909 р. неослов'янським товариством «Славія», яке змагало до створення всеслов'янської держави в межах слов'янських етнографічних границь при «общесловянском языке»⁷⁵¹.

Тільки протягом 1911 р. представник Інституту С. Бендасюк дванадцять разів відвідав Росію⁷⁵². Урешті його діяльність викликала прогнозовану реакцію австрійської влади. У червні 1914 р. відбувся гучний судовий процес, на якому С. Бендасюка було звинувачено в державній зраді⁷⁵³. Цей процес мав неабиякий резонанс у Росії⁷⁵⁴.

На початку 1913 р. граф В. Бобринський надав галицьким москвофілам фінансову підтримку на суму 2 млн рублів⁷⁵⁵. У тому ж 1913 р. часопис «Новое время» повідомляв, що Синод виділив на «бідних голодаючих галичан» 5 тис. рублів. Колізії використання отриманих коштів нерідко супроводжувалися гострими взаємними звинуваченнями ставропігійських керівників, що засвідчують протоколи засідань і зборів. Саме матеріальна залежність Інституту від Росії спонукала його широко пропагувати антиукраїнські настрої в літературі та пресі.

Вступ до Львова російських військ активізував прихильників «общерусского объединения», котрі перебрали у свої руки провід Ставропігійського інституту. Саме з їхньою допомогою російський окупаційний режим розправлявся з українськими національними діячами, закривав редакції українських періодичних видань. Серед цих активістів особливо виділявся О. Марков, який особисто збирав матеріали на всіх галицьких «мазепинців»⁷⁵⁶, зокрема й на митрополита А. Шептицького⁷⁵⁷. Арешт владики 15 вересня й заслання його в Росію кидав на Ставропігію тінь звинувачень у причетності до цієї справи⁷⁵⁸.

У квітні 1915 р. сеньйорат Інституту запросив до церкви православних священників із Волині, аби відправити панахиду за своїх померлих членів. На зібранні Ставропігії 11 квітня 1915 р. була проголошена її «апостазія» (відречення) від католицизму. Інститутське керівництво також послало чолобитну до царя Миколи II⁷⁵⁹.

Розпустивши Ставропігійську бурсу, російська окупаційна влада використовувала у своїх цілях поліграфічну базу Інституту, в т. ч. для друку всіх антиукраїнських

⁷⁵¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 182. Оп. 1. Спр. 190. (Рахунки за продаж і друкування видань товариства імені М. Качковського в книгарні Ставропігійського інституту. 1904). Арк. 83.

⁷⁵² Обвинительный акт по дѣлу С. Ю. Бендасюка и товарищей. Приложеніе къ «Прикарпатской Руси». Львов: Русское Издат. Общество. 1914. 4 янв. С. 14–15.

⁷⁵³ Нива. 1914. Ч. 13–14. С. 418.

⁷⁵⁴ Церковний Вѣстникъ. 1914. № 19. С. 23.

⁷⁵⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2321. Арк. 2–3.

⁷⁵⁶ Марков Д. Враги единства русского народа – мазепинцы. В пользу русского народа Карпатской Руси. Киев, 1915. 31 с.

⁷⁵⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 4. Спр. 70. Арк. 5.

⁷⁵⁸ Споминки з тернової дороги. Львів, б. р. [Відбиток]. С. 2–7.

⁷⁵⁹ Прикарпатская Русь. 1915. 30 марта (12 апр.). Ч. 1600.

Филип Свистун

агіток⁷⁶⁰. 11 квітня 1915 р. відбулися останні збори Ставропігії, на яких були обрані сеньйор І. Циби́к і два «містопредсідателі» М. Савуляк і М. Третяк. У червні 1915 р. перед наступом австрійських військ очільники Інституту втекли до Росії⁷⁶¹. Приміщення інституції було покинуто напризволяще, а всі цінності, разом з архівом і музеєм, вивезено в Ростов-на-Дону.

Ні невдовзі відновлена у Львові австрійська влада, ні радянський режим після Жовтневого перевороту 1917 р. не вибачили галицьким русофілам співпраці з російським царизмом. Володимир Дудкевич був звинувачений у контрреволюційній діяльності, чотири роки провів у більшовицьких тюрмах і в червні 1922 р. помер у Ташкенті⁷⁶². 1916 року відійшли у вічність на еміграції члени Ставропігії Ф. Свистун і Р. Ямницький, а 1919 р. у Ростові –

І. Добрянський⁷⁶³. Чимало колишніх львів'ян загинуло у складі російських білогвардійських військ у роки громадянської війни⁷⁶⁴.

Повернувшись до Львова, австрійська влада також вдалася до репресій щодо російських колабораціоністів, що заторкнуло навіть тих діячів, які вважали себе лояльними до Австрійської держави. Усіх причетних до москвофільських організацій відправляли в концентраційні табори. Серед в'язнів Талергофу, котрі загинули через епідемію чуми, були й представники Ставропігії – доктор медицини В. І. Антоневи́ч (1916), а також Н. І. Антоневи́ч (1919)⁷⁶⁵. Загалом за вісім років військових лихоліть (1914–1922) відійшло в небуття 33 ставропігійські діячі⁷⁶⁶. Смерть у 1921 р. сеньйора Інституту І. Циби́ка в Освенцімі, по дорозі з еміграції⁷⁶⁷, символізувала фізичне зникнення цієї інституції в тій формі, в якій вона існувала до війни.

Зі вступом австрійських військ до Львова у 1915 р. Ставропігійський інститут перейшов у розпорядження комісара поліції А. Смулки. На цей момент колись заможна й впливова українська установа представляла «образ занедбань і знищень [...], не було ніяких ключів, ніяких приладів, [...] всі вікна повибивані [...] Сліди ревізій і реквізій...»⁷⁶⁸.

14 грудня 1915 р. австрійський уряд дозволив реорганізувати Ставропігію за присутності австрійського намісника Колрада⁷⁶⁹. Розпорядженням намісництва

⁷⁶⁰ Из истории Ставропигийского Института. 1914 – 1922 гг. // ВСИ. 1922. С. 56.

⁷⁶¹ Звіти про діяльність Ставропігійського інституту. 1916–1920 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 8.

⁷⁶² ВСИ. 1923. С. 39–40.

⁷⁶³ Там само. 1922. С. 52.

⁷⁶⁴ *Ваврик В.* Карпаторосы в корниловском походе и Добровольческой армии... С. 114–142; *Его же.* Роковая песенка... С. 89–92.

⁷⁶⁵ ВСИ. 1922. С. 44.

⁷⁶⁶ Там само. С. 54.

⁷⁶⁷ Там само. С. 42.

⁷⁶⁸ Діло. 1916. № 33.

⁷⁶⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 8 зв.

№ 36774 комісарові Смулці було доручено провести попередній запис нових членів Інституту й підготувати загальні вибори, що відбулися 2 лютого 1916 р. На цих виборах до Ставропігії було урочисто прийнято широкий загальний національно-свідомий український діячів, котрі мали на меті подолати русофільські впливи й перевести найдавнішу українську інституцію на національну платформу.

Склад Ставропігії поповнили 116 нових членів⁷⁷⁰ з кола українофілів: С. Баран, О. Барвінський, В. Щурат, С. Федак, Є. Озаркевич та ін.⁷⁷¹ З колишніх русофілів на збори з'явилися тільки двоє «молодих»: син Ісидора Шараневича Володимир і син Юстини Ничай Олександр. Прибули на зібрання також представники старшого покоління – Ю. Романчук, А. Борковський, В. Федорович, М. Король, професор Стебельський⁷⁷². Кращі національні сили гідно репрезентували Ставропігію в період національно-визвольних змагань 1917–1918 рр. і утворення Західноукраїнської Народної Республіки.

СТАВРОПІГІЯ ТА РОЗКОЛ РУСОФІЛЬСТВА

Модернізація суспільства, індустріалізація й урбанізація, зростання чисельності робітничого класу в останній третині ХІХ ст., притаманні для країн Центрально-Східної Європи, вплинули і на галицьких українців. Утворення нових суспільних верств призводило до конфлікту суспільних структур. Як зазначає історик Олег Жерноклєєв, однією з відповідей на виклики доби й водночас виявом нової моделі лібералізму, поряд із занепадом ліберальних та оновленням консервативних партій, стала поява на політичній арені третьої сили – соціал-демократії⁷⁷³.

Соціалістичні ідеї, які поширювалися й у Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., захопили передовсім молоде покоління як найбільш сприйнятливим до всього нового. Активізація українських національно-демократичних сил, що охопила й селянство, змусила русофілів задуматися над зміною методів своєї політичної діяльності. Русофільська молодь, як і українофільська, тоді вже перебувала під впливом нових політичних ідей.

Молодше покоління русофілів було невдоволене консерватизмом старших, що виявлявся у збереженні всіх давніх традицій, серед іншого і вже неактуальних. Критиці піддавали давні традиції Ставропігійського інституту, зокрема процедуру проведення засідань, складання присяги, врахування думки найстаршого із членів Ставропігії при вирішенні спірних питань на загальних зборах, звичай надсилати депутації до новопризначеного монарха та митрополита тощо. Такі заходи молоді русофіли вважали анахронізмом і за формою, і за змістом. Протестували вони й проти домінування старших колег, які обіймали головні посади в усіх русофільських товариствах та «Рускій народній партії» (РНП), контролюючи відтак фінанси й матеріальні фонди русофільської течії, що позбавляло представників молод-

⁷⁷⁰ Там само. Арк. 3 зв.

⁷⁷¹ Дзерович Ю. Задачі Ставропігії на теперішню хвилю // Нива. 1916. Ч. 2. С. 68–69.

⁷⁷² Из истории Ставропигийского Института 1914–1922 гг. // ВСИ. 1922. С. 58.

⁷⁷³ Жерноклєєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). Івано-Франківськ, 2006. С. 73.

шої генерації можливостей впливати на політику й інші сфери діяльності русофілів (видавничу, просвітницьку, релігійну тощо)⁷⁷⁴.

Старше покоління русофільських діячів визнавало, що в їхній партії намітилися протистояння між молодшим і старшим поколінням, яке з 1900 р. ініціював невеликий кружок молоді (очолив його І. Святитський, бібліотекар Народного дому). А в 1902 р. молоді русофіли вже заявили про себе публічно, заснувавши журнал «Живая мысль». Довкола цього часопису й згуртувалося ліве крило РНП, що іменувалося «прогресистами»: М. Глушкевич, Д. Вергун (1871–1951), Ю. Яворський (1873–1937), А. Геровський (1883–1972), Р. Алексеич, С. Лабенський та ін. Своїми головними завданнями вони визначали вирішення проблем селянства⁷⁷⁵. На сторінках періодичного видання ця русофільська молодь репрезентувала себе як силу, покликану змінити суспільне життя, виразно протиставивши себе старшій генерації: «Кому неизвѣстна кличка «Отцы и дѣти» и непонятно ея значеніе въ жизни народовъ? На смѣну старымъ одряхлѣвшимъ «отцамъ» являются «дѣти» – новыи поколѣнія съ новымъ запасомъ силъ и энергіи, съ новымъ источникомъ идей и стремленій, чтобы обновить жизнь, напитать ее тѣмъ идеально безкорыстнымъ духомъ стремленія впередъ, который присущъ исключительно молодымъ умамъ, смѣло идущимъ на борьбу за добро и правду»⁷⁷⁶.

У 1908–1909 рр. ця ж група однодумців, яку очолив голова молодіжного русофільського товариства «Друг» М. Стасевич, започаткувала видання газети «Новая жизнь», редактором котрої він став. Називаючи себе правонаступниками «Живой мысли», вони вказували на необхідність вирішення соціального питання, звинувачуючи РНП у безкласовості та нехтуванні інтересами селянства, а також у підміні поняття «клас» поняттям «народ».

Невдачі РНП «прогресисти» пов'язували з тим, що провід у партії веде «кружок Львівських людей» (одним із них був голова Народного дому І. Костецький), які не зважають на потреби простого люду, лише використовуючи його у виборчих кампаніях, тоді як українофільські партії «стали на демократичний ґрунт, оперлися на широкі маси селянства»⁷⁷⁷. Основним принципом діяльності молодих русофілів залишався постулат про вірність ідеї єдності «русского» народу. У своїх орієнтаціях на Росію вони чітко визначали свої симпатії до простого народу і запитували старших колег про те, з яким «русским народом» ті відчують єдність: із російським самодержавством чи з простим російським народом, що зазнає утисків від цього самодержавства⁷⁷⁸.

Молодше покоління прагнуло покращити діяльність русофільських товариств (Ставропігійного інституту, Народного дому, Товариства ім. М. Качковського й ін.) і посісти в них провідні позиції⁷⁷⁹, тому чинило чимало відкритих спроб змінити ситуацію. Прихильники «Новой жизни» критикували видавничу діяльність Ставропігії. Незважаючи на те, що «Ставропігійській Институтъ ворочаетъ огромными капиталами, имѣетъ собственную типографію, собственное издательство, собственный

⁷⁷⁴ Орлевич І. «Отцы и дѣти»... С. 166.

⁷⁷⁵ Живая мысль. Львовъ, 1902. Вып. 1.

⁷⁷⁶ Молодежь въ жизни нашего народа // Живая мысль. 1902. Вып. 4. С. 95.

⁷⁷⁷ Организуемся! // Голосъ народа. Львовъ, 1909. Ч. 12. 4 (17) груд.

⁷⁷⁸ Новая жизнь. 1908. № 1. (Іюнь).

⁷⁷⁹ Родные, опомнитесь! // Галичанинъ. 1909. № 7.

книжний склад», в їхній книгарні була тільки релігійна література: «Позорь просто для Ставропігійскаго Института, стоящаго на точке зрѣнія службїя русскої культурной ідеї – ничего, никакихъ книгъ, никакихъ журналовъ, изданїй не выписывать!»⁷⁸⁰. Не заперечуючи значення релігійних видань, молоді русофіли вказували на відсутність перекладів творів відомих російських письменників, таких як Чернишевський, Добролюбов, Щедрін, Герцен та ін.⁷⁸¹

Найактивнішими серед молодого покоління русофільських діячів були М. Глушкевич (суддя), В. Дудикевич та І. Процик (публіцист і літератор). Опоненти називали їх «почтеннѣйшей тройцей». Ще перед конфліктом 1908 р., у результаті якого виникли дві русофільські партії (старо- й новокурсники), молодші представники русофільства боролися за домінування в РНП, а саме в її керівних органах – «Рускій раді» та «Народному совіті». Молодше покоління намагалося вплинути на парламентські й сеймові елекції, підтримуючи своїх кандидатів. Перед виборами до австрійського парламенту 1907 р. русофільська молодь звинувачувала старших у пасивності, зокрема в тому, що ті недостатньо активно висували «русских» депутатів. З огляду на це, І. Процик виділив гроші з фонду «Науки» політичній організації «Русска рада» (2 тис. корон). Через це, власне, журнал і перестав виходити (його заборонила влада). Суперечки велися між русофілами-депутатами в парламенті та сеймі. «Молоді» вкотре закидали старшим слабке відстоювання «русскої ідеї», угодовство з урядом, відсутність чіткої позиції: (старокурсники, як знаємо, виступали то проти поляків, то проти українофілів, то проти тих і тих). Серед сеймових послів новокурсники виділяли Д. Маркова за його безкомпромісність і небажання йти на угоду ні зі старокурсниками, ні з поляками. Уже перед виборами до Галицького сейму в 1908 р. «молоді» русофіли оцінювали свою роль в «Рускій раді» як домінуючу, бо їх було більше – І. Гриневецький, Кузик, Бучма, Старицький. Їм протистояли: голова І. Добрянський, секретар К. Пелех та І. Давидович⁷⁸².

Під час виборів до Галицького сейму 1908 р. намісник Галичини Анджей Потоцький, який виступав проти задоволення національних вимог українського населення в Галичині й підтримував русофільську течію в громадсько-політичному житті краю, намагався шляхом виборчих порушень і політичного терору не допустити обрання до крайового парламенту представників українофільських партій національно-демократичного спрямування. Новокурсники осуджували «старих» за те, що ті потрапили в сейм завдяки тісному союзу з намісником А. Потоцьким і Польською радою народовою. Угода з поляками порушувала основний принцип русофільства – антипольськість. «Молоді» зазначали, що лише після елекції дізналися про домовленість між старокурсниками й поляками, зокрема те, що при виборі між польським та українським депутатами було прийнято рішення утримуватися, натомість «старі» видали таємний циркуляр до провінцій, щоб голосувати за поляків. Союз із поляками, на думку новокурсника К. Черлончакевича, і призвів до втрати політичної сили РНП. Д. Марков назвав «русско-народних» послів у парламенті «лакеями польського кола». Його підтримував З. Мохнацький. І. Хлопецький звинувачував депутата М. Глібовицького, який іздив до Петербурга, в «польскомъ, а не в славянскомъ интересъ»⁷⁸³.

⁷⁸⁰ Новая жизнь. 1908. № 1. (Іюнь).

⁷⁸¹ Там же.

⁷⁸² Див.: Орлевич І. «Отцы и дѣти»... С. 166–188.

⁷⁸³ Українофільські органи обь еволюції въ русско-народной партіи // Галичанинь. 1909. № 20.

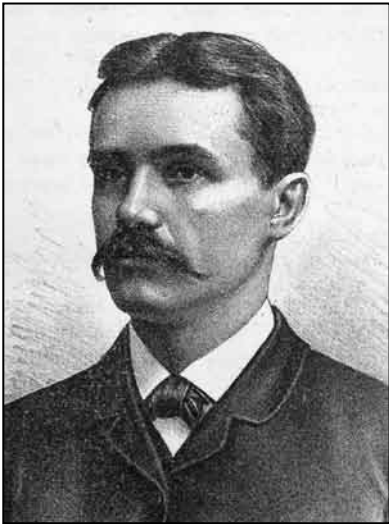

Володимир Дудикевич

Кульмінаційним моментом протистояння між двома групами, а відтак і приводом до розколу русофільського руху, стали виступи на сеймовому засіданні 11 (24) жовтня 1908 р. М. Короля (старокурника) та В. Дудикевича (новокурника). М. Король зазначав, що визнає єдність «русско-го» народу, себе вважає малоросом, категорично заперечував вживання терміна «українець» в Галичині, називаючи його «чужим». Найбільше новокурників обурило те, що питання про те, чи малороси – окремий народ, М. Король віддавав на суд історії⁷⁸⁴. Узявши слово на цьому ж засіданні, В. Дудикевич ствердив, що галичани – частина малоросів, водночас відкинувши можливість існування малоросів (а також великоросів і білорусів) як окремого народу.

Прагнучи залагодити внутрішньопартійні суперечки й усвідомлюючи, що це спричинить гостру критику політичних опонентів – поляків та українофілів, «Народний совіт» 2 листопада 1908 р. заявив, що промови М. Короля й В. Дудикевича доповнюють одна одну і відповідають програмі РНП⁷⁸⁵.

Намагання керівництва партії уникнути конфлікту не дали результату – він таки розгорівся, вилившись у серію судових позовів між старо- і новокурниками (це були здебільшого звинувачення за образу честі). Протистояння тривало. На засіданні «Народного совіта» в січні 1909 р. новокурники на чолі з В. Дудикевичем виступили проти представників парламентського клубу, не погодившись обрати головою зборів очільника цього клубу о. В. Давидяка.

Михайло Король

Кандидатуру В. Дудикевича не підтримали священники (через його випадки проти віри та духовенства), а також сеймові й парламентські послы, але оскільки на їхній протест не зважали, В. Давидяк разом з А. Колпачкевичем та іншими товаришами покинули засідання. В. Дудикевич хотів їх повернути, однак безуспішно. Вони не брали участі в з'їзді мужів довір'я. На цьому зібранні 2 і 3 лютого 1909 р. у «Русску раду» і «Народний совіт» вибрали новокурників, а «рутени», як писала «Прикарпатская Русь», «втєкли позорно»⁷⁸⁶.

Офіційний розкол русофільства відбувся на з'їзді мужів довір'я 19 жовтня (1 листопада) 1909 р. Сеймовим депутатам-старокурникам М. Королю, В. Давидяку, М. Глібовицькому, І. Ганчаковському, Б. Криницькому, І. Трачеві, О. Крисоватому

⁷⁸⁴ Рѣчь д-ра М. П. Короля // Галичанинъ. 1908. Ч. 236.

⁷⁸⁵ Полное единопдушіе // Галичанинъ. 1908. Ч. 240.

⁷⁸⁶ Изъ записокъ И. И. Процька // Прикарпатская Русь. 1911. 12 (25) марта. № 436.

було висловлено недовіру і їх виключили з РНП за «отступничество отъ русской идеи»⁷⁸⁷. Натомість Д. Марков, В. Дудикевич та А. Колпачкевич здобули підтримку. Відтак проводом у РНП заволоділи очолювані В. Дудикевичем новокурсники, котрі, змінивши назву партії на «Русская народная організація», змусили старокурсників заснувати власну політичну структуру. Серед новокурсників існувало дві течії: прогресисти, які гуртувалися навколо видань «Живая мысль» і «Новая жизнь», та радикали, яких очолював В. Дудикевич.

Орієнтації на різні сили російського суспільства: новокурсників-радикалів – на царську Росію⁷⁸⁸, а новокурсників-прогресистів⁷⁸⁹ – на демократичну, не завадили їм діяти узгоджено й утворити одну партію. Основні засади їхньої діяльності, як-от вірність ідеї «русского народа» та вирішення проблеми селянства, збігалися.

Після розколу, в 1909 р. новокурсники починають видавати газету для простолюду «Голос народа», що виходила місцевими «наречіями і говорами», (бо, на їхнє переконання, розвиток місцевого культурного життя детермінувався етнографічною окремішністю, зумовленою особливою психологією малоруської душі, що водночас була її різновидом як цілого), а для інтелігенції – «Прикарпатскую Русь». І. Процик, за підтримки І. Гринивецького, видає газету «Русь». Новокурсники критикували старше покоління за рутенство, під яким розуміли надмірну послужливість перед політичною владою, аристократизм, що вів до ігнорування соціальних проблем, консерватизм, певну авторитарність у керівництві партійними й культурно-просвітніми товариствами (Ставропігійним інститутом, Народним домом, Товариством ім. М. Качковського, Галицько-руською матицею та ін.), безкритичність щодо її керманічів, відсутність будь-яких керівних політичних принципів, а звідси й непослідовність і нерозбірливість у способах та засобах⁷⁹⁰.

Старокурсники зволікали із заснуванням власної партії, сподіваючись, що їм вдасться примиритися з «молодими». Вони навіть частково визнавали правомірність їхніх закидів і старалися, щоб конфлікт не виходив за партійні межі, не набував широкого розголосу. Покликаючись на давні практики Ставропігійського братства щодо врегулювання внутрішніх суперечок, старокурсник Микола Антоневич пригадав звичай братчиків не виносити проблеми товариства на обговорення суспільного загалу. За розголошення таємниці виключали з Братства або навіть відлучали від Православної церкви. Ставропігія в період протистояння старокурсників із новокурсниками була для перших символом збереження традицій русофільства. З'їзд мужів довір'я, на якому ухвалено рішення про уконституювання нової партії, проходив у приміщенні Інституту, що для старокурс-

Дмитро Марков

⁷⁸⁷ По важнымъ национальнымъ вопросамъ // Галичанинъ. 1909. № 262.

⁷⁸⁸ Страусовая политика и подводныя скалы // Новая жизнь. 1908. № 3 и 4. (Нояб. и Дек.).

⁷⁸⁹ Галицкая «русско-народная» среда // Новая жизнь. 1913. № 1. (Янв). У міжвоєнний період 1923 р. ця група утворила радянське партію «Народна Воля».

⁷⁹⁰ Орлевич І. «Отцы и дѣти»... С. 177–178.

ників було символічним, адже «кожного разу, коли наша родная Русь переживала важкі часи, під гостинним кровом Ставропігії збирались кращі сини народу, щоб порадитись над мірами захисту рідної народної і церковної правди»⁷⁹¹.

З'їзд мужів довір'я «Русско-народной партії» (старокурсники вживали тоді ще цю стару назву, хоч її уже перебрали собі новокурсники) відбувся 2 лютого 1910 р. На зібранні обговорювали питання про те, чи потрібно створювати нову партію. Зокрема о. В. Давидяк був проти появи такої політичної структури, а В. Курилович пропонував навіть сформувати групу для переговорів із новокурсниками, до якої ввійшли б І. Драгомерецький, І. Лепкий і І. Решетило. Ю. Яворський підтримував ініціативу створення нової політичної організації, бо передбачав, що ці переговори не увінчаються успіхом. Урешті-решт до такої ж думки схилилася більшість, і з'їзд у Ставропігії 2 лютого 1910 р. прийняв постанову про потребу заснування партії. Наголошувалося на вірності ідеї єдності «русского народу» та відмінності від «молодих реформаторів» у тактиці політичної боротьби, котра мала ґрунтуватися на засадах християнської моралі⁷⁹².

3 листопада 1910 р. старокурсники обрали провізоричний комітет засновників своєї партії (Й. Ганчаковський, І. Глібовицький, о. І. Давидович, о. В. Давидяк, І. Добрянський, М. Король, Ю. Павенцький, Р. Яминський; голова – І. Костецький). І. Глібовицький підготував відозву до жителів Галицької Русі, надруковану ще 1 листопада 1910 р. на «общерусском» і «малорусском языках». Вибір «малоруського» пояснювали тим, що «сепаратисти» (так русофіли іменували українофілів) розпускають чутки про нехтування старокурсниками «галицко-русским языком»⁷⁹³. Декларувалася вірність Габсбурзькій династії та трону, вказувалися головні принципи програми: націоналізм (як поняття й ідеал збереження народності в межах Австро-Угорщини) та демократизм. За малоросами залишалося право привносити у скарбницю «общерусской» культури всі особливості малоруської. Засуджувалися всілякі «штучні національно-культурні сепаратизми, до зрадницького мазепинства включно»⁷⁹⁴. «Прикарпатская Русь», намагаючись довести, що населення не підтримувало старокурсників, акцентувала, що на зібранні у Ставропігії ті використали репресивний метод залякування присутніх, апелюючи до небезпеки переслідування новокурсників з боку влади⁷⁹⁵.

Політичне товариство старокурсників «Галицко-русская рада» було уконституйоване 14 березня 1911 р. у залі Народного дому. У програмі діяльності цієї політичної структури сказано, що, опираючись на результати науки та тисячолітньої історії, члени партії сповідують культурно-національну єдність Русі, а також «необхідність єднання всіх її синів». Вони визнавали себе малоросами, підкреслювали потребу провадити освіту в Галичині народною мовою, ставили за мету політичний, культурно-національний і економічний розвиток малоруського населення в Австрії, досягнути який планувалося через відстоювання демократичних свобод, прав вільного національно-культурного визначення, повної свободи вживання літературної мови та «галицько-руських» діалектів

⁷⁹¹ «Галицко-Русская Рада» // Галичанинъ. 1911. № 50.

⁷⁹² Предварительный съезд мужей доверія русской народной партіи // Галичанинъ. 1910. № 18.

⁷⁹³ «Галицко-Русская Рада» // Галичанинъ. 1911. № 24.

⁷⁹⁴ «Галицко-Русская Рада» // Галичанинъ. 1911. № 50.

⁷⁹⁵ Къ вопросу учреждения новой партіи // Прикарпатская Русь. 1910. № 114.

у публічному житті. Головою «Галицко-руської ради» було обрано І. Костецького, заступником – І. Добрянського, І. Давидовича – касиром, М. Лисого – секретарем⁷⁹⁶.

Ідейних розходжень між обома групами справді не існувало, а намагання новокурсників звинуватити старокурсників у рутенізмі не передбачало відкинення русофільської ідеї. Оскільки обидві течії залишалися вірними ідеї національної й культурної єдності «русского народу», то збігалися і їхні завдання. Мовилося про відновлення етимологічного правопису, надання прав «русскому языку», можливість вступу молоді РНП до греко-католицьких семінарій тощо. Відмінність полягала у відстоюванні новокурсниками радикальніших методів партійної діяльності, певної демократизації партії, більшої орієнтації на проблеми селянства. Проте відповідні намагання новокурсників виявилися безуспішними. Як слушно зауважив один з її лідерів К. Вальницький, це було зумовлено насамперед тим, що новокурсники «залишались тісно зв'язаними з цілістю галицького, москвофільського руху»⁷⁹⁷.

Суперечить дійсності поширена в українській історіографії теза про проукраїнську налаштованість старокурсників (це було притаманно радше одиницям, котрі згодом відійшли від русофільства, ставши українофілами, як, наприклад, М. Король і В. Курилович)⁷⁹⁸.

Президія Крайової шкільної ради розкритикувала роботу в бурсах Народного дому і Ставропігії, які перебували в руках старокурсників, за спроби викликати відразу до малоруської мови, прививаючи натомість почуття «русської» національності. Ці обвинувачення старокурсне правління Народного дому відкидало, аргументуючи, що малоруську мову учні мають змогу вивчати в гімназіях, а навчання «русської» відповідає культурним завданням русофільства⁷⁹⁹. Заборону львівського обласного суду приймати заяви, написані «русским языком», старокурсники назвали нахабним прикладом знущання австрійсько-польської адміністрації над «родной речью русского народа»⁸⁰⁰. Вони виступали проти рішення з'їзду Товариства греко-католицьких катехитів від 1 листопада 1910 р. вчити дітей молитов українською, мотивуючи це тим, що інші народи також не моляться народною мовою⁸⁰¹.

Членами Ставропігії були представники обох груп. Однак фактів виключення із членства в Інституті новокурсників не було, і це свідчило про можливість співіснування в одній установі двох конкурентних сил, що більше нагадувало внутрішньопартійні суперечки, ніж ідеологічне протистояння. Причини конфлікту не «виступили в чистій формі ідейної боротьби, тільки переплили ся тісно з причинами особистого характеру...»⁸⁰².

Отож, протистояння між старо- та новокурсниками було зразком відносин між різними генераціями. «Молоді» русофіли підтримували чимало тих самих ідей, що і старші, ставали членами тих самих товариств, вели ту саму роботу тощо. Як

⁷⁹⁶ Общее собрание «Галицко-Русской Рады» // Галичанинъ. 1910. № 63; № 64.

⁷⁹⁷ Вальницький К. До історії право-й-ліво сельробівських ухилів. Львів: В-во газети «Сель-Роб», 1928. С. 8.

⁷⁹⁸ Уська У. Політика офіційного Відня та Галицького намісництва щодо русофільського руху у 1908–1914 рр. // Історичні та культурологічні студії. Львів, 2004. Вип. 4. С. 169.

⁷⁹⁹ Лозинський М. Українство і москвофільство... С. 83.

⁸⁰⁰ Галичанинъ. 1910. № 174.

⁸⁰¹ Протестъ противъ украинизаціи молитвъ // Галичанинъ. 1910. № 280.

⁸⁰² Лозинський М. Українство і москвофільство... С. 83.

і старше покоління, вони були апологетами ідеї «русского» народу. При цьому новокурсники, значною мірою під впливом соціалістичних ідей, що поширювались у Східній Галичині, прагнули активізувати діяльність русофільської партії, надати їй виразного соціального виміру (через звернення уваги на проблеми селянства та робітників). Метою таких завдань було відвоювати провідні позиції на політичній арені, більш рішуче і конкретніше заявляти про себе, обстоюючи «русську ідею». Новокурсники критикували старокурсників за консерватизм і надмірну авторитарність, що призводила до ігнорування будь-якої нової думки, безпринципність у взаєминах, надмірну послужливість перед владою, боязнь чітко заявити про свою позицію та недостатню активність у захисті «русської» ідеї, що випливала з цієї поведінки, а також – невизначену класовість партії. Натомість старше покоління, схильне за своєю природою до обережного сприймання всього нового, було нездатне зрозуміти і схвалити таку політичну активізацію, крім того, побоювалося потрапити в немилість до влади та піддати ризику свою діяльність⁸⁰³. У цих протистояннях старокурсники намагалися використати образ Ставропігії як давньої інституції, котра у скрутні часи виступала об'єднавчою силою, слугувала символом примирення та консолідації суспільства.

Отже, на зламі XIX–XX ст. Ставропігійський інститут, поступившись своїми впливами в українському галицькому соціумі на користь українофільських політичних та культурних осередків, відійшов від політичної діяльності та зосередився на відстоюванні консервативних і архаїчних цінностей. Цьому сприяло також перенесення політичних симпатій східногалицьких польських діячів в українському русі на т. зв. старорусинів, які трактувались як єдиний поміркований і «культурний» чинник, природна противага зростаючому радикалізмові народовців. Водночас у середовищі Львівської Ставропігії зміцніли проросійські симпатії, що, зокрема, виявилось в запровадженні російської мови у справочинство Інституту. Подальші процеси політизації українського національного руху, необхідність чіткого національного вибору загострили кризу всередині русофільського табору, яка врешті-решт і призвела до відомого розколу 1908 р. Членами Ставропігії були представники обох груп русофільства, однак вони зуміли й надалі продовжувати свою діяльність у стінах однієї інституції. Проросійські настрої у Ставропігії посилилися напередодні Першої світової війни. Керівництво цієї інституції та чимало її діячів, котрі співпрацювали з російською владою в період першої російської окупації Галичини, у 1915 р. були змушені емігрувати до Росії. Багато з них загинули у вирі наступних військових та революційних подій. Це символізувало фізичне зникнення Ставропігійського інституту в тій формі, в якій він існував перед Першою світовою війною.

---

⁸⁰³ Орлевич І. «Отцы и дѣти»... С. 183.

Розділ V

УЧАСТЬ СТАВРОПІГІЙСЬКИХ ДІЯЧІВ У ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ

ПАТРОНАТ НАД ЛЬВІВСЬКИМ УСПЕНСЬКИМ ХРАМОМ

Поява братського руху тісно пов'язана з процесами європейської Реформації. На українському ґрунті він виник як спротив чужоземним впливам під гаслом «боротьби з ворогами й утвердження народу в православ'ї»⁸⁰⁴. Ставропігійський статус, отриманий Львівським Успенським братством у 1586 р., поставив його у привілейоване становище. Здобувши незалежність від влади місцевого єпископа (Братство підпорядковувалося константинопольським патріархам найчастіше тільки формально)⁸⁰⁵, Львівська Ставропігія посіла провідні позиції в освітньому русі, зробила помітний внесок в оновлення організаційних основ і релігійно-культурного життя Церков східного обряду, успішно вела високу політику⁸⁰⁶.

Запровадження на західноукраїнських землях унії спричинило перехід Успенської конфраaternії під юрисдикцію Апостольського престолу (1709 р.). Братство сподівалося, що це не вплине на його діяльність і що залежність від Риму, як і раніше від патріарха, залишиться суто номінальною. Проте сталося інакше: «Ставропігійська вольниця, що проявлялась не лише у самоврядуванні, але і у фінансово-торгових операціях, мусила бути скорена дисципліною, впорядкуванням документів і суворою підзвітністю нунціатури»⁸⁰⁷.

Перебування Ставропігійського братства під опікою Конгрегації пропаганди віри негативно позначилося на його діяльності. Конгрегація доручила право нагляду за ним папському нунцієві у Варшаві, який виконував цю функцію через делегата у Львові. Так Ставропігія потрапила під контроль римо-католицького духовенства, яке мало на меті переважно її латинізацію та полонізацію⁸⁰⁸.

З 1727 р. папський нунцій затверджував новообране керівництво цієї конфраaternії, що позбавляло її самостійності рішень.

Після входження Галичини 1772 р. до складу Австро-Угорської імперії компетенція папського нунція у Варшаві перестала поширюватися на її територію. Цісарський указ від 2 лютого 1776 р. забороняв звертатись у церковних справах без-

⁸⁰⁴ Головацький Я. Юбилейное издание въ память 300-летия основания Львовского Ставропігійского братства. С. 1.

⁸⁰⁵ Ісаєвич Я. Архів Львівського братства // Архіви України. 1968. № 1. С. 88–89.

⁸⁰⁶ Ісаєвич Я. Історія Львівського Успенського братства: проблеми періодизації // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. Львів, 1996. С. 6.

⁸⁰⁷ Киричук О. Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію св. Апостольського Престолу... С. 93.

⁸⁰⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 3.

посередньо до Риму. Зміни в суспільному житті краю актуалізували питання про подальшу долю Успенського братства. У результаті релігійної реформи Йосифа II римо-католицький клир утратив свої домінуючі позиції в країні. Духовенство було звільнене від підлеглості Риму й узалежене від світської влади. Йосиф II прагнув підкорити Церкву державі, проголосив рівність католиків і протестантів, закрив ряд монастирів, скасував привілейований стан феодальної аристократії⁸⁰⁹. У 1787 р. він ліквідував 642 церковних братства та 738 чернечих осередків, а з конфіскованого монастирського майна утворив релігійний фонд для утримання храмів і виплати платні священникам⁸¹⁰. Наслідком цих інновацій стало превалювання світського елемента над релігійним і цілковите підпорядкування церковної ієрархії владним структурам. У контексті таких змін і відбулася реорганізація Львівського Успенського братства у Ставропігійський інститут. Попри ліквідацію імператором у 1787 р. абсолютної більшості церковних братств, Ставропігія зберегла своє право на існування, а її члени здобули статус «батьків греко-католицької нації»⁸¹¹. Австрійська держава визнала всі колишні привілеї Братства (рескрипт від 7 жовтня 1788 р.), водночас повністю підпорядкувавши собі всі його галузі діяльності.

Згаданим рескриптом Ставропігійському інституту надавалося право патронату над Успенською церквою у Львові, що за братською традицією було найголовнішою та найдавнішою ділянкою праці всіх церковних конфрастерній⁸¹². Таку компетенцію братчиків підтвердив декрет від 16 лютого 1793 р., згідно з яким під опіку Ставропігії також перейшов храм св. Онуфрія. Право патронату над церквою та провадження її справ базувалося на принципі домінування світського фактора над релігійним, що сягало своїм корінням у середньовічні реформаторські процеси. Зберегти це право за австрійського правління вдалося лише Львівській Ставропігії та Рогатинському братству⁸¹³.

Відстоюючи свою незалежність від місцевої церковної ієрархії, члени Ставропігії виступили проти залучення представників консисторії до складу комісії для підготовки проекту фундаційного акта⁸¹⁴. Вони зазначали, що «консисторія не має ніякої юрисдикції та привілеїв стосовно цього закладу (Ставропігійського інституту. – Авт.)», а її участь «є шкідливою для нас і нашого обряду, оскільки таким чином може порушити-

⁸⁰⁹ *Трайнин И. П.* Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад. Москва; Ленинград, 1947. С. 39.

⁸¹⁰ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1369. Арк. 1.

⁸¹¹ Ця назва була запроваджена австрійським урядом, щоб охопити католиків східного обряду різних національностей, які жили в Австрії та Угорщині: українців, румунів, сербів, хорватів, словаків, угорців та ін. До того часу в польських церковних та світських колах уживався термін «русини з'єдинені», яким підкреслювалася другорядність українського католицизму щодо латинського, а православні на сході Європи використовували означення «уніатський», також надаючи йому негативного забарвлення. Заходами австрійської влади греко-католицьку віру було зрівняно в правах з латинською та протестантською й поставлено на один рівень з ними. (Енциклопедія Українознавства: слов. част.: перевид. в Україні. Львів, 1994. Т. 2. С. 432).

⁸¹² *Огієнко І.* Українська церква... Т. 1. С. 127.

⁸¹³ *Шараневич И.* Черты из истории церковных бенефиций и мирского духовенства в Галицкой Руси. Львов, 1897. С. 391.

⁸¹⁴ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 11.

ся спокій у нашій церкві, який тривав три віки, будуючись на правах і привілеях, що були надані польськими королями та августійшим австрійським імператором, а також найвищими понтифіками»⁸¹⁵. Братчики заявили, що, «виражаючи прихильність і готовність бути послухними найяснішому митрополитові М. Левицькому і розуміючи його добре серце і прихильність, якими він заохочує», вони все ж не хочуть визнавати його «влади та авторитету щодо своєї установи поряд з авторитетом патріархів апостольської столиці», і якщо митрополит не заборонить консисторії брати участь у цій комісії, то Ставропігійський інститут «вже втретє висловить свій протест»⁸¹⁶. Відповідно до запропонованих цією комісією положень, парох Успенського храму мав би наглядати за управлінням церковним майном і використанням доходів, приймати на роботу дяків і церковну прислугу, а також стежити за функціонуванням друкарні та розпродажем книг⁸¹⁷. Ставропігійські діячі протестували проти таких нововведень, доводячи їхню недоцільність і суперечливість, адже настоятель Ставропігійської церкви, який обирався Провізоріатом Інституту, одержував від нього платню, тож не міг контролювати його діяльність, тим паче, що, згідно з попередніми урядовими розпорядженнями, фінансові справи цієї громадської установи перебували під наглядом державної бухгалтерії та окружного староста⁸¹⁸.

Після переходу Ставропігії під протекторат австрійського уряду поняття «патронату» детермінувалося правовими нормами державного законодавства. Право патронату, надане Інституту, передбачало опіку над святинєю та її майном, що означало зовнішнє впорядкування храму, каплиці, дзвіниці, забезпечення належного проведення богослужінь, повне утримання церкви і покриття всіх її видатків, оплату душпастирської праці священників та виділення їм помешкань у своїх будинках, презентацію пароха тощо.

Право патронату регулювало й майнові питання. Успенська церква становила виключну власність Ставропігійського інституту як юридичної особи. Сам храм і дзвіниця в головних книгах навіть не були зазначені як сакральні об'єкти, фіксуючись в одному ряду з іншими будинками Інституту⁸¹⁹.

Як управитель церковних маєтностей та фундацій для проведення богослужінь Ставропігія мала ті ж права й обов'язки, що в інших парафіях належали священникам, однак з тією відмінністю, що «Інститут доходи з цієї частини майна не як довічний користувач доходів церкви успадковує, але змушений між духовенством розподілити, а в разі браку коштів на утримання духовенства змушений покрити суму, якої бракує за рахунок інших інститутських надходжень»⁸²⁰.

У Братстві існувало правило не втручатися у приватні прибутки пароха (йшлося про гроші за відправу, молитви та інші ритуальні послуги). Згодом цієї традиції дотримувався й Інститут⁸²¹.

⁸¹⁵ Там само. Спр. 230. Арк. 7.

⁸¹⁶ Там само. Арк. 8.

⁸¹⁷ Там само. Спр. 10. Арк. 1–7.

⁸¹⁸ Там само.

⁸¹⁹ Там само. Спр. 1375. Арк. 2.1.

⁸²⁰ Замечания касательно нового устройства отношений Ставропигийского Унститута // ВСИ. 1865. С. 98.

⁸²¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 100.

До 1788 р. завідувачем церковного майна був настоятель Успенського храму, котрий здавав рахунки ставропігійській старшині. 1789 року старійшини Інституту перебрали під свою управу всю церковну власність. Урядові постанови щодо цього майна відсилалися до керівництва Ставропігійського інституту, а обов'язки пароха зводилися лише до душпастирства⁸²².

Презентація пароха Успенської церкви та її двох священників відбувалася на загальному засіданні братчиків. Із трьох кандидатур, запропонованих консисторією, Інститут мав обрати одну. Консисторія ж повинна була схвалити такий вибір (через відповідну резолюцію про своє остаточне рішення) або, навпаки, опротестувати його, скориставшись своїм особливим правом самостійно призначити настоятеля цього храму. Протокол елекції пароха від 7 травня 1807 р., що проходила під головуванням сеньйора Бачинського, відображає механізм врегулювання відносин між двома установами – громадською та духовною, ілюструючи повну залежність першої від другої в цьому питанні. Тоді консисторія запропонувала три кандидатури священників – Сабатовського, Липницького, Лаврівського. Більшістю голосів (11) братчики підтримали Сабатовського, проте результати голосування так і не були затверджені консисторією. Тому Бачинський був змушений скликати ще одне засідання – на 20 червня 1807 р. – для повторного обрання пароха. Як вагомий аргумент сеньйор представив резолюцію консисторії від 19 травня 1807 р., підписану єпископом Антонієм Ангеловичем. У ній зазначалося, що вакантну посаду міг обійняти тільки Липницький, оскільки двоє інших претендентів були задіяні на іншій ієрархічній службі. Бачинський також інформував членів Ставропігії про відповідь митрополичого ординаріату від 18 липня 1807 р., в якій закликалося не зволікати з презентацією пароха, інакше консисторія буде змушена призначити настоятелем Липницького. Аби уникнути конфлікту, що назрівав, братчики 26 липня 1807 р. таки обрали настоятелем Івана Липницького (на зміну померлому І. Горбачевському)⁸²³. Як бачимо, надане австрійською владою право вибору пароха мало здебільшого формальний характер. Що ж до двох інших священників Успенського храму, то заповнення таких вакансій уже цілковито входило до компетенції консисторії, яка тільки сповіщала про своє рішення Ставропігійський інститут.

Зі свого боку, Братство також активно впливало на релігійне життя вищого духовенства, володіючи правом голосу під час елекції єпископа⁸²⁴. Щоправда, згідно з австрійським законодавством, Інститут міг хіба що висловлювати свою думку про претендентів на цю посаду, не подаючи власних пропозицій. Натомість владика мав щодо Успенської церкви такі самі повноваження, як і щодо інших парафій⁸²⁵. Тракуючи таким чином участь Ставропігії у виборах архиєрея, австрійський уряд намагався лишень формально зберегти цей давній привілей. Можливість «висловлювати думку про кандидата» означала, по суті, дорадчий голос. Прагнучи реально впливати на обсадження єпископського престолу, ставропігійські діячі ще в 1794 р. запропонували на місце перемишльського владика свого парафіяльного священника Івана

⁸²² Андрохівич А. о. Іван Горбачевський... С. 67.

⁸²³ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 38–39.

⁸²⁴ Там само. Спр. 1374. Арк. 19.

⁸²⁵ Там само. Спр. 15. Арк. 5.

Горбачевського, звернувшись із відповідним клопотанням до цісаря Франца II⁸²⁶. Проте цей захід не увінчався успіхом. У 1799 р. Інститут подав цісареві вже трьох кандидатів на вакантне Львівське єпископство⁸²⁷, однак знову безрезультатно.

Після смерті митрополита Антонія Ангеловича 29 січня 1813 р. братчики також відстоювали свою участь в обранні його наступника, мотивуючи це тим, що «нація русинів має право на вибори митрополита», а діячі Ставропігійського інституту, як її представники, повинні впливати на цей процес. Своєю кандидатурою на цю посаду Ставропігія назвала перемишльського єпископа Михайла Левицького⁸²⁸, який був дуже популярний серед української інтелігенції своїми діями на ниві національного просвітництва⁸²⁹.

17 серпня 1815 р. М. Левицький отримав номінацію на Галицьку митрополію, а 8 березня 1816 р. це підтвердив Апостольський престол.

У зв'язку з наданням 1856 р. Левицькому статусу кардинала, ставропігійське керівництво надіслало йому 15 серпня 1856 р. привітального листа, у котрому мовилося про те, що «члени древнішого Інститута Ставропігійського, который призванъ есть представляти народъ рускій греческо-католического обряда въ Галиціи», обов'язком яких завжди було утвердження і збереження унійного обряду, «вручаються Отеческому Вашей Еминенции покровительству и просятъ Апостольского благословенія»⁸³⁰. Кардинал не міг підтвердити давні привілеї Ставропігії, що гарантували їй незалежність від митрополичої влади, та все ж зіграна діячами Інституту роль у номінуванні його митрополитом забезпечила прихильність владики до цієї громадської установи, а отже, й певну протекцію в її діяльності⁸³¹.

Братчики не хотіли втрачати своїх історичних прав і сподівалися, що із входженням до нової правової системи зможуть їх утривалити, проте всі їхні спроби виявилися марними.

Виконуючи урядові розпорядження, Інститут надавав священнослужителям свого храму житло, ремонтував їхні будинки за свій кошт. 27 квітня 1833 р. священник Успенської церкви Ж. Кобилянський звернувся до старійшин Ставропігії з проханням про позику грошей на ремонт його помешкання, яке перебувало в жалюгідному стані.

⁸²⁶ Фіголь В., о. Церковні братства Галицької греко-католицької провінції... С. 221.

⁸²⁷ Ідея впливу на церковні справи не покидала керівництва Ставропігії впродовж століть. У 1926 р. воно звернулося до польського уряду з клопотанням про представлення кандидатур на посаду помічника львівського владики, а також із проханням до папи про підтвердження права Інституту брати участь у виборі єпископів (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1374. Арк. 30).

⁸²⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 99–100; див. також: Орлевич І. Ставропігійський інститут доби Михайла Левицького // Митрополит Михайло Левицький та його доба. С. 92–112.

⁸²⁹ Галицькі митрополити / за ред. В. Гаюка, М. Гуменного, М. Омельчук. Львів, 1992. С. 23. Владика Михайло добився від влади запровадження нового статуту австрійського шкільництва в Галичині. З 1816 р. до 1819 р. він заснував 383 нові парафіяльні школи та придбав для них фундації на утримання вчителів від поміщицьких дворів і громадських управ. Стараннями цього архиєрея вийшов народний катехизм «Науки християнські». За його ж дорученням укладено й надруковано у 1816 р. «Буквар». Як єпископ перемишльський, він також видав катехитичні посібники для дітей.

⁸³⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 99–100.

⁸³¹ Орлевич І. Ставропігійський інститут доби Михайла Левицького... С. 99.

Докладно розглянувши справу, Інститут задовольнив це прохання⁸³². Серед іншого, Львівська Ставропігія зобов'язувалася виплачувати як додаток до державної зарплатні своїм духовним особам по 150 рин. зл. щомісячно (але тільки в цьому році, коли річний баланс братства був додатний і в касі залишалася готівка). Платню священикам встановлював Провізоріат, виходячи з фінансових можливостей установи. Ухвала приймалася терміном на один рік. Після презентації пароха й затвердження його кандидатури консисторією, члени Інституту укладали з ним угоду, в якій одночасно обумовлювалася і грошова винагорода за його душпастирську працю⁸³³. Перед Радою старійшин інтереси настоятеля та його підлеглих представляв провізор церкви⁸³⁴.

Часто самі священнослужителі Успенського храму клопоталися про встановлення їм певного розміру платні, а деколи й про її підвищення. Порушене на засіданні Інституту провізором церкви це питання, як, власне, й усі інші фінансові справи, вирішувалося за згодою урядових інстанцій. Так, дозвіл на збільшення зарплати священика мав бути наданий Намісництвом⁸³⁵.

Кожна ініціатива пароха щодо церковних справ мала розглядатися Радою правління та нею затверджуватися. Щоб упорядкувати роботу парафіяльного клиру, призначений 10 січня 1808 р. настоятель Успенського храму о. І. Липницький, з метою усунення численних недоліків у церковній діяльності, подав Провізоріату такі пропозиції: 1) замінити перестарілого помічника о. Кархутовича молодим священиком, а Кархутовичу за його багаторічну працю виділити пенсію з інститутських коштів; 2) документально закріпити річну платню й пенсію як парохів, так і його помічникам, а також джерела її виплати, зафіксувавши це в спеціальних актах, які Інститут видавав би священикам (ця інновація пояснюється нестабільністю виплати грошей).

Самостійний контроль священнослужителів над прибутками від релігійних послуг призвів на початку XIX ст. до надуживань серед храмової прислуги, що негативно впливало й на саме здійснення церковного обряду. З огляду на це, І. Липницький стверджував про необхідність «визначити осіб й чітко окреслити їхні функції в прислугуванні під час Служби Божої, з шанобливим ставленням до Служби і до священиків». Він також пропонував призначити кожному з причетників відповідну платню й утримання, аби їхня злиденність не обумовлювала погане виконання їхніх обов'язків і вони не вимагали ганебних поборів від мирян. Ралізація цих положень, на переконання Липницького, стане можливою із зміцненням влади пароха над підлеглими⁸³⁶.

⁸³² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 69. Арк. 23.

⁸³³ Там само. Спр. 54. Арк. 3.

⁸³⁴ Там само. Спр. 68.

⁸³⁵ У 1817 р. на засіданні Інституту під головуванням сеньйора Олександра Ілляшевича розглядали питання про підвищення платні парохів церкви та двом іншим священикам (за ініціативою самих священнослужителів). Присутні на зібранні старійшини (всі, окрім сеньйора, віце-сеньйора Івана Зарицького, Юрія Мановарди, Вартоломея Брилинського і Степана Новикевича) вирішили визначений з каси Ставропігійського інституту додаток до пенсії підвищити до 150 рин. зл. У протоколі постанови цього засідання зазначено, що такий додаток ухвалюється тільки на 1817 р., а наступного року розмір допомоги залежатиме від доходів від церковних маєтностей (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 101, 151).

⁸³⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 1.

Невиплата грошей священникам була звичною ситуацією для першої половини XIX ст. В архівних фондах відклялися численні скарги духовенства на своє скрутне матеріальне становище. У 1827 р. о. І. Липницький скаржився церковному провізорові, членові консисторії Стефанові Левицькому на те, що другому помічникові Ставропігійської церкви Григорію Завалкевичу зовсім не виплачували заробітку⁸³⁷. Саме тому, вочевидь, плинність кадрів серед помічників була дуже великою, та й самі священники ставилися до цієї посади як до чогось тимчасового. Протягом 1827–1832 рр. обов'язки другого помічника виконували три особи (після Завалкевича – Євстафій Яхимович, а згодом Йосиф Малицький), які, мабуть, шукали більш стабільного місця⁸³⁸.

Неналежне провадження церковних справ наштовхнули священників на думку ввести посаду третього вікарія (помічника), що мало б посилити позиції пароха. Для цього Ставропігія отримала два записи – Георгій Трохлинський, адміністратор парафії в Рекізівцях, заповів з такою метою 29 червня 1803 р. 4 000 рин. зл., а Іван Горбачевський, крилошанин, настоятель Львівської Успенської церкви, 9 грудня 1806 р. – 3 000 рин. зл. Однак саме через брак коштів ця пропозиція була відхилена⁸³⁹.

У 1808 р. парох Успенського храму знову клопотався про розширення штату священників у парафії. Та керівництво Ставропігійського інституту відмовило йому у введенні третьої посади, вирішивши, натомість збільшити платню. Членам Ради старійшин Мановарді й Тарнавецькому було доручено знайти джерело доходів для тих цілей⁸⁴⁰.

Заходами ставропігійських діячів перед 1855 р. утворилися чоловіче та жіноче товариства парафіян, які займалися збором коштів на прикрашення богослужінь, хоругв та ікон під час церковних свят і всенародних процесій, закупівлю предметів сакрального призначення⁸⁴¹. Таким способом товариства приносили Інституту «велике полегшення стосовно недоімок на церковні прикраси і закупи церковних приборів». На реставрацію храму в 50-х рр. XIX ст. вони виділили близько 1 285 рин. зл.⁸⁴²

Ще за братським статутом до Ставропігії могли входити тільки миряни (духовні особи не мали права членства з тієї причини, що залежали від митрополита і єпископа)⁸⁴³. Хоча офіційно цього правила так і не було скасовано, у першій поло-

⁸³⁷ «Він (Завалкевич) живе в Липницького і харчується за його кошт, й опалює своє помешкання його ж деревом». Липницький повідомляє про свою фінансову неспроможність і надалі підтримувати помічника й просить С. Левицького посприяти молодому священникові матеріально, призначивши тому шоквартальну платню в такому ж розмірі, в якому її отримував попередник Завалкевича на цій посаді (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 68).

⁸³⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 68.

⁸³⁹ Ще раз це питання братчики поставили через 100 років: у 1906 р. вони звернулись із проханням про введення третього помічника (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1364. Арк. 2).

⁸⁴⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 100.

⁸⁴¹ ВСИ. 1865. С. 96.

⁸⁴² Там же. С. 89, 117.

⁸⁴³ У дослідженні Я. Головацького «Львовское Ставропигийское братство и князь Острожский» (ВСИ, 1867) вказано, що до перших братчиків Львівської Ставропігії належав митрополит М. Рогоза. Проте такі випадки були надзвичайно рідкісними і ставали можливими

вині XIX ст. воно застосовувалося дедалі рідше. Оскільки духовенство на той час фактично уособлювало національну інтелігенцію, його участь у роботі Ставропігійського інституту йшла на користь цій установі. Серед членів Ставропігії бачимо багатьох священників – І. Горбачевського, І. Гушалевича, Я. Головацького, А. Петрушевича, І. Пісецького, Т. Павликів.

Іван Горбачевський був однією з найяскравіших постатей Ставропігійського інституту кінця XVIII – початку XIX ст. – «доля й недоля Братства, чи Інституту була протягом часу від 1768 до 1806 р. тісно зв'язана з його особою». Його високі моральні якості, сумлінне й відповідальне ставлення до священницьких обов'язків підносили авторитет Успенської церкви серед парафіян, що виявлялось у великій кількості вірних на богослужіннях⁸⁴⁴.

Упродовж 1779–1806 рр. І. Горбачевський очолював Успенську парафію. Пізніше став членом Ставропігії й своєю самовідданою працею багато доклався до її розвитку. Він уперто виборював право на існування Інституту перед австрійською владою, мав значні заслуги як парох, а згодом – як настоятель друкарні, член Ради старійшин. 1809 року цей ставропігійський діяч пожертвував гроші на відбудову інститутських будинків № 192 і 193⁸⁴⁵.

Як парох храму І. Горбачевський у 1781 р. вів боротьбу за повернення капітульних сум, які привласнив єпископ Білянський. Спершу його заходи були безуспішні, бо не мали належної підтримки. Але після смерті владики 20 травня 1798 р. І. Горбачевський, допомагаючи капітулі вести судовий процес зі спадкоємцем Білянського адвокатом Держжковським, таки домогся позитивного результату. «За свою ревність і незламний характер, виявлені в обороні фондів катедральної церкви, мимо чималих переслідувань, дістав похвалу від двору [...]»⁸⁴⁶, – писав про нього А. Ангелович пропонуючи кандидатуру цього священника на посаду львівського єпископа. Ставропігійський інститут двічі висував І. Горбачевського кандидатом на вакантні єпископські престоли: 1794 р. – на перемишльський⁸⁴⁷, а 1798 р. – на львівський, де той склав серйозну конкуренцію владикам Білянському й Ангеловичу. У 1805 р. Ангелович називав І. Горбачевського другим кандидатом на вакантне Львівське єпископство⁸⁴⁸.

Будучи настоятелем Успенської церкви, І. Горбачевський «дбав про те, щоби стягати вірних до неї гарною відправою, старався о їх вигоду при уділюванні таїн [...] Притягав вірних до церкви людяним своїм і приступним поведенем, гарними проповідями, красою й величавістю греко-католицького обряду та доброю сповідію». Цей ієрей ставив жорсткі вимоги до священників взагалі і до священослужителів свого храму зокрема: працьовитість, кмітливість, пильність, безкорисність, сумлінність у виконанні душпастирських обов'язків⁸⁴⁹.

лише тоді, коли представники духовенства виступали ревними захисниками прав братства (Ваврик В. Р. Священники – члени Ставропігійського інститута... С. 3–8).

⁸⁴⁴ Андрохович А. о. Іван Горбачевський... С. 59.

⁸⁴⁵ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 554. Арк. 4.

⁸⁴⁶ Там само. С. 77, 78.

⁸⁴⁷ Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская Летопись. С 1722 до конца 1800 гг. Львов, 1889. Ч. 3. С. 365.

⁸⁴⁸ Андрохович А. о. Іван Горбачевський... С. 58.

⁸⁴⁹ Там само. С. 60, 63.

Завдяки старанням І. Горбачевського, Ставропігія зуміла відновити деякі обрядові традиції, що були втрачені ще перед унією, в т. ч. звичай публічно святити воду в день Богоявлення⁸⁵⁰.

Непересічною постаттю Ставропігії виявився і Теофіл Павликів, парох Успенського храму протягом 48 років, з 1857 до 1905 рр., і член Ставропігії. Він був парохом Успенської церкви. Він був почесним крилошанином Львівської митрополічної капітули, членом і віце-сеньйором Народного дому, членом і головою Товариства ім. М. Качковського, політичного товариства «Русска Рада», послом сейму (1861–1869, 1873–1876 рр.) і Державної думи (1873–1879 рр.)⁸⁵¹. Т. Павликів став одним із найздібніших і найактивніших парламентаріїв, промовляв ледь не на кожному засіданні⁸⁵². 1893 р. цей діяч зніціював створення у Львові фонду для реставрації чи будівництва церков, що було однією зі спроб вирішення болючого для греко-католицького духовенства питання конкуренції при отриманні посади на парафіях⁸⁵³.

З 1795 р. членом Ставропігії стає також о. Іван Пісецький. Він заповів Ставропігії будинок, розташований за костелом Марії Магдалини, з його допомогою Інститут спорудив будинок № 192.

У 1849 р. у ставропігське середовище увійшов священник Іван Гушалеви́ч (1823–1903), котрого прийняли завдяки літературній діяльності.

Священник Я. Головацький (1814–1888) – відомий поет, історик, літературознавець, етнограф, діяч «Руської трійці», професор української мови і літератури у Львівському університеті, вступив до Інституту 22 березня 1851 р.

Почесним членом Ставропігії був знаний галицький історик о. А. Петрушеви́ч (1821–1913). В альбомі немає підпису, який свідчив би про дату його вступу – «почесне членство було йому запропоновано усно сеньйором, або ж про обрання його почесним членом сповістили його відповідним документом»⁸⁵⁴.

Незважаючи на прихильне ставлення австрійської влади до Греко-католицької церкви загалом, усе ж таки відбувався процес об'єднання парафій, що означало зменшення їхньої кількості. У Львові з 12 парафіяльних храмів у першій половині ХІХ ст. залишилося тільки три – катедра св. Георгія, св. Парасковії та св. Миколая. Успенська святиня мала статус братської. До церкви св. Петра і Павла, колишнього костелу Паулінів, було приєднано адміністративну територію церкви св. Хреста⁸⁵⁵. У 1803 р. Богоявленську парафію об'єднали з Успенською⁸⁵⁶. До храму Успіння також перенесені празники ліквідованих церков Богоявлення і Благовіщення, а їхнє майно виставлено на публічний розпродаж. Успенська церква отримала з Благовіщенської лише іконостас, однак пізніше його теж було продано. Один дзвін з Богоявленської святині потрапив до вежі Корнякта⁸⁵⁷.

⁸⁵⁰ *Зубрицький Д.* Летопись Львовскаго Ставропигіального Братства. С. 169.

⁸⁵¹ *ВСИ.* 1905. С. 160.

⁸⁵² *Чорновол І.* 199 депутатів Галицького сейму. Львів, 2010. С. 169.

⁸⁵³ *Колб Н.* Проблема патронату й конкуренції в житті греко-католицького духовенства в Галичині початку ХХ ст. // *Історія релігій в Україні: праці ХІІІ-ї Міжнар. наук. конф.* Львів, 2003. С. 290–291.

⁸⁵⁴ *Ваерик В. Р.* Священники – члени Ставропигійского института... С. 5, 8.

⁸⁵⁵ *Шараневич І.* Черты изъ истории... С. 391.

⁸⁵⁶ *ВСИ.* 1875. С. 159.

⁸⁵⁷ *Шараневич І.* Черты изъ истории... С. 333.

Декрет Франца II від 16 лютого 1793 р. з додатком про патронат над Онуфріївським монастирем було відкликано в 1817 р.⁸⁵⁸ У тому ж 1793 р. уряд пропонує Інститутові право патронату над церквою св. Петра і Павла, проте отримує відмову, оскільки така опіка передбачала значні для цієї інституції видатки⁸⁵⁹.

Об'єднуючи Богоявленську парафію з Успенською, уряд не питав згоди на це настоятеля о. І. Горбачевського і ставропігійської старшини. Та вони, мабуть, і не підтримали б таку ідею, оскільки укрупнення вело за собою великі витрати. Ще в 1790 р. держава вирішила прилучити до Ставропігії Знесенську парафію, але, не прийнявши умови І. Горбачевського про повну передачу ґрунтів і фондів, що їй належали, у 1792 р. губерніяльна влада приєднала Знесення до парафії св. Параксеви П'ятниці⁸⁶⁰. Небажання І. Горбачевського погодитися на прилучення згаданих адміністративно-територіальних одиниць без майна характеризує його як доброго господарника, що не хотів ускладнювати і без того складне фінансове становище Інституту.

Ставропігійський інститут зумів уберегти своє духовенство від притаманної іншим релігійним осередкам боротьби з римо-католицькими священиками, котрі нерідко «перетягали наших вірних на латинський обряд»⁸⁶¹. Завдяки зусиллям братчиків, «парафіяни Ставропігійської церкви не знали найменших тягарів, які на інших прихожан накладаються»⁸⁶² (а саме утисків від латинського клиру).

Політичне розшарування галицького суспільства, що ставало все помітнішим у середині XIX ст., позначилося й на церковному житті. Це виявилось у формуванні двох течій: одна намагалась надати церкві більш латинського вигляду, інша відстоювала східний обряд і виступала за його очищення від римо-католицьких нашарувань. Представники другої дедалі більше покликалися на традиції Православної церкви, котра була панівною в Росії та на сході України. До них належали члени Ставропігії русофільської орієнтації, які звертали свої погляди на Росію, шукаючи спільних історичних коренів, подібності мови, культури та релігії⁸⁶³.

У 50-х рр. XIX ст. в Австрійській державі знову постало питання про визначення статусу Ставропігійського інституту, передусім щодо церковної влади. Актуалізацію цієї проблеми спричинило укладення 18 серпня 1855 р. Конкордату між Австрією та Ватиканом. З огляду на цей договір, а також на впроваджені в той період адміністративно-політичні інновації, було ухвалено рішення про повернення Інститутові колишньої назви «братство», що означало підпорядкування його безпосередньо Церкві. Зміна протектора викликала дискусії серед братчиків. Ті з них, котрі були віддані австрійській владі, вважаючи, що завдячують їй визволенням свого народу, оцінювали перехід Інституту під духовну юрисдикцію негативно, по-

⁸⁵⁸ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 15.

⁸⁵⁹ *Зубрицький Д.* Летопись Львовскаго Ставропигiального Братства. С. 172.

⁸⁶⁰ Там же. С. 71–72.

⁸⁶¹ *Ленцик В.* Участь духовенства у відродженні Галичини... С. 463.

⁸⁶² ВСИ. 1865. С. 89–90.

⁸⁶³ Я. Головацький та його однодумці (І. Гушалеви́ч, збаразький декан Й. Сокульський), проповідуючи русофільські ідеї, які одночасно передбачали й прийняття православ'я, все частіше виступали за православну віру. Як наслідок їхньої діяльності, на думку К. Студинського, у 60-х рр. XIX ст. «цілий ряд священиків [...] радо кидали Галичину та йшли до Росії, щоб помагати російському урядови нищити унію та об'єднувати її ісповідників з великоруським народом» (*Студинський К.* Причинки до історії... С. СLIII).

заяк це, на їхню думку, суперечило засадам самого існування Ставропігії. Інші ж, навпаки, виступали проти залежності Ставропігії від крайового уряду в Галичині, де домінували поляки. Вони стверджували, що підпорядкування галицькому митрополитові (митрополичому ординаріату) «було б корисним для руського народу, оскільки з'єдналися б народні й церковні потреби Русинів в Галичині, що так необхідно для досягнення бажаної мети згідно з вимогами часу. Вся Русь, духовного і світського стану, повинна спільно, для добра церкви і порядку діяти, і вже з цього погляду є крайньою необхідністю між Ставропігійським інститутом як представником світських русинів і митрополитом як главою руської церкви з'єднання і згоду встановити»⁸⁶⁴. За розпорядженням Галицького намісництва від 19 грудня 1860 р. Інститут було передано в компетенцію греко-католицького митрополичого ординаріату. Цей виконавчий допоміжний орган консисторії й капітули, очолюваний галицьким архиєреєм, складався з єпископів і членів капітули. Основною його функцією було посередництво між церковними установами та державною владою при вирішенні адміністративних справ Церкви. Ординаріат займався: 1) опікою й наглядом за фізичним станом храмів, будівництвом нових приміщень; 2) виділенням коштів на зведення, ремонт і знесення споруд, обліком прибутків митрополичих маєтків та фінансових витрат; 3) призначенням і звільненням парафіяльних священників, учителів релігії в школах та інших служителів Церкви на теренах Галичини⁸⁶⁵.

У проекті Ставропігійського інституту 1863 р. підкреслювалося, що греко-католицький митрополичий ординаріат у Львові та його консисторія мають щодо Успенської церкви такі самі права, як і щодо інших церков. Інституту натомість підтверджувалося право патронату. За членами Ставропігії залишалося право вибирати настоятеля парафії при храмі Успіння Пресв. Богородиці із запропонованих консисторією кандидатур. Інститут, як патрон і власник святині, був «зобов'язаний і вправі неухильно переконуватись у цілісності церковного устрою і бути присутнім при всіх деканальних та ординаріатських оглядах з метою перевірки переданих настоятелеві церковних речей і точного виконання фундаційних богослужінь»⁸⁶⁶. І все ж вплив Інституту на релігійне життя, у порівнянні з братським, був значно послаблений, що зумовлювалося політичним устроєм Австрії, за якого діяльність Церкви узалежнено від світської влади, а священників поставлено на службу державі⁸⁶⁷.

ОПІКА НАД СТАВРОПІГІЙСЬКИМ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНИМ КОМПЛЕКСОМ

Право церковного патронату Ставропігії, серед іншого, зобов'язувало її членів матеріально забезпечувати богослужбовий процес в церкві Успіння Пресв. Богородиці, закуповувати необхідні для цього культові речі, прикрашати святиню, а також доглядати за ставропігійським архітектурно-будівельним комплексом, до якого,

⁸⁶⁴ Замечания касательно нового устройства отношений Ставропигийского Института // ВСИ. 1865. С. 101.

⁸⁶⁵ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 201.

⁸⁶⁶ Там само. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 12–13.

⁸⁶⁷ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові... С. 58.

крім самої церкви⁸⁶⁸, належали відомі ренесансні пам'ятки – вежа Корнякта⁸⁶⁹, каплиця Трьох Святителів⁸⁷⁰ та будинки у кварталі сучасних вулиць Руська – Підвальна – Федорова (Бляхарська) – площа Музейна (Зацерковна)⁸⁷¹.

⁸⁶⁸ Успенська церква збудована протягом 1591–1629 рр. за проектом Павла Римлянина (за співпраці Войцеха Капиноса й Амвросія Прихильного). Витримана в стилі італійського ренесансу, але тяжіє до основного типу тридільних і триверхих українських дерев'яних церков (тринавна базиліка, котру увінчують три бані з ліхтарями; центральна баня опирається на підпружні арки, підтримувані чотирма тосканськими колонами). Зовні стіни, відповідно до внутрішнього планування, розчленовані тосканськими пілястрами на симетричні площини, у яких прорізані віконні отвори з архівольтами. Фасад завершено розвиненим антаблементом, компонентом котрого є дорійський фриз з метопами, тригліфами та розетами. У полях метопів розміщено рельєфні, різьблені в камені композиції на старозавітні та євангельські теми. В інтер'єрі храму, що складається з трьох просторових об'ємів – бабинця, головної нави та вівтарної частини, провідну естетичну роль відіграє матеріал – білий тесаний камінь, підкреслений лаконічною архітектурною пластикою колон, арок, пілястрів. У центральному куполі, основою якого слугує доричний фриз, оздоблений кесонами з розетками, бачимо різьблені в камені герби жертводавців, за фінансової підтримки котрих відбувалося будівництво храму (Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Киев: Будивельник, 1983–1986. Т. 3. С. 92; *Вуйцик В.* Архітектурний ансамбль Успенського братства... С. 26).

⁸⁶⁹ Вежа була першою ренесансною будівлею Львова. Зведена як дзвіниця у 1572–1578 рр. за проектом архітектора Петра Барбона (за участю Павла Римлянина) коштом львівського купця грецького походження Костянтина Корнякта. Спочатку мала три яруси, висота яких поступово зменшувалася, і триступеневе шатрове завершення. Свого часу вважалася однією з найкрасивіших споруд Європи. Квадратна у плані, збудована з ламаного каменю й обнесена тесаним каменем. По вертикалі фасади прикрашені пілястрами тосканського ордеру із червоними видовженими арковими нішами з невеликими віконними прорізами. Точно знайдені пропорційні співвідношення додають дзвіниці стрункості й витонченості. На вежі був великий (два метри в діаметрі) дзвін «Кирило», що виконував функції головного дзвона міста, оповіщаючи про військову тривогу, пожежі, стихійні лиха та про смерть (служив братству до шведської навали, потім на його місце повісили інший). Споруда неодноразово зазнавала руйнацій: 1616 р., під час пожежі (стопився олов'яно-свинцевий дах), і в 1672 р., в дні турецької облоги міста. Відбудована 1695 р. архітектором Петром Бебером, який додав ще один ярус і сучасне барокове завершення з чотирма витими обелісками по кутах (*Овсійчук В.* Українське мистецтво другої половини XVI – першої половини XVII ст. Київ, 1985. С. 48–55).

⁸⁷⁰ Каплиця Трьох Святителів зведена в 1578–1590 рр. на кошти Костянтина Корнякта. Авторство цієї пам'ятки донедавна приписувалося П. Красовському, але на підставі новіших досліджень В. Вуйчика стало відомо, що її будівничим є львівський майстер А. Підлісний (саме з ним К. Корнякт уклав 1584 р. угоду на спорудження «руської церкви» і виплатив йому 140 талерів). Як і в Успенській церкві, у мініатюрних формах каплиці переплелися традиції народної та ренесансної архітектури: будівля завершується трьома банями на тісно поставлених гранчастих барабанах, які увінчуються ренесансними ліхтариками; фасад поділено пілястрами на три частини, в його центрі – кам'яний різьблений портал, оздоблений витонченою білокам'яною різьбою з мотивами виноградної лози та листям аканта (один з кращих зразків архітектурної пластики XVI–XVII ст.). В інтер'єрі гладкі білі стіни контрастують з ліпленням, що покриває внутрішню поверхню куполів. Відбудована після пожежі 1671 р. коштом члена Успенського братства О. Балабана, тому її ще називали Балабанівською. У 1697 р. художник О. Ляницький виконав для неї іконостас (*Вуйцик В. С., Литка Р. М.* Зустріч зі Львовом. Львів: Каменяр, 1987. С. 32).

⁸⁷¹ Храм і дзвіниця в головних книгах не були зазначені як сакральні споруди, фіксуючись на рівні з іншими будинками Інституту (ЩДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1372. Арк. 2).

На час приходу до Львова австрійських військ у 1772 р. і встановлення нової системи влади церковна скарбниця Успенського храму була багата унікальними речами, які Братство придбало вже після шведської облоги міста 1704 р.⁸⁷² З великими зусиллями протягом першої половини XVIII ст. братчиками було заново куплено основну частину церковного начиння. У звітах ревізій за 1760 р. зафіксовано цей багатющий скарб: 12 срібних і золотих хрестів, сім рукописних старовинних Євангелій у бархатній і два у срібній оправі із золотими та срібними прикрасами, 17 золотих і срібних лампад ювелірної роботи, дві великі срібні позолочені вінчальні корони⁸⁷³. У переліку золотих і срібних коштовностей – безліч дорогих оправ на іконах. 3-поміж інших цінностей – колекція священничих риз, т. зв. «апаратів». Тільки в головній шафі вітваря найцінніших з них нараховувалося 20: «малинові і фіолетові в золоті квіти, на плечах перлами вишитий «Деїсус», білі в квіти гафтовані золотом, гранатові із золоченими квітами і срібною окантовкою, малиновий зі срібною бляхою Успіння, кармазиновий атласний з золотою зіркою, шитий галуном, з зображенням Богородиці»⁸⁷⁴. За своєю фактурою вони були вовняні або атласні, з перських і далматських тканин. Деякі прикраси із перлів загубилися, зокрема перлин бракувало на вишитій ними іконі Богородиці⁸⁷⁵, а на діадемі великого срібного хреста їх залишилося лише сім⁸⁷⁶.

Заледве братчики подолали наслідки завданих шведами матеріальних збитків, як перше десятиліття нової габсбурзької влади ознаменувалося страшною руйнацією храмового комплексу в пожежі 23 квітня 1779 р. І. Шараневич, за тогочасними протоколами сесійних засідань, так описував це стихійне лихо: «В годині 9 ночі, дня 23 квітня по латинському, а 12 по старому численню із невеликої хмари вдарив грім (Перун) в сам осередок вежі і в одну мить ока ціла та купола на всі сторони вигоріла. Із неї в середину вежі падав вогонь до дзвонів і нижче до склепіння. Дзвони стопилися,

⁸⁷² У період Північної війни, 6 вересня 1704 р., вночі кількасот шведських драгунів на чолі з королем Карлом XII і генералом Стенбоком, скориставшись легковажністю коменданта Львова Ф. Галецького, котрий тоді безтурботно спав у Пороховій вежі, захопили монастир кармелітів босих і, не чекаючи підходу артилерії та піхоти, взяли під свій контроль браму міських укріплень, незамкнену і без охорони. Швидко подолавши на мурах опір найманої королівської піхоти, на ранок шведи опанували ратушу. Якийсь оборонець на вежі Корнякта пострілом збив капелюха з голови шведського короля. Але втіха від цього була невелика – Львів уперше за майже чотириста років був узятий ворогом. Під час цього наступу пошкоджено середній дзвін на вежі, який пізніше перелив «людвісар Петро» за ціну 324 зл. масою 111 каменів. Увірвавшись до Успенської церкви, шведи забрали всі культові речі – загалом на суму близько 600 гривень (1 гривня = 201,86 г), розплавивши їх у «горщиках між цеглою» (*Liber plantationis Manuscr. cit. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Т. В. 7051. Т. 2. 2.IV. С. 83*). Серед втрачених цінностей родинне Євангеліє молдавських господарів Могил з оправою з чистого золота, подароване 1664 р. Анною Могиллянкою-Потоцькою. Ще 558 гривень срібла з церковної казни пішли на виплату контрибуції. Після зняття облоги 19 квітня 1705 р. братчики провели інвентаризацію церковного майна. З'ясувалося, зокрема, що таки вдалося переконати шведів не здирати срібний оклад Тереховлянської чудотворної ікони, якої тоді перебувала у Балабановій каплиці (церква св. Юра, де сьогодні зберігається цей образ, ще не була споруджена) (*Liber plantationis Manuscr. Cit. ... С. 84*).

⁸⁷³ ЦДІА у м. Львові. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 986. Арк. 19–20.

⁸⁷⁴ Там само. Спр. 986. Арк. 25–28.

⁸⁷⁵ Там само. Арк. 57.

⁸⁷⁶ Там само. Арк. 15.

саме стопився найбільший з них, на ім'я Кирило; між тим купола вежі догоряла на всі сторони, в чому міцний дах, сильно розігрітий, спадав на долину разом з колонами. Одна колона впала на захристію і в її даху зробила діру, друга впала на будинок, в якому відбувались сесії, і спалила всю бібліотеку з грецьких, слов'янських і латинських книг, а також стопились матриці і букви друкарні і третя віжечка впала на каплицю Трьох Святителів і повалила два металеві хрести на кам'яних основах; скоро після вогонь охопив всі приміщення, околицю цвинтаря і церковні подвір'я»⁸⁷⁷. Уціліла тільки друкарня: розлогі липи, які оточували її будівлю, унеможливили доступ вогню. За підрахунками О. Барвінського, матеріальні втрати від пожежі становили 300 тис. рин. зл.⁸⁷⁸ На позачерговій сесії наступного дня члени Братства оголосили про своє велике горе. У листі до митрополита Лева Шептицького вони писали, що за три години згорів визначної для Європи архітектури храм.

Це сталося через сім років після приєднання Галичини до Австрії. Тоді ще не був утрачений зв'язок з іншими українськими землями, що входили до складу Росії, і галицько-київський митрополит Л. Шептицький ще охоплював своєю верховною юрисдикцією всю Україну. Успенське братство звернулося до нього з проханням посприяти у розпродажі книг, які залишилися після пожежі, на всіх українських теренах. У відповідь митрополит пообіцяв допомогу за умови, що Братство зречеться своєї незалежності й підкориться безпосередньо його владі, але Львівська Ставропігія на це не погодилася⁸⁷⁹. Відомо, що Л. Шептицький оглянув руїни архітектурного комплексу вже на наступний день після пожежі. Проте незабаром він виїхав до Радомишля, де в 1780 р. помер⁸⁸⁰.

Надалі всі ремонтно-реставраційні роботи Ставропігійського інституту були пов'язані з відбудовою Успенської церкви. Через великі масштаби руйнації, відновлення храму, котре потребувало значних фінансів, тривало впродовж усього XIX ст.

На засіданнях Успенського братства було прийнято рішення відновити святиню в найкоротший термін. У доповідній записці Галицькому губернаторству священик Успенської церкви Іван Горбачевський підкреслював, що Братство не впало духом⁸⁸¹. Згодом А. Андрухович, відзначаючи заслуги цього священнослужителя, стверджував, що той, «не щадячи ні здоров'я, ні гроша, ревно займався придбанням фондів, сам доглядав, вів рахунки, користав зі своїх впливів в уряді, щоб тільки Братство знов прийшло до себе по тій катастрофі»⁸⁸².

До кінця XVIII ст. провадилися лише дрібні ремонтні роботи, обсяг яких обумовлювався недостатністю коштів: 1782 р. на вежі Корнякта встановлено ставропігійський хрест, під котрим розміщувалися позолочені місяць і зірка⁸⁸³; через два роки облаштовано тимчасове перекриття дзвіниці й перелито дзвін «Кирило»

⁸⁷⁷ Шараневичь І. Историческій очеркъ о Ставропигийской церкви Успения // Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропигийскаго братства. Львовъ: Ставропигійский Институт, 1886. Т. 1. С. 18.

⁸⁷⁸ Барвінський А. Ставропігійська церква Успіння Пресвятої Богородиці... С. 11.

⁸⁷⁹ Шараневичь І. Историческій очеркъ о Ставропигийской церкви ... С. 19.

⁸⁸⁰ Назарко І., о. Київські і Галицькі митрополити... С. 109.

⁸⁸¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 1019. Арк. 1–2.

⁸⁸² Андрухович А. о. Іван Горбачевський... С. 59.

⁸⁸³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1391. Арк. 2.

Успенська церква у Львові перед пожежею 1779 р.

(ливарник – Теодор Поляновський)⁸⁸⁴; у 1792 р. церкву і каплицю покрито звичайною бляхою⁸⁸⁵.

Протягом наступних трьох років (1792–1795) тривала відбудова вежі під керівництвом державного інженера Макса фон Круса, в результаті чого їй повернуто по-

⁸⁸⁴ ВСИ. 1864. С. 71.

⁸⁸⁵ Барвінський А. Ставропігійська церква Успіння Пресвятої Богородиці ... С. 12.

передній вигляд (з пірамідальним завершенням)⁸⁸⁶. Із Крусом Інститут уклав контракт, згідно з яким винагорода за виконану працю складала 4 200 рин. зл.⁸⁸⁷

У пошуках коштів на відновлення споруди старійшини Ставропігії вдавалися до різних методів – позик, продажу частин майна тощо. Так, за дозволом Губернаторства від 29 травня 1793 р. на аукціоні продано окремі металеві церковні речі, а також зіпсовану пожежею мідну бляху з храму, за яку отримали 2 620 рин. зл.⁸⁸⁸ У 1794 р. для реставрації вежі Інститут узяв у борг у Матвія Зими 3 000 рин. зл.⁸⁸⁹ Позику дав Братству також Олександр Стажевський⁸⁹⁰. У пам'ятному записі про ремонт вежі Корнякта вказано імена осіб, серед котрих були і самі братчики, і ті міщани Львова, що своєю добродійністю спричинилися до відбудови храму. Особливо прислужилися цій справі о. І. Горбачевський та сеньйор Інституту Павло Урмовський, під наглядом якого проводилися відновлювальні роботи. Серед жертводавців виявилось чимало священнослужителів, котрі відгукнулися на заклик Лева Шептицького: канонік вірменської церкви Марко де Нікорович, вікарій парафії в Зарваниці Ігнатій Лесницький та ін. Допомогали коштами і посадові особи магістрату та Губернаторства – І. Миколаєвич, Йосип де Лакруза (губернський секретар) і т. д.⁸⁹¹

У 1798–1810 рр. Ставропігійський інститут виставив на продаж деякі срібні культові речі⁸⁹². Та навіть після цього, як засвідчила інвентаризація 1910 р. (її австрійський уряд здійснював у рамках т. зв. Йосифінських реформ, що передбачали секуляризацію не тільки римо-католицького, а й греко-католицького церковного майна)⁸⁹³, у Ставропігії залишалася велика колекція срібла: оклади «ікон», хрести, ложечки, лампи, корони, оправы Євангелій, церковні таці, прикраси на церковному вбранні священників тощо – всього 39 найменувань. У 1818 р. уряд видав розпорядження про конфіскацію срібла⁸⁹⁴. Упродовж 1821–1823 рр. з приводу цього велося листування між Галицьким губернаторством та керівництвом Інституту⁸⁹⁵. На жаль, документи не дозволяють точно встановити кількість вилученого державою. Про обсяг конфіскації можна судити з інвентарного опису церкви, складеного Провізоріатом Інституту для державної скарбниці 14 травня 1829 р., в якому список срібних речей налічував уже тільки 16 найменувань⁸⁹⁶.

Подальший ремонт, окрім фінансових труднощів, ускладнювався ще й тим, що австрійський уряд розпочав у Львові реорганізацію міської забудови і вимагав від Ставропігійського інституту впорядкувати територію навколо храму, довести до належного стану водоканалізаційні системи споруд, що були в його власності⁸⁹⁷. Протягом 1800–1803 рр. члени Інституту пояснювали Галицькому губернаторству свою

⁸⁸⁶ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства... С. 24–25.

⁸⁸⁷ Барвінський А. Ставропігійська церква Успіння Пресвятої Богородиці... С. 12.

⁸⁸⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1392. Арк. 5.

⁸⁸⁹ Там само. Спр. 1393. Арк. 1.

⁸⁹⁰ Там само. Од. зб. 1029. Арк. 1–2.

⁸⁹¹ Там само. Спр. 1390. Арк. 5.

⁸⁹² Там само. Спр. 186. Арк. 9.

⁸⁹³ Там само. Ф. 408 (Митрополичий ординаріат). Оп. 1. Спр. 935. Арк. 6.

⁸⁹⁴ Там само. Арк. 21, 38–40.

⁸⁹⁵ Там само. Арк. 41–48.

⁸⁹⁶ Там само. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1385. Арк. 58.

⁸⁹⁷ Киричук О. Утримування Львівським Ставропігійським інститутом церкви Св. Успіння Пресвятої Богородиці... С. 19.

Успенська церква

неспроможність виконати ці вимоги відсутністю достатніх коштів⁸⁹⁸. Матеріальні проблеми доповнювалися судовими постановами про повернення боргів Інституту спадкоємцям львівського міщанина Олександра Стажевського, в якого було позичено гроші на початковий ремонт церкви після пожежі 1779 р.⁸⁹⁹

І все ж 1803 р. під тиском міської влади Ставропігійський інститут перебудував сходи при вході до святині: їх зробили меншими, звільнивши прохід по вулиці Руській⁹⁰⁰. У наступні роки відремонтували дахи будинків⁹⁰¹, встановивши на них ринви⁹⁰². У 1836–1838 рр. коштом провізора захристії Василя Несторовича у храмі було покладено нову підлогу⁹⁰³.

1820 року Галицьке губернаторство здійснило чергове обстеження Успенської церкви і визнано незадовільним стан її перекриття⁹⁰⁴. Але відповідно зреагувати на розпорядження влади про необхідність полагодити дах Ставропігія спромоглася аж після того, як з кінця 1826 р. крайовий уряд уклав з нею контракт про оренду вежі Корнякта для потреб міста та обладнання в цій споруді протипожежного спостережного пункту, за яку заплатив Інституту 100 рин. зл.⁹⁰⁵ До того ж почали надходити прибутки від зданого в оренду Йоллесові Нісену будинку № 200⁹⁰⁶. Ремонт даху проводився протягом 1828–1829 рр. бляхарем Мордком Трахтером. Незначна сума (106 рин. зл.), що її заплатили майстрові⁹⁰⁷, дає підстави припустити, що ці роботи мали косметичний характер. Недосконалість ремонту виявилася в 1843 р., коли вітер вирвав хрест разом із куполом церкви і «звалений купол з хрестом застряг поміж кроквами»⁹⁰⁸. Існувала загроза його падіння на підлогу храму. У такому аварійному стані святиня перебувала ще сім років.

На засіданні Провізоріату 11 вересня 1843 р. сеньйор І. Товарницький та провізор Лев Сосновський запропонували розпочати фундаментальну перебудову всього ренесансного комплексу і, задля розширення корисної площі храму, з'єднати між собою Успенську церкву, вежу Корнякта й каплицю Трьох Святителів⁹⁰⁹. Для розгляду цієї пропозиції створено комісію, до складу якої ввійшли архітектор Ян Шмідт, священник і парох храму Іван Ліпницький та керівництво Ставропігії.

Одночасно серед братчиків виникла дискусія щодо реконструкції кам'яниці № 193 (вул. Підвальна, 9), котра стояла впритул до вежі Корнякта, перекриваючи велич і красу ренесансної пам'ятки. Ще в 1838 р. магістрат прийняв ухвалу зруйнувати частину згаданої кам'яниці, що прилягала до вежі з півночі і звести на певній відстані від неї новий будинок – фасадом до вежі. Коли питання про виконання цієї постанови було внесено в порядок денний Ставропігійської ради 28 березня 1844 р.,

⁸⁹⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1568. Арк. 1–2.

⁸⁹⁹ Там само. Спр. 1029. Арк. 1–2.

⁹⁰⁰ Там само. Спр. 1579. Арк. 1–6.

⁹⁰¹ Там само. Спр. 1569. Арк. 4–6.

⁹⁰² Там само. Спр. 1574. Арк. 1–7.

⁹⁰³ Там само. Спр. 1398. Арк. 1, 6.

⁹⁰⁴ Там само. Спр. 1386. Арк. 1.

⁹⁰⁵ Там само. Спр. 1422.

⁹⁰⁶ Там само. Оп. 1. Спр. 1618. Арк. 2–4.

⁹⁰⁷ Там само. Спр. 1396. Арк. 6.

⁹⁰⁸ Там само. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1400.

⁹⁰⁹ Там само. Спр. 1399. Арк. 1.

чимало братчиків, протестуючи проти цього, не з'явилися на чергове засідання. Зокрема Д. Зубрицький стверджував, що міська влада не має права змушувати Інститут, який виступає власником землі, руйнувати і перебудовувати споруди, що йому належать. Відтак ставропігійські діячі відмовилися приймати ухвалений міською радою 24 квітня 1844 р. проект реконструкції будинку.

Конфлікт між магістратом та Інститутом полягав у тому, що в разі повалення кам'яниці № 193 місто могло б привласнити собі частину землі Ставропігії, котрою та володіла досі, згідно з угодою 1838 р. Деякі братчики вважали за можливе погодитися на знесення будинку за умови, що магістрат надасть Інститутові фінансову допомогу на зведення нової споруди. Джерела не інформують про те, чи було виділено такі кошти, чи це була лише чергова грошова позика Ставропігії у влади. Примирення між обома сторонами відбулося шляхом укладення нової угоди 1844 р., за якою ґрунти довкола церкви і вежі, що простягалися на схід аж до муру, де розташовувалася колишня кузня, визнавалися власністю Ставропігії⁹¹⁰.

У 1847 р., з метою збільшення храмової площі (чисельність парафіян Успенської церкви зростала, і вони вже не вмещалися на Літургії), очільники Інституту зініціювали тотальну реконструкцію, котра змінювала первісний вигляд ренесансного архітектурного комплексу. У південній стіні каплиці Трьох Святителів пробили двері й з'єднали її галереєю з Успенським храмом. Таким чином світлий простір між спорудами замкнувся. Церква виявилася затисненою поміж добудованими наприкінці XVIII ст. кам'яницями № 192 (на вул. Руській) і № 193 (на вул. Підвальній). Щоб полегшити вигляд архітектурного комплексу, у будинку № 193 під керівництвом інженера Круса прорізували аркатурний проїзд на внутрішнє подвір'я Ставропігії⁹¹¹.

Унаслідок реконструкції 1847 р. порушилось і первісне архітектурне вирішення інтер'єру, яке збагачувало внутрішній вигляд храму. Із пробиттям дверей до каплиці було посунуто північну стіну, а на місці колишніх вікон з'явилась їх імітація. Щоб розширити простір церкви, звузили бічні нависаючі вгорі галереї. Закрито дошками дві лінії кам'яних сходів при північній та південній стінах, що вели на бокові галереї та хори.

Однак простору в храмі не додалося, бо його заставили шістьма дерев'яними бічними вітварями з костелу домініканок, закупленими Інститутом у черниць після ліквідації їхнього монастиря австрійською владою в 1782 р. Такі приділи призначалися для здійснення «тихої Служби Божої», котра запроваджувалася на католицький манер Замойським церковним собором 1721 р.⁹¹²

Під час реставраційних заходів у каплиці Трьох Святителів розібрали іконостас роботи Олександра Ляницького з 1697 р. і на місці північного вікна (зі сторони двору) встановили новий, авторства художника Паславського. Цей іконостас закриття доступу світла, і каплиця набула похмурого вигляду⁹¹³. Паславський також протягом травня – липня 1846 р. розмалював стіни каплиці, що дисонувало з її високохудожнім ренесансним куполом.

⁹¹⁰ Там само. Спр. 1402. Арк. 11, 12, 24.

⁹¹¹ Там само. Арк. 1–2.

⁹¹² Докладніше див.: *Киричук О.* Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію св. Апостольського Престолу...

⁹¹³ *Киричук О.* Утримування Львівським Ставропігійським інститутом церкви Св. Успенія Пресвятої Богородиці... С. 18–24.

Перебудова Успенського комплексу потребувала великих коштів; тільки на каплицю Трьох Святителів було витрачено 3 163 рин. зл.⁹¹⁴, які частково покривалися із каси Інституту, а також добровільними пожертвуваннями його членів – І. Товарницького, З. Авдиківського, Білінського, І. Мановарди, К. Вінцовського, каноніка О. Ліпницького та Л. Сосновського⁹¹⁵. Цікаво, що для виконання важких фізичних робіт Ставропігія уклала з державою договір про використання дешевої сили арештантів⁹¹⁶.

Коли зібрані гроші вичерпалися, реставраційні заходи припинилися. Тож до революції 1848 р. Ставропігійський інститут спромігся тільки виправити гіпсом стіни церкви.

Здійснені 1847 р. ремонтні роботи, що не ґрунтувалися на науковому підході й вносили дисонанс у ренесансну структуру будівель, завдали більше шкоди, ніж принесли користі. І. Шараневич 1845 р. поділився своїми враженнями від занедбаного стану Успенської святині: «Була похмура, вівтарями заставлена, виглядала сумно, всередині була знищена, свідчивши своїм виглядом про довголітнє запустіння»⁹¹⁷. Такою церква залишалася до початку революції 1848 р.

Нові люди, які прийшли до Інституту на хвилі революційного піднесення 1848–1849 рр., вимагали, щоб реставрація Ставропігійського архітектурного комплексу провадилася більш фундаментально. Найперше на засіданні братчиків 1850 р. було ухвалено закупити гонт для перекриття даху церкви, який уже сім років (після пошкодження вітром у 1843 р.) перебував у аварійному стані⁹¹⁸. Вагомою подією тогочасного релігійного життя стало відновлення почасті знищених славетних дзвонів. 20 липня 1855 р. відбулось урочисте освячення відреставрованого Зигмундом Мозером (на кошти тодішнього сеньйора Ставропігії І. Товарницького) дзвона князя Корецького⁹¹⁹.

Внутрішню обнову Успенського храму розпочато в 1854 р. і завершено в 1859 р.

Поміст виклали дорогою теребовлянською плиткою. Між церквою та каплицею Трьох Святителів вставили дубові двері зі склом. Стіни храму були перемальовані під рожевий мармур і прикрашені композиціями з Нового і Старого Завітів. Мартин Яблонський реставрував іконостас і портрети Корняктів, а також написав для церкви власні ікони – Хрещення Ісуса, Успіння Богородиці. За цю працю Ставропігія заплатила митцеві 6 000 рин. зл.⁹²⁰ Виконані в західноіталійському стилі твори М. Яблонського відповідали духові й естетиці того часу. Окрім того, у художника Корнелія Шлегеля було замовлено ще два переносні образи.

Аби відновити колишню просторість Успенського храму, з шести бічних вівтарів, про які вже йшлося, залишили тільки два. Їх розташували навскіс, по обидва

⁹¹⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1401. Арк. 5, 8; Спр. 1405. Арк. 7, 8.

⁹¹⁵ Там само. Спр. 1401. Арк. 8.

⁹¹⁶ Там само.

⁹¹⁷ Шараневич І. Историческій очеркъ о Ставропигийской церкви... С. 19.

⁹¹⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 668.

⁹¹⁹ Отчетъ о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигійского Института за время с 1 мая 1927 г. по 22 апрѣля 1928 г. Львовъ, 1928. С. VII–VIII.

⁹²⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1403. Арк. 55.

боки від головного вітваря, заокругливши таким способом внутрішній периметр святині. Чотири інших вітварі продали: два – до львівської церкви св. Юра, а два – у церкву села Острів (тепер Сокальського району)⁹²¹. У вікнах встановили вітражі: у пресвітерії⁹²² – із жовтим трираменним ставропігійським хрестом на голубому тлі, у лівобічному – з мозаїкою «Боже Провидіння», а в правобічному – із зображенням Св. Духа у вигляді голуба. Ці вітражі, однак, дуже затемнили пресвітерію, котрій і без того мало освітлювався. Царські та дияконські ворота було доповнено новими різьбленими й позолоченими фаєтонами й арабесками роботи Чайковського, що надало їм більш заокругленої форми⁹²³. У пресвітерії поставили нову дарохранительницю з позолоченими херувимами⁹²⁴.

Коли перестеляли підлогу, для вивільнення площі (і в дусі нових західних віянь) усунули великий амвонний камінь, який у давній східній християнській традиції розташовувався спереду наві навпроти царських воріт і був з'єднаний із основою частиною солеї⁹²⁵ спеціальною доріжкою, котрою священник ступав до нього для читання Святого Письма чи виголошення проповідей. Цей амвонний камінь був символом Небесного Єрусалиму, ідеального Граду і Храму. На сьогодні відсутні джерела, за якими реально було б відтворити його вигляд у львівській церкві Успіння Пресв. Богородиці, але ми знаємо, що він мав форму напівкруглої башти, на верхівку якої вели два «всходи» (сходи, де відбувається піднесення – у буквальному і духовному значенні), що символізували «листицю Якова» (драбину небесних Божественних сил – серафимів, херувимів і т. д.). У давніх базиліках ставили один амвонний камінь посеред храму або два – праворуч і ліворуч наві (тоді з одного читали Апостол, а з іншого – Євангеліє). На верхній площині амвона розміщували попітр для книг, підсвічник і «сідалище» для вищого церковного ієрарха (єпископа). Нерідко з фронтальної сторони він прикрашався скульптурами⁹²⁶.

Такий амвон із церкви великомученика Георгія у Фесалоніці можна побачити в Археологічному музеї у Стамбулі, а залишки кам'яної доріжки з солеї – серед руїн храму апостола та євангеліста Йоана Богослова в Ефесі.

Знесення керівництвом Інституту амвонного каменя відповідало тогочасним засадам церковного будівництва, бо після XVII ст. такі сакральні елементи у храмах зникають – на їхньому місці з'являються сучасні амвони⁹²⁷. В Успенській церкві у Львові

⁹²¹ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства... С. 26.

⁹²² Пресвітерія (лат. *presbyterium* – «місце для вибраних») – латинський аналог християнського вітваря, яким називається архітектурний простір, що відділяє місце в храмі, де можуть перебувати тільки священники (пресвітери). У більшості храмів пресвітерія відокремлено від наві балюстрадаю (вітварною перегородкою) (Католическая энциклопедия // <http://enc-dic.com/catholic/Presviteri-3.html>).

⁹²³ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства... С. 27.

⁹²⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1405. Арк. 77–79.

⁹²⁵ Солея (солярне, світле місце) – підвищення підлоги перед іконостасом, продовження вітварної частини (пресвітерію) назовні (Православная энциклопедия / под ред. Патриарха Московского и всея Руси // <http://www.pravenc.ru/tubrics/122758.html>).

⁹²⁶ Детальніше див.: *Красносельцев Н. Ф.* О древних литургических толкованиях. Одесса, 1894.

⁹²⁷ Амвон – особливий напівкруглий підвищений і висунений у глибину центральної наві виступ – частина християнського храму, що символізує місце, з якого проповідував Ісус

амвонний камінь замінено виготовленою з кованого заліза і прикрашеною образами чотирьох євангелістів новою проповідницею роботи слюсаря Шнайдера⁹²⁸.

Порушення східного церковного канону, необдумані й невиважені рішення щодо реставрації храму викликали невдоволення та критику тогочасних діячів Ставропігії. На засіданні Ради Інституту 18 грудня 1853 р., звинувачуючи сеньйора І. Товариницького в усуненні з церкви амвонного каменя, І. Гушалевич риторично запитував: «Чи мають право поодинокі члени в такій важливій справі самовільно приймати рішення?» Він нагадував про канонічне значення цього символу: «Цей амвон є образом каменю святого гробу, що ангел відсунув від двери гроба... З цього каменю читається святе Євангеліє, з нього проголошує диякон Єктенію, бо він є престолом дияконів і туди світській людині не можна підніматися. Якщо відомо нам призначення цього каменю – чи можна було його знищувати, чи не викличуть такі дії невдоволення консисторії нами як противниками чистоти нашого обряду?»⁹²⁹ Багато братчиків тоді підтримали І. Гушалевича, а І. Товариницький заявив, що готовий повернути камінь, але цього так і не було зроблено.

І. Гушалевич докоряв очільникам Інституту за «незрозумілий напрямок» реставрації, який «несе з собою необережне і руйнівне ставлення до пам'яток старовини»: «Замість того, щоб ми творили, або по крайній мірі наслідували наших попередників, вшановуючи їх важку працю, ми ж розорюємо і знищуємо давні дорогоцінні пам'ятки». Пригадуючи, як з ініціативи провізора церкви Ольшанського у попередні роки було розбито мармурові надгробні таблиці, а матеріал з них використано на підлогу між великим вівтарем і захристям, він пристрасно питав: «Чи не є це справа вандальська, що вказує на варварство високої міри?»⁹³⁰.

Назагал реставрація, на котру Ставропігійський інститут витратив близько 14 тис. рин. зл.⁹³¹, була неоднозначно оцінена сучасниками. Деякі мистецтвознавці констатували, що церкві Успіння ніколи більше не вдавалося досягнути тієї величі й мистецької досконалості, якою вона відзначалася за часів Братства.

У 1860-х рр. реставраційні роботи навколо Успенського храму не велися, бо у своїй фінансовій діяльності Інститут зосередив увагу на подоланні наслідків економічної кризи та поверненні боргів, що були нагромаджені на попередніх етапах ремонту. Майже всі прибутки спрямовувалися на відбудову університетських приміщень, що постраждали під час революційних подій 1848–1849 рр. Після того як 8 листопада 1851 р. відбулася протокольна передача українській громадськості Галичини цих приміщень, Ставропігійський інститут ініціював збір коштів для будівництва на місці їхніх згарищ Народного дому і другої у Львові міської греко-

Христос, і призначена для читання Святого Письма й інших богослужбових дій. Сьогодні існує два види амвонів: передівтарний – заокруглена і виступаюча вперед частина соліє навпроти Царських воріт, де священик проповідує і причащає, та архиерейський – чотирикутне підвищення у центрі церкви, на яке під час богослужіння ставиться архиерейська кафедра (Храм – икона преображенного космоса // Настольная книга священнослужителя // <http://www.magister.msk.ru/library/bible/comment/nkss/nkss.htm>).

⁹²⁸ Киричук О. Утримування Львівським Ставропігійським інститутом церкви Св. Успенія Пресвятої Богородиці... С. 18–24.

⁹²⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 800.

⁹³⁰ Там само. Арк. 801.

⁹³¹ Шараневичь И. Исторический очерк о Ставропигийской церкви... С. 19.

католицької церкви Преображення Господнього. Згодом обидві споруди стали опосередкованою власністю Ставропігії. Суть такої форми власності розкрита у статуті Народного дому – згідно з документом, у разі закриття цієї громадської організації, все її майно, у т. ч. нерухоме, перейде до Ставропігійського інституту⁹³².

У 70-х роках ХІХ ст., за сеньйора В. Ковальського, відновлювальні роботи здійснювалися в невеликому обсязі, але мали вони фундаментальне значення. Нарешті 1878 р. завершилася розпочата ще в 1843 р. реставрація вежі Корнякта, що провадилася під наглядом члена Ставропігії й урядового радника Сильвестра Гавришкевича*. Справжнім досягненням стало перекриття храму і вежі Корнякта гідною ренесансних пам'яток новою мідною бляхою (до цього часу була звичайна), вартість якої склала близько 10 тис. зл. рин. (тобто основну частину всіх витрат на ремонт цих сакральних об'єктів у 1850-х рр.)⁹³³ У 1877–1879 рр. Інститут упорядкував площу довкола Успенського храму. Територія з вул. Підвальної на відстані чотирьох метрів від святині була обнесена підмурівкою, на котру поставили дерев'яні штахети⁹³⁴.

Видатки на реставраційні заходи перекривалися здебільшого добровільними пожертвами самих братчиків: директора поліції Й. Хоминського, сеньйора Інституту І. Товарницького, К. Вінцовського, К. Рачинського, В. Хоминського, А. Павенцького, Л. Сосновського, Г. Білинського, Я. Савчинського, І. Борискевича та ін.; представників греко-католицької церковної ієрархії: кустоса Львівської капітули М. Куземського, перемишльського, самбірського і саноцького єпископа Г. Яхимовича, крилошанина Львівської капітули Г. Шашкевича. Були серед жертводавців й репрезентанти латинського духовенства: декан капітули Адам Ясинський, декан капітули, директор Інституту німич Андрей Остравський, єпископ Йоан Маркил Гудковський, канонік, наглядач народних шкіл Мадей Гиршлей, відомі громадські діячі, мешканці Львова та краю: український меценат М. Качковський, крайовий адвокат М. Бачинський, радник окружного суду в Тернополі Модест Хоминський, графиня Марія Гумницька, граф Олександр Бадені, дідич, нащадок роду Шептицьких Йоан Шептицький, граф, депутат Галицького сейму, директор Галицького кредитового закладу Казимир Красицький, депутат сейму Мартин Барвінський⁹³⁵.

Одночасно з реставрацією Святоуспенського комплексу в рамках архітектурних перебудов усього міста проводилася реконструкція Руського кварталу⁹³⁶, внаслідок якої знесли частину старих будівель, зокрема Полетилівську кам'яницю⁹³⁷. За наказом міської влади від 30 листопада 1874 р. Ставропігійському інституту довелося замурувати підвал у будинку № 192 на вул. Руській. Досі це приміщення здавали в оренду купцям із площі Ринок, котрі зберігали там овочі й фрукти, що нерідко

⁹³² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 130. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4.

* Сильвестр Гавришкевич відомий як автор проекту Львівської Преображенської церкви.

⁹³³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 414. Арк. 16.

⁹³⁴ Там само. Спр. 1587. Арк. 1–20.

⁹³⁵ ВСИ. 1865. С. 113–117.

⁹³⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1576. Арк. 1–19.

⁹³⁷ Там само. Спр. 1571. Арк. 7.

псувалися⁹³⁸. Інститут також мусив розібрати сходи до церкви, аби вони не перешкождали руху трамваїв⁹³⁹. Виконання наказу завдало Ставропігії чималих збитків, бо вартість будинку без пивниць зменшилася на 2 тис. гульденів⁹⁴⁰. Наприкінці XIX ст., у зв'язку з розширенням вул. Вузької, було перебудовано кам'яницю № 93 на вул. Стрілецькій (усередині двору)⁹⁴¹.

У 1906 р. під керівництвом реставратора Яна Аніоневича закінчилася реставрація кам'яниць № 189–193⁹⁴²; а в 1910 р. – кутового будинку на вул. Руська, 3⁹⁴³. У 1913 р. почалося відновлення друкарських приміщень на вул. Бляхарській, під час якого на порталі Інституту зі сторони вул. Бляхарської (тепер вул. І. Федорова) було встановлено ставропігійський герб роботи відомого скульптора А. Попеля⁹⁴⁴.

Упродовж 1911–1913 рр. Ставропігійський інститут успішно протистояв спробам Львівського магістрату перебрати у своє володіння площу на Краківському передмісті між Домініканським костелом і вул. Зацерковною. На місці розташованих на цій вулиці кам'яниць № 183–188, що мали безпосереднє відношення до Ставропігії, міська влада планувала спорудити новий триповерховий будинок⁹⁴⁵. На зборах Ради Інституту 6 березня 1912 р. всі присутні висловили з цього приводу свій категоричний протест, аргументуючи його тим, що нова забудова порушуватиме архітектурний стиль старого міста біля валів, закриватиме вид на Святоуспенський комплекс. З огляду на це, братчики відмовилися брати участь у переговорах⁹⁴⁶.

Виправляти архітектурні помилки перебудови XIX ст., які внесли дисонанс в інтер'єр та екстер'єр ренесансної споруди Успенської церкви, Ставропігійський інститут розпочав аж із 1905 р. На відміну від стихійних та безсистемних ремонтів у першій половині XIX ст., коли до уваги не бралися стилеві особливості пам'ятки й важливість відтворення «духу» оригіналу, новий етап відновлювальних робіт спирався на наукові засади та досягнення європейської реставраційної практики тієї доби.

На початку XX ст. Святоуспенським храмом як видатною пам'яткою архітектури зацікавилися Спілка реставраторів і Центральна комісія у Відні. Вони домагалися від Ставропігійського інституту надзвичайно дбайливого ставлення до цієї споруди й відповідальності за збереження її мистецьких особливостей.

Перша нарада в цій справі за участю міських урядовців та фахівців-архітекторів відбулася в 1905 р. На наступних консультаціях Інститут представив для обговорення проект нової реставрації церкви, створений М. Герасимовичем, С. Гавришкевичем та художником Ю. Макаревичем. Серед дев'яти пунктів проекту були й неприйнятні з пам'яткоохоронного погляду пропозиції – усунення головного барокового вітваря XVIII ст. й опертого на аркаді скарбівця, який закривав північне вікно, а також встановлення нового іконостасу. Присутні на нараді члени Ставропігії висловилися ще

⁹³⁸ Там само. Спр. 1588. Арк. 2.

⁹³⁹ Там само. Спр. 1599. Арк. 4.

⁹⁴⁰ Там само. Спр. 1588. Арк. 2.

⁹⁴¹ Там само. Спр. 1599. Арк. 12.

⁹⁴² Там само. Спр. 1600. Арк. 1–6.

⁹⁴³ Там само. Спр. 1602. Арк. 1–7.

⁹⁴⁴ Там само. Спр. 1601. Арк. 8, 10.

⁹⁴⁵ Там само. Спр. 1617. Арк. 5–7.

⁹⁴⁶ Там само. Арк. 13–17.

й за зняття клейового стінопису М. Яблонського. Не дивно, що цей проект не здобув підтримки у Відні. Генеральний реставратор Центральної комісії Макс Дворжак, оглянувши Успенську церкву, відкинув пропонувані зміни, а Львівський магістрат заборонив будь-яке оновлення храму без погодження з головним реставратором⁹⁴⁷.

Чергові зібрання задля вирішення цієї проблеми диктуються 1910 і 1911 рр. На них розглядали інші проекти – Й. Балла, котрому протегував граф К. Лянцкоронський⁹⁴⁸, та Фелікса Вигживальського. Подальшій архітектурній долі Успенської церкви 1911 р. було присвячене і спеціальне розширене засідання Ради Ставропігійського інституту за участю представницької церковної комісії на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким. Засади реставрації сформулював д-р О. Чоловський. Був оголошений конкурс на кращий реставраційний проект каплиці та храму⁹⁴⁹.

Ставропігії найбільше імпонував варіант, запропонований її членом Ф. Вигживальським, випускником Мюнхенської академії мистецтв, який працював у релігійній тематиці та займався вітражами й дизайном інтер'єрів⁹⁵⁰, однак із критикою цього проекту рішуче виступив владика А. Шептицький⁹⁵¹. Незважаючи на це, 8 вересня 1913 р. сенйор Ставропігійського інституту В. Івасечко і Ф. Заяць уклали договір з Ф. Вигживальським та без попереднього узгодження з магістратом і митрополічою консисторією розпочали реставрування каплиці Трьох Святителів⁹⁵². Її стіни було обкладено мармуром, позолочено куполи і встановлено вітражі. Сам художник намалював два зображення дяконів, котрі помістили згодом у каплиці.

Перша світова війна перервала реалізацію задуму Вигживальського. Нове українофільське керівництво Інституту (сформувалося після того, як попереднє, москвофільське, емігрувало до Росії) докладало чимало зусиль, аби зберегти дзвони й мідну бляху на церкві, які австрійська влада, через нестачу металу в період воєнних дій, намагалася реквізувати. Вдалося врятувати лише один-єдиний дзвін «Кирило» – інші три було втрачено.

Про реставрацію Успенської святині знову заговорили аж 1 червня 1918 р. Тоді була скликана представницька нарада на чолі з А. Шептицьким, що визнала попередній проект некомпетентним. Та надалі вирішення цієї проблеми вкотре призупинилося – протягом наступних років збройних змагань за українську державність вона була не актуальною.

Повернулися до цього питання тільки 21 вересня 1921 р., коли Керуюча рада Інституту ухвалила покласти підлогу в каплиці, доручивши справу каменярєві І. Сторожаку, який закінчив роботу в 1922 р. Того ж року, за ініціативою ігумена о. Березовського, зі стін каплиці знято і продано мармурові плити, а самим стінам

⁹⁴⁷ Барвінський А. Ставропігійська церква Успіння Пресвятої Богородиці... С. 15–17.

⁹⁴⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1410. Арк. 1–9.

⁹⁴⁹ Барвінський А. Ставропігійська церква Успіння Пресвятої Богородиці... С. 15–17.

⁹⁵⁰ Отчетъ о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропігійского Института за время с 1 мая 1927 г. по 22 апрѣля 1928 г. С. IX.

⁹⁵¹ ЦДІА України у Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1418. Арк. 1–9.

⁹⁵² Там само. Спр. 998. Арк. 10.

повернуто первісний вигляд тесаного каменю⁹⁵³. Священик також радив усунути бічні престоли, а головний зробити малим і низьким, оскільки для східного обряду не властиві довгі й високі престоли, пропонував він також витерти стару фарбу та розписати церкву італійським способом.

Відповідальним за втілення цього плану обрано О. Барвінського. Проте, коли з'ясувалося, що на подальшу реставрацію бракує коштів, він, утративши надію їх знайти, відмовився від посади префекта церкви і вийшов з керівного складу Інституту. Зусилля його наступника – лікаря Івана Бережницького – теж виявилися марними. Реставраційні роботи знову були зупинені, цього разу через судову тяганину проукраїнськи налаштованого сеньйора Інституту С. Федака проти рішення польського уряду від 16 лютого 1922 р. усунути від правління українофільську Раду старійшин і призначити «урядовим комісаром» репатріанта з Росії І. Третьяка⁹⁵⁴.

Більшість реставраційних заходів, що визначають сучасне обличчя Успенського храму, проводились аж із 1925 р., після підписання Конкордату Польщі зі Св. Апостольським престолом⁹⁵⁵. Згідно з цим актом, реставрацію храмів і каплиць необхідно було здійснювати з урахуванням усіх технічних і мистецьких приписів, що стосуються спорудження будинків і консервації пам'яток.

Таким чином, здійснюючи патронат над Успенською церквою, Ставропігійський інститут завершив відновлення всього архітектурного комплексу після пожежі 1779 р. у тій формі, в якій він існує сьогодні, аж через півтора століття. З огляду на таку тривалість у часі, можемо виділити кілька етапів реставрації екстер'єру та інтер'єру храму:

I. (1779–1844) – осмислення нагальної потреби ремонту Успенського комплексу після пожежі 1779 р., здійснення дрібних, косметичних ремонтних робіт (перекриття даху, заміна підлоги, переплавлення пошкодженого дзвона тощо);

II. (1844–1847) – підготовка і проведення реконструкції Успенської церкви та каплиці Трьох Святителів, унаслідок чого об'єднано всі три споруди архітектурного комплексу, а також встановлено новий іконостас каплиці й перемальовано її стіни;

III. (1850-ті рр.) – внутрішня реставрація храму і науково необґрунтована зміна його інтер'єру (передбачала також закупівлю нових церковних речей);

IV. (1870-ті рр.) – оновлення вежі Корнякта, перекриття ренесансних пам'яток мідною бляхою й упорядкування площі навколо церкви;

V. (1905–1913) – реставрація житлових будинків та друкарських приміщень, встановлення на порталі Інституту ставропігійського герба роботи відомого скульптора А. Попеля, а також початок виправлення реставраційних помилок попередніх років;

VI. (1922–1938) – завершення реставраційних робіт.

⁹⁵³ Отчетъ о дѣятельности Правещаго Совѣта Ставропігійскаго Института за время с 1 мая 1927 по 22 апрѣля 1928 // ВСИ. 1928. С. VIII–XI.

⁹⁵⁴ Рекурсь українецьвъ // ВСИ. 1925. С. 42–49.

⁹⁵⁵ Розгорнутіше див.: *Киричук О. С.* Європейська система регулювання державно-церковних відносин: досвід для пострадянських країн // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львів, 2010. Вип. 25. С. 32–43.

ЗАПОВІТИ НА КОРИСТЬ СТАВРОПІГІЇ

Успенська святиня, котру патрунувала Ставропігія, проголосивши себе і свій храм головним осередком греко-католицької нації, мала великий авторитет серед української інтелігенції краю, про що свідчать численні дарчі записи на поминальні богослужіння⁹⁵⁶. Організація поховань, піклування про душі померлих та надання моральної й матеріальної допомоги братчикам й іншим потребуючим була однією із функцій середньовічних конфрастерній⁹⁵⁷. Братства вважали своїм обов'язком дбати про Служби Божі та про молебні, про які священнослужителі могли забути або відправляти їх недостатньо ретельно. Український історик Церкви В. Фіголь наголошував, що одним з доказів «релігійного духа по братствам є доволі часті легації на церкву». У такий спосіб жертводавці хотіли впевнитись у молитвах братчиків за їхні душі, а також долучитися до окраси Божого дому задля загального добра⁹⁵⁸. У середньовіччі та ранньомодерну добу тестамент залишався для населення християнської Європи важливим засобом завершення людиною земних справ, виступаючи водночас актом, що регламентував спадкові питання й регулював духовну сферу мирян⁹⁵⁹.

Ставропігійський інститут⁹⁶⁰ розпочав упорядкування духовних фундацій у 1855 р. (ймовірно, це було пов'язано з Конкордатом між Австрією й Апостольською столицею та зі складенням власного статуту⁹⁶¹).

Самі члени Ставропігії пояснювали це бажанням «волю записателів виконати, а по-друге, щоб честь і повагу, яку собі Ставропігійській інститут через віки придбал, на будучність удержати»⁹⁶². Багато із заповітів «пойшли в забвеніє», тому братчики вирішили скоротити фонди й «духовним бенефіціям там платне чи безплатне виконання тих же наказувати»⁹⁶³. Проблема полягала в тому, що доходи від духовних фундацій Ставропігії з часом знецінилися⁹⁶⁴, а клир Успенського храму й надалі був зобов'язаний відправляти заупокійні богослужіння. Цей редуційний процес свою легітимність опирав на «уставі о належитостяхъ епитрахильнихъ» від 1 липня 1785 р., який встановлював розмір платні священникам за поминальні відправи⁹⁶⁵. 1814 року митрополит Антоній Ангелович склав «інструмент редуційний» щодо скорочення поминальних Служб Божих. Відповідно до цього розпорядження, Успенський парох о. І. Липницький 1814 р. впорядкував духівниці, що стосува-

⁹⁵⁶ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові... С. 56.

⁹⁵⁷ Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского Братства (1586–1788)... С. 78.

⁹⁵⁸ Фіголь В., о. Церковні братства Галицької греко-католицької провінції... С. 218.

⁹⁵⁹ Анотація до роботи: Вінниченко О. В. Шляхетські заповіти в реляційних книгах Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII століття як історичне джерело: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2009.

⁹⁶⁰ Орлевич І. Духовні фундації Львівського Ставропігійського інституту // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Львів, 2011. Кн. 1. С. 153–163.

⁹⁶¹ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові... С. 20–22.

⁹⁶² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 632. Арк. 3.

⁹⁶³ Там само. Арк. 6.

⁹⁶⁴ Там само. Арк. 6.

⁹⁶⁵ Там само. Спр. 630. Арк. 35.

лися Ставропільської церкви. У списку були заповіти: Левинського, Стребилової, Стребицьких, Сорковського, Зечкевича, Г. Левицького, Режингулової, П'ясецького, Трохлинського, Ярошевича, Грабарського і Стечкевича⁹⁶⁶.

11 (29) листопада 1853 р. Ставропігія подала прохання про зменшення числа фундованих богослужінь до консисторії, але отримала відмову. Дещо пізніше, 21 травня 1854 р. братчики передали аналогічне звернення до намісництва. Дізнавшись про наявність «редукційного інструменту» митрополита А. Ангеловича, заявою від 22 березня 1855 р. Ставропільський інститут клопотався перед намісництвом, щоб воно утрималося від подальших рішень у цій справі. Згідно з документами за 1814 р. прибутки від духовних фундацій мали вноситися в конгруа (зарплатню священників) і Ставропігія, виплачуючи його духовенству, вже не повинна була платити за відправлення фундованих служб і отримувати дохід від фундаційних капіталів до вписної каси⁹⁶⁷. Частину конгруа Інститут мав покривати з власних фондів, а решту – надходженнями від фундаційних капіталів, відповідно до вже згаданого «редукційного інструменту» 1814 р. Перед 1853 р. усі фундації було вписано в конгруа⁹⁶⁸. 18 травня 1855 р. член Ставропільії К. Вінцовський склав реєстр усіх дарчих записів на підставі інститутських актів, і запропонував їх намісництву⁹⁶⁹. Завдяки цьому керівництво Інституту та священнослужителі Успенського храму дійшли згоди.

Стежити за виконанням умов духовних фундацій було обов'язком Інституту, зафіксованим у його статуті, – «стипендійними, духовними та іншими у своє правління прийнятими фондами згідно з волею фундаторів розпоряджатися і пов'язані з цим обов'язки виконувати»⁹⁷⁰.

Тестамент традиційно поділявся на дві частини: релігійну та з інформацією про поділ майна⁹⁷¹. Серед жертводавців на храм Успіння Пресв. Богородиці були члени Ставропільії (о. Іван Горбачевський, Іван Товарницький), священники її церкви (Антоній Левинський, Іван Липницький) та власники майна (Софія Жевуська⁹⁷², Теофіла Стребилова⁹⁷³, Василь Шандра⁹⁷⁴, Антін Добрянський⁹⁷⁵, Павло Шумлянський⁹⁷⁶, Григорій Дуникевич⁹⁷⁷, Анна Білостоцька⁹⁷⁸, Яків та Анастасія Зачкевичі⁹⁷⁹, Катерина Михалківська⁹⁸⁰, Пилип Білинський⁹⁸¹, Михайло Бачинський та ін.). Зазвичай заповіти склалися польською мовою, а окремі – німецькою.

⁹⁶⁶ Там само. Спр. 632. Арк. 9.

⁹⁶⁷ Там само. Арк. 12–16.

⁹⁶⁸ Там само. Арк. 32.

⁹⁶⁹ Там само. Арк. 9.

⁹⁷⁰ Там само. Спр. 3. Арк. 25.

⁹⁷¹ *Аръес Ф. С.* Человек перед лицом смерти. Москва, 1992. С. 181.

⁹⁷² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 561.

⁹⁷³ Там само. Спр. 604.

⁹⁷⁴ Там само. Спр. 614. Арк. 14.

⁹⁷⁵ Там само. Спр. 557.

⁹⁷⁶ Там само. Спр. 615. Арк. 33.

⁹⁷⁷ Там само. Спр. 560. Арк. 2.

⁹⁷⁸ Там само. Спр. 544.

⁹⁷⁹ Там само. Спр. 563.

⁹⁸⁰ Там само. Спр. 583. Арк. 8.

⁹⁸¹ Там само. Спр. 542. Арк. 1.

На існування серед української суспільності середини ХІХ ст. двоступеневої – русько-польської – ідентичності⁹⁸² вказує духівниця Івана Товарницького, який офірував 500 злотих на Успенську святиню, щоб у ній відправлялися поминальні богослужіння за нього та його родину, і таку саму суму – для римо-католицького монастиря кармелітів⁹⁸³.

В одному з тестаментів, які знаходимо в архіві Ставропігійського інституту, – Михайла Бачинського (з 1868 р.), релігійна частина доволі обширна та більш красномовна, ніж в інших. Як правило, такі заповіти розпочиналися інвокацією⁹⁸⁴ – зверненням до Бога про допомогу в реалізації основного призначення документа, початком котрого була коротка молитва: «Во ім'я Отця і Сина, і Святого Духа. Амінь». Далі йшла інституція, що включала власне ім'я (на відміну від раніших тестаментів, у яких їхні автори зазначали свої посади, звання⁹⁸⁵, у досліджуваних духівницях майже немає відомостей про особу тестатора – з них можна лише дізнатися про його фінансовий стан і майно). Згодом подавалася арена, в котрій мовилося про прагнення заповідача при здоровому глузді й пам'яті розпорядитися своєю власністю, деколи – про його слабкий фізичний стан і близьку годину смерті. Перша частина заповіту, крім мотивації його складання, передбачала й загальні розмірковування про життя, смерть та грізність людського буття⁹⁸⁶.

Завершувалися такі документи есхатоколом, який містив дані про дату й місце проголошення останньої волі тестатора та підписи – його і свідків⁹⁸⁷. Духівниці на користь Успенського храму демонструють патріотизм жертводавців, особливо наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст., коли Ставропігія мала високий авторитет в українському суспільстві⁹⁸⁸.

Процедуру оформлення заповіт проходив і в державних органах, і в установах духовної влади: фінансовій прокуратурі, митрополичій консисторії, а остаточно затверджувався в намісництві⁹⁸⁹. Консисторія надсилала Інституту «ноту», в котрій повідомляла, що, за рішенням намісництва, передає один примірник затвердженого

⁹⁸² *Мудрий М.* Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського Собору 1848 року // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2009. Вип. 44. С. 77.

⁹⁸³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 606. Арк. 1а.

⁹⁸⁴ Про структуру тестаментів див: *Вінниченко О.* Заповіт сандомирського воєводи Яна Тарла (1750 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2009. Вип. 44. С. 388–389; *Кочеркевич Я.* Заповіти львівських міщан ХVІІ ст. // Архіви України. 2009. № 5 (265). С. 133–156; *Замостяник І.* Тестаменти львівського архітектора Павла Римлянина (1618) // [http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc-gum/Uashch/2009-13/S\(457-466\).pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc-gum/Uashch/2009-13/S(457-466).pdf); *її ж.* Заповіт львівського передміщанина Івана Куриловича (1652) // Львівська Ставропігія: історія, перспективи, взаємини. Львів, 2017. С. 110–122; *її ж.* Заповіт львівського протопопа Григорія Негребецького з 1624 року // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. 2007. Ч. 5. С. 324–330

⁹⁸⁵ *Вінниченко О.* Заповіт сандомирського воєводи Яна Тарла (1750 р.)... С. 389.

⁹⁸⁶ *Тимошенко Л.* Заповіти, смерть і поховання єпископа Кирила Терлецького // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2008. Вип. 11/12. С. 467; ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 540. Арк. 2.

⁹⁸⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. 583. Арк. 4 зв.

⁹⁸⁸ *Орлевич І.* Ставропігійський інститут у Львові... С. 98.

⁹⁸⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 540. Арк. 8.

«учредительного богослужебного легата». Парох церкви давав письмову згоду на відправлення певної кількості богослужінь, залежно від умов конкретного заповіту. Інститут, своєю чергою, доводив це до відома консисторії та фінансової прокуратури. 27 вересня 1878 р., зокрема, офіціал митрополичої консисторії Михайло Малиновський звертався до Інституту з проханням поінформувати, чи після письмової згоди пароха Успенського храму було прийнято фундаційний запис М. Бачинського, а також чи священство церкви бере визначений гонорар і править поминальні Служби Божі⁹⁹⁰.

Запис у духівниці про заупокійні богослужіння «на вічні часи» зумовлював його довготривалість і водночас правову неврегульованість. Так, задля виконання «проповідних» тестаментів о. І. Горбачевського та Георгія Трохлинського у храмі мали ввести посаду третього сотрудника. 1 листопада 1883 р. міський парафіяльний греко-католицький уряд церкви Успіння Пресв. Богородиці у зверненні до консисторії писав, що Інститут оплачує священникам поминальні служби за І. Горбачевського та Г. Трохлинського, але Ставропігія не може погодитися з тим, що їхні заповіді не прийняті «на учреждение осібного Викарія проповідника при Успенській церкві». Ці фундації, як стверджувалось у документі, засновані майже сто років тому і «пару сот злотих римських річного проценту принесуть», а якби йшлося про якусь доплату, «то і оту чи Інститут сам, чи і Правительство постаратися би мусіло, так як парафія Успенська збільшується і утворення третьої кооператори домагатися мусить»⁹⁹¹. У 1902 р. Інститут виявив, що того року за Г. Трохлинського жодне богослужіння не правилося і відсоток з фундації виріс великий. 22 грудня 1902 р. консисторія (за підписом митрополита А. Шептицького) дозволила сеньйорату Ставропігії запровадити (уконституювати) ці легації⁹⁹². Ставропігійське керівництво розуміло, що не зможе повернути собі цих капіталів через їхнє знецінення з плином часу, тож використовувало давні тестаменти лише як нагоду переконати уряд у необхідності введення посади третього сотрудника і було готове виділити для цього інститутські кошти.

Умови тестаторів часто не виконувалися як духовною владою, так і Ставропігійським інститутом. І. Липницький, наприклад, 1857 р. заповів певну частку своїх грошей Успенському храму – щоб згодом за його душу відправлялися заупокійні служби, а проценти від капіталу виплачувалися парохом і сотрудникам церкви, дещо з того – також співакам. Ставропігія брала відсотки, платила священникам, а те, що призначалося хористам, використовувала на утримання учнів у бурсі, які співали у храмі. Так тривало до моменту оформлення цього капіталу через «власителя ипотеки». Інститут, бажаючи зберегти й закріпити існуючий досі стан речей, заявив, що готовий прийняти цей капітал до своєї каси й забезпечити на одній зі своїх нерухомостей, а також виготовити інтабуляційну грамоту, і тому просить намісництво, щоб воно запропонувало фінансовій прокуратурі скласти такий акт (18 (30) січня 1878 р.)⁹⁹³. Із документа 1906 р. («Допись в касу Ставропігії») довідуємося, що духовна фундація крилошанина І. Липницького продовжувала існувати і з неї перераховували 20 % на користь Ставропігійської бурси⁹⁹⁴. У «Виказі» заупокійних

⁹⁹⁰ Там само. Арк. 27.

⁹⁹¹ Там само. Спр. 553. Арк. 4.

⁹⁹² Там само. Арк. 2.

⁹⁹³ Там само. Спр. 574. Арк. 52–53.

⁹⁹⁴ Там само. Спр. 631. Арк. 13.

богослужінь Липницького, однак, не згадано, хоча його прізвище фігурує в інших джерелах. Це доводить певну хаотичність у системі впорядкування духовних фундацій членами Інституту, як, власне, й у фінансовій документації інших видів.

Траплялися також випадки зволікання та невиконання обов'язків щодо волі заповідача – як з боку Ставропігії та парафіяльного духовенства, так і самих спадкоємців⁹⁹⁵. Відповідно до фундаційного запису М. Бачинського від 20 вересня 1867 р., його спадкоємці мали щорічно вносити до каси 42 зл., а священники Успенської церкви за це – відправляти за нього і його родину дві Служби Божі з парастасами. Інститут прийняв адміністрування цією фундацією. Настоятель храму Т. Павликів 26 листопада (8 грудня) 1888 р. просив Ставропігію письмово повідомити про своє ставлення до «здійсного приходського священства у виду легата помершого», оскільки отримував від неї гонорари за річне відправлення богослужінь з усним заповненням і обіцянкою письмового оформлення заповіту⁹⁹⁶. Окрім того, консисторія дізналася, що виплачується не 42, а лише 40 зл. – «наведена угода впровадила митрополичу консисторію вь немале удивленіє», тим паче що це суперечило основам фундаційного запису, згідно з яким Інститут зобов'язувався організувати заупокійні служби без жодних застережень до адміністрації. З огляду на таку ситуацію, консисторія вважала за краще передати цю духовну фундацію в управління парафіяльному уряду. «Допись» від консисторії до Ставропігії підписана А. Петрушевичем як її кустосом⁹⁹⁷. Відомі навіть судові позови братчиків на розпорядників майна тестаторів, котрі не виконували волі покійних і невчасно перераховували кошти з маєтків до каси Інституту⁹⁹⁸. У 1903 р. Ставропігія просила спадкоємців М. Бачинського надіслати до її каси відсотки від капіталу, забезпечені на добрах Підліски⁹⁹⁹.

Іноді капітула затримувала виплату процентів, як-от у випадку Теофіли Стребилової й Антона Левинського. 1869 року Інститут звернувся до капітули з проханням повернути відсотки від їхніх капіталів (тестамент А. Левинського 1778 р.), закликавши її вирішити це питання якнайшвидше, щоб уникнути заангажування у справу політичної влади або суду – «и тѣмъ образомъ не откривати численнымъ непріятелямъ русского имени сумное зрѣлище спора между двома русскими институціями»¹⁰⁰⁰. Загалом між Ставропігією та руською церковною ієрархією не доходило до конфліктів – усі непорозуміння вони намагалися полагоджувати між собою без втручання світських чиновників. Тогочасні представники вищого греко-католицького духовенства, як і братчики, належали до русофільського табору.

Окрему групу формують документи, які акумулюють інформацію про кількість духовних фундацій та поминальних Служб Божих, відправлених священниками Успенського храму. Книга обліку фондів пожертвувань, укладена в 1884 р., за своєю хронологією сягає в XVII ст. – 1663 р.¹⁰⁰¹ У книзі подано списки 69 фундаторів – із зазначенням імені та прізвища кожного з них, року складення тестаменту та призна-

⁹⁹⁵ Там само. Спр. 539. Арк. 44.

⁹⁹⁶ Там само. Спр. 645. Арк. 1.

⁹⁹⁷ Там само. Арк. 10.

⁹⁹⁸ Там само. Спр. 539. Арк. 44.

⁹⁹⁹ Там само. Спр. 540. Арк. 60.

¹⁰⁰⁰ Там само. Спр. 605. Арк. 6.

¹⁰⁰¹ Там само. Спр. 644.

Исидор Шараневич

чення зроблених у ньому пожертв, суми офіруваних коштів. Фонди поділялися на такі види: «на бурсу Ставропігійського Інститута съ опредѣленіямъ», на церкву Інституту «съ опредѣленіямъ», на церкву і на бурсу без вказування конкретної мети. Наприклад, Сильвестр Іванович (духівниця від 1874 р.) заповів гроші на бурсу, щоб «воспитанники бурсы отпивали въ церкви Институтской акафистъ»; Олександр Крижановський (1792) – щоб вихованці бурси «співали молебень за упокой души фундатора». Фундація на церкву «съ опредѣленіямъ» Івана Лещинського передбачала відправлення заупокійної в день смерті заповідача¹⁰⁰².

Заповіти на користь храму майже всі були призначені для богослужіння за тестатора та його родичів. Більшість пожертв на бурсу мали використовуватися на стипендійні фонди, утримання бідної молоді тощо,

а близько третини – на те, щоб учні Ставропігійської бурси відспівували молебень, Службу Божу та ін. Із 69 духівниць половина датується XVIII – першою половиною XIX ст., три з них – XVII ст. Тестаменти, складені у другій половині XIX ст., стосувалися переважно бурси, стипендійних фондів, утримання бідних дітей і тільки близько чверті – власне богослужінь (6 з 27)¹⁰⁰³.

Аналіз цих джерел дозволяє зробити висновок про правонаступність між Братством та Інститутом, оскільки той, як переконаємося, ніс моральну і фінансову відповідальність за духівницю братського періоду. Врегулювання цього питання тривалий час залишалося проблемою Інституту. Поступово кількість testamentів на Ставропігійську церкву зменшується – «на початку XIX ст. переважають заповіти, у яких немає жодних релігійних алюзій. Це пов'язано із зростаючою секуляризацією суспільства та занепадом віри»¹⁰⁰⁴.

Духовні фундації, до яких були причетні братчики, частково записувалися на фонд Інституту, а частково на храм. Це залежало від волі тестатора, а також від рішення митрополичої консисторії. У 1884 р. сеньйор Ставропігії І. Шараневич подав перелік духівниць, «на которій грамоти учредительніи виставленіи суть через Институт Ставропігійскій» (з датами надання грамот біля кожної позиції), інші фундації були зроблені на Успенську церкву¹⁰⁰⁵.

Деколи члени Ставропігії на власний розсуд розпоряджалися коштами тестаторів, використовуючи їх на зовсім інші цілі. Іван Пасецький 1795 р. заповів Інститутіві будинок на передмісті «за Марією Магдалиною» (під № 75) – для Ставропі-

¹⁰⁰² Там само. Арк. 8.

¹⁰⁰³ Там само.

¹⁰⁰⁴ *Архив Ф. С. Человек перед лицом смерти.* С. 383.

¹⁰⁰⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 630. Арк. 3.

гійської святині та бідних учнів, аби богослужіння за нього і його родину правили і щоб дітей його родичів першочергово до Ставропігійської бурси приймали¹⁰⁰⁶. 1808 року, після губернського дозволу, Інститут продав цю нерухомість і за виручені кошти купив будинок № 193¹⁰⁰⁷. Загалом братчики здебільшого надавали перевагу нагромадженню капіталів, а не різним добродійним цілям¹⁰⁰⁸.

Актом, що регламентував кількість поминальних відправ, було «Оказаніє Св. Службъ Божихъ и другихъ священнодѣйствій в Львовской городской церкви Успенія Пресв. Діви Маріи черезъ взглядное священство [...] отправленныхъ съ наведеніємъ титула, числа и особливо припадающей стипендіи», або «Виказъ». Від 1860 р. священнослужителі Успенського храму, згідно зі складеним ними «Оказаніємъ», отримували з фондів Інституту платню – «піврічними ратами». У підписаному парохом Успенської парафії «Оказаніі» було перелічено всі заупокійні й інші «священодійства», які здійснювали сам настоятель та два сотрудники. Літургію правили читану або співану, також служили парастас, панахиду, акафіст¹⁰⁰⁹. Такі звіти («Оказанія») датовані 1859–1914 рр. Чисельність духовних фондцій упродовж того періоду залишалася незмінною – 15. Перша фундація, зафіксована в цих звітах, утворилася шляхом об'єднання незначних за обсягом грошових вкладів, за рішенням ординаріату від 1808 р.; друга була сформована після редуційного акта митрополита Ангеловича 1814 р. і, як і попередня, поєднала кілька вже існуючих фондцій. Інші фундації були іменними: Івана Горбачевського, Івана Лещинського, Софії Жевуської, Анни Білостоцької, Софії Папарової, Антонія Добрянського, Йосифа Голубовича-Журовського, Василя Шандри, Івана Яминського, Павла Шумлянського, Федора Стечкевича, Михайла Яросевича¹⁰¹⁰. Цей список зберігся до 1914 р.¹⁰¹¹

Щоб уникнути суперечок у взаєминах з духовенством Успенської церкви щодо визначення річної платні священникам, Інститут призначав референтів¹⁰¹², а 3 червня 1885 р. навіть сформував спеціальну комісію з юристів¹⁰¹³. У 1897 р. сеньйор Ставропігії І. Шараневич вказав парафіяльному урядові на неправильне обчислення платні за богослужіння відповідно до «Оказанія». Уряд визнав свої помилки з 1859 по 1882 р. і, пояснивши, що вони виникли внаслідок переписування щорічних «Оказаній», пообіцяв виправити¹⁰¹⁴.

Найдавніша із легаций – Теофілі Стребилової – інформує про відновлення Львівської греко-католицької капітули 1771 р.¹⁰¹⁵ У документі сказано, що руське священство в час ревіндикації Галичини клопоталося «о ресусцитацію капітули греко-католицької» й утворення фондів для її дотації. Антін Левинський, парох Ставропігій-

¹⁰⁰⁶ *Зубрицкий Д.* Летопись Львовскаго Ставропигіального Братства. С. 172.

¹⁰⁰⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 632. Арк. 16.

¹⁰⁰⁸ *Орлевич І.* Ставропігійський інститут у Львові... С. 46.

¹⁰⁰⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 630. Арк. 7.

¹⁰¹⁰ Там само. Арк. 7.

¹⁰¹¹ Там само. Спр. 631.

¹⁰¹² Там само. Спр. 632. Арк. 32.

¹⁰¹³ Там само. Арк. 39.

¹⁰¹⁴ Там само. Спр. 630. Арк. 41.

¹⁰¹⁵ Про відновлення Львівської греко-католицької капітули див: *Скочилиас І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. Львів, 2010. С. 648–649.

ського храму, офіціал і прокуратор капітули, та Лев Шептицький «так уміли одушевити всією справою капітули, що посипалися щедрі записи на матеріальне забезпечення членів капітули»¹⁰¹⁶. У тих сумах передбачалися фундації на Ставропігійську святиню¹⁰¹⁷, що пізніше спричинило юридичні претензії з обох сторін.

До збереження руських капіталів чимало доклався правонаступник А. Левинського на посаді настоятеля Успенської парафії І. Горбачевський. 1797 року він отримав похвалу від придворної комісії за ревну оборону капітульних сум, а придворним декретом з 6 жовтня 1797 р. комісія наділила його крилошанськими відзнаками¹⁰¹⁸.

Протилежністю І. Горбачевського виявився парох Іван Липницький, котрого консисторія накинула Ставропігії майже силою. Він домігся, щоб старшина підвищила йому та сотрудинові конгруа, прийняла ще одного сотрудиновика¹⁰¹⁹. Про те, що цей настоятель домовлявся із вищим духовенством, свідчить той факт, що відсопки від капіталів Левинського і Стребилової консисторія виплачувала йому до кінця життя, а відразу після його смерті вона визнала це рішення неправомірним, тому Інститутові довелося відстоювати свої права на володіння цими коштами.

У річних звітах, які Ставропігія друкувала у «Временнику» для широкого загалу, тільки в 1866 та 1867 рр. є відомості про доходи, причому лише від капіталів І. Горбачевського та М. Бачинського. У видатках на церкву – інформація про фундаційні Служби Божі й ще якісь неконкретизовані богослужіння¹⁰²⁰. Це доводить неточність фінансової документації Інституту й небажання афішувати матеріальний стан установи.

Братський звичай відправляти заупокійні богослужіння за померлих членів Інституту зберігався ще навіть на початку ХХ ст. До наших днів дійшла «рописка», згідно з якою греко-католицький парафіяльний уряд «удостовіряєть симъ получение квоты 20 коронъ изъ касы Ставропігійского Института титулом стипендіи за отслуженіе двохъ Спѣваныхъ Службъ Божихъ зъ парастасомъ за упокой бл. п. Членов Ставропігійского Института въ гг. 1910 и 1911»¹⁰²¹.

Аналіз духовних фундацій Ставропігійського інституту дає змогу зробити висновок про зменшення їхньої кількості у порівнянні з фундаціями на школу, стипендії та ін. Тестаменти як явище середньовічної культури продовжували існувати у ХІХ ст., але їхня форма вже відрізнялася звуженням обсягу релігійної частини. Члени Інституту несли відповідальність за фундації, засновані ще у братський період, перед новою політичною владою в краї та відчували свій моральний обов'язок як спадкоємці колишнього Братства. Менше число духовних фундацій Ставропігії в ХІХ ст. пов'язане і зі загальними процесами зростаючої секуляризації суспільства, занепадом віри¹⁰²² і з падінням авторитету Ставропігії як русофільської інституції, що було зумовлене втратою впливів русофільського руху в Галичині.

¹⁰¹⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 604. Арк. 1–2.

¹⁰¹⁷ Андрохович А. о. Іван Горбачевський... С. 73.

¹⁰¹⁸ Там само. С. 56–57, 59.

¹⁰¹⁹ Там само. С. 62.

¹⁰²⁰ ВСИ. 1866. С. 143; 1865. С. 175.

¹⁰²¹ Там само. Спр. 631. Арк. 20.

¹⁰²² Арьес Ф. С. Человек перед лицом смерти. С. 383.

Розділ VI

ВИДАВНИЧА СПРАВА СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ

СТАВРОПІГІЙСЬКА ДРУКАРНЯ ТА ЇЇ ВИДАВНИЧИЙ РЕПЕРТУАР

Традиційно одним із пріоритетних напрямів діяльності Ставропігії була видавнича справа. Сягаючи своїм корінням углиб віків, Ставропігійська друкарня істотно впливала на культурний розвиток українців¹⁰²³. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. вона залишалась єдиною в Галичині й другою в Австрії (поряд із друкарнею Екгарта в Чернівцях), що мала кириличний шрифт¹⁰²⁴, а отже – й змогу видавати книги церковнослов'янською та українською мовами. Цим визначалася її вагома роль у культурно-освітньому житті галицьких українців. Оцінюючи значення цього закладу Львівської Ставропігії на момент переходу Галичини під владу Австрії, А. Петрушевич підкреслював, «що в культурному відношенні [...] Львівська друкарня значно сприяла збереженню грецько-слов'янського віровизнання й тим же руської народності в Південно-Західній Русі»¹⁰²⁵.

Тому, ліквідовуючи всі братства в Австрійській державі, її уряд мусив зважити на те, що саме Ставропігія утримувала найдавнішу з існуючих на той час у Львові друкарню, з котрої вийшли майже всі твори церковнослов'янської та української літератури релігійного та наукового характеру, які перебували в обігу в Галичині. Ця обставина великою мірою й детермінувала урядове рішення заснувати Ставропігійський інститут, що мав стати спадкоємцем Братства у справі розвитку на теренах Австро-Угорської імперії руської мови, культури й освіти¹⁰²⁶. Тому рескриптом цісаря Йосифа II від 7 вересня 1788 р. про створення Ставропігійського інституту йому було передано братську друкарню¹⁰²⁷. Згодом, за вказівкою Франца II від 16 лютого 1793 р. та відповідним розпорядженням президії Галицького губернаторства від 22 березня того ж року, Ставропігія отримала право друку «русських, грецьких та

---

¹⁰²³ *Огієнко І.* Історія українського друкарства: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. Київ, 1994. (Львів, 1925). С. 21; *Исаевич Я.* Издательская деятельность Львовского братства в XVI–XVIII веках... С. 213; *Исаевич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. С. 186; *Його ж.* Деякі питання бібліографії видань братства... С. 9.

¹⁰²⁴ *Левицкий И. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 17.

¹⁰²⁵ *Петрушевич А. С.* Хронологическая роспись церковных и мирских русско-словенских книг напечатанных кирилловскими буквами с 1574 до 1800 гг. Львов, 1884. С. 132.

¹⁰²⁶ ВСИ. 1864. С. 77.

¹⁰²⁷ Див.: *Долинська М.* До питання розташування друкарні Ставропігії у будинку № 9 на вул. Федорова (Бляхарській) // Наукові зошити кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів. Львів, 1993. С. 46–50.

іллїрійських книг» терміном на двадцять років¹⁰²⁸. Інститутіві також дозволили продавати друковані цими мовами видання – в самій Австро-Угорщині й за кордоном.

Однак поставлена промисловим законом у рівні умови з усіма іншими видавничими осередками Ставропігійська друкарня була змушена конкурувати з новозаснованими в Галичині й поза її межами у 70–80-х рр. XVIII ст. друкарнями та їхніми книжковими крамницями: друкарнею Галицького губернаторства, надвірною друкарнею Курцбека, друкарнею Шнайдера (з'явилася у Львові 1813 р.), а також Почайвською монастирською друкарнею, яка хоч і розташовувалася на території іншої держави, але була орієнтована й на церковні потреби галичан¹⁰²⁹. Серйозну конкуренцію Ставропігії у видавничій діяльності складала поліграфічна установа відомого друкаря Антона Піллера, який одразу після першого поділу Польщі прибув з Відня до Львова, привізши із собою шрифти нових зразків та гарні виливні прикраси. Попри певні зусилля, Ставропігійському інституту не вдалося отримати виняткове право на продаж руських книг у Галичині – постановою уряду це було дозволено надвірній друкарні Й. Курцбека¹⁰³⁰. Труднощі конкурентної боротьби зумовили поступову втрату Ставропігією своєї провідної ролі в книгодрукуванні краю.

Ставропігійська друкарня не могла забезпечити потреби українського населення у навчальній літературі рідною мовою після заснування у 1787 році для галицьких українців філософсько-теологічного інституту «Studium Ruthenum» при відновленому Львівському університеті (про що йшлося вище).¹⁰³¹ З метою забезпечення українських студентів-теологів українськими підручниками й посібниками, державна адміністрація в 1793 р. зажадала від ректора греко-католицької семінарії й майбутнього ректора Львівського університету Антона Ангеловича подання Провізоріатові Ставропігії списку найнеобхідніших книг, друкування яких потрібно було налагодити негайно, аби по закінченню дії привілею Курцбека (з 1800 р.) відразу ж розпочати їх продаж¹⁰³².

Проте за тогочасних обставин глибокої фінансової кризи Інститут не міг упоратися з цим завданням. Перелік книг, виданих у 1788–1794 рр., нараховує чотирнадцять позицій, серед котрих домінує релігійна література (катехизм, псалтир, часослов та ін.), переклади з латини праць німецьких учених Матеуша Данемайера «Церковна історія» (у двох томах) і Християна Баумайстера «Моральна філософія»¹⁰³³, а також «Букварь языка славенского», мову якого І. Франко назвав «майже чистою народньою»¹⁰³⁴.

Не виправили становища й заходи уряду щодо зменшення ціни друкованої продукції Інституту задля більших обсягів її збуту. Вихід з кризи, пік якої тривав до 1808 р., коли було відновлено видання церковнослов'янською мовою, розтягнувся

¹⁰²⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 859. Арк. 25.

¹⁰²⁹ *Левицький І.* Галицько-руська бібліографія за р. 1772–1800 // Записки НТШ. Львів, 1903. Т. 52. С. 20.

¹⁰³⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 859.

¹⁰³¹ Детальніше про роботу цього закладу див.: *Андрохович А.* Львівське «Studium Ruthenum»... С. 43–105.

¹⁰³² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 859. Арк. 2.

¹⁰³³ *Головацький Я.* Дополнение к очерку библиографии В. Ундольскаго... С. 15.

¹⁰³⁴ *Франко І.* Карпато-руське письменство XVII–XVIII вв. Львів, 1900. С. 20.

на чверть століття. У 1808–1810 рр. з'явилися лише три церковнослов'янські книжки, у 1811–1820-х – п'ять¹⁰³⁵.

1827 року Інститут відновив друк книг великого формату¹⁰³⁶. Чинилися також спроби залучити до роботи в друкарні вправних спеціалістів. Попри всі ці зусилля, в 1829 р. Іван Снігурський, котрий купив того року друкарню в Перемишлі, підкреслював необхідність створення другого українського видавничого осередку в Галичині, бо, на його погляд, «Ставропігія не давала добрих друків – ані світських, ані церковних»¹⁰³⁷. Те, що до 1830-х рр. Інститут за загальним обсягом виданої літератури суттєво поступався іншим львівським друкарням, зауважував і І. Левицький¹⁰³⁸.

Визначна роль у відродженні едиційної традиції Ставропігії належала префектові друкарні, на якого було покладено обов'язки нагляду за її станом, персоналом, обладнанням, виробничим процесом. Наприкінці XVIII ст. ці обов'язки виконував Іван Горбачевський, котрий з 1768 до 1806 р. був продавцем книжок, а з 1793 до 1800 р. – префектом друкарні. Та, всі намагання цього ставропігійського діяча відновити видання великих книг не мали успіху, оскільки припали на період найбільших фінансових проблем, а його заходи щодо відстоювання виняткового привілею Ставропігії на друк церковнослов'янською мовою, хоч і були результативні, об'єктивно шкодили справі кириличного книгодрукування в Галичині¹⁰³⁹.

Криза видавничої справи Ставропігійського інституту була також обумовлена знищенням друкарні в пожежі 24 квітня 1779 р.¹⁰⁴⁰ та фізичним зношенням друкарського обладнання. Під час перевірки закладу І. Горбачевським 1812 р. складено рапорт про потребу поновити матриці кириличного шрифту (він був уже дуже старий і стертий), на виготовлення яких Ставропігія виділила спершу 1 700 рин. зл., а пізніше ще 300 рин. зл.¹⁰⁴¹ У 1816–1820 рр. префект друкарні Лев Сосновський провів оновлення зношених літер і запровадив більш сучасні форми кириличних шрифтів. Для цього було запрошено фахового друкаря і ливарника. Така реформа мала, однак, і негативний наслідок – у другій половині 1810-х рр. Інститут не випустив жодної великої книги. Цим скористалася друкарня Піллера, що за сприянням Галицького губернаторства замовила деякі кириличні шрифти й видала кілька церковнослов'янських книжок¹⁰⁴². Ставропігійська друкарня продовжувала модернізувати своє шрифтове забезпечення й після 1820 р. (у 1828 р., зокрема, придбано 53 фунти євангелічного шрифту). Це дало змогу керівництву Інституту прийняти в 1830 р. ухвалу про відновлення друку великоформатних книг¹⁰⁴³. Серед видань Ставропігії того періоду особливо виділявся фундаментальний церковнослов'янсько-польський словник (1830). Загалом протягом 1821–1830 рр. тут вийшло 19 книг церковнослов'янською мовою.

¹⁰³⁵ *Левицький І. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 46.

¹⁰³⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 128.

¹⁰³⁷ *Желеховскій Ю.* Іоанн Снегурскій... С. 40–41.

¹⁰³⁸ *Левицький І. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 16.

¹⁰³⁹ *Андрохович А.* о. Іван Горбачевський... С. 83–90.

¹⁰⁴⁰ Там само. С. 183.

¹⁰⁴¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 898. Арк. 2, 6.

¹⁰⁴² *Zubrzycki D.* Historyczne badania... S. 29.

¹⁰⁴³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 128; Спр. 802. Арк. 140; Спр. 898. Арк. 38.

Тим часом освічені кола українського суспільства намагалися заснувати нову друкарню. У 1796–1797 рр. ректор семінарії Яків Лапчинський, а після його смерті – Костянтин Собатовський, клопоталися перед урядом про відкриття видавничого осередку при семінарії. Згодом добився права на фундацію друкарні один із піонерів українського відродження на галицьких теренах Іван Лаврівський. Він вважав, що славні історичні традиції Ставропігії вже віджили своє, і виступав за позбавлення її т. зв. «*privilegium exclusivum*» на друк і розповсюдження в Галичині книг кириличним шрифтом¹⁰⁴⁴. Та всі зусилля окремих представників української інтелігенції створити ще принаймні один центр книгодрукування були безрезультатними, бо діячі Інституту завзято противилися цьому – навіть тоді, коли їхня видавнича справа перебувала у стані занепаду.

Провідні позиції в друкуванні й поширенні дидактичної літератури для молоді поступово посів заклад Піллера, видання котрого, хоч і виходили німецькою мовою, суттєво вигравали за ціною й якістю, порівняно з аналогічними церковнослов'янськими едіціями Ставропігії, й тому мали більший попит. Братчики зверталися з відповідним проханням до уряду, намагаючись зберегти своє право на особливий привілей друку, але влада відреагувала пропозицією знизити ціну на найнеобхідніші для елементарної освіти українського народу книги, наблизивши її до рівня піллерівської. «При цьому потрібно керуватися розумінням, що меншу ціну буде компенсовано ростом книжкової продукції, що піде на користь і самому Інституту. Це необхідно, якщо Інститут хоче отримати пільги на продаж книг для молоді», – акцентувалось у листі комісара Львівського округу Мільбахера до Ставропігії¹⁰⁴⁵.

Упродовж усієї першої половини XIX ст. ставропігійські очільники з подиву гідною наполегливістю клопоталися перед урядом про отримання виняткових прав на друкування книг церковнослов'янською, іллірійською та українською мовами, вперто не помічаючи розвитку ринкових відносин у книговидаванні. Так, у протоколі засідання Ради Ставропігії за 1820 р. фіксувалося, що «вирішено відправити друге подання і домагатися привілею, наданого ще королем Августом III, і накладення на Піллера як такого, що порушив прерогативи Інституту, грошового штрафу в квоті 1 000 рин. зл.»¹⁰⁴⁶. Відповідь уряду залишалася й надалі негативною, бо надання такого привілею все більше суперечило суспільним економічним змінам в Австрійській державі, а також її законодавству¹⁰⁴⁷. Тільки 3 лютого 1864 р. Інститут здобув ексклюзивне право на видання та поширення шкільних книг, проте не всіх, а лише трьох підручників для елементарної освіти, призначених для початкових греко-католицьких шкіл¹⁰⁴⁸. Зрештою, неможливість отримати особливий привілей фактично визнавав і сам Ставропігійський інститут, який продавав у своїй книгарні, поряд із власними виданнями, книги від Дирекції видавництва шкільних книг,

¹⁰⁴⁴ Андрохович А. о. Іван Горбачевський... С. 103; Його ж. Іван Лаврівський: один з піонерів українського відродження в Галичині (1773–1820). С. 98–99, 102.

¹⁰⁴⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 859. Арк. 25.

¹⁰⁴⁶ Там само. Спр. 802.

¹⁰⁴⁷ Там само. Спр. 859.

¹⁰⁴⁸ Розпись книгам находящаяся в книжной лавке Ставропигийского заведения. Львов, 1865. С. 3.

Галицько-руської матиці, Руського народного дому, редакції «Слова»¹⁰⁴⁹. Відповідну постанову було ухвалено на зібранні Ради старійшин за пропозицією І. Гуркевича – про взаємообмін видавничою продукцією між Інститутом та Галицько-руською матицею – «щоб всі книги, які тут (у Ставропігійському інституті. – *Авт.*) видають, давати в заміну галицькому закладу».

Вихід з кризи, пік якої продовжувався до 1808 р., коли було відновлено видання книг церковнослов'янською мовою, розтягнувся на чверть століття. У 1808–1810 рр. з'явилися три видання, у 1811–1820 рр. – лише п'ять¹⁰⁵⁰.

Проте, справжнім переломом у видавничій діяльності Ставропігійського інституту була реформа проведена у 1830–1840 рр. під керівництвом Дениса Зубрицького. Хоча Д. Зубрицький обіймав посаду її префекта з перервами (у 1830, 1833, 1837, 1840 рр.), реально він мав вирішальний вплив на діяльність цього закладу протягом усього періоду, що засвідчують його щорічно схвалювані ініціативи змін у роботі друкарні. Ще 1830 р. Д. Зубрицький запропонував старійшинам Інституту низку способів збільшення прибутків від видавничої справи¹⁰⁵¹. Текст його пропозицій не зберігся, але про їхній характер можна дізнатися з тих конкретних заходів, що були реалізовані ним на посаді префекта друкарні за згодою Провізоріату. Знаємо, зокрема, що в у 1831 р. цей відомий ставропігійський діяч здійснив генеральну ревізію очолюваного ним закладу. Серед інших надуживань було виявлено брак цілого набору євангелічного кириличного шрифту масою 53 фунти, закупленого в 1828 р.¹⁰⁵² Наслідком стало звільнення з посади І. Літинського, який зізнався у викраденні шрифту. Інститут розірвав договір з І. Літинським про надання йому безкоштовного помешкання в одній зі своїх кам'яниць¹⁰⁵³. У 1834 р., на подання Д. Зубрицького, Ставропігія уклала шестирічний контракт з фаховим друкарем Дмитриковим¹⁰⁵⁴. Оцінюючи проведені в 1830-х рр. організаційні заходи щодо покращення роботи друкарні, Провізоріат Ставропігії називав особистою заслугою Д. Зубрицького точне визначення стану шрифтів, упорядкування їхніх літер та встановлення нагляду за їх належним використанням¹⁰⁵⁵. У 1832 р., на пропозицію цього ж діяча, було підвищено ціни на ряд церковних видань, що тиражувалися Ставропігійським інститутом. Підвищення доходів з продажу книг дало змогу Інституту в 1837 р., за поданням того ж Д. Зубрицького, підвищити платню працівникам друкарні¹⁰⁵⁶.

Саме за Д. Зубрицького братська друкарня почала набувати характеру комерційного, орієнтованого на задоволення потреб книжкового ринку підприємства. Ставропігія виконувала насамперед суспільне замовлення на церковну літературу,

¹⁰⁴⁹ *Рибчинська Н.* Книготорговельні каталоги Львівської Ставропігії... С. 82.

¹⁰⁵⁰ *Левицький І. Є.* Галицько-русская библиография XIX ст. ... С. 46.

¹⁰⁵¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 143.

¹⁰⁵² Там само. Спр. 898. Арк. 9, 19, 38. Показово, що нестача шрифтів була хронічною проблемою Інституту. Про це свідчать результати ревізій у 1819 і 1828 рр., які провадилися віце-сенйором Летницьким, членами Провізоріату Зарицьким, Надольським та префектом друкарні Сосновським (Там само. Арк. 2, 6).

¹⁰⁵³ Там само. Арк. 38.

¹⁰⁵⁴ Там само. Спр. 895. Арк. 162.

¹⁰⁵⁵ Там само. Спр. 898. Арк. 43.

¹⁰⁵⁶ Там само. Спр. 8. Арк. 255–260; Спр. 898. Арк. 45.

забезпечуючи потреби греко-католицьких парафій. З 1831 р. Інститут розширив географію збуту релігійної продукції поза межі Галичини, уклавши угоду про друк для православних церков на Буковині. Протягом 1830–1860-х рр. у Ставропігійській друкарні виходили традиційні з часів Братства літургійні видання: «Октоїх», «Трифологійон», «Часослов», «Тріода цвітна і постна», «Єрмологійон», «Євангеліє», «Апостол», «Требник». У переліку книг, що продавались у ставропігійській книжковій крамниці у 30-х рр. XIX ст., знаходимо «Євангеліє» (1832), «Часослов» (1837), «Молитвослов» (1837), «Трифологійон» (1841) – усі ці найбільші за обсягом церковні книги побачили світ за керівництва Д. Зубрицького¹⁰⁵⁷. Додаткові кошти, виручені з продажу церковних книг, частково йшли на збільшення видавничого асортименту друкарні за рахунок навчальної та світської літератури. 1832 року Інститут видав накладом 100 примірників «Букваря» для початкових шкіл. Про популярність цього підручника свідчить те, що до 1837 р. його перший тираж був повністю вичерпаний і довелося друкувати другий.

Особливо помітним був вплив Дениса Зубрицького на розширення видавничого асортименту. З 1830 р. тут уперше з'являються й твори світського і наукового характеру, значну частину яких становили праці самого префекта друкарні.

1831 року Ставропігія видала «Гімн народний» (австрійський державний гімн на музику Й. Гайдна) мовами основних народів імперії Габсбургів (німецькою, слов'яно-руською, польською, чеською, угорською, італійською, а також латинською). На думку Якова Головацького, опублікувавши цей вірнопідданський твір, Інститут отримав від влади дозвіл на видання й іншими мовами¹⁰⁵⁸. Це припущення заперечував І. Левицький, мовлячи, що Ставропігійська друкарня вже мала право друку мовами всіх народів Австрійської держави¹⁰⁵⁹.

1843 року в книгарні Інституту можна було придбати 36 кирилических книг дидактичного, церковного і світського змісту, надрукованих у період з 1755 до початку 1840-х рр.¹⁰⁶⁰ Серед художніх та навчальних текстів – вірші Рудольфа Моха (1841), ода Г. Державіна «Бог» (1847)¹⁰⁶¹, граматики Івана Вагилевича (1845), шкільні підручники: «ГраMATика руского язика» Я. Головацького (1849), «Букварь рускій для шкіл в Галиції» А. Добрянського (1849), «Читанка для малих дітей» М. Шашкевича (1850), «Буквар» (1851, 1852, 1857), «Повести к домашнему читанью для учащейся молодежи» І. Наумовича (1858)¹⁰⁶², «Песни церковныи для юношества»¹⁰⁶³, підручник «Арифметика для викладу і тлумачення вчителям, духовенству» (1840-ві рр.)¹⁰⁶⁴ тощо. 1849 року світська література у друкованій продукції Ставропігії перевищувала релігійну більш ніж на 70 %, у 1850–1855 рр. це співвідношення зрівнялося, у 1860 р. світські видання знову кількісно домі-

¹⁰⁵⁷ *Левицький І. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 7–15.

¹⁰⁵⁸ *Головацький Я.* Дополнение к очерку библиографии В. Ундольского... С. 15.

¹⁰⁵⁹ *Левицький І. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 17.

¹⁰⁶⁰ Каталог книг словено-русских в типографии Института Ставропигийского Львовского обретающихся. We Lwowie, 12 Augusta 1843.

¹⁰⁶¹ *Левицький І. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 16, 26, 43–106.

¹⁰⁶² Там само. С. 16, 26, 43–106.

¹⁰⁶³ Репертуар української книги 1798–1916. ... Т. 1. С. 205.

¹⁰⁶⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 860. П. 60.

нують. Також у Ставропігійській друкарні публікували твори діячів Інституту – Д. Зубрицького, Я. Головацького, І. Гуркевича, Н. Урицького, А. Петрушевича, К. Мироновича, С. Семаша, Б. Дідицького, І. Гушалевича, І. Шараневича¹⁰⁶⁵. Із едиційною діяльністю Інституту найтіснішим чином пов'язане заснування «Зорі Галицької»: саме він ініціював організацію часопису для українського населення. Видавати його зголосилися окремі ставропігійські діячі та «інші мужі (загалом 10 осіб. – *Авт.*), яким добро народу лежало на серці. Цих людей згуртувала щира любов і прихильність до нашого народу», – так змальовував обставини фундації «Зорі» її перший редактор, член Ставропігійського інституту, молодий та енергійний правник Антін Павенцький¹⁰⁶⁶.

У другій половині 1850-х рр. Д. Зубрицький і Я. Головацький розпочали друкувати руські тексти Літургії Йоана Златоуста, а також власні польські й німецькі її переклади для популяризації східного обряду в католицькому світі¹⁰⁶⁷. У 1870-х рр. церковна література Інституту набула чіткішого національного забарвлення, свідченням чого стали фундаментальні за обсягом і змістом «життя святих», «календарі церковних свят», три томи укладених відповідно до кращих світових традицій душпастирських повчань і проповідей настоятеля Успенського храму Ю. Ганкевича¹⁰⁶⁸ тощо.

Ставропігійський інститут провів чергове якісне оновлення своєї поліграфічної бази – шрифтів і друкарського обладнання. 1845 року було призначено особливого уповноваженого для переговорів з власниками машинобудівних заводів та торговельних фірм в Австрії й Німеччині. Ним став Юліан Вислобоцький, до обов'язків якого належало укладати контракти на постачання друкарських машин і виготовлення матриць для шрифтів на вигідних для Інституту умовах, а також наглядати за вчасним виконанням цих угод виробниками. На основі інструкцій, котрі надавав Провізоріат Ю. Вислобоцькому, можемо скласти уявлення про видавничі засоби Ставропігії на середину 40-х рр. XIX ст. Інститутська друкарня мала чотири дерев'яні прасла з сімома наборами кириличного шрифту до кожного. В її розпорядженні також перебували дві друкарські машинки з німецьким та польським шрифтами, які, однак, були у вкрай незадовільному стані, й тому замовлення у Відні латинських шрифтів стало першорядним завданням Ю. Вислобоцького¹⁰⁶⁹. У 1847 р. йому таки вдалося укласти відповідний контракт із власниками віденських машинобудівних заводів Лезером і Міллером. Співробітництво Ставропігії з цими відомими фірмами щодо закупівлі шрифтів та друкарського обладнання тривало принаймні до середини 60-х рр. XIX ст., на що вказують рахунки заводу Лезера Інститутіві за 1866 р.¹⁰⁷⁰

Значний внесок у технічне переоснащення друкарні й розширення видавничих можливостей Інституту зробив у цей час її префект Ю. Юристовський, котрий у середині 1840-х рр. змінив на цій посаді Миколу Ольшанського. Він провадив об-

¹⁰⁶⁵ Репертуар української книги 1798–1916. ... Т. 1. С. 197, 212.

¹⁰⁶⁶ Зоря Галицька. 1848. Ч. 1.

¹⁰⁶⁷ *Ваврикъ В. Р.* Яковъ Феодоровичъ Головацкій его дѣятельность и значеніе въ галицко-русской словесности. 1925.

¹⁰⁶⁸ Празничны проповѣди, сочинены Ю. Ганкевичем. Львов, 1876. Ч. 1–2; 1877. Ч. 3.

¹⁰⁶⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 902. Арк. 1.

¹⁰⁷⁰ Там само. Арк. 30–48.

ширне ділове листування з власниками торговельних фірм Брайтнонфа і Гертле в Лейпцигу і машинобудівного заводу Б. Дондорфа у Франкфурті-на-Майні. За посередництвом лейпцизьких комерсантів у 1847–1853 рр. берлінська друкарня Едварда Генеля виконала на замовлення Ставропігії мідні матриці для виготовлення кириличного шрифту. Через недогляд постачальника 1847 р. у Кракові зник один ящик з цими матрицями, що призвело до тривалого судового процесу між Інститутом та німецькими комерсантами¹⁰⁷¹. Ставропігійський інститут систематично поновлював свої шрифтові засоби й у наступні роки. Так, 1853 р. у Віденській друкарні державної скарбниці було замовлено виготовлення за допомогою матриць необхідної кількості кириличних шрифтів «почтампт» та п'ять центнерів шрифту «цицero», яким видавалася теологічна і світська література великого формату, а також один центнер шрифту «малого», який у Ставропігії був дуже «стовчений і невиразний». Цей контракт виявився надзвичайно вигідний, оскільки замовлення таких шрифтів у друкарні Піллера коштувало втричі дорожче. Того ж року Інститут замовив у фірми Бутера «гражданський» шрифт з власного матеріалу¹⁰⁷².

Проте наприкінці 50-х рр. XIX ст. видавнича справа Ставропігії знову почала занепадати передусім через застаріле обладнання, яке потребувало модернізації. У 1851 р. префект друкарні Лев Сосновський запропонував осучаснити внутрішню структуру очолюваної ним установи, бо, як стверджував, «[...]при теперішньому її устрої не тільки малий дохід з неї члени Інституту побирають, но ще більші несуть витрати»¹⁰⁷³. Над цим чимало працював Яків Головацький, котрого обирали настоятелем цього закладу 1852–1853 рр. З його ініціативи, 1852 р. закуплено 130 фунтів черенок на фірмі Піллера. Я. Головацький звертався до Ради старійшин з клопотанням про підвищення платні робітникам друкарні, вносив пропозиції про видання багатьох наукових робіт, зокрема історичних праць Д. Зубрицького та А. Петрушевича¹⁰⁷⁴.

28 грудня 1845 р. при Ставропігійській друкарні засновано четверту у Львові літографічну майстерню (найдавніша в цьому місті літографія Піллера функціонувала з 1773 р.). Після того як 26 червня 1846 р. було отримано дозвіл Галицького губернаторства на її діяльність, управління літографією передали віденському німцеві Йосифові Вагенеру, який раніше працював у друкарні Піллера. Інститут асигнував на придбання літографічного устаткування 500, а на інші потреби літографії – 1 200 рин. зл. Переговори про закупівлю обладнання велися паралельно з кількома друкарнями – Піллера, Галицького губернаторства та закладом Оссолінських. І. Крип'якевич згадував про брак джерельних даних щодо перебігу цих перемовин та їхніх наслідків¹⁰⁷⁵. Очевидно, частину необхідних виробничих засобів

¹⁰⁷¹ Там само. Спр. 905. Арк. 1–20.

¹⁰⁷² Там само. Спр. 90. Арк. 17–20.

¹⁰⁷³ Там само. Спр. 38. Арк. 678.

¹⁰⁷⁴ Я. Головацький у квітні 1852 р. подав пропозицію Раді старійшин видати в друкарні Ставропігії родовідну таблицю руських князів, складену А. Петрушевичем (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 713). Він також довів вигідність укладання для Ставропігійського інституту з Д. Зубрицьким його «Истории», зробивши відповідні розрахунки (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 855. Арк. 1–3).

¹⁰⁷⁵ Крип'якевич І. Ставропігійська літографія... С. 144–145.

закупили в 1847 р., бо тоді й з'явилися перші ставропігійські гравюри. Водночас виявлені архівні документи містять листування та фінансові розрахунки з літографією друкарні «Енгель» у Відні, з якою в березні 1848 р. було підписано контракт на суму 1 650 флоринів на закупівлю літографічного обладнання¹⁰⁷⁶.

Упродовж 1847–1849 рр. у ставропігійській літографії працювало 14 осіб – друкарів, їхніх помічників та учнів. Найвідомішими її роботами в цей час були: ікони св. Василя (1847), св. Івана (1848) та портрети Лукасінського (1847), І. Снігурського (1848), Руффи (1848), Т. Вісньовського (1848), портрет невідомого рабина (1848), а також жидівські картинки, замовлені купцем Левицьким з Кишинева (1847). Ще на цьому підприємстві виготовлялися на замовлення ноти, візитні картки, урядові оповіщення (у т. ч. й повідомлення Головної руської ради). 1854 року Ставропігійський інститут віддав свою літографію, котра приносила порівняно малі доходи, в оренду Йосифові Стефанському за невеликий відсоток від кожної роботи¹⁰⁷⁷.

Заходи Інституту щодо оновлення друкарні й вкладені в цю справу кошти дали помітний результат. Якщо в 1841–1850 рр. кількість видань кириличним і гражданським шрифтами становила 102 позиції, то в 1850-х рр. – 232. Це було значно більше, ніж в інших аналогічних закладах Львова того часу.

У середині 1850-х рр. Інститут отримав остаточне юридичне підтвердження права друку книг усіма слов'янськими мовами та вільного їх продажу в усіх місцевостях. У рескрипті від 6 травня 1855 р. вказувалося, що урядовий декрет 1830 р. не ліквідував привілеїв Ставропігії, а лише регламентував її видавничу діяльність¹⁰⁷⁸.

Отже, у 1830-х і другій половині 1840-х рр., завдяки успішним заходам префектів Зубрицького та Юристовського, Ставропігія здійснила заміну технічного обладнання друкарні, що дозволило їй налагодити книговидавничу справу і забезпечило потужною поліграфічною базою на момент революції 1848–1849 рр.

Проте з переходом Ставропігійського інституту на русофільські позиції його роль як освітнього і друкарського центру поступово знижується. Показово, що з 1860-х рр. майже всі його видання публікуються т. зв. «язичієм».

Друковану продукцію Ставропігійський інститут поширював через парафіяльні церкви та через свою торговельну мережу – книжкову «лавку» в Успенському храмі та книгарню на вул. Руській. Друкарня також мала право укладати договори на реалізацію книжок з приватними особами.

Організація книжкової торгівлі вимагала випуску відповідних каталогів. У 1864, 1865, 1866, 1867, 1869, 1872 рр. вони видавалися під назвою «Розпис книгамъ, находящимся въ книжной лавцѣ Ставропигійского заведенія во Львовѣ», а в 1882, 1884, 1886, 1889 рр. – як «Цѣнникъ книгарни Ставропигійского Института».

З аналізу цих каталогів випливає, що Ставропігійська друкарня також приймала замовлення від інших громадських організацій і товариств – Галицько-руської матиці, Народного дому, редакції «Слова». Більшість підручників надходила у продаж до Ставропігійської книжкової крамниці від дирекції «Віденського видавництва шкіль-

¹⁰⁷⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 907. Арк. 5–6.

¹⁰⁷⁷ Крип'якевич І. Ставропігійська літографія... С. 146–150.

¹⁰⁷⁸ ЦДІА України у Львові. Спр. 15. Арк. 12.

Микола Сивуляк

складах¹⁰⁸³. До того ж від 1870-х рр. із ставропігійськими фундаментальними виданнями серйозно конкурують дешеві й доступні для народу брошури «Просвіти» та Наукового товариства ім. Шевченка. Незрозуміла церковнослов'янська та російська мова книжок Ставропігійського інституту викликала нарікання галичан, що виливалося, зокрема, і в листах до українських часописів¹⁰⁸⁴.

Усе це змусило Інститут внести певні корективи у свою видавничу діяльність. Було започатковано випуск недорогих богослужбових книг для широкого загалу – молитовників, пісенників, збірників колядок тощо накладом 3–5 тис. примірників¹⁰⁸⁵. Особливо популярним був «Молитослов для мирян», який витримав чотири перевидання¹⁰⁸⁶. Також Ставропігія домоглася офіційного дозволу на розширення світської тематики та щорічних дотацій від Галицького сейму (в сумі 2 тис. гульденів) на друкування шкільних підручників¹⁰⁸⁷.

У першій половині 1860-х рр. член Ставропігії А. М. Цирик підготував два ґрунтовні підручники для гімназій – з історії християнської Церкви (на основі праці Й. Феслера) та з церковної догматики (за К. Мартином). У 1863 р. І. Гушалевич переклав «Біблійну історію» Шустера¹⁰⁸⁸, за що 1883 р. удостоївся почесного диплому в Римі¹⁰⁸⁹. Перекладацька та популяризаторська робота ставропігійських діячів була

них книг»¹⁰⁷⁹. Деякі замовники опинялися у борговій залежності від Інституту. Так, для прикладу, в 1879 р. борги перед ним товариства ім. М. Качковського сягнули 229 зол. рин.¹⁰⁸⁰

З часом видавати якісні церковні й наукові книги ставало дедалі важче через їхню значну вартість (зумовлену, серед іншого, і використанням високого друку, наявністю кольорових вставок, гравюр) та низьку купівельну спроможність населення. Скажімо, примірник «Історії Галицько-Руського князівства» Д. Зубрицького коштував 10–20 зол. рин.¹⁰⁸¹, що було задорого навіть для духовенства. Управитель книгарні Альфред Яновський і настоятель «лавки» М. Сивуляк скаржилися, що товар не розкупується¹⁰⁸². У звітах Ставропігії є згадка про вимушену переоцінку книг, що залежалися на

¹⁰⁷⁹ Рибчинська Н. Книготоргівельні каталоги Львівської Ставропігії... С. 81–83.

¹⁰⁸⁰ Слово. Львовь, 1879. Ч. 99. С. 1.

¹⁰⁸¹ Цѣнникъ Ставропігійского Института. Львов, 1889. С. 2.

¹⁰⁸² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 96.

¹⁰⁸³ Там само. Спр. 99.

¹⁰⁸⁴ Див., для прикладу, від мешканців села Теляче Підгаєцького повіту (Батьківщина. 1879. 16 жовт. № 2. С. 14).

¹⁰⁸⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 984. Арк. 1–18.

¹⁰⁸⁶ Сокращенный молитословъ для мирян. 4-е изд. Львов, 1877.

¹⁰⁸⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1008–1018.

¹⁰⁸⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 177 (І. Гушалевич). Спр. 9 / п. 1.

Арк. 7.

¹⁰⁸⁹ Там само. Спр. 10 / п. 2. Арк. 1–2.

відновлена через десять років, коли при церкві св. Юра в 1873 р. розпочався переклад «Катехизму» Фішера й написання історії християнства¹⁰⁹⁰.

Автори перших українських підручників у Галичині послуговувалися здебільшого українською лексикою й «етимологічною» орфографією з літерами «ѣ» (ять), «ы» (и), «ѣ» (твердий знак), що мало засвідчувати зв'язок української мови з церковнослов'янською традицією. Невдовзі вони постали перед потребою використання модерних термінів, які запозичували з російської мови¹⁰⁹¹. Такий підхід практикувався вже в 1863–1868 рр., під час створення навчальної літератури з фізики, хімії, біології, математики. Його хибність визнавав навіть діяч Ставропігії Микола Полянський: «Як же то вчити дітей з тих підручників, подаючи їм такі терміни, як млекопитающие звірята, пищеварительни органи, ископаемое [...], начальное основание звірословія і рослинословія [...], снадіі і ядовити губи?»¹⁰⁹²

У зв'язку з цими проблемами, комісія з написання підручників, яка складалася переважно з членів Інституту, 1868 р. була реорганізована. Новий її склад очолював о. М. Ільницький. На зміну старим навчальним книгам прийшли більш сучасні – О. Огоновського, Ю. Романчука, О. Барвінського. Однак братчики виявилися неготовими визнавати недоліки своїх підручників, сприймаючи відмову від них як наступ австрійської влади на «руську» освіту. Про це в 1905 р. з обуренням і боєм писав Б. Дідицький у відкритому листі до митрополита А. Шептицького¹⁰⁹³. Після гучного судового процесу над ставропігійськими діячами в 1882 р. Галицький сейм припинив виділяти Інституту кошти із крайового бюджету для друкування навчальної літератури, натомість передавши їх «Просвіті»¹⁰⁹⁴.

Ще одним вектором видавничої діяльності Ставропігійського інституту стала публікація художніх творів галицьких письменників русофільського табору – Івана Гушалеви́ча, Дмитра Вінцковського, Георгія Пасічинського, Володимира Хиліяка (літературний псевдонім – Ієронім Анонім), Клавдії Алексевич та ін. Зазвичай це були книги патріотичного й моралізаторського змісту, через які втілювалася релігійно-виховна програма Ставропігії, популяризувалася давньоруська історія. Особливо плідно в цьому напрямі працював Б. Дідицький, котрий написав дві історичні повісті у віршованій формі – «Буй-Тур Всеволод, князь Курський (1196 р.)»¹⁰⁹⁵ і «Конюший»¹⁰⁹⁶.

У літературі, що її видавала Ставропігійська друкарня, ідеалізувалися часи Галицько-Волинської держави, проводилася ідея культурної консервації галицьких родин та їхньої ізоляції від «чужинецьких впливів». Нерідко в таких творах справжній патріотизм підмінявся протиставленням українців і поляків на побутовому рівні, як, наприклад, у вірші Г. Пасічинського «Гунька з гуньков – славна

¹⁰⁹⁰ Огоновський О. Переклад катехизму Фішера // Нива. 1911. Ч. 18. 9 верес. С. 584.

¹⁰⁹¹ Полянський М. Вопрос о фонетицѣ. Львов: Галицко-Русская Матиця, 1892. С. 8–12.

¹⁰⁹² Полянський М. Посмертна згадка (17.XI.1827 – 20.IX.1904). Б. м., б. р. С. 4–5.

¹⁰⁹³ Дідицький Б. Открытое письмо къ его Высокопреосвященству митрополыту кир А. Шептицкому... С. 121.

¹⁰⁹⁴ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 222. Арк. 7.

¹⁰⁹⁵ Дідицький Б. Буй-Тур Всеволод, князь Курський (1196 р.). Повесть основана на тлі історическом, составлена в трех пѣснях. Львов: Ставропігійський Інститут, 1860. 112 с.

¹⁰⁹⁶ Дідицький Б. Конюший. Повесть у двох пѣснях сочиненная. Львов, 1853. 141 с.

пара, русин з ляшков – божа кара», який до того ж відрізнявся низькою мистецькою вартістю¹⁰⁹⁷.

На противагу зростаючим феміністичним і соціальним жіночим рухам, русофільські книжки пропагували ідеал галицької жінки-русинки – берегині родинного вогнища, доброї господині, порадниці свого чоловіка. У популярних брошурах Інституту наголошувалося на необхідності правильного виховання дівчини з дитячих років, особливо культивування в ній господарських умінь. На допомогу сільським священикам і вчителям, які вели на селі просвітницьку роботу, Ставропігія випустила доволі значну за обсягом брошуру із назвою «Сельская господиня, то есть, что сельская дівчина впрод всякого знати повинна, щоб з неї колись хороша була сельская господиня»¹⁰⁹⁸.

У відповідь на справедливу критику своїх історичних та повчально-моралізаторських творів ставропігійські діячі вперто стверджували:

*Цель наша светла, и мы будем
Народ наш дальше просвещати,
И истину Христову людем
Мы будем все проповѣдати*¹⁰⁹⁹.

З 1870-х рр. Інститут, як і інші культурно-просвітницькі товариства Галичини, друкує книги на господарську тематику – з порадами городникам і садівникам, популяризацією страхування майна, рекомендаціями щодо економного ведення господарства тощо. За словами тогочасного члена Ставропігії й Товариства ім. М. Качковського О. Мончаловського, народіві треба було показати «дорогу до кращої і розумної господарки, щоби із тої земельки добив більше хосна»¹¹⁰⁰. Серед великої кількості літератури такого характеру виділялася видана Ставропігією книжка «Начала розумного земледелія для наших земледельцѣвъ»¹¹⁰¹.

Після того як у 1876 р. уряд відхилив проект державних санкцій проти шинків, Ставропігійський інститут спільно з ієрархією Греко-католицької церкви і духовенством розгорнули антиалкогольну пропаганду. Її засади були зреферовані у статті знаного церковного діяча М. Малиновського «Победа трезвости над п'янством»¹¹⁰² й у виданій Ставропігією брошурі «Меч духовный, або Пять проповѣдей противь п'янства».

1890 року, за сеньйорства І. Шараневича, відбулося розширення друкарні. Було закуплено нові три машини, дві старі реставровано, впроваджено у виробництво «газомотор», вирішено виготовляти стереотипи та покращено контроль за виробничим процесом. Ставропігія освятила нові приміщення й устаткування. Ця церемо-

¹⁰⁹⁷ ВСИ. 1896. С. 117.

¹⁰⁹⁸ Сельская господиня, то есть, что сельская дівчина впрод всякого знати повинна, щоб з неї колись хороша була сельская господиня. Львов, 1875. 60 с.

¹⁰⁹⁹ Філемоновський К. Противникам просвітителей нашего народа // ВСИ. 1895. С. 93.

¹¹⁰⁰ Мончаловский О. Посланіе ко всемъ нашимъ членамъ общества Качковского и добрымъ людемъ, щиримъ русинамъ! // Календарь общества Качковского на годъ 1885. Львов, 1884. С. 68.

¹¹⁰¹ Начала розумного земледелія для нашихъ земледельцѣвъ. Львов, 1875. С. 1–65.

¹¹⁰² Малиновский М. Победа трезвости над п'янством // ВСИ. 1893. С. 127.

нія розпочалася в Успенській церкві богослужінням, яке здійснював її настоятель Т. Павликів. На Літургії були присутні члени Інституту¹¹⁰³.

Книгодрукування, особливо богослужбової літератури, приносило Ставропігії певні прибутки. Тільки 1904 р. Інститут одержав від продажу книг (враховуючи видатки на оплату персоналу, освітлення, електрик) 1 485 корон, 1911 р. – 3 139 корон¹¹⁰⁴.

На початку ХХ ст. Ставропігійська друкарня мала одну з найпотужніших у Львові поліграфічних баз. У 1905 р. до її технічного оснащення входили п'ять друкарських машин найновішої в Європі конструкції з електричними двигунами. Тут працювало 28 набирачів шрифту, двоє машиністів, вісім дівчат-відбиральниць накладів, один завідувач складу. З кінця ХІХ ст. при Інституті діяло друкарське училище. Деякі його випускники, як-от Й. Ничко, В. Гайдучок, А. Лисак, М. Гвоздецький, отримали право самостійного друку. Серед відомих управителів Ставропігійської друкарні – Степан Гучковський (1862–1872)¹¹⁰⁵, Федір Мазурик (1884–1904)¹¹⁰⁶, Іван Пухир (1889–1893)¹¹⁰⁷, Гузар (1895–1896)¹¹⁰⁸, Яким Гревняк (1897–1899)¹¹⁰⁹, Михайл Рефець (1904–1912)¹¹¹⁰.

Як бачимо, діяльність Ставропігійського інституту охоплювала найрізноманітніші сфери суспільного життя, що виходило за межі звичної компетенції громадського чи церковного закладу. Головними її напрямками були культурно-просвітницький, науковий та пам'яткоохоронний. Сприйняття й реалізація актуальних просвітницьких віянь у Галичині в силу специфіки етносоціальних та економічних процесів, дещо затримуючись у часі, поширились і на другу половину ХІХ ст., передбачаючи «збереження більшого вантажу старих традицій, ніж у деяких інших народів»¹¹¹¹.

До пріоритетних ділянок культурно-просвітницької роботи Інституту в описуваний період належала видавнича діяльність. У Статуті Ставропігії зазначалося, що її завдання – «підтримувати руську народність» і «релігійно-моральне виховання своїх єдиновірців, по всій можливості пособствувати, переважно видавництвом богослужбових і учебних книг»¹¹¹². Подібні цілі ставило перед собою й культурно-просвітницьке товариство «Галицько-руська матиця», про що свідчать спільні заходи цих інституцій щодо видання та популяризації книжкової продукції¹¹¹³. Але якщо Матиця видавала дешеві книжки для народу, то Інститут здебільшого випускав літературу для «вищого сословія».

Створення українських підручників і навчальних програм з історії, ботаніки, ремесла та релігії стимулювалося запровадженням української мови в народних школах Східної Галичини (9 травня 1848 р.) та в гімназіях (31 серпня 1848 р.) як навчальної

¹¹⁰³ ВСИ. 1892. С. 211.

¹¹⁰⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 3, 26.

¹¹⁰⁵ Там само. Спр. 91. Арк. 1–24.

¹¹⁰⁶ Там само. Спр. 107. Арк. 1–4.

¹¹⁰⁷ Там само. Спр. 117. Арк. 1–31.

¹¹⁰⁸ Там само. Спр. 118. Арк. 1–11.

¹¹⁰⁹ Там само. Спр. 117. Арк. 1–31.

¹¹¹⁰ Там само. Спр. 125. Арк. 1–26.

¹¹¹¹ Історичні передумови возз'єднання українських земель. С. 150.

¹¹¹² ВСИ. 1886. С. 125.

¹¹¹³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 1–17; Спр. 45. Арк. 1–20; Спр. 49. Арк. 1–32.

дисципліни на правах факультативу, а з 8 січня 1849 р. – як обов'язкового предмета¹¹¹⁴.

Видавнича криза Ставропігії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. була спричинена не тільки конкуренцією й фінансовими труднощами, але й низкою причин суб'єктивних та об'єктивних чинників, які увиразнилися вже з середини XVIII ст. і були лише стимульовані переходом Галичини під владу Австрії. До об'єктивних детермінант ситуації, що складалась, необхідно віднести конкуренцію з боку нових (переважно німецьких) друкарень, а також друків отців василіан у Почаєві, зношення друкованого обладнання, пожежу, фінансову кризу. До суб'єктивних – неспроможність діячів Інституту усвідомити реалії часу та актуальні потреби української спільноти.

Література, видана Ставропігійською друкарнею впродовж усього періоду її існування, була здебільшого релігійного характеру й друкувалася архаїчною кирилицею. Тільки з початку 1830-х рр. у видавничому репертуарі цієї інституції з'являються світські книги, деякі з них – прогресивнішою «гражданкою». Велику роль у цих процесах відігравали префекти Д. Зубрицький, Ю. Юристовський, котрі реформували друкарню й остаточно перетворили її на комерційне підприємство, орієнтоване на задоволення потреб галицького книжкового ринку. Незважаючи на певні досягнення в цій сфері Ставропігійського інституту (участь у заснуванні першої газети українською мовою, виданні української літератури навчального та політично-освітнього змісту), давалися взнаки і трохи припізніле сприйняття ним нових викликів доби, і схильність до елітарного консерватизму. Ці тенденції стали особливо помітними після «Весни народів». В епоху конституційних реформ 60–70-х рр. XIX ст. в Австрійській монархії едиційна діяльність Інституту поступово все більше віддалялася від національно-культурних потреб українського народу. Із остаточним оформленням у Галичині народовського табору, архаїзм форм і методів роботи Ставропігії в цій галузі ставав дедалі відчутнішим. Після судового процесу 1882 р., коли Інститут позбавили права друкувати шкільні підручники й відібрали державні грошові дотації, а обсяг пожертвувань від громадськості суттєво зменшився, видавнича активність цієї установи все більше втрачає свою вагомість для української суспільності.

«ВРЕМЕННИКЪ» ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАВАЛЬНО-ПРАКТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ НАРОДУ

У 1864 р. почав виходити «Временник Ставропігійського інститута», котрий став періодичним органом Ставропігії. До праці над цим науково-літературним часописом ставропігійське керівництво намагалось залучити відомих галицьких учених, зосібна Антона Петрушевича «яко народного історика», котрий міг би своєю участю збагатити зміст видання, щоб «вітчизняна історія многоцінний додаток отримала б і благі наміри Інституту возвеличила б» (такі звернення до вченого були неодноразові – 1864, 1865 та 1866 рр.¹¹¹⁵). Про мету «Временника» йшлося у його першому випуску за 1864 р.: «Институть Ставропігійській вознамѣрилъ, начавъ съ 1864 г., изда-

¹¹¹⁴ Історичні передумови возз'єднання українських земель. С. 200.

¹¹¹⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 7. Спр. 523. П. 13 (Інститут Ставропігійський у Львові. Лист до А. С. Петрушевича, 1864–1893, 20 грудня 1864 р.). Арк. 1, 3, 5.

вати кожного року продовжується *Временникъ*, який міститиме відповідно потреби російського населення в церковній, домашній, суспільній і політичній справі, добре улаштований місячник, який крім того особливою задачею матиме бути, ознайомити почесних читачів з сучасними подіями, поточним станом і управлінням доходами Ставропигійського Заведення»¹¹¹⁶.

Важливе місце, за задумом братчиків, мала посідати публікація архівних документів, що відображали історію Ставропигії: «*Временникъ* той звіщати буде в особливих статтях на автентичних документах о початку і поступовому розвитку Заведення, о його призначенні і виконаних обов'язках, о матеріальних засобах, служачих до

достигнення передбаченої і о сучасній діяльності Інституту, при цьому буде обнародовані щорічні звіти о управлінні Заведення»¹¹¹⁷.

У журналі публікувалися також вірші, оповідання, історичні твори (здебільшого істориків, котрі належали до Ставропигії, – А. Петрушевича, І. Гушалевича, Д. Вінцовського та ін.). 1890 року Ставропигійський інститут прийняв рішення друкувати у своєму періодичному органі портрети сеньйорів, віце-сеньйорів, визначних членів інституції, а також «других видних осіб, отличившихся благосклонністю, доброжелательством или жертволюбием для сего же Института»¹¹¹⁸. Того ж року в часописі помістили портрети І. Шараневича, А. Петрушевича, 1891 р. – В. Ковальського, С. Гавришкевича, митрополита С. Сембратовича, 1892 р. – митрополита М. Левицького, А. Ангеловича, 1900 р. – митрополитів Ю. Куїловського й А. Шептицького. На сторінках «*Временника*» періодично друкувалися документи з архіву Ставропигійського інституту, а також дослідження минулого українців Галичини, написані відомими вченими Денисом Зубрицького, Антоном Петрушевичем та Ізидором Шараневичем¹¹¹⁹. У 1907 р. наукові й художні публікації виокремлюються в ще одну рубрику – науково-літературну.

Попри плани регулярно оприлюднювати відомості про діяльність Ставропигійського інституту, ґрунтовні звіти про це було вміщено тільки у двох перших річниках, наступні ж обмежувалися лише короткими думками про прибутки й ви-

¹¹¹⁶ ВСИ. 1884. С. III.

¹¹¹⁷ Там же.

¹¹¹⁸ Там же. 1891. С. 203.

¹¹¹⁹ *Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. Київ; Львів, 1992. Вип. I. С. 54–71. С. 59.

Митрополит Андрей Шептицький

«Почтовый указатель», «Поазбучный указатель стемплевых належитостей от документов, справ, прошений», «Движение на жельзных дорогах», «Плата на жельзных дорогах»¹¹²⁰). Третья часть – практичные советы населению финансово-экономического, юридического, господарского та ин. характера. З часом вона займала найбільше місця на шпальтах видання. Статті мали пізнавально-повчальне спрямування, ставлячи за мету ознайомити громадян з їхніми правами та обов'язками. Так, у публікації «Тарифа для фіакров и дорожкарей во Львовь» зазначалося: «Если возъ или сани стоят на вызначенномъ мѣстци, повозчикъ не смѣе оттягаться отъ ѣзды вимовкою, що уже есть замовлень отъ другого гостя. – Съ жалобами за преступленія противъ сихъ постановленій, якъ и за нечемное поступленіе повозчика взглядомъ гостя, удаватися належить до ц. к. дирекціи полиціи»¹¹²³.

У рекомендаціях стосовно користування поштовими послугами зазвичай наприкінці наголошувалося про право галицьких українців уживати руську мову: «Внутрь австрійской имперіи свободно подавати телеграммы также въ языкѣ русскомъ»¹¹²⁴. На патріотичну позицію членів Інституту щодо використання галицькими українцями рідної мови вказують, зокрема, зауваги такого змісту: «Всѣ ц. к. почты, трафики и пр. въ Галичинѣ должны имѣти также русскіи рецеписы, кореспонденційныи карты, тяжарныи листы, бланкеты на почтове переказы и др. Должны уряды почтовые

трати інституції, що є непрямим свідченням небажання членів Інституту докладно інформувати про свою роботу, що зумовлювалося, вочевидь, і наявністю певних фінансових надходжень. Його зміст поділявся на три частини. Перша з них, календарна, охоплювала «всесвітній» літопис, «русский» літопис, церковне і цивільне літочислення, церковний і астрономічний місяцеслов, єврейський місяцеслов, тощо. Друга – інформаційна – висвітлювала події тогочасного життя: церковні («Извлечение изъ церковного устава на 1881 годъ»), при австрійському дворі («Всевысочайшій австрійско-угорскій императорскій Домъ»), у Європі («Европейскіи державы и владѣтели ихъ»), довідки про урядові та громадські заклади («Уряды, заведенія и общества во Львовь»¹¹²⁰), дані про львівських адвокатів, нотаріусів, лікарів, з 1902 р. також наводили відомості з шематизмів¹¹²¹ тощо, («Телеграфный указатель»,

¹¹²⁰ Там же. 1886. С. 56–58.

¹¹²¹ Там же. 1902. С. 66–71.

¹¹²² Там же. 1881. С. 53, 66, 68, 80, 87.

¹¹²³ Там же. 1881. С. 89.

¹¹²⁴ Там же. 1882. С. 67.

всегда выставляти рецеписи русскіи, когда письмо адресовано по русски»¹¹²⁵. Друкували й ціни за послуги телеграфу за відправлення за кордон – в Америку, Англію, Бельгію, Болгарію, Грецію, Іспанію, Нідерланди, Росію, Румунію, Швейцарію, Францію, Швецію та ін.

Часопис одним із перших у тогочасній українській пресі почав подавати на своїх сторінках інформацію про практичну медицину та гігієну¹¹²⁶ (у т. ч. поради щодо методів оздоровлення – як народними способами, так і медичними препаратами), а згодом і рекламу ліків, косметики тощо. На початку ХХ ст. у «Временнику» окремо виділились рубрики «лікарська», «економічна», «господарська» і т. д.

Незважаючи на певні заходи австро-угорської влади в ділянці охорони здоров'я, курс уряду на розбудову мережі лікарняних закладів, загалом прогресивну як на ту пору санітарну організацію, сільське населення Галичини було позбавлене не лише медичної опіки, а й необхідного санітарного нагляду через неспівмірність кількості жителів краю та обслуговуючого їх лікарського персоналу (до прикладу, наприкінці ХІХ ст. один лікар – на 7 065 осіб). Для більшості мешканців сільської місцевості медицина залишалася недоступною¹¹²⁷. З огляду на це, «Временникъ» намагався розповідати своїй читацькій аудиторії про народні методи боротьби з недугами. 1870 року потребу публікацій під рубрикою «Домашні рецепти» мотивували тим, що здебільшого «лікаря немає в селі, а ліки дорогі, а рятуватись потрібно». Автор рубрики просив читачів ділитися знаннями про способи самолікування, сподіваючись, що таким чином сформується цілий збірник медичних порад на випадок відсутності лікаря¹¹²⁸.

У разі таких заразних хвороб як віспа, скарлатина, тиф, дифтерія, холера, настійливо рекомендувалося негайно повідомити старості, лікарю і жандармерії. Радити також недужого ізолювати від здорових, кімнату оприскувати оцтом й окурювати, регулярно провітрюючи. Доглядальник хворого повинен був протирати своє тіло спиртом або розведеним оцтом, часто змінювати білизну, бувати на свіжому повітрі, остерігачись застуди, мити руки милом та ін.¹¹²⁹ Єдиним ліком від дифтерії називали квас боровий, про що оголосило Намісництво¹¹³⁰. Повідомлення державним установам про заражених і вказівки Намісництва про засоби лікування доводять, що влада старалася запобігати поширенню інфекційних захворювань. Лікарські рубрики містили інформацію і про те, як поводитися з людьми після спроби суїциду, з утопленими, п'яними, обмороженими чи обпеченими, при нежиті, кашлі та ін. Щоправда, деякі з цих порад не були позбавлені містики. Скажімо, лікувати бородавки пропонувалося натерши їх сирим м'ясом, яке потім треба було закопати в певному місці¹¹³¹.

¹¹²⁵ Там же. С. 78.

¹¹²⁶ Про періодику цієї тематики у Львові на початку ХХ ст. більше див.: *Трач В.* Гігієнічні часописи та формування дискурсу громадського здоров'я у Львові на початку ХХ століття // Місто: історія, культура, суспільство: Е-журнал урбаністичних студій. 2017. № 4. С. 136–161 // http://resource.history.org.ua/publ/misto_2017_4_11.

¹¹²⁷ *Білавич І. В.* Становлення і розвиток громадської системи охорони здоров'я в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // <http://www.sworld.com.ua/simpoz4/65.pdf>.

¹¹²⁸ ВСІ. 1870. С. 105.

¹¹²⁹ Там же. 1892. С. 86.

¹¹³⁰ Там же. 1879. С. 107.

¹¹³¹ Там же. 1870. С. 107.

Каждая женщина принуждена

уже послѣ первого употребленія придти къ убѣжденію, что единственнымъ навѣрно успѣшнымъ средствомъ для достиженія и сохраненія красоты есть **„КРЕМЪ ГРОЛИХА“**.

Дѣйствуетъ уже въ 2—3 дняхъ, изглаживаетъ всѣ морщины на лицѣ и шеѣ, дѣлаетъ лице красивымъ, цвѣтушимъ, свѣжимъ, молодымъ и нѣжнымъ, устраняетъ веспушки, плямы и солнечное опаленіе уже въ нѣсколькихъ дняхъ. Стоимость одной пушки „крема Гролиха“ съ однимъ кускомъ мыла Гролиха К 2.— (Порто особо). 10 такихъ порцій стоятъ К 16.— и высыл. franco.

АДРЕСЪ :

Johann Grolsch, Brunn, Nr. 308, Mählen.

У 1897 р. публікували рекомендації з догляду за волоссям (ішлося про триразове миття на тиждень), описувалися причини поганого волосся (хвороби – як-от тиф) та його випадання (напружена розумова робота)¹¹³², також мовилося про засоби гігієни для догляду за органами нюху, зору, слуху¹¹³³. У статті про значення сну акцентувалося, що він є основною умовою успішної діяльності всіх органів і тканин людського тіла. Спати людина повинна 8 годин, а збільшення або зменшення цього часового проміжку веде до ослаблення організму. Щоб забезпечити здоровий відпочинок уночі, потрібно протягом усього дня займатися якоюсь фізичною або розумовою працею, але не перевтомлюватись, оскільки перевантаження, рівно ж як і бездіяльність, порушують сон¹¹³⁴.

Для «незамужніх дам» радили крем «Diasana-нурація», який мав гарантувати їм не тільки свіжий і ніжний зовнішній вигляд але й життєрадісність, усуваючи негативні наслідки «прожитих минулих днів, підірвані нерви, погане травлення, нечисту кров, жіночі болячки тощо»¹¹³⁵.

У 1913 р. широко рекламували крем «Гролиха», представляючи його як єдиний успішний засіб для збереження і досягнення краси (розгладжує зморшки, робить лице красивим, квітучим, молодим і ніжним, ліквідує веснянки, пігментні плями і сонячні опіки)¹¹³⁶.

На шпальтах «Временника» популяризувалося також лікування гомеопатією, яке набуло поширення на галицьких теренах у ХІХ ст. Так, зокрема, священик Іван Наумович (1826–1891) був великим прихильником гомеопатичних засобів¹¹³⁷, котрий обґрунтовував своє зацікавлення недостатнім рівнем розвитку тогочасної медицини, її недоступністю для сільського населення Галичини. Свої теоретичні міркування та

¹¹³² Там же. 1897. С. 55.

¹¹³³ Там же. 1879. С. 101–103.

¹¹³⁴ Там же. 1905. С. 158.

¹¹³⁵ Там же. 1912.

¹¹³⁶ Там же. 1913.

¹¹³⁷ Докладніше див.: Орлевич І. «...и онъ будетъ имъ тѣмъ, чѣмъ долженъ быть, – отцемъ, врачомъ душъ и тѣлесъ!..»: о. Іван Наумович про священників і гомеопатію // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Львів, 2018. Кн. І.

власний практичний досвід він виклав у статтях, надрукованих у «Временнику», які були присвячені оздоровленню методами гомеопатії людей («Душпастырство и гомеопатія») і тварин («Найголовнѣйшіи болѣзни домашнего скота, и способъ ихъ лѣченія средствами гомеопатическими»)¹¹³⁸. Зростанню популярності цього виду фармацевтики сприяла її результативність в Європі й Північній Америці під час епідемії холери і черевного тифу в 30–50-і рр. XIX ст. Цей різновид боротьби з багатьма хворобами поступово здобуває adeptів і в Східній Галичині, стаючи серйозною протипагою традиційній медицині, котра була значно дорожчою й залишалася малодоступною для більшості мешканців краю, особливо в сільській місцевості¹¹³⁹.

І. Наумович поділився своїми досягненнями в цій медичній ділянці. Апелюючи до закордонної статистики, що гомеопатія краще лікує холеру і тиф, ніж ліки алопатичні, він наводить конкретні приклади з власної практики у Стрільчі: після 1864 і 1865 рр. від холери померло 133 людини, а коли вживали гомеопатичні засоби – 72, тобто вдвічі менше.

Стосовно ветеринарної гомеопатії, то її о. Іван практикував і у власному господарстві. Навіть пошкодження ноги в коня та корови він загоїв гомеопатично, без хірургічного втручання. 1868 року, коли вирувала епідемія овечої віспи, в усій окрузі вимерло багато тварин, а в господарстві священика – жодної. З тих же 96 овець, що їх для лікування прислав йому поміщик Яноха, загинула тільки одна¹¹⁴⁰.

У статті І. Наумовича про гомеопатичну медицину знаходимо численні згадки про позбавлення ним своїх парафіян від різних недуг. Йому, зокрема, вдалося вилікувати від божевілля чоловіка (на ґрунті алкоголізму) та жінку, безумство якої могло призвести до самогубства, а також хворого, котрий довго не міг ходити через те, що двічі перехворів коростою.

Автор акцентує на ефективності гомеопатії й у випадку дитячих захворювань. Повідомляє, що врятував дівчинку, котра мала на обличчі рак («Kinderkrebs. Noma»): «Робится на лица въ серединѣ въ ротѣ прищикъ, который разливается ширше, выпадаетъ дѣра и цѣле лице до кости. Страшно поглянути на такую несчастную дитину, а смрідъ изъ той раны такой, що не лада кто може его выдержати». Після вживання гомеопатичних ліків дівчинка одужала¹¹⁴¹.

Детальні описи хвороб та боротьби з ними були подані І. Наумовичем на сторінках «Временника» для того, щоб їх узяли до уваги читачі журналу у власній життєвій практиці. За свідченням самого священика, після оприлюднення ним своєї роботи про ветеринарну медицину в 1870 р., багато власників домашніх тварин скористалися його порадами¹¹⁴². Він розповів про спосіб лікування дихавиці (захворювання органів дихання), кашлю, нежиті, різних запалень (мозку, легень, кишок, очей), віспи, корости, лишайів, ран та ін.¹¹⁴³ Як підкреслював автор, най-

¹¹³⁸ *Наумовичъ И.* Найголовнѣйшіи болѣзни домашнего скота, и способъ ихъ лѣченія средствами гомеопатическими // ВСИ. 1870; *Його ж.* Душпастырство и гомеопатія // ВСИ. 1871.

¹¹³⁹ <http://hismed.net/node/125>.

¹¹⁴⁰ *Наумовичъ И.* Душпастырство и гомеопатія... С. 81.

¹¹⁴¹ Там же. С. 96–97.

¹¹⁴² *Наумовичъ И.* Найголовнѣйшіи болѣзни домашнего скота... С. 85.

¹¹⁴³ Там же. С. 81.

важливіше встановити правильний діагноз, тоді вчасно прийняті відповідні ліки дадуть свій позитивний результат.

У той період Церква вже активно долучалася до викорінення з уявлень про медицину різних забобонних тенденцій, що виникли ще в попередні століття. Необхідно було відокремити практичні способи оздоровлення від окультних містичних практик, що завдавали шкоди фізичному стану хворих і водночас сприяли збереженню забобонності серед населення. На це, власне, й були спрямовані публікації І. Наумовича.

За його спостереженнями, більшість селян були фаталістами й вірили в призначення долі. Вони дуже рідко зверталися до лікаря, а важко занедужавши, шукали таких людей, «яким приписували не науку з книжок, но вищий від Бога або диявола дар: читати по зірках, знати силу зілля, слова примови». Тож «коли селянинъ уже въ постели и лѣковъ забাগне, тогды баба-знахорка, вѣдьма, стае при немъ яко повага найвысша»¹¹⁴⁴.

Віра в магічні сили ставала причиною звернення за допомогою й до циган, яким приписувалися здібності до чаклунства. Так, на Покутті та Буковині чи не в кожному селі була циганка, котрій селяни довіряли своє лікування: «[...] есть циганка дуже чорна, стара, и видомъ самымъ уже страшна, то має знати, що то протомедикъ. Она лишъ вступить до хаты, поглядаеся по всѣхъ углахъ, подмухае, сплюне, кине фасоль или карты, и уже вся родина вѣрить якъ въ Бога, ей każde слово есть непогрѣшимое»¹¹⁴⁵.

Якщо не допомагали такі «цілителі», то йшли до «цилюрика», аби «пустив кров». «Прійдѣтъ до такого цилюрика въ день торговый, а тамъ... кровь християнская плыне потоками! Тому зъ одной, тому зъ обохъ рукъ пускае, тотъ має заворотъ головы, такъ отворяетъ ему жилу на чель (!), того болить око, то надъ самымъ окомъ кладуться ему пъявки, тому на крижахъ, тому на потылицъ, и где кого що болить, тамъ рубаеся жила, или кладеся пъявка»¹¹⁴⁶.

Цирульники були проміжною ланкою між народними медиками та дипломованими докторами медицини¹¹⁴⁷.

І. Наумович гостро критикував ставлення баб-повитух до породіль, як і загалом форми їхньої «медичної допомоги»: «Бабы наши, Господи прости, то истинна кара Божья для родящихъ! Якіи там средства потребляются, якіи насилля тамъ діються [...], ужасъ подумати. И кѣлько несчастливыхъ породовъ, кѣлько неживыхъ дѣтей, кѣлько утробныхъ болѣзней походятъ отъ такого варварского обхожденія съ положницами, при чѣмъ горѣлка грае самую важнѣйшую ролю, извѣстно каждому, кто жіе на селѣ и съ селянамъ має сообщеніе»¹¹⁴⁸.

¹¹⁴⁴ Наумовичъ И. Душпастырство и гомеопатія... С. 97.

¹¹⁴⁵ Там же. С. 97.

¹¹⁴⁶ Там же. С. 98.

¹¹⁴⁷ Перші звістки про цирульніцькі цехи датовані XIV ст. Окрім голярської справи, ці ремісники займалися виготовленням порошків та мазей, пускали кров, лікували рани, виправляли вивихи, видаляли зуби іт. д. З часом такі фахівці перейшли до розряду хірургів, їх ще називали костоправами. Офіційно цехи цирульників ліквідовано 1870 р. Однак традиції їхнього лікування збереглися аж до початку XX ст. (Дидик-Меуш Г. Українська медицина: історія назв. Львів, 2008. С. 32).

¹¹⁴⁸ Наумовичъ И. Душпастырство и гомеопатія... С. 89.

Так само негативно священик оцінював ситуацію у ветеринарії. Спеціалістів у цій галузі в селах заміняли сільські знахарі, діяльність котрих, на переконання І. Наумовича, наближалася до злочинної. Абсолютно варварськими були, за його визначенням, такі методи лікування тварин, як пускання крові за будь-якої хвороби, заливання горілкою з полином, перцем та ін., що аж ніяк не могло знизити високу смертність худоби. Тому, за словами о. Івана, людство повинно дякувати Богові й возвеличувати пам'ять великого Ганеманна, що представив гомеопатію як «істинний дар Божий»¹¹⁴⁹.

Усі ці тексти І. Наумовича є джерелом для дослідження тогочасного стану медицини, характерних у той період проблем зі здоров'ям, ставлення селян до традиційних і нетрадиційних способів лікування, культури сприйняття селянством медичних знань і забобонності.

У своєму періодичному виданні члени Ставропігії намагалися викладати в популярній формі й економічні знання, подавати практичні поради про ведення господарства у різних його галузях, посилаючись на досвід зарубіжних країн. Було, наприклад, опубліковано статтю «Управа хмелю в Англії», адаптовану до умов місцевого господарства. Її актуальність пояснювалася тим, що останніх два роки (1866–1867) хміль почали вирощувати не тільки великі господарства, а й окремі священики, щоб поліпшити свій матеріальний добробут¹¹⁵⁰. Друкувалися також статті науково-пізнавального характеру, як-от «О торфь», автор якої Филип Свистун доводив переваги паління торфом, особливо для бідніших верств, описував його властивості та можливості виготовлення інших продуктів. Охочих дізнатись про це детальніше відсилав до німецької літератури¹¹⁵¹. Із галузей сільського господарства пропонували галицьким українцям запровадити промислове вирощування риби, м'ясо якої корисніше, ніж тваринне, до того ж один гектар штучної водойми для неї приносить більше прибутку, ніж гектар пшениці. Як взірець наводився досвід французів, зокрема натураліста Картфага, котрий 1851 р. в Альзатії, на лівому березі Рейну, запровадив штучне розведення риби. За цим зразком аналогічні водойми виникли в Німеччині та Америці¹¹⁵². Ф. Свистун оприлюднив також розвідку про винайдення американцями в 1891 р. штучного дощу, зауваживши, однак, що це надто дорого¹¹⁵³.

За висловом цього ж автора, покращене землеробське знаряддя та машини – душа сільського господарства. Розуміючи важливість для галицьких селян розвитку землеробства, редакція журналу давала рекомендації не лише як модернізувати цю галузь, але і як захистити свої права. Агенти іноземних фабрик пропонували селянам нову техніку, проте дуже часто ті ставали жертвами в руках шахраїв, які або брали частину грошей як завдаток і зникали, або ж продавали неякісну техніку. Автор бачив три варіанти виходу із цієї ситуації (її мали взяти під свій контроль автономна влада та товариства): 1) регулярно проводити виставки сільськогосподарських знарядь (найкраще під час з'їздів Товариства ім. М. Качковського), на котрих селяни могли б ознайомлюватись із зразками землеробської техніки, і стимулювати ремісників до виготовлення подібних знарядь; 2) на крайові фонди створити комісію для проби сільськогосподар-

¹¹⁴⁹ Наумовичь И. Найголовнѣйшіи болѣзни домашнаго скота... С. 81.

¹¹⁵⁰ ВСИ. 1869. С. 80–85.

¹¹⁵¹ Там же. 1892. С. 50–51.

¹¹⁵² Там же. С. 56–57.

¹¹⁵³ Там же. 1893. С. 120.

ських машин і знарядь (до її складу повинні ввійти теоретично і практично грамотні сільські господарі – професори техніки і землеробських шкіл, практичні землероби з поміщиків, священники, сільські вчителі та селяни), завданням якої було б вивчати техніку, її придатність до певної місцевості, їздити за досвідом за кордон, робити свої висновки і звітувати про результати організацією лекцій для населення; 3) у купівлі землеробських знарядь мають брати участь просвітницькі товариства та місцева влада, без допомоги котрих нічого досягнути не вдасться¹¹⁵⁴.

Уміщував «Временник» рецепти збереження фруктів, виготовлення горілки, тортів, розвідки про властивості кави й чаю, їх зберігання, запарювання тощо¹¹⁵⁵. Ці замітки базувалися також на іноземному досвіді – наприклад, як консервують борошно у Франції та ін¹¹⁵⁶.

Часопис Ставропігії інформував своїх читачів і про наукові відкриття у світі. Розповідалося, зокрема, про бактерії, історію їх відкриття д-ром Кохом, при цьому вказувалися німецькі праці, в яких докладно висвітлювалася ця тема¹¹⁵⁷.

Наприкінці річника подавалося чимало рекламних оголошень – від приватних фірм, власників майна, книгарень, інших магазинів, складів, юридичних контор, різних періодичних видань, у т. ч. русофільських («Слово», «Новий пролом», «Червоная Русь»).

З 1887 р. тут друкують також некрологи видатних людей не тільки Галичини, а й усієї України та Європи – французького письменника В. Гюго, російського зоолога М. Скворцова, російського слов'янофіла М. Данилевського, М. Костомарова, К. Меруновича, М. Устияновича¹¹⁵⁸.

ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ У ТРАКТУВАННІ РУСОФІЛІВ НА СТОРІНКАХ «ВРЕМЕННИКА»

У західноукраїнському суспільстві теоретичні осягнення жіночої тематики почали кількісно зростати у 70-х рр. XIX ст. (цей факт дослідниця жіночого руху О. Рибак пов'язує з характером світогляду доби позитивізму)¹¹⁵⁹. Жіноче питання стає одним із найактуальніших у Східній Галичині. Відповідали на нові віяння тієї доби і русофіли, що належали до найвпливовіших українських суспільно-політичних течій.

Власне з 1870-х рр. на шпальтах «Временника» виходять у світ перші розвідки русофілів, присвячені жіночій тематиці¹¹⁶⁰. У 1873 р. відомий історик-русофіл Осип Марков (1849–1909) написав вірш «Ляшка», у якому порушив проблему впливу польських жінок на чоловіків-русинів – зачаровуючи їх власною вродою, польки

¹¹⁵⁴ Там же. 1892. С. 52–53.

¹¹⁵⁵ Там же. С. 60–62.

¹¹⁵⁶ Там же. С. 127–129.

¹¹⁵⁷ Там же. С. 127–129.

¹¹⁵⁸ ВСИ. 1887. С. 63–68.

¹¹⁵⁹ Рибак О. З. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: автореф. ... д-ра іст. наук. Львів, 2006. С. 16.

¹¹⁶⁰ Черкович І. І. Образ жінки-русинки в русофільській публіцистиці Галичини кінця XIX – початку XX століття // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2012. Ч. 20–21. С. 123–128

завичай переводили їх у свою віру, насаджували свої звичаї тощо. Автор вірша критикує цих слабодухих і безхарактерних чоловіків:

*И с тобою-сь попрацає Русскій рід і храм,
Начнеш любий враждувати,
Пути матери ковати,
Идти в ляхів след.
Віру, обряд свій покинул,
И язык свій руський сину,
Ти за очі дал!
Такий малодух,
Ним все вітер колибає¹¹⁶¹.*

Така проблема звучала в галицькій літературі і раніше. Зокрема, про це зазначав історик В. Ільницький, пишучи, що, піддаючись чарам польок, русини (українці) зрікаються православ'я й переходять у католицизм. У такий спосіб, за спостереженнями В. Ільницького¹¹⁶², зникали цілі українські шляхетські роди.

Критика русофілами пропольських симпатій особистого плану в українських чоловіків обумовлювалася тим, що важливим маркером для ідентифікації представників цієї течії була антипольськість.

Історик та поет Д. Вінцковський (1846–1917) у своїх віршах возвеличував дівочу вроду, жіночі почуття, кохання і т. п.¹¹⁶³ У «Временнику» 1892 р. він опублікував вірш «Жена». У ньому йшлося про те, що дружина для чоловіка – «предмет благих стремлений», героїських справ натхненниця, і «еслиби не било таки жени ровнялись би каменям ми». Далі Д. Вінцковський акцентує на важливості сім'ї для суспільства, порівнюючи чоловіка і жінку з правою та лівою руками, що «підносять все до світла з тьми»¹¹⁶⁴.

Першою предметною відповіддю русофілів на жіноче питання стала стаття у «Временнику» «Счастливое супружество»¹¹⁶⁵ ще одного вченого з цього середовища Ф. Свистуна (1844–1916), автора ґрунтовних історичних розвідок з історії Галичини («Прикарпатская Русь», «Галицкій вопрос в австрийской политике» та ін.), котрі, попри певну ідеологічну заангажованість, досі не втратили свого значення. На думку Ф. Свистуна, жінка відігравала в родині вагому роль як дружина і мати, як хранителька домашнього вогнища – до її обов'язків належало ведення домашнього господарства та виховання дітей, і важливо, щоб рівень її освіти наближався до рівня її чоловіка¹¹⁶⁶. Успішну сім'ю історик називав необхідною умовою народного виховання. Подружжя потрібне для морального вдосконалення особистості, оскільки поборює в неї самолюбство – найнебезпечнішого ворога добродійності: «Жінка і діти еднають чоловіка з іншим людством, пробуджуючи в ньому співчуття при ви-

¹¹⁶¹ ВСИ. 1873. С. 85.

¹¹⁶² Орлевич І. Галицькі священики у науковому і громадському житті Галичини ХІХ ст. (на прикладі отця Василя Ільницького) // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Львів, 2013. Кн. 1. С. 749–750.

¹¹⁶³ ВСИ. 1880. С. 121.

¹¹⁶⁴ Там же. 1892. С. 142.

¹¹⁶⁵ Свистунь Ф. Счастливое супружество // ВСИ. 1892. С. 121–123.

¹¹⁶⁶ ВСИ. 1892. С. 122–123.

гляді чужих бід і оберігають його від омертвляючого холоду, котрий оволодіває, за невеликим винятком, багатьма самотніми людьми»¹¹⁶⁷. Неодружені чоловіки й жінки, за ствердженням науковця, майже завжди залишаються самолюбам, непостійними, одержимими примхами і пристрастями, вони мало цікавляться загальними справами – благом народу та держави. Навіть більше, в існуванні самотніх людей Ф. Свистун вбачав небезпеку революційних перетворень: хибне почуття свободи оволодіває ними, й вони прагнуть до новизни, до суспільних переворотів. Через це революції та радикальні соціальні зміни можуть відбуватися лише там, за визначенням дослідника, де в силу певних причин (через нестачу засобів і важкі умови побуту) люди не можуть вступати у законний шлюб. Погляд на подружжя зосібна як на таку інституцію, котра здатна вберегти суспільство від будь-яких революцій, котрі вели б до переформатування соціального й політичного устрою, пов'язаний з тим, що Ф. Свистун, як і більшість русофілів, був прихильником сильної монархічної влади.

У згаданому творі історик наголошував, що жінка не може повністю ухилитися від суспільного життя. Пояснення такої її функції дає публікація в цьому ж номері журналу «Дѣвчина-патріотка». Головна її героїня Олена змусила свого нареченого на виборах до крайового сейму голосувати за «руського» кандидата. Автор оповідання показує, що справа елекції повинна торкатись і жінок, незважаючи на те, що вони не мали права голосу. На запитання коханого, як вибори стосуються дівчини, Олена відповіла: «То само, що и тебѣ. Ты громадянинъ, а я громадянка; вибори обходять всѣхъ заровно, хотя къ голосованію не всѣ идуць и хотя женщины выборцамы не бывають»¹¹⁶⁸. Наполеглива, з твердими «руськими» переконаннями вона говорить своєму нареченому, що відмовиться від нього, якщо він не буде вірним «руському роду» і «руський вірі». Відтак обранець Олени голосує за «руського» кандидата. Ф. Свистун завершує свою оповідь похвалою на адресу головної героїні: «Ты, патріотко, сдѣлала Юрка патріотом»¹¹⁶⁹.

З огляду на все це, русофіли надавали великого значення вибору майбутньої дружини. Цій темі, зокрема, було присвячене оповідання «Холостяк Іванъ Николаевичъ» (автор невідомий), надруковане в 1898 р. У ньому описуються ті вимоги, що їх висували чоловіки до дівчат, обираючи собі наречену. Про одну писали, що красива, освічена, бере участь у роботі «руських» товариств, проте розмовляє по-«руськи» лише зі своїм батьком, а на вечірках без «національного забарвлення» звертає увагу на не русинів¹¹⁷⁰. Наступна – красива, господарна, освічена, дочка священника, але сім'я її не надто патріотична, оскільки вдома спілкуються польською, не дотримуються «руських» звичаїв, що зовсім не личить священничій родині. Ще одна кандидатка на шлюб вважала, що греко-католицьке богослужіння потрібно наблизити до латинського, що отці даремно служать по-старосвітськи (спів нудний), літературу ж необхідно зробити більш «панською», письмо змінити на латинське, розповідати більше про інтелігенцію – дещо з життя баронських, графських і князівських родів¹¹⁷¹. «По її фасону, русина знайшла би хіба що новокурника» (но-

¹¹⁶⁷ Свистунъ Ф. Счастливое супружество... С. 122.

¹¹⁶⁸ Дѣвчина-патріотка // ВСИ. 1892. С. 91.

¹¹⁶⁹ Там же. С. 93.

¹¹⁷⁰ ВСИ. 1898. С. 104.

¹¹⁷¹ Там же. С. 105.

вокурник – у значенні «українофіл», при цьому полонофільськи налаштований). Один з товаришів запропонував Іванові (головний герой) спробувати жінку змінити, прищепивши їй свої патріотичні погляди. На що той мовив, що малодушна дружина жила б з ним як у неволі, а вперта довела б до розриву. Ні те, ні те не годиться для шлюбу. Такі настрої Івана свідчать, що шукалося нареченої з власною думкою, з незалежним характером і – що найважливіше – з такими поглядами на патріотизм, які повністю збігалися б із позицією її майбутнього чоловіка. Врешті-решт вибір холостяка впав на доньку священика, у бібліотеці якої були майже всі русофільські газети: «Слово», «Пролом», «Червона Русь», «Галичанин» та всі інші видання цього напрямку, починаючи з 1848 р.¹¹⁷² Саме її взяв собі за дружину головний герой.

Твір «Холостяк» є не тільки спробою дослідити жіноче питання на галицькому ґрунті, а й намаганням показати, яка жінка найкраще відповідає уявленням «рускового» (русофіла) чоловіка про гідну супутницю в житті. На перший план, поряд із гарним вихованням, манерами, інтелігентністю тощо, ставилися русофільські переконання.

Русофіли вивчали правове становище жінок як в історичному минулому, так і в тогочасних реаліях, зокрема в юридичному полі Австро-Угорської монархії. 1902 року Володимир Шараневич виступив на сторінках «Временника» зі статтею, в якій ознайомив читачів із жіночими правами та обов'язками. Основну увагу автор зосередив на правовому становищі жінки після укладення шлюбу: вона переходить під владу чоловіка і знаходить в ньому опікуна, котрий про неї «турбуватися повинен, як батько про дитину». Чоловік міг представляти інтереси своєї дружини в судових справах (наприклад, володіти її майном, яким, однак, вона могла керувати й сама або передати його комусь іншому). Незважаючи на певну свободу, після заміжжя діяльність жінки та волевиявлення все ж залежали від чоловіка¹¹⁷³. Обов'язкова юридична опіка над дівчиною батька, а згодом чоловіка була характерною рисою її правового статусу в європейських державах. У їхніх правових системах жінки фігурували як особи з обмеженою правоздатністю¹¹⁷⁴. Згідно із законом, дружина мусила жити в домі свого чоловіка, а якби вона його покинула, той міг повернути її силою або через суд. Жінка була зобов'язана виконувати розпорядження чоловіка, в т. ч. і щодо ведення нею господарства (за марнотратність він мав право навіть поскаржитись на неї до суду). Проте до заміжжя доля дівчини значною мірою залежала від неї самої – вона, навіть неповнолітня, могла обирати свого судженого, а будь-який примус з боку родичів карався законом¹¹⁷⁵. Автор виклав низку положень про соціальний захист жінок – їм, наприклад, не дозволялося працювати на роботі, яка шкодила їхньому здоров'ю (скажімо, вночі). Що ж до суспільно-політичної сфери, то відповідно до закону 1867 р. про товариства, жінки не мали змоги стати членами політичних організацій, але могли належати до релігійних. Право виборчої ординації за жінку реалізував чоловік, їй заборонялося займати урядові посади (крім школи, пошти, телефонної служби, телеграфу). Цікаво, що під захист потрапляла і жіноча краса: «Зважаючи на те, що у жінки краса телесна є великою ваги, при ушкодженні жінки належить відшкодування за порушення краси». Висвітлені В. Шараневичем

¹¹⁷² Там же. С. 109.

¹¹⁷³ Шараневич В. О становищѣ женщины въ законѣ // ВСИ. 1901. С. 137–142.

¹¹⁷⁴ Рибак О. З. Идеология і суспільна практика жіночого руху... С. 11.

¹¹⁷⁵ Шараневич В. О становищѣ женщины въ законѣ... С. 140–141.

правові аспекти статусу жінки в Австро-Угорській державі не викликали в нього критики – очевидно, цей автор вважав таке становище цілком задовільним. Натомість вкінці він розкрив свою позицію щодо жіночої емансипації, підкресливши, що головне завдання жінки бути матір'ю та дружиною. Далі наведено приклад, як заняття розумовою діяльністю під час вагітності від 4 до 7 місяців може призвести до психологічних зривів і зашкодити дитині¹¹⁷⁶, щоб таким чином знеохотити жінок до науки.

Наступні твори русофілів, спрямовані проти жіночої емансипації, все більше набували критично-сатиричної форми. 1903 р. у «Временнику»¹¹⁷⁷ вийшло оповідання «Тайна дамського серця» за підписом Петра П. Він опублікував спогади панянки Неоніли. Побудована від імені головної героїні розповідь мала значно емоційніше вплинути на читача. Жінка згадує історію зі свого життя, що трапилася на одній вечірці. Велися розмови про гендерну рівноправність, яку чоловіки спершу просто заперечували, а потім демонстративно перейшли в іншу кімнату, не запрошували дам до танцю і т. д. Коли ж почули зауваження жінок про нетактовну поведінку, то відповіли, що ті самі хотіли рівноправ'я. Завершується текст застереженням Неоніли іншим жінкам не писати про гендерне рівноправ'я й не цікавитися цим питанням, оскільки це дасть лише негативні результати. Загалом русофіли не надавали значення теоретичним аспектам жіночої проблеми, а жіночу емансипацію сприймали вкрай спрощено й вороже.

1905 року знаний історик-русифілі Осип Мончаловський прочитав лекцію на вечорі русофільського жіночого товариства «Общество русских дам», назвавши її «Въковая борьба женщины за равноправіе»¹¹⁷⁸ (опублікована у «Временнику» за 1906 р.). На початку лектор проілюстрував, як питання гендерної рівності розглядали в різні історичні епохи. Він намагався довести, що залежність жінки від чоловіка не заважала її інтелектуальному зростанню. Навіть у давнину, коли ця залежність була дуже сильною, з'являлися видатні жіночі постаті, котрі назавжди ввійшли в історію свого народу. Так, у Старому Завіті були відомі жінки не лише серед цариць, але й серед простого люду, як-от Даліла, яка перемогла Самсона, Юдиф, котра відсікла голову Голофернові, та Єсфир, що здолала Амана; в історії Греції й Риму залишили незабутній слід не тільки казкові Питія й Сабілла, а й Деянира¹¹⁷⁹. Християнське вчення, засноване на всезагальній любові та рівноправності, на переконання О. Мончаловського, мало змінити жінку, але так не сталося, і в цьому історик звинуватив римо-католицьке духовенство. Безженство ієреїв цієї конфесії промовець назвав причиною того, що вони відкинули жінку взагалі, іменуючи її «вмістилищем диявола, гріха і всякої скверни». Римо-католицькі монахи стверджували, що в жінок немає душі, а також сперечалися, чи були ангели чоловічої статі, чи жіночої. Усе це вплинуло й на світогляд лицарства: лицар вставав на коліна перед своєю дамою серця, готовий був заради неї на карколомні подвиги – стрибав у морську глибину, щоб звідти дістати кинутий своєю коханою келих тощо, і водночас зачиняв її у своєму замку і презирливо ставився до її розуму.

¹¹⁷⁶ Там же. С. 141–142.

¹¹⁷⁷ Тайна дамського серця // ВСИ. 1903. С. 133–135.

¹¹⁷⁸ Въковая борьба женщины за равноправіе. Лекція О. А. Мончаловскаго (Прочитанная на вечеринкѣ Общества руськихъ Дамъ въ 1905 году) // ВСИ. 1906. С. 134–144.

¹¹⁷⁹ Там же. С. 137.

Антипольські настрої дослідника, що виявлялись і в такій критиці римо-католицького клиру, належали до типових рис русофільства, яке в той період дедалі помітніше проймалося православними симпатіями. Реформація, за словами Мончаловського, відкрила перед жінками перспективи поступового завоювання прав на рівні з «грубим і бородатим» (чоловіком), а згодом і досягнення влади над світом. Якби ж сьогодні, моделював ситуацію автор, було вирішено обговорити можливість повної гендерної рівноправності, залучивши до цієї дискусії всіх знаменитих людей, то виникла б така боротьба, як між галицькими партіями під час виборів. І це лише доводить, що питання, хто кращий – чоловік чи жінка, зовсім не має сенсу. Чоловік і жінка – величини не зіставні, і порівнювати їх не можна. Проте саме питання є цілком закономірним і логічним у сенсі публіцистичному, а частково й діалектичному¹¹⁸⁰, оскільки жінку надто довго й уперто принижували, позбавляли будь-якої суспільної ролі, жорстко обмежували в її стремліннях до свободи, до праці та рівноправ'я, щоб таке несправедливе ставлення до неї могло продовжуватися. І все ж – наголошував історик – допускаючи жінку до повного рівноправ'я, потрібно їй нагадати, що в неї настільки багато свого, прекрасного, повноцінного, своїх суто жіночих справ, що вона просто не в змозі успішно справлятися і з ними, і з чоловічими одночасно.

Серед іншого О. Мончаловський проаналізував жіноче питання в Росії, пояснюючи це наступним чином: «Русская женщина, – разумеется в России, ибо у нас въ Галицкой Руси только съ какихъ-нибудь 20-25 летъ появляются просвещенныя еденицы среди женщинъ...»¹¹⁸¹. Висвітлювалося становище «русскої» жінки до новіших часів із покликанням на російських істориків (Пономарьова, Погодіна, Соловйова, Забіліна, Ключевського). Характеризуючи гендерний статус росіянок у допетровській імперії, автор критикував далеко не ідеальне влаштування сім'ї, в якій жінці було зовсім не до грамоти, не до книжки й освіти, – необхідно було передовсім звільнитися від деспотизму чоловіка, посилити свої впливи на виховання дітей, зберегти «поезію давнини і брати участь в творенні нової народної поезії»¹¹⁸², тобто зберігати давні традиції в родині й розвивати нові. Таке становище жінки в Росії, за визначенням О. Мончаловського, зберігалося до петровських реформ.

Теоретичне підґрунтя для пояснення і розуміння жіночого руху русофіли шукали в російській історіографії. О. Мончаловський аналізував, по суті, російський жіночий рух, тільки побіжно згадавши про його слабкість у Галичині. Вчений слушно зауважив, що процеси емансипації проходили швидшими темпами в Російській імперії, ніж на теренах України, що входила до складу Австро-Угорщини. Активізація жіночого руху в Росії почалася в кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст.: 1861 р. жінки отримали право слухати лекції в Київському, Харківському та Петербурзькому університетах, 1871 р. відкрито жіночі лікарські курси при медично-хірургічній академії в Петербурзі¹¹⁸³, а до початку XX ст. майже в усіх містах Росії вже існували різні жіночі курси. Натомість у Східній Галичині жінки були допущені до іспитів у гімназіях у

¹¹⁸⁰ Там же. С. 138–139.

¹¹⁸¹ Там же. С. 139.

¹¹⁸² Там же.

¹¹⁸³ Мельничук І. П. Історичний досвід вирішення жіночого питання в Українських Землях у складі Російської Імперії у другій половині XIX ст. // <http://vuzlib.com/content/view/175/52/>.

1896 р., а в 1897 р. – до студій на філософському факультеті університету¹¹⁸⁴. Історик не брав до уваги відмінностей у становищі української та російської жінок, зокрема й того, що в українській сім'ї, на відміну від російської, був відсутній деспотизм. Невизнання русофілами права на існування українського народу як самостійного вело до ігнорації особливостей української культури, ментальності та історії. Тим часом національна ментальність і українська традиція дещо пом'якшувала патріархальне дискримінування жінки, тож вона завжди зберігала за собою певні права (у Росії ж навіть самі ідеї фемінізму звучали не так радикально, а згладжено та закамфльовано до початку ХХ ст.). Жінки Західної України не зазнали впливу російських патріархальних цінностей, мали іншу історичну пам'ять і не перебували під пресом культури, «сформованої жінконенависницьким спадком Московії»¹¹⁸⁵.

У своїй розвідці О. Мончаловський цитував праці російських істориків. Його позиція щодо жіночого питання збігалась із поглядами прихильників російської консервативної концепції. Її репрезентантами були М. Катков, М. Лесков, М. Погодін, М. Страхов, Л. Толстой, П. Щербальський та ін. (твори деяких з них друкувалися й у «Временнику» і в інших русофільських виданнях). Головною тезою публіцистсько-консерваторів було те, що жінки вже через самі свої природні властивості повинні займати підлегле становище в сім'ї щодо чоловіка; єдина сфера самореалізації «прекрасної статі» – родина, а основне призначення – народження дітей. Консерватизм їхніх поглядів на жіночу освіту¹¹⁸⁶ не мав негативного або реакційного відтінку, цей консерватизм був радше гуманістичним в аспекті «збереження» природи жінки як матері – так відстоювався принцип «природосообразности».

О. Мончаловський виступав за гендерну рівність у правах. Це в його розумінні означало, що жінка мала позбутися деспотичного ставлення до себе в сім'ї, здобути можливість отримувати освіту, аби стати гідною супутницею своєму чоловікові. Вчений, однак, був противником фемінізму, трактуючи його як намагання жінки перетворитися в чоловіка, а це недосяжно хоча б тому, що жінкам не дала природа ні вус, ні бороди¹¹⁸⁷. Таке ставлення до жіночого руху обумовлювалося тим, що русофіли, як представники консервативної течії, були пов'язані з клерикальними колами і тому не сприймали фемінізму, виводячи його з крайньо-лівих теорій соціалізму та атеїзму.

У цьому ж числі «Временника» за 1907 р. побачила світ стаття «Женщина в литературе» анонімного автора (за підписом В. Г.). У ній мовилося про те, що жінки задіяні у багатьох галузях наукової та творчої діяльності: література, філософія, історія, критика, та не всі вони їм під силу через певні природні дані. Із самого початку розвідки автор виголошує свій вирок: багато покликаних, але мало обраних. Як сфери, непідвладні жіночому розуму, виділяються філософія, критика, історія. Пояснення цьому таке: філософія вимагає вдумливості, послідовності й методичності, чого немає в жіночій половині людства (далі цитується вислів жінки, яку вважали доволі сильною в тій царині: «Мислити

¹¹⁸⁴ Шараневич В. О становищѣ женщины въ законѣ. С. 141–142.

¹¹⁸⁵ Рубчак М. Передмова // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / за ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів, 2003. С. 11–12.

¹¹⁸⁶ Чумаков В. І. Розвиток жіночої освіти в Росії в другій половині ХІХ – початку ХХ століття // <http://cozap.com.ua/text/0355/index-1.htm?page=7>.

¹¹⁸⁷ Вѣковая борьба женщины за равноправіе. Лекція О. А. Мончаловскаго (Прочитанная на вечеринке Общества руських Дамъ въ 1905 году) // ВСИ. 1907. С. 144.

для більшості жінок – швидше щаслива випадковість, ніж звичайний стан душі»¹¹⁸⁸, і супроводжується ця теза власними авторськими міркуваннями: «Якщо рухливість жіночого розуму надає йому привабливості і грації, то та ж рухомість робить його нездатним для філософії, в галузі якої грації робити немає чого»). Щодо сфери критики, то там жінка здатна на тонку проникливість, на своєрідні й несподівані спостереження, проте вони, як висновує дослідник, позбавлені не тільки системи, й навіть звичайної розумової дисципліни. Для історії ж необхідна і філософія, і критика, а крім того – також послідовність розуму і любов до правди. Автор залишає жінці три ділянки діяльності: театр, поезія, роман. Хоча й тут є низка зауваг. Для театрального мистецтва жінки не володіють належною твердістю. Натомість для поезії вони мають природні дані і їхні недоліки в ній помітні менше, ніж у прозі, а жвавість почуттів у віршуванні цілком не зайва. Незважаючи на це, у статті констатується, що серед поеток немає видатних постатей. Дослідник захоплюється польською поетесою Конопницькою – такої, можливо «нігде тепер не знайдеш». Серед російських він виокремлює Растопчину, Жадовську, Лохвицьку¹¹⁸⁹. Загалом, розмірковує автор, через свою надмірну чутливість, жінки не володіють силою художнього вираження. Почуття їхні часто щирі, однак вони настільки пригнічують письменниць, що ті нерідко потрапляють у своєрідну залежність від своїх емоцій, тоді як для того, щоб їх передати, треба від них абстрагуватися. Зі всіх літературних творів роман найбільш відповідний для жінок жанр. У цій царині вони досягли найгучнішої слави – як-от Жорж Санд, Шарлотта Бронте, Джордж Елліот, Гарріет Бічер-Стоу, «русская» Хвощинська і Кохановська. Але й тут автор знайшов недолік – слабкість творчого задуму. Як доказ він наводив слова Ж. Санд, котра сама зізнавалася, що, сідаючи писати твір, ніколи не мала чіткого плану. Не володіючи «силою творчості», читаємо у публікації, жінки часто описують самі себе, їхні романи – це переважно спогади. Дослідник уважав неаргументованими висновки «бойових прихильників фемінізму», які пояснювали таку ситуацію низьким рівнем освіти та життя. На його погляд, «справа не в умовах, а в чомусь органічному, що нерозривно пов'язане з природою жінки»¹¹⁹⁰. Адже є країни, де економічні умови вже значно кращі, а знаменитих жіночих імен досі не з'явилося.

Друкували русофіли свої праці і про жіноче питання за кордоном. У «Временнику» 1906 р. вийшла замітка «Женское двіженіе на Востоку». У ній наведено інформацію про жіночий рух у Японії та на Близькому Сході. Розповідається також про книги радника суду в Каїрі Касима-Ачима, в одній з яких (видана 1889 р.) автор вимагав для магометанських жінок таких самих прав, як ті, що ними користуються європейки (у сфері виховання і громадянського права). У наступній його книжці – «Нова жінка» – Касим подав історичний нарис минулого магометанської жінки й озвучив вимогу її емансипації. Роботи каїрського дослідника викликали чимало дискусій, – відзначав автор замітки, – та навряд чи читають їх у гаремах, куди, як знаємо, ще не проник жіночий рух¹¹⁹¹.

Публікувалися в русофільському часописі також тексти російських публіцистів, твір «Історик»¹¹⁹² (1908 р.). Його автором є Володимир Тихонов (1857–1914) –

¹¹⁸⁸ Жeнщина вь литeратурѣ // ВСИ. 1906. С. 41.

¹¹⁸⁹ Там же. С. 41–42.

¹¹⁹⁰ Там же. С. 43–44.

¹¹⁹¹ Там же. С. 190–191.

¹¹⁹² Тихоновъ В. Историкъ // ВСИ. 1907. С. 41–57.

російський письменник, белетрист, драматург, представник консервативних кіл російської інтелігенції 80–90-х рр. XIX ст. В основі оповіді – історія молодої жінки, яка рано вийшла заміж за старшого чоловіка, котрий був відомим ученим. Попри відсутність у дружини належної освіти, чоловік довірив їй впорядкування його документів. Жінка цілком успішно справлялась із роллю дружини видатного науковця, достойно відповідаючи на запити, які ставило перед нею суспільство. Щоб підтримувати свій імідж, вона відвідувала різні світські заходи, була членом багатьох жіночих товариств («кружків»). Усі старалися спілкуватися з дружиною вченого «о різних важних матеріях». В. Тихонов додає скептицизму її власним трактуванням своєї компетентності – за іронічним визнанням самої жінки, вона була більше обізнаною в «матеріях шерстяних і шовкових», тож підтримувала серйозні розмови не стільки словами, скільки «глибокомисленним молчанием» та відповідними жестами. Але, навіть попри своє дилетантство, змогла завоювати авторитет жінки розумної, розвинутої й передової. Створюючи такий образ, автор виступає прихильником консервативної концепції жіночого руху, він намагається довести, що для жінки не обов'язково володіти глибокими знаннями, щоб мати авторитет у суспільстві й бути надійною опорою для свого чоловіка. Для підтримання такої репутації вона повинна лише інколи брати з хатньої бібліотеки ту чи ту книжку і, читаючи її, виписувати характерні вислови, аби потім, завчивши їх напам'ять, вставляти в розмовах у різних дамських «кружках»¹¹⁹³. Головна героїня твору також стимулює свого чоловіка до творчої діяльності. Обговорюючи тему його дослідження, вона запропонувала зосередитися на дуже популярному тоді в інтелектуальних колах галичан жіночому питанні. Назву придумали разом – «Історія жінки і жінка в історії». Не зовсім до цієї справи придатний чоловік вибирав тільки витяги з відповідних книг – і з возвеличенням жінки, і з її критикою. Вступ до праці він попросив написати двох різних літераторів, один з котрих оспівував жінку (Красноперов), а інший критикував (Сухарев). Коли чоловікові потрібно було задобрити дружину, він читав їй уривки зі вступу від першого автора, а коли, навпаки, приборкати – текст другого. Оповідання завершується без відповіді, який саме з цих двох вступів буде надруковано. З погляду В. Тихонова, це й не так важливо – суттєвіше продемонструвати, що жіноче питання значуще вже тим, що викликає діаметрально протилежні оцінки й гострі дискусії. З іншого боку, відчувається певний скептицизм автора «Історика» щодо самого жіночого питання загалом та жіночої «науковості» зокрема.

Русофілам належить першість у започаткуванні періодичних видань на жіночу тематику («Лада», «Русалка» у 50–60-х рр. XIX ст.), а також у заснуванні жіночих товариств (1878 р. створено «Общество русских дам»). Згідно з австрійським законодавством, жінки могли бути членами лише в організаціях добродійного та культурно-освітнього характеру. Власне цим вимогам і відповідало згадане щойно товариство. До нього ввійшли переважно дружини діячів русофільського руху. Очолила «Общество» письменниця Клавдія Алексевич, членами були: Олександра Шараневич, Леонардія Мончаловська, Феліна Огоновська, Євгенія Павенцька, Марія Савуляк, Стефанія Маркова та ін. Вони займалися добродійною діяльністю, опіку-

¹¹⁹³ Там же. С. 43.

валися вдовами і сиротами, початковою освітою молоді, утримували пансіонати¹¹⁹⁴ тощо, відображаючи таким чином бачення русофілами ролі жінки в суспільстві. Це товариство, як і інші подібні організації, засновані в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. у Східній Галичині, «мали виразно консервативний характер, їхні ідейні засади ґрунтувалися на цінностях патріархальної культури, послідовно реалізуючи концепцію соціально-християнського фемінізму»¹¹⁹⁵.

1905 року у «Временнику» надруковано вірш русофіла С. Булика «Русская женщина»¹¹⁹⁶, приурочений до ювілею «Общества русских дам». Автор возвеличує роль жінки, матері, патріотки:

*Счастливъ народъ и та страна,
Гдѣ миръ, согласіе царитъ!
Счастливѣе, гдѣ женщина
Сознаніемъ силъ дорожить.
Гдѣ рядъ разумныхъ матерей
Влагаєть в юные сердца
Завѣтъ родныхъ богатырей –
Ступать въ слѣды борца-отца*¹¹⁹⁷.

Отже, русофіли визнавали актуальність жіночого питання в суспільному дискурсі кінця XIX ст. Найвідоміші історики-русофіли (такі як Ф. Свистун, О. Мончаловський, О. Марков) присвячували свої розвідки жіночій проблематиці. У своїх поглядах на це питання вони, однак, перебували під впливом російської літератури. Їхнє трактування аналізованої проблеми майже збігається із позицією представників російської консервативної концепції – Л. Толстого, М. Погодіна, М. Каткова та ін. Вони не були противниками жіночої освіти, проте основне покликання жінки вбачали у функціях матері та дружини, створенні й збереженні сім'ї, що була гарантом суспільної стабільності. Ідею жіночої емансипації русофіли намагались інтегрувати у свою ідеологічну концепцію про «єдність русского народу». Вони розглядали жіноче питання через призму реалізації своїх суспільно-політичних завдань: попри відмову жінці в активній участі в цих процесах, від неї все ж вимагалось чітких русофільських переконань, котрі вона мала зберігати і розвивати у своїй сім'ї. Організаційне структурування жіночого руху представники русофільства будували на цінностях патріархальної культури, що передбачала заснування релігійно-доброчинних жіночих організацій, яким було «Общество русских дам». Русофіли не написали глибоких теоретичних досліджень, обмежившись розвідками переважно публіцистичного, науково-публіцистичного та художнього характеру.

¹¹⁹⁴ ВСИ. 1897. С. 54.

¹¹⁹⁵ Рибак О. З. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху... С. 22.

¹¹⁹⁶ Буликъ С. С. Русская женщина // ВСИ. 1904. С. 208.

¹¹⁹⁷ Там же. С. 208–209.

Розділ VII

РЕОРГАНІЗАЦІЯ БРАТСЬКОЇ ШКОЛИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ В БУРСІ

У процесі структурних трансформацій Ставропігійського братства в кінці XVIII ст. важливе місце посідає реорганізація братської школи, яка на зламі XVI – XVII ст. славилася своїм рівнем вищого навчального закладу, що з успіхом конкурував із єзуїтською колегією, а згодом – із університетом. За висловом О. Барвінського, Ставропігійська школа була «першим і найславнішим вогнищем, з котрого сіяли сонячні промені освіти не тільки на всю Україну, але й на сусідні слов'янські землі і своїм світлом довели до пробудження народної свідомості в широких верствах нашого народу» – вона спричинилася до національного відродження, залишаючись «довший час світочем для всієї західної Русі»¹¹⁹⁸. За рівнем освіти (школа семи «вільних мистецтв» – наук «тривіуму» (граматика, риторика, діалектика) та «квадриуму» (арифметика, геометрія, музика, астрономія), а також мов (у жалуваних грамотах патріархів і королів вона окреслювалась, як «школа елліно-слов'янського й латино-польського письма»¹¹⁹⁹) ставропігійський навчальний заклад належав до найкращих у тодішній Речі Посполитій. У ньому застосовувалися найпередовіші форми організації навчального процесу, з нього вийшла ціла плеяда діячів українського відродження XVII ст.¹²⁰⁰

Однак у середині XVII ст. школа Ставропігії почала занепадати і на час приєднання Галичини до Австрії втратила рівень вищої. До того ж дуже архаїчна методика викладання у братській школі не могла конкурувати з європейськістю відкритої у Львові 1783 р. духовної семінарії, де вчилися вихідці не лише з Галичини, але й із Закарпаття, Угорщини, Хорватії, Семигородії, а також із заснованими при Львівському університеті 1787 р. українськими викладами на теологічному та філософському факультетах.

Труднощі реорганізації Ставропігійської школи зумовлювалися, серед іншого, і загальною проблемою реформування всієї австрійської освітньої системи. Незалежна від держави громадська (братська) структура управління школою не відповідала тогочасному законодавству, бо в Австрійській монархії всі навчальні заклади контролювалися державними органами, діяли за уніфікованими програмами, еди-

---

¹¹⁹⁸ Барвінський О. Ставропігійське Братство Успенське у Львові, его заснованье, деятельность и значения церковно-народне. Львів, 1886. С. 54; Крыловский А. Львовское Ставропигиальное Братство: Опыт церковно-исторического исследования. Киев, 1904. С. 6.

¹¹⁹⁹ Грамота патріарха Феофана от 26 мая 1620 г. // Голубев С. Г. История Киевской духовной Академии. Киев, 1885. Вып. 1. С. 14–15; Акты Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1863. Т. 1. С. 244.

¹²⁰⁰ Крип'якевич І. Львівська братська школа XVI–XVII в. З нагоди 400-х роковин заснування 1586–1926 // Українська школа. Львів, 1926. Зош. 17/18. С. 7.

ними були й вимоги щодо вчителів та учнів¹²⁰¹. У зв'язку із новим політичним курсом Йосифа II на ліквідацію чернечих орденів та церковних конфрастерній, школа Успенського братства наприкінці 1780-х рр. опинилася під загрозою закриття.

Дослідник українського шкільництва за часів Австрії І. Левицький підкреслював, що реформи австрійських правителів (особливо Йосифа II) були практичні за своїм характером, бо передбачали, що «школи народні мали ширити відомості між найширшими кругами людності, аби нарід мав із них користь при розвиванню промислу, ремесла і рільництва. Тим сподівався він (Йосиф II. – *Авт.*) досягнути побільшення продукції, краще використання джерел доходу, побільшення числа людності та піднесення мілітарної сили». Йосиф II продовжував шкільну реформу Марії-Терезії 1774 р., в результаті котрої було створено три типи народних шкіл: парафіяльні (однокласні) з навчанням рідною мовою, тривіальні (трикласні) та головні (чотирикласні) з вивченням німецької й латинської мов. Більш послідовний у запровадженні суспільних інновацій, цей австрійський монарх прагнув остаточно підпорядкувати школи державі, налагодити дієвий нагляд за ними і цим забезпечити навчальним закладам – передусім найнижчим – міцні підстави існування¹²⁰².

Поштовхом до освітньої реформи в Галичині стало опублікування документа «Система виховання», в якому наголошувалося, що нова система шкільництва повинна враховувати мовні, етнічні, соціальні особливості населення провінцій імперії¹²⁰³. Своїм розпорядженням від 17 серпня 1786 р. Галицьке губернаторство визнало руську мову «національною» (*Nationalsprache*), крайовою й дозволило викладання нею, щоправда тільки у вищій школі. 1787 року, з метою підготовки руських священників до сану, уряд відкрив паралельні до основних занять латинською мовою у Львівському університеті україномовні студії на філософському та теологічному факультетах (йдеться про вже згаданий *Studium Ruthenum*). До роботи на них було залучено найвідоміших руських учених того часу¹²⁰⁴.

Шкільний статут від 22 березня 1787 р. теоретично визнавав руську мову придатною до викладання у школах. Щобільше, 4 серпня 1791 р. Губернаторство розпорядилося відкривати в містечках, де не було тривіальних німецьких або польських шкіл, руські навчальні заклади¹²⁰⁵. Оцінюючи реформи Йосифа II та інших австрійських монархів у царині освіти, Іван Франко писав, що вони «були першими по довгих століттях правителями, які не лише допустили руську мову до викладів, але й самі дбали про її поширення. Відтак вони не прагнули до безоглядного онімечення народів, а передусім – про поширення освіти серед темних мас, до чого найшвидше могла допровадити тільки наука рідною мовою»¹²⁰⁶.

Спираючись на практику патронату в шкільництві для зміцнення матеріальної бази тривіальних шкіл (обов'язок доміній, сіл, парафій утримувати ці навчальні заклади), діячі Ставропігії в спеціальному зверненні до Йосифа II вказували на важливість свого

¹²⁰¹ *Ładzyński A.* Galicyjskie szkoły główne w latach 1774–1869... S. 21.

¹²⁰² *Ładzyński A.* Galicyjskie szkoły główne w latach 1774–1869. S. 20.

¹²⁰³ *Ступарик Б. М.* Шкільництво Галичини... С. 10.

¹²⁰⁴ *Андрохович А.* Львівське «*Studium Ruthenum*»... С. 76.

¹²⁰⁵ *Левицький І.* Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772–1800 і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801–1820. Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII–XIX віку. Львів, 1902. С. 116–117, 129.

¹²⁰⁶ *Франко І. Я.* Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Львів, 1913. 248 с. С. 110.

опікунства над руською школою й тому просили залишити це право за їхньою організацією¹²⁰⁷. Рескрипт цесаря від 7 вересня 1788 р. підтвердив таке право патронату Інституту, але тільки щодо низької за статусом початкової школи «руського письма». Окрім того, Інституту дозволялося мати при Успенській церкві бурсу бідної молоді.

Ставропігія була зобов'язана утримувати школу власним коштом, аби за змоги спричинитися до піднесення рівня народної освіти¹²⁰⁸. Водночас цей патент був спробою пристосувати діяльність цього навчального закладу до вимог австрійської освітньої системи. У цесарському рескрипті Ставропігійська школа називалася «нормальною». Контроль за нею було передано австрійському Управлінню нагляду за нормальними школами, а плани навчання узгоджено з вимогами до державних нормальних шкіл¹²⁰⁹. Щодо самого процесу навчання зазначалося: «Юнацтво слід навчати церковних обрядів», а до числа утримуваних дванадцяти вихованців набирати дітей бідних священників¹²¹⁰.

Проте Ставропігійська школа не могла стати «нормальною», бо її патроном не був австрійський імператор. Не забезпечувана, на відміну від решти початкових і середніх шкіл, з державного шкільного фонду, вона фінансувалася Ставропігійським інститутом. Тому її існування як установи, що дублювала б державні нормальні школи на приватному рівні, не мало сенсу. На думку О. Пеленського, «батьки (Ставропігійського інституту. – *Авт.*) міркували собі, що удержувати школу в хвилі, коли вже були державні школи, немає вже ніякої рації»¹²¹¹. Тим паче, що перспектива утримання такої школи явно перевищувала фінансові можливості Інституту, члени якого в 1789 р. намагалися використати наданий декретом 1788 р. статус нормальної школи, щоб домогтися від циркульного управління (саме йому імператор передав компетенцію остаточного визначення типу цього навчального закладу) виділення коштів на її забезпечення з державного шкільного фонду¹²¹².

Неясність в окресленні статусу Ставропігійської школи частково усунуло рішення Львівського окружного управління від 2 травня 1789 р. Воно зобов'язало учнів цього закладу відвідувати державну нормальну школу у Львові і навчатися за її програмою, особливо німецької та латинської мов¹²¹³. Натомість школа Ставропігії мала виконувати функції початкової підготовки руської молоді та паралельного навчання її руської мови й релігійного обряду, церковнослов'янської мови, співу. Це прирівнювало заклад до початкових шкіл найнижчого рівня, що утримувались у приватному порядку¹²¹⁴.

Таким чином, унаслідок реформи 1788–1789 рр. Ставропігійський інститут був звільнений від обов'язку фінансово забезпечувати вищу школу – за ним збереглося лише право патронату щодо ритуальної (церковної) школи¹²¹⁵. З того часу Ставропігій-

¹²⁰⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 25.

¹²⁰⁸ *Возняк М.* З зарання української преси... С. 141.

¹²⁰⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 859. Арк. 24; *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. С. 69.

¹²¹⁰ *Зубрицький Д.* Летопись Львовскаго Ставропігійального Братства. С. 170.

¹²¹¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 1173. Арк. 6.

¹²¹² Там само. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 76.

¹²¹³ *Петрушевич А.* Сводная Галичско-Русская Летопись... С. 285.

¹²¹⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 60.

¹²¹⁵ *Дьдицький Б.* Львовская Ставропігія и 300-лѣтній празник еѣ существованія. С. 38;

ський навчальний заклад набуває чітко вираженого характеру бурси, а існуючий при ньому з кінця XVI ст. гуртожиток-інтернат для бідних дітей став синонімом інститутської школи, бо його вихованці, котрі з 1789 р. мусили вчитися в державних освітніх установах, обов'язково відвідували заняття з рідної мови та релігії, проваджені Ставропігією¹²¹⁶. Отож колишня Ставропігійська школа семи «вільних мистецтв» і надалі мала статус училища, а насправді в період австрійського панування була тільки бурсою, де «вихованцям, що відвідували державні школи, викладалися домашні предмети»¹²¹⁷.

Такий процес злиття школи і бурси розпочався, вочевидь, набагато раніше й був зумовлений загальним занепадом рівня освіти у ставропігійському навчальному закладі. Вже з 1751 р. про префекта школи згадували як про префекта бурси¹²¹⁸. Йосиф II кваліфікував покровительство Ставропігії над школою як насамперед патронат над «малоімущими дітьми», котрі утримуються на кошти Інституту в бурсі. Наступні розпорядження австрійських органів влади зобов'язували членів Інституту опікуватися учнями, батьки яких не могли оплачувати навчання¹²¹⁹. Самі діячі Ставропігії трактували фінансовану ними «руську школу» як «школу убогих студентів при Львівській Ставропігійській церкві»¹²²⁰. З кінця XVIII ст. діяльність Інституту як патрона бурси набула характеру суспільної доброчинності. В австрійський період саме підтримка бідної молоді стала головним освітнім завданням Ставропігії.

З 1788 р. діяльність Ставропігії в справі виховання й навчання молоді була підпорядкована освітній політиці Австрійської монархії. На цій особливості бурси акцентував у 1830 р. віце-сеньйор Іван Сітницький, зауважуючи, що «обов'язок Інституту полягає в тому, щоб з [власних] доходів освічувати молодь для добра краю й релігії»¹²²¹. Метою морального виховання у Ставропігійській школі проголошувалося «формування в учнів характерів, опертих на глибокій вірі й любові до ближнього», яке «надасть суспільству вмілих діячів і прихильників поступу до великих і незнищуваних ідеалів»¹²²². Виховання в дусі релігійної моралі, на переконання членів Інституту, було важливим чинником у виробленні суспільної позиції «добрих і вірних [тронові] русинів»¹²²³.

Працю Ставропігії на ниві освіти в інтересах Австрійської держави остаточно регламентувала єдина для імперії Габсбургів «Політична устава шкільна» (1805). Цей документ істотно знизив рівень вимог щодо вивчення світських дисциплін, а в навчальному процесі, замість методів, які розвивали в учнів самостійне мислення, на перший план висунулося бездумне запам'ятовування офіційних догм, орієнтацію на всебічно розвинуту особистість замінило виховання вірнопідданців¹²²⁴. У відповідну залежність від цих нових норм потрапив і дидактичний процес у школі Інституту.

У XIX ст. Ставропігійська бурса втратила колишні риси світського навчального

Baranowski M. Historia i statystyka szkół ludowych... S. 96.

¹²¹⁶ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1282. Арк. 6.

¹²¹⁷ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 28.

¹²¹⁸ Там же. С. 27.

¹²¹⁹ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 859. Арк. 24.

¹²²⁰ Там само. Спр. 167. Арк. 11.

¹²²¹ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 34.

¹²²² ЦДДА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1282. Арк. 14.

¹²²³ Там само. Спр. 84. Арк. 5.

¹²²⁴ *Ступарик Б. Н.* Шкільництво Галичини... С. 23.

закладу. Зі світських дисциплін викладалися лише «руська історія» і «руська словесність», обидві – з русофільських позицій¹²²⁵. Бурса тепер набула характеру дяківської школи, учні котрої вивчали церковний канон і хоровий спів, здобували знання для прислуговування священникові під час Літургії.

Обсяг викладання у Ставропігійській бурсі (за станом на 1852 р.) охоплював три послідовних ступені (відділи): 1) підготовчий, або букварний, що був розрахований на один рік навчання і включав такі предмети: «богочестіє», читання букваря, церковнослов'янська граматики, рахунок, «краснопис» (чистопис і каліграфія), нотний спів, а також ряд релігійних дисциплін; 2) перший відділ, який поглиблював знання, отримані учнями на підготовчому етапі, і в якому вивчалися «богочестіє», читання псалмів і роздуми, церковнослов'янська граматики, переклад псалмів, слов'янсько-польський словар, чистопис, рахунок, нотний спів і церковні книги («Рука Дамаскіна», «Ірмологіон», «Тропарі» і «Кондаки» та ін.); 3) другий відділ, котрий передбачав удосконалення всіх здобутих знань – тут викладалися ті самі предмети, що й на попередньому етапі, а також болгарське письмо і переклад Святого Письма¹²²⁶.

Окрім цих предметів, учні повинні були впродовж чотирьох років навчання в бурсі щотижня двічі відвідувати уроки церковного ритуалу і співу й один раз – музики. У вільний від обов'язкових занять час вони могли вивчати стенографію, іноземні мови, розвивати навички читання або гри на музичних інструментах¹²²⁷. Предмети, що їх опановували вихованці Ставропігії в першій половині XIX ст., пізніше входили до програми у школах для дяків.

Освіта у Ставропігійській бурсі тривала п'ять років. У разі успішного завершення цього курсу, її випускники ще два роки відвідували державний навчальний заклад. В «Уставі шкільній» (1805) вказувалося, що для кращого навчального ефекту потрібно розділяти учнів тривіальних шкіл на два класи. Навчання в першому з них продовжувалося два роки, у другому – чотири роки.

У першому відділі тривіальних шкіл вивчався Малий катехизм, читання по складах із застосуванням правил, писання окремих рисок і літер, складів і слів, усного обрахунку. У другому відділі особливо ретельно студіювалося Святе Письмо та інші джерела християнства¹²²⁸. Тричі на тиждень відбувалося вивчення граматики¹²²⁹. Із тривіальною державною школою Ставропігійську бурсу зближувало й те, що вона містилася при церковній парафії, займала одне приміщення, а виклади проводились одним учителем¹²³⁰. На відміну від інших тривіальних шкіл, у ній, однак, не вивчалися німецька й латинська мови. Керівництво Інституту усвідомлювало рівний статусові державної тривіальної школи характер своєї бурси. Так, у 1831 р. Провізоріат вимагав як необхідну умову для укладення контракту з учителем Яковом Нероновичем представлення тим свідоцтва про складення іспиту на вчителя тривіальної школи¹²³¹. Тож занадто песимістичним видається поширений у історіографії погляд, що

¹²²⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 3 зв., 4.

¹²²⁶ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 42.

¹²²⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1282. Арк. 19.

¹²²⁸ Ступарик Б. Р. Шкільництво Галичини... С. 21–22.

¹²²⁹ Там само. С. 40.

¹²³⁰ Ładyżyński A. Galicyjskie szkoły główne w latach 1774–1869... S. 22–23.

¹²³¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 98.

до 1817 р. русини не мали жодної тривіальної школи з рідною мовою навчання¹²³², адже Ставропігійська школа фактично нею була, хоча й так не називалася.

Привілейований статус цього освітнього закладу у викладанні руською мовою було закріплено рішенням спеціальної державної комісії, цісарським рескриптом від 16 квітня та ухвалою Галицького губернаторства від 22 травня 1818 р.¹²³³ У цих постановах мовилося про те, що «в школах народних, в яких навчаються діти лише греко-католицького обряду, все навчання має відбуватися руською мовою»¹²³⁴.

Згідно з «Уставою шкільною» та декретами 1818 р., верховний нагляд за вивченням предметів у ставропігійському навчальному закладі належав до компетенції консисторії, котра репрезентувала місцеву релігійну владу. Це узалежнювало світську установу, якою був Ставропігійський інститут, від Церкви у справі опіки над школою.

Відповідно до шкільного закону 1805 р., контроль за поведінкою вчителя, методикою навчання, старанністю й дисципліною учнів, їхньою моральністю, безпосередній нагляд за викладанням релігії та інших предметів повинні були здійснювати парохі місцевих парафій. Тому в XIX ст. істотний вплив на дидактичний процес у Ставропігійській школі мали душпастирі Успенського храму, а також часто запрошувані зі сторони інші ієреї. Іноді священник жив у бурсі й був «настоятелем молоді»¹²³⁵.

Значна роль пароха пояснювалася й тим, що зміст навчання в ритуальній школі Ставропігії полягав у підготовці молоді до посади дяка. Так, до 1820 р. викладачем релігії був о. Іван Горбачевський¹²³⁶. Пізніше його тимчасово змінив священник з іншої парафії Яків Левицький (отримував платню 130 рин. зл. на рік). У 1821 р. Провізоріат оголосив конкурс на заміщення цієї посади, створивши спеціальну комісію для відбору кандидатур. До її складу увійшли І. Горбачевський та члени Інституту Надольський і Сосновський. Непевна ситуація щодо вакансії дякоучителя тривала декілька років. Урешті було укладено контракт із дяком Симеоном Черкавським. Та вже незабаром, 22 жовтня 1826 р., Провізоріат звільнив Черкавського як такого, що «не відповідав своєму призначенню». На це місце було взято священника з Кам'янки Андрія Бородока (з річною платою 100 рин. зл.)¹²³⁷.

Проте труднощів з належним забезпеченням викладання релігії у Ставропігійській бурсі ці кадрові ротації не усунули. 30 вересня 1827 р. до консисторії внесено прохання про призначення відповідного вчителя релігії. Але консисторія відмовилася надіслати свого претендента на вакантну посаду катехита, що змусило Інститут 9 грудня 1827 р. зупинитися на кандидатурі пароха Липницького, котрий «мав би кожного понеділка, вівторка і середі викладати хлопцям науку катехизму від

¹²³² Торжество історичної справедливості. С. 201.

¹²³³ Поштовхом до скликання згаданої комісії стало звернення митрополита Михайла Левицького від 13 серпня 1816 р., в якому мовилося про потребу запровадження руської мови для вивчення релігії в тих школах, де більшість учнів становлять русини, бо ж «релігійність між руським народом упадає головним чином через те, що руська нація позбавлена у школах науку руської мови» (*Левицький І.* Погляд на розвій... С. 140).

¹²³⁴ *Ступарик Б. М.* Шкільництво Галичини... С. 26–27.

¹²³⁵ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 29.

¹²³⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 101.

¹²³⁷ Там само. Арк. 125.

11 до 12 години перед полуднем». Напевно, о. Липницький не цілком справлявся з покладеними на нього обов'язками, бо вже 20 квітня 1828 р. вчителем катехизму знову став дяк Черкавський, попри власне визнання ним своєї «невідповідності». 25 травня на засіданні Провізоріату було ухвалено оголосити новий конкурс на заміщення посади дяковчителя й одночасно настоятеля молоді (з оплатою 100 рин. зл. на рік, із забезпеченням житлом і харчуванням). Від кандидата вимагалось знання церковнослов'янської й польської мов та свідоцтво про кваліфікацію вчителя в ритуальній школі. Початково зголосився дяк Савроцький, але з того, що в липні 1828 р. Ставропігія подала в «Gazecie Lwowskiej» оголошення про вакансію, випливає, що й він не зміг з якихось причин виконувати свої обов'язки¹²³⁸.

Іноді дяковчителі суміщали в одній особі посади катехита та вчителя музики і хорового співу. Так, 1826 р. С. Черкавський був також диригентом хору бурсаків при Успенському храмі¹²³⁹. Після його остаточного звільнення Інститут прийняв «вчителем науки співу для молоді» заступника міського капельмейстера німця Мюллера (за умови, що той отримуватиме за кожну годину занять 30 крейцерів). У постанові керівництва Ставропігії наголошувалося, що навчання має відбуватися в перші два місяці щоденно, а пізніше – тричі на тиждень, що свідчило про певний занепад рівня музичної освіти в бурсі¹²⁴⁰. Надалі через брак коштів Ставропігійський інститут звертався до послуг своїх найбільш талановитих учнів. У вересні 1829 р. на посаді вчителя науки співу затверджено співака хору Успенської церкви й водночас учня останнього року бурси Петра Серанта (з мізерною зарплатою у 2 рин. зл. щорічно). Через рік, з огляду на відсутність помітних зрушень в опануванні співу, вирішили укласти контракт з учителем вокалу Францішком Касателем. Одночасно Провізоріат не задовільнив прохання бурсаків Петра Серанта та Івана Вачка про підвищення їм платні за ведення хору. Однак і рівень викладання Ф. Касателя, мабуть, не влаштовував очільників Інституту, оскільки вже 1 січня 1832 р. вони (за поданням префекта школи І. Гуркевича) розірвали цю угоду й прийняли на вакантне місце вчителя Ігната Крюгера¹²⁴¹.

Задля покращення навчання співу, на одному із засідань Ради правління 1833 р. постановили проводити вокальні заняття тричі на тиждень. Імовірно, що останні організаційні й кадрові зміни виявилися результативними, бо Крюгер залишався на цій посаді до 1842 р., коли було підписано контракт з його натупником – Михайлом Вербицьким¹²⁴².

І все ж аналіз стану викладання релігії, співу та музики у Ставропігійській бурсі протягом 1820–1830-х рр. показує, що, незважаючи на намагання очільників Інституту забезпечити свою школу «найкращими вчителями музики і співу»¹²⁴³, це не завжди вдавалося, головним чином через брак грошей, що відобразилося у скороченні річної вчительської платні зі 130 до 100 рин. зл.

Фінансування вчителя у Ставропігійській бурсі назагал не перевищувало мізерної зарплати його колег у парафіяльній школі, що коливалася в різних місцевостях

¹²³⁸ Там само. Арк. 129.

¹²³⁹ Там само. Спр. 1423. Арк. 1.

¹²⁴⁰ Там само. Спр. 802. Арк. 137.

¹²⁴¹ Львівський історичний музей. Фондова група «Архів». Спр. 4134.

¹²⁴² Там само.

¹²⁴³ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 51.

Галичини від 50 до 100 рин. зл. щорічно. Часто єдиним засобом утримати педагога на посаді було надання йому Інститутом безкоштовного харчування та помешкання. Наприклад, 1826 р. з проханням виділити йому для тимчасового проживання підвальне приміщення Ставропігійської кам'яниці № 192 звернувся до Провізоріату С. Черкавський¹²⁴⁴.

Через низький престиж учительської професії в Галичині у першій половині XIX ст. Ставропігійському інституту було надзвичайно важко забезпечити бурсу фаховими викладачами граматики, читання й математики. За тогочасними законами, вчителі, котрих приймали на роботу, мусили скласти декларацію лояльності, в якій заперечували свою прихильність до демократично-ліберальних поглядів. Це відлякувало від учительовання багатьох інтелігентів. Тому, за оцінкою М. Барановського, «професію цю обирали собі ті особи, які в інших професіях не мали для себе жодних перспектив»¹²⁴⁵.

З 1816 р. кандидатуру вчителя затверджували єпископська чи митрополича консисторія й політичні органи влади краю¹²⁴⁶. Вимоги до педагогів були такі: кандидат мусив пройти трирічний підготовчий курс при головній школі округу і згодом здати теоретичний і практичний іспит за присутності окружного наглядача (священника), щоб після річної практики як помічник учителя отримати документ, що засвідчував його педагогічну кваліфікацію¹²⁴⁷.

Школа Ставропігії могла, згідно зі шкільним законом 1805 р., утримувати лише одного педагога, та навіть якби вона хотіла прийняти другого, фінансових можливостей для цього в Інституту не було. Тільки в окремі роки Провізоріат запроваджував тимчасово посаду заступника вчителя. Знаємо, для наприкладу, що 19 листопада 1842 р. помічником учителя став Тимотей Хомин (із щомісячною платнею в 4 рин. зл.), а 8 жовтня 1843 р. – Стефан Хоминський, студент богослов'я першого року¹²⁴⁸.

Високими викладацькими здібностями серед працівників бурси вирізнявся Яків Неронович. 5 жовтня 1828 р., за рекомендацією І. Снігурського, Провізоріат уклав річний контракт з інструктором граматики Я. Нероновичем, який закінчив першу Львівську гімназію. До його обов'язків належало й ведення уроків хорового співу¹²⁴⁹. Уже за півроку префект Л. Сосновський повідомляв Раду Інституту, що «діти роблять добрі успіхи в науці слов'янської мови». Визнавши заслуги Я. Нероновича, братчики вирішили преміювати його 5 рин. зл. – небувалий досі в історії Інституту прецедент. 6 вересня 1829 р. Провізоріат постановив підписати нову угоду з цим талановитим учителем, звільнивши його від обов'язку ведення хору, аби він повністю зосередився «на науці молоді»¹²⁵⁰. 1830 року енергійного молодого педагога вдруге відзначено премією з інститутської каси (теж у розмірі 5 рин. зл.) Коли 15 серпня 1831 р. Я. Неронович попросив звільнити його з посади, Ставропігійський інститут дуже неохоче погодився з цим, зазначивши, що вчитель повинен працювати до часу закінчення

¹²⁴⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1423. Арк 1–2.

¹²⁴⁵ *Ładyżyński A.* Galicyjskie szkoły główne w latach 1774–1869... S. 40.

¹²⁴⁶ *Ibid.* S. 39.

¹²⁴⁷ *Ступарик Б. Н.* Шкільництво Галичини... С. 20–21.

¹²⁴⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 175, 188.

¹²⁴⁹ Львівський історичний музей. Фондова група «Архів». Спр. 4132. Арк. 1.

¹²⁵⁰ Там само. Спр. 4133.

контракту, коли йому підшукають заміну. Відтак Провізоріат зобов'язав Я. Нероновича скласти прилюдний іспит на вчителя державної тривіальної школи. Щоб уникнути цього, той заявив, що готовий забрати назад прохання про відставку та викладати у Ставропігійській школі доти, поки з консисторії не надійде резолюція на його подання про зміну місця праці. Однак Рада старійшин, не бажаючи втрачати здібного педагога, відмовила його прохання, мотивувавши своє рішення тим, що Я. Неронович не представив свідоцтва про присвоєння кваліфікації вчителя тривіальної школи. Фактично, викладача було поставлено перед вибором: або продовжити роботу без жодних умов, або негайно піти з неї, залишившись без засобів існування. Лише тоді, коли 16 жовтня 1831 р. Я. Неронович подав керівним органам Інституту згаданий документ, вони були змушені його звільнити. На заміну цьому викладачеві тимчасово призначено двох зі старших і найздібніших учнів – Серантовича і Дигдаля.

Проте вже незабаром Я. Неронович, не отримавши кращого місця в Перемишльській консисторії, повернувся на свою попередню посаду. За кілька місяців його вкотре преміювали 5 рин. зл. У 1833 р. відносини між учителем і Провізоріатом різко погіршилися. Приводом до цього став конфлікт Нероновича зі священником Успенського храму й членом Інституту – наставником бурси Стефаном Кобилянським. 3 вересня 1833 р. С. Кобилянський доповів керівництву про неприпустимі речі, які буцімто Неронович дозволяв собі на заняттях. У відповідь той звинуватив отця у грубому ставленні до учнів. За свідченням бурсаків Хоминського й Нападєєвича, о. Кобилянський уживав нецензурні вислови, під час Служби Божої в церкві зганяв свій гнів на школярах і часто карав їх, примушуючи стояти на колінах. Я. Неронович вимагав від Ради правління створити комісію й за присутності свідків розглянути його скаргу. Невдоволений зволіканням, він самовільно пропустив 14 днів занять, у результаті чого 10 листопада було вирішено усунути його з посади й оголосити конкурс на вакантне місце вчителя¹²⁵¹. Однак кращої кандидатури Інститут, очевидно, знайти не міг. 16 лютого 1834 р. Я. Неронович знову обійняв свою посаду, щоправда із застереженням, що робить це тимчасово. 7 грудня того ж року з ним було підписано постійний контракт. Але й після цього у взаєминах між учителем і Провізоріатом зберігалось напруження, що зумовлювалося, затриманням зарплатні. Тільки коли Неронович «повністю виїхав зі Львова», цю заборгованість частково погасили¹²⁵². У серпні 1836 р. спалахнув новий конфлікт: очільники Інституту були змушені нагадати викладачеві, щоб він «совістно виконував свої обов'язки», і розпорядитися поки що «затримати його на дотеперішньому становищі за умови, що буде мешкати окремо від молоді». Можливо, причиною подальшого усунення Я. Нероновича з бурси стало його залучення до суспільно-політичної діяльності й занепокоєння владних кіл щодо потенційного впливу педагога на своїх вихованців. У вересні 1836 р. Ставропігія отримала запит стосовно його поведінки від Львівської Дирекції поліції. Хоча відповідь Провізоріату була назагал позитивною, 27 серпня 1837 р. учитель мусив назавжди покинути Ставропігійську школу¹²⁵³.

¹²⁵¹ Там само. Спр. 4138.

¹²⁵² Там само. Спр. 4142.

¹²⁵³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 134–135, 138, 141, 147, 149, 154, 156–157, 160, 162, 168.

Після Я. Нероновича цю посаду обіймали: наприкінці 1830-х рр. – Степан Семаш, у 1840-х рр. – Семен Возняк, у 1850-х рр. – Павло Пашковський, на початку 1860-х рр. – І. Ладинський, у другій половині 1860-х рр. – Дмитро Танчук¹²⁵⁴.

Найцікавішою особистістю серед учителів згаданого періоду був 20-річний П. Пашковський, котрий під впливом «Весни народів» активно включився в культурно-освітній рух. Він виступив із проектом організації під покровительством Ставропігійського інституту препаранди (курсів) для підготовки вчителів руських шкіл і очолив її¹²⁵⁵.

Учитель Ставропігійської школи був тісно пов'язаний з бурсою, властиво ставав її невід'ємною частиною. Він не лише проводив тут заняття, але й мешкав, харчувався, ділив свою долю з життям студентів Інституту.

Якщо вимоги до загальноосвітнього рівня педагога на практиці виявлялися доволі низькими, то вимоги до його морального обличчя, навпаки, завше були дуже високі. Велику роль у цьому відігравали давні історичні традиції братських шкіл. Їхні статuti ще в XVII ст. підкреслювали, що «вчитель цієї школи мав бути добродесний, розсудливий, смиренно мудрий, лагідний, не мучитель, не хабарник, не гнівливий, не задрісний, не лихослов, не сміхотворець [...], але прихильник добродесності в усьому, становлячи собою взірць добрих діл»¹²⁵⁶. Ті самі критерії Провізоріат Інституту намагався застосувати й під час підбору педагогічних кадрів для своєї бурси.

Незмінними впродовж віків у освітній діяльності Ставропігії залишалися і принципи виховання бурсаків: § 14 знаменитого «Шкільного порядку» Львівського Успенського братства визначав їх таким чином: «Вчити їх страху Божому і встидливим звичаям младенческим, цноті й стиду, заховувати покору і повагу»¹²⁵⁷. У нових умовах керівництво Інституту дещо модифікувало статут бурси, який усе одно залишався суворим. При його розробці було використано дуже жорсткі статутні норми інтернатів отців єзуїтів у Хирові та монастирів у Львові¹²⁵⁸. Інститутський статут з другої чверті XIX ст. стверджував, як і 250 років тому Статут Братства, що «оскільки страх Божий є початком моральності, кожен зі студентів, які знаходяться при тутешній церкві, повинні суворо дотримуватись визначеного для них порядку відвідування служби Божої і без виразного дозволу котрогось зі священників не ухиляться від нього. Вони повинні виявляти покірність, слухняність у своїх вчинках, пошанування для членів Ставропігійського інституту, так і для кожного з священників»¹²⁵⁹.

У 1808 р. сеньйор Інституту стверджував, що «порядок є душею виховання (навчання), а поблажливість, навпаки, тільки допровадить до розпусти, якої слід уникати й якнайретельніше належить запобігати, щоб місто навчання (Львів) розпустою до нецтва не звести». Для цього, на його погляд, слід було неухильно стежити за обов'язковим від-

¹²⁵⁴ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 42, 46, 54.

¹²⁵⁵ *Трусевич М. С.* Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х рр. XIX ст. Київ, 1978. С. 91.

¹²⁵⁶ Статут Луцької братської школи // Луцьку 900 років: зб. документів і матеріалів. Київ, 1985. С. 37.

¹²⁵⁷ Акты Южной и Западной России. 1865. Т. 2. С. 183.

¹²⁵⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1282. Арк. 6.

¹²⁵⁹ Там само. Спр. 1324. Арк. 2.

відуванням бурсаками усіх богослужінь, що дозволило б «зберегти славу й місце церкви (у виховному процесі. – *Авт.*), котре завжди спонукало до високих почуттів»¹²⁶⁰.

Відтак члени Ставропігії вважали, що першим і неухильним обов'язком бурсаків, які навчаються й утримуються на кошти Успенської церкви та її покровителів, є щоденно співати у храмі, а в суботу й неділю та свята – ще й під час Служби Божої. Хор бурсаків мав також супроводжувати щорічні засідання членів Інституту¹²⁶¹. Власне через це наука хорového співу й музики посідала настільки вагоме місце в навчальному процесі в Ставропігійській школі, а критерій сумлінної участі в церковному хорі був чи не найголовнішим при оцінці дисциплінованості учня¹²⁶². «Питомці бурси спричинилися немало до піднесення величавості нашого обряду дуже хорошим співом» – відгукувався про освітнє значення діяльності Ставропігії О. Барвінський¹²⁶³. Вивчення наук займало другорядне місце. Статут бурси констатував, що «поза годинами, які призначені на відвідини Богослужінь, кожен (з учнів. – *Авт.*) має обов'язок присвячувати увесь свій час на науку й власну користь»¹²⁶⁴.

Цим завданням було підпорядковано надзвичайно суворий розпорядок дня для учнів. У його основу покладено принцип, що всі вихованці, без різниці у віці й соціальному становищі, є рівними у правах та обов'язках¹²⁶⁵. Кожного буденного дня бурсаки мали вставати о 5 годині ранку, приводити себе в порядок, застеляти ліжка. Черговий, якого вибирали ввечері в суботу на наступний тиждень, мав встати ще раніше, запалити свічки та розбудити інших. Для догляду за порядком у бурсі обирався домашній господар. У святкові дні для участі у Всеношній службі бурсаки ставали о третій, а о четвертій йшли дзвонити у дзвони Успенської церкви. Правила підкреслювали, що кожен із бурсаків мусить покійно відвідувати богослужіння щоденно в період з 1 травня до останнього дня жовтня о 9 годині, а в період з 1 листопада до останнього дня квітня – о 16 годині. Учням було суворо заборонено залишати бурсу й виходити в місто без дозволу вихователя. Вони також часто виконували доручення Провізоріату, зокрема розносили повідомлення про збори членів Інституту¹²⁶⁶.

За порушення розпорядку чи дисципліни бурсакам загрожувала ціла система покарань. Згідно з давніми традиціями Ставропігійської школи, її учнів ніколи не карали фізично («Порядок шкільний» Успенського братства акцентував, що викладач «за непослух має карати не по-тиранськи, а по-вчительськи»¹²⁶⁷). Та це й було неможливо, оскільки ще в середині 70-х рр. XVIII ст. в Австрії заборонили тілесні покарання учнів¹²⁶⁸. Сеньйор Інституту Й. Хоминський наголошував, що «правильної поведінки, упрагненою успіху в науках, точного виконання обов'язків, дотримання належного порядку можна добиватися від питомців тільки постійним наглядом, відповідним реагуванням і моральним впливом»¹²⁶⁹. Про всі дисциплінарні порушення і занедбан-

¹²⁶⁰ Там само. Спр. 167. Арк. 7.

¹²⁶¹ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 51.

¹²⁶² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1282. Арк. 14.

¹²⁶³ *Барвінський О.* Лїтопись суспільної роботи и силы русиновъ австрійскихъ. С. 6.

¹²⁶⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1324. Арк. 2.

¹²⁶⁵ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 50.

¹²⁶⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1361. Арк. 2; Спр. 1324. Арк. 2.

¹²⁶⁷ Акты Южной и Западной России. Т. 2. С. 182.

¹²⁶⁸ *Ступарик Б. М.* Шкільництво Галичини... С. 10.

¹²⁶⁹ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 50.

ня вчитель або парох мали негайно доповідати Провізоріатові. Наприклад, священик о. Зацерковний інформував 31 січня 1865 р. про непристойну поведінку бурсака Кирила Пуня, що «був впертий і зухвалий в найбільшій степені», «ставився смело против учителя и так далеко посунув свою смелость, що прийшов до учительського помешкання з галасом і криком диким, а наконец тряснув дверми так сильно, аж хата захиталася». За образу гідності вчителя цього учня було виключено зі школи¹²⁷⁰.

За незначні провини вихованців карали суворим постом, стоянням на колінах. Скажімо, 24 листопада 1862 р. Провізоріат покарав учня Вербицького, котрий «не слухав наказів», триденним постом на хлібі і воді та стоянням кілька годин на колінах¹²⁷¹. За серйозні провини вчитель пропонував вигнати учня з бурси.

Як правило, за першу провину з бурси виключали дуже рідко, лише в надзвичайно серйозних випадках. Таке рішення було ухвалено, зокрема, в лютому 1865 р. щодо студента Антона Турянського за повторне відвідання ним богослужіння у православної церкви. До інших чотирьох бурсаків – співучасників цього чину – застосували легке покарання¹²⁷².

Нерідко Інститут заступався за своїх вихованців перед міською владою й відмовлявся, як це було 10 квітня 1831 р. у випадку прохання магістрату про виключення учня Івана Миневича, карати їх у пропонований спосіб¹²⁷³. Зазвичай бурсаків виганяли зі школи, якщо ті не успішно завершували річний шкільний курс (за «недбалство екзаменів»), систематично не відвідували церкву й уроки без поважних причин, не бажали вставати о зазначеній годині й пильнувати порядок у бурсі. Проте перед цим учня належало попередити, і тільки після четвертої провини йому веліли назавжди покинути навчальний заклад. До виключення зі школи в Ставропільському інституті ставилися набагато ліберальніше, ніж у Братстві, бо тоді все обмежувалося вже другою провинною¹²⁷⁴. Вихованцям намагалися дати шанс виправитись. Як підкреслював сеньйор Хоминський, «виключення із заведення може тільки тоді настати, якщо вихованець не поправляється, і в якого попереднє попередження і настанови без успіху залишаються»¹²⁷⁵.

Прав у бурсаків було небагато. Як зазначалося у статуті бурси, «крім утримання (харчу й одягу) і зимового опалення учні не можуть більше нічого вимагати, хоча з огляду на убогість і добросесність можуть очікувати більшого»¹²⁷⁶. Головним правом цих школярів було отримання безкоштовної освіти.

Процес навчання в Ставропільській бурсі відбувався колективно: учні за вчителем хором читали, рахували, зазубрювали коментарі. Індивідуальні й вікові особливості дітей до уваги не бралися. Така система не потребувала великих зусиль від учителя, й на нижчих ступенях навчання його нерідко заміняли кращі учні зі старшого відділу. Вони могли самі тимчасово проводити уроки за відсутності вчителя, як це робили, зокібна, Бриньовський і Єзерський в листопаді 1833 р.¹²⁷⁷

¹²⁷⁰ Там же.

¹²⁷¹ Там же. С. 51.

¹²⁷² Там же. С. 50.

¹²⁷³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 142.

¹²⁷⁴ Акты Южной и Западной России. Т. 2. С. 182.

¹²⁷⁵ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 50.

¹²⁷⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1324. Арк. 2.

¹²⁷⁷ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 40.

Глибоких знань таке навчання, звичайно, не давало, але мінімальний рівень освіти забезпечувало. Успішність засвоєння певного обсягу матеріалу контролювалася на щорічних іспитах, які відбувалися переважно влітку або восени. Екзамени вихованців Ставропігії організовувалися досить помпезно. На них запрошувалися братчики й гості – шкільні інспектори, чиновники, заслужені діячі освітніх інституцій. У такий спосіб Інститут рекламував свою освітню діяльність, демонстрував важливість своєї ролі в суспільному житті українців. З 1848 р., щоб привернути увагу суспільності, Ставропігійський інститут друкував у «Зорі Галицькій» оголошення про результати іспиту. Так, у числі 15 за 22 серпня 1848 р. повідомлялося, що учні відбули публічний екзамен у чотирьох відділах, «пописуючись з виучення читання, граматики, “руки Дамаскіна”, числення, писання, співу, всього співу церковного, також музики і свідомості уставу церковного. Попис той дуже добре випав. Один із питомців, Площанський, виголосив промову, в церковному язиці уложену. Яків Козак декламував стих, в нашой власной руской мове утворений»¹²⁷⁸. Про екзаменаційні результати інформувалися й місцеві органи влади¹²⁷⁹. Після успішного закінчення останнього відділу бурси учням видавали свідоцтва¹²⁸⁰.

За успіхи в опануванні наук, особливо мистецтва хорового співу, найкращі учні преміювалися (релігійними книгами або незначними грошовими сумами)¹²⁸¹. Після належного завершення навчального року вихованцям бурси надавалася можливість відвідати родину. Натомість позбавлення такого права і обов'язок продовжувати службу в церкві під час канікул уважалося однією з найдошкульніших форм покарання¹²⁸². Найкращим учням, котрі закінчили бурсу, Інститут допомагав отримати посади хорових співаків у церквах Львівської архієпархії, як, наприклад, у 1829 р. Пилипові Костишину¹²⁸³. Деяких найбільш розвинутих у фізичному плані вихованців Інститут намагався навчити ремесла помічника друкаря. У Ставропігійській друкарні майже завжди працювали один-двоє бурсаків, які отримували мізерну платню 2-3 рин. зл. щомісяця¹²⁸⁴. Так, у 1851 р. Ставропігійський інститут, за посередництвом свого представника у Відні Ю. Вислобоцького, отримав згоду управителя державної друкарні радника Ауера на стажування кількох бурсаків. Обрані Провізоріатом для навчання друкарської справи кандидати відзначалися міцною статуєю (бо, як зауважував Ю. Вислобоцький, «з слабим здоров'ям тут тяжко»), «послушенством і моральністю», а також непогано співали. Один із них був сиротою священницького стану, четверо інших – з селянського¹²⁸⁵.

Провізоріат Ставропігії здійснював найпильніший нагляд над складом бурси, стежачи не лише за освітньо-виховним процесом, але й за підбором кандидатів до навчання у бурсі. При цьому він мусив враховувати критерії, що були визначені австрійською владою.

¹²⁷⁸ Зоря Галицька. 1848. Ч. 15.

¹²⁷⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 136, 154.

¹²⁸⁰ Там само. Арк. 142.

¹²⁸¹ Там само. Арк. 154; *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 46, 56, 60.

¹²⁸² *Андрохович А.* Львівське «Studium Ruthenum»... С. 80.

¹²⁸³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 134.

¹²⁸⁴ Там само. Спр. 71. Арк. 10, 18.

¹²⁸⁵ Там само. Спр. 84. Арк. 3, 5.

Прийом у бурсу відбувався за конкурсом, під час якого брали до уваги соціальне становище абітурієнтів, їхні здібності до науки і співу. Діти першого стану (сини священників) проходили підготовку на дяків, до другого стану належали учні початкових і середніх державних освітніх закладів (головних, нормальних шкіл та реальних училищ), котрим бракувало грошей на житло і харчі. Навчальні й музичні здібності абітурієнтів визначалися на вступному іспиті, який проводив шкільний провізоріат¹²⁸⁶ за участю парохів¹²⁸⁷. Усі прийняті вписувались у реєстр (консигнацію), у котрому обов'язково фіксувалося, чиїми дітьми вони є, скільки їм років, яку державну школу відвідують. І вересня реєстр подавався окружній владі¹²⁸⁸.

Бурсаки походили головним чином із сімей бідних священників чи селян і нерідко були сиротами. Про це свідчать постійно вживані у ставропігійських документах вирази «убогі студенти», «діти Інституту»¹²⁸⁹.

У 1788 р. Йосиф II розпорядився приймати на утримання Інституту тільки синів убогих отців. Це рішення підтвердив 1793 р. Франц II. Але контингент вихованців Ставропігії ніколи не зводився до дітей винятково духовних осіб. Відомо, зокрема, що лише один із п'яти посланих до Відня учнів походив із священничої родини, решта ж мали батьків – селян. Тож соціальне походження було не найголовнішим критерієм прийняття до бурси Ставропігійського інституту. При прийомі передусім зважали на матеріальне становище кандидатів української національності та їхні особисті дані, що оцінювалися на вступному іспиті.

Провізоріат Інституту чітко констатував, що «згідно з волею фундаторів, самі тільки вбогі [юнаки], що мають охоту і схильність до набуття наук у школі церкви тутешньої, так званій бурсі, повинні навчатись і проживати тут; такі бажаючі чи через своїх підупалих, але цнотливих батьків, родичів, чи інших правильних і вірогідних осіб мусять бути рекомендовані найближчому (до їхнього місця проживання) отцю парохіві, котрий оста-

*Приміщення
Ставропігійської бурси*

¹²⁸⁶ Там само. Спр. 802. Арк. 171.

¹²⁸⁷ Там само. Спр. 167. Арк. 11, 158.

¹²⁸⁸ Там само. Спр. 859. Арк. 24.

¹²⁸⁹ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 34.

точно їх рекомендує провізоріатові»¹²⁹⁰. Суттєвим було також дотримання умов вікового бар'єру – до бурси не приймалися хлопці, старші 10-ти (інколи – 12-ти) років¹²⁹¹.

У протоколі засідання Провізоріату Інституту від 29 серпня 1866 р. занотовано, що на шість місць у бурсі того року було подано 30 прохань (5 осіб на одне місце). 28 серпня 29 кандидатів склали екзамен зі співу. З них було відібрано: Дмитра Чигаря – якщо погодиться прислужувати дякові в церкві (інакше його місце мав зайняти Йосиф Затворницький), а також Феоктиста Торнаткевича, Діонісія Балка, Антона Савку, Федора Демкова, Кирила Малицького, котрі володіли «превосходним голосом»¹²⁹². У деякі навчальні роки до бурси брали не більше одного учня (наприклад, у 1829 р. – Івана Мисевича, а в 1842 р. – Камінського).

Однак не всі діти вчилися у Ставропігійській бурсі безкоштовно. Відповідно до царського рескрипту 1793 р., Інститут мав право, крім утримуваних власним коштом бідних студентів, приймати 12 бурсаків за плату в 12 рин. зл. 30 крейцерів та ще 12 – за 25 рин. зл. на рік. Скажімо, 1 червня 1834 р. Провізоріат дав дозвіл на навчання одного хлопця із села Кам'янки-Волоської, фінансувати котрого зобов'язався тамтешній солтис (війт), але тільки в тому разі, якщо сільська громада забезпечить майбутнього учня одягом, визначеними правилами бурси, а сам він доведе свої здібності на іспит. Згідно з контрактом, внесок у 25 рин. зл. повинен був надходити до інститутської каси щорічно без затримок. 4 вересня 1836 р., за рекомендацією о. Стояновського, вихованцем цього навчального закладу став Іван Пудзля за щорічну платню 15 рин. зл. У 1795 р. священник І. Пісецький заповів Ставропігії значну суму – 4 тис. рин. зл., за умови, що дітей його родичів будуть приймати до бурси першочергово.

Кількість учнів у Ставропігійській школі в першій половині XIX ст. зазвичай перевищувала 12 осіб, хоча й ніколи не досягала встановленої імператорським декретом 1793 р. верхньої межі – 36 осіб. Так, 1852 р. у бурсі навчалось 15, а 1859 р. – 24 хлопці¹²⁹³. Це було значно менше, ніж у знаменитій школі Успенського братства, де в 1590–1591 рр. здобували освіту аж 54 особи¹²⁹⁴.

З іншого боку, число бурсаків практично ніколи не опускалося за межу 12 осіб, навіть у скрутні для Інституту з фінансового погляду часи. 1 та 8 вересня 1833 р. на засіданні Провізоріату обговорювалося питання про зменшення видатків на школу. Четверо старійшин Інституту – Сітницький, Сосновський, Зубрицький та Соханевич, уважаючи, що існуючого шкільного фонду в 544 рин. зл. на рік не вистачить для утримання 12 учнів, пропонували скоротити їхню чисельність до 8. Проти цього різко виступили четверо інших старійшин, а саме – Єльський, Черкавський, Гуркевич і Керичинський. Вони побоювалися, що таке скорочення призведе до занепаду освітньої доброчинної функції Інституту й підірве його авторитет в очах руської суспільності. Оскільки на першому зібранні не був присутній касир, а кількість голосів «за» і «проти» розділилася порівну, то справу повторно розглядали на засіданні 8 вересня. Того дня більшістю в один голос було вирішено зберегти 12 учнів. Виконання цієї постанови потребувало запровадження якнайсуворішої економії і в так

¹²⁹⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1324. Арк. 2.

¹²⁹¹ Там само. Спр. 859. Арк. 158.

¹²⁹² *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 51.

¹²⁹³ Там же. С. 45.

¹²⁹⁴ *Крип'якевич І.* Львівська братська школа... С. 4.

більш ніж скромному фінансуванні бурси¹²⁹⁵. Утримування вихованців обходилося у 2 тис. зл., а витрати на кожного з них щомісячно становили 24 корони¹²⁹⁶.

Протягом усього ХІХ ст. матеріальне забезпечення бурсаків було дуже обмежене. Загалом у своєму розпорядженні вони мали не більше п'яти тапчанів, матраци й коци розлазилися від старості, взуття рвалося, тож школярі часто ходили босими¹²⁹⁷. Тут не працювали пралі та прибиральниці, тому «бруд та неохайність у школі було постійно видно»¹²⁹⁸. Нерідко вихованці Інституту збирали пожертви у священнослужителів. Через неякісну їжу й незадовільні гігієнічні умови молодь хворіла туберкульозом та іншими хворобами. Коли в 1830 р. занедужали учні Мелетій Датчишин та Іван Вагнів, їх з великими труднощами влаштували на безплатне утримання до шпиталю сестер милосердя¹²⁹⁹.

Щопонеділка, щосереди та щоп'ятниці бурсаки споживали обід без м'яса, а в 1860-х рр. уся їхня вечеря складалася з половини білого хліба і води. Бувало, що наприкінці року, коли гроші на продукти закінчувалися, вихованці їли лише чорний хліб. Упродовж ХІХ ст. неодноразово поставало питання про зміну порядку харчування – Інститут хотів ще суттєво скоротити витрати на це. Таке рішення було навіть ухвалено на вже згаданому засіданні 8 вересня 1833 р., але, усвідомивши неможливість прогодувати учнів самим тільки чорним хлібом, від нього відмовилися. З початку ХХ ст. за проживання у бурсі почали брати плату, крім того хлопці мали приносити власні продукти, з яких їм готували їжу¹³⁰⁰.

В умовах постійної нестачі коштів Ставропігійська бурса виживала або за рахунок заможних осіб, що прагнули влаштувати своїх підопічних до цього навчального закладу, або за рахунок меценатів. Внески останніх старанно фіксувалися в актах Інституту. Лише наприкінці ХVІІІ ст. серед таких жертводавців згадуються імена Теодора Лобачевського, який у 1789 р. дав на утримання бідних дітей 250 рин. зл., та Слонського, котрий також 1789 р. призначив неокреслену суму на освіту вбогих вихованців Ставропігійської школи¹³⁰¹.

Дарували бурсі не тільки гроші, а й необхідні для навчального процесу посібники та інвентар. У березні 1829 р. сеньйор Іван Рогалья-Левицький безплатно передав бурсі шість скрипок «для вдосконалення майстерності молоді в музиці й освіти молоді для добра краю та релігії». В якості подяки за це Провізоріат розпорядився виготовити портрет мецената для збереження його в архіві Інституту¹³⁰². Турботу про учнів Ставропігійської школи виявляв і Я. Головацький. У 1853 р. він пожертвував чимало книжок для бібліотеки бурси, серед яких були: «Грамматика русского языка» (1849), 2 примірники; «Скорочена грамматика руська» А. Духновича (1853), 1 прим.; «Історія церковна» 3 т. (1852), 1 прим.; «Бібліотека для дітей», ч. 1 (1853) і ч. 2 (1853), по 1 прим.; «Гной душа в Государстве»

¹²⁹⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 156.

¹²⁹⁶ Там само. Спр. 1283. Арк. 6–15.

¹²⁹⁷ Зокрема, В. Ваврик писав, що в 1829 р. босим ходив рознощик посилок Андрій Загайкевич (*Ваврик В. Р. Школа и бурса...* С. 31).

¹²⁹⁸ *Ваврик В. Р. Школа и бурса...* С. 31.

¹²⁹⁹ Там же. С. 33.

¹³⁰⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 17–23.

¹³⁰¹ *Baranowski M. Historia i statystyka szkół ludowych...* S. 96.

¹³⁰² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 247. Арк. 10–11.

(1848), 1 прим.; «Вінок русинам на обжинки», ч. 2 (1847), 1 прим.; «Покореніє Новгород-да» (1852), 1 прим.; «Короткий землепис» (1851), 1 прим.; «Словник руський» (1851), 1 прим.; «Пісні набожні» (1851), 1 прим. Я. Головацький уважав, що Ставропігія має поставити викладання «слов'яно-руської» мови на високий рівень, «щоб учні в школах публічних могли бути першими в русчині». Для належного виховання учнів, на думку цього видатного діяча, перш за все треба забезпечити школу необхідною літературою, а для цього члени Інституту повинні: 1) жертвувати один примірник «Зорі Галицької» для читання старшим учням; 2) виділяти зі Ставропігійської книгарні по одному екземплярові найбільш значущих видань; 3) просити самих авторів, щоб ті дарували по одному примірнику своїх творів шкільній бібліотеці Ставропігії. Серед найважливіших книжок, якими слід поповнити бібліотеку Інституту, Я. Головацький називав руські граматики Й. Левицького та І. Вагилевича, старослов'янську граматику А. Добрянського, церковнослов'янський словник (1830), читанки М. Шашкевича та В. Ковальського, «Слово о полку Ігоря», роздуми С. Семаша, Р. Моха «Справа Клекотинська», М. Гоголя «Тарас Бульба», повість Савчинського «Геть, геть, геть!» та ін.¹³⁰³

Обов'язок забезпечувати бурсаків належним житлом (згідно з імператорськими рескриптами 1788 та 1793 рр.), харчуванням, дровами, свічками, одягом і взуттям, шкільним приладдям іноді виявлявся для Ставропігії надто важкою ношею¹³⁰⁴.

Піклування про матеріальне становище бурси було в компетенції її префектів (*praefecti scholae*), яких щорічно обирали разом з іншими посадовцями Провізоріату Інституту. Префект школи суміщав в одній особі адміністратора й головного вихователя. До його виховних функцій належало: 1) «відвідувати школу, якщо це можливо, щоденно»; 2) «вести нагляд за студентами й вчителем»; 3) брати участь у вступних та випускних екзаменах та періодично інформувати Провізоріат про успіхи учнів у вивченні релігії, музики і світських дисциплін; 4) «наставляти студентів, що мешкали в школі, як до навчання, так і до відвідування служби Божої»; 5) «належний порядок між студентами запровадити, і старанних затримати, а непотрібних – виключити»¹³⁰⁵. Префекти також здійснювали нагляд за новими учнями протягом певного випробувального терміну¹³⁰⁶. Своєю поведінкою вони були зобов'язані подавати приклад своїм вихованцям. Траплялося, що на посаду префекта призначався парох. Так, у 1865 р. префектом школи був о. Зацерковний, який запровадив жорсткий контроль за поведінкою бурсаків¹³⁰⁷. Відзначаючи ефективність його заходів щодо зміцнення дисципліни серед учнівства, сеньйор І. Хоминський писав, що варто й надалі «доселе бывшую бдительность и деятельность в управлении школы обрядовой удвоити, чтобы находящиеся неприличности устранить»¹³⁰⁸.

Префекти розпоряджалися грошима, виділеними на бурсу, виплачували зарплатню вчителям, закупували приладдя та підручники тощо¹³⁰⁹. За витрату всіх сум префект мусив звітувати Провізоріатові¹³¹⁰. За видані на непередбачені речі кошти

¹³⁰³ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 811.

¹³⁰⁴ Там само. Спр. 859. Арк. 24.

¹³⁰⁵ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 167. Арк. 7, 11.

¹³⁰⁶ Там само. Спр. 1324. Арк. 2.

¹³⁰⁷ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 50.

¹³⁰⁸ Там же. С. 50.

¹³⁰⁹ Там же. С. 43.

¹³¹⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 150.

звітували окремо (як це зробив, для прикладу, у 1837 р. колишній префект бурси граф Владислав Єльський, котрий повернув касі Інституту 15 флоринів, узятих ним на потреби цієї школи)¹³¹¹.

На допомогу префектові Провізоріат вибирав іноді помічників – віце-префектів. У 1830 р., зокрема, таким заступником був Сітницький, а в 1845 р. – Леонтович.

Майже півтора десятиліття на початку ХІХ ст. Ставропігійській бурсі не щастило на сумлінних префектів. Вони не виявляли особливої ревності й добросовісності у виконанні своїх обов'язків, не приділяли належної уваги вихованню учнів, через що, їх як-от у 1828 р., звільняли «за неспособністю»¹³¹².

Найпомітніших зусиль щодо покращення становища бурси доклав її префект у 1829, 1831 та 1833 рр. Лев Сосновський, столоначальник при цивільному і громадському суді у Львові. Він поступово клопотався перед Провізоріатом про поліпшення санітарно-гігієнічних умов бурси, харчування й одяг учнів. Саме на його прохання в 1829 р. було встановлено нові ліжка й винайнято за 1 зл. щомісячно пралю. Коли 1833 р. з посади вчителя тимчасово відійшов Я. Неронович, цей сумлінний урядник особисто щопонеділка проводив заняття зі школярами та перевіряв їхні знання¹³¹³.

Ініційовані Л. Сосновським заходи намагався продовжувати його наступник на посаді Іван Гуркевич, який у 1831 р. організував збір пожертвувань на бурсу серед членів Ставропігії. У своєму зверненні до них він драматично описав жалюгідне становище цього навчального закладу вихованцям котрого, за словами перфекта, бракувало кухонного посуду, шкільного приладдя, пристойного вбрання. І. Гуркевич просив допомогти грошовими датками, «хоч би й найменшими», папером, олівцями, перами, чорнилом, книжками, вживаними меблями, одягом, взуттям, бо «з мізерних доходів Інституту придбати їх неможливо»¹³¹⁴.

На заклик І. Гуркевича відгукнулося більшість братчиків, багато з яких через скромність своїх дарів побажали залишитись анонімними. Було зібрано невелику грошову суму (100 флоринів), за яку в кравця замовили 16 сюртуків для учнів, також вдалося зібрати меблі, письмове приладдя, кілька пар взуття тощо¹³¹⁵. Загалом одяг рідко шили на замовлення, переважно купуючи вживаний¹³¹⁶.

Спорадичні доброчинні акції Інституту, меценатів, духовенства, безперечно, не могли істотно змінити стан бурси. В описі речей останньої 1833 р. ревізії І. Гуркевич вказував на брак багатьох предметів, зазначаючи, що основна частина їх просто фізично зносилася¹³¹⁷. Прикметно, що таке ж безнадійне матеріальне становище бурси зафіксував через 35 років учитель Д. Танчук¹³¹⁸.

Чи не найвідповідальнішим і водночас найважчим обов'язком префекта в адміністративному плані була закупівля харчів. Він повинен був знайти постачальників, які погодилися б надавати продукти за якомога дешевшими цінами та стежити,

¹³¹¹ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 42.

¹³¹² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 129.

¹³¹³ Там само. Спр. 247. Арк. 18.

¹³¹⁴ Там само. Арк. 14.

¹³¹⁵ Там само. Арк. 16.

¹³¹⁶ Там само. Спр. 802. Арк. 130.

¹³¹⁷ *Ваврик В. Р.* Школа и бурса... С. 40.

¹³¹⁸ Там же. С. 54.

щоб вихованці учні не залишалися голодними. Як видно з контракту, укладеного Інститутом з постачальником Йосипом Скульським, на харчування учнів витрачалося щороку 288 рин. зл.¹³¹⁹ У 1840 р. Й. Скульський почав вимагати перегляду цієї угоди, добиваючись, щоб його сплачували більшу суму. 1842 року Провізоріат уповноважив префекта школи Владислава Єльського до укладення договору з іншим постачальником – Іваном Дмитриковим¹³²⁰.

Префекти школи та їхні помічники відповідали і за забезпечення навчального процесу посібниками й приладдям. Саме тому в червні 1831 р. до Провізоріату з проханням надати необхідні книжки для вивчення релігії звернувся І. Гуркевич. За сприянням префекта друкарні Д. Зубрицького його було задоволено¹³²¹.

Іноді Провізоріат купував книги інших видавництв. Так, у 1860 р. Інститут закупив низку посібників з літератури, історії, географії, фізики, словники німецької та латинської мови, а також ноти творів Моцарта, що вивчались у гімназіях¹³²². Та зазвичай Ставропігія намагалася забезпечити школу едіціями власної друкарні та літографії. Основою для опанування азів граматики й релігії був у бурсі виданий Інститутом 1807 р. й неодноразово згодом перевиданий «Буквар языка словянского чтения и писания» з додатком «Молитв» та «Наук для дітей християнських». Цей посібник відіграв величезне значення для української освіти, позаяк був він у першій половині XIX ст. найбільшим уживаним підручником у народних школах Галичини¹³²³. У друкарні Ставропігії побачив світ також «Малий катехизм для парафіяльних училищ» (1817), «Повинності підданих до їх монарха» для парафіяльних шкіл (1817), псалтирі, Апостоли, Трифологіони та інша релігійна література, котрою послуговувалися вихованці бурси.

У 1835 р. С. Семаш отримав для школи 16 примірників книжок, випущених інститутською друкарнею, а у 1846 р. С. Возняк – один «Трифологіон», один «Апостол», три псалтирі, п'ять «Грамастик» Морозовича, сім словників, вісім великих і дев'ять малих катехизмів, десять букварів¹³²⁴. У 1858 р. П. Пашковський одержав для своїх учнів вісім екземплярів «Гласнописців» і шість букварів, а в 1865 р. о. О. Зацерковний – чотири «Гласнописці», чотири малих псалтирі, п'ять «Богогласників», шість екземплярів «Руки Дамаскіна», шість «Часословів», один «Трифологіон» та ряд підручників для 3 і 4 класів державних і середніх шкіл¹³²⁵.

Забезпеченість бурси підручниками на середину 60-х рр. XIX ст. можна з'ясувати за переписом книг Ставропігійської школи 24 грудня 1865 р. Він включає 41 позицію літератури церковнослов'янською, руською, латинською та іншими мовами. Найбільша кількість примірників однієї книги – 8, найменша – 1, з поміткою «неужиточний». Тут знаходимо й чотири старих і десяток нових музичних творів, причому останні були надіслані з Санкт-Петербурга в липні 1865 р.¹³²⁶ Усього цього було явно замало,

¹³¹⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 148.

¹³²⁰ Там само. Арк. 186.

¹³²¹ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 35.

¹³²² Там же. С. 46.

¹³²³ Левицький І. Погляд на розвій... С. 129–130.

¹³²⁴ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 41–42; ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1323. Арк. 3.

¹³²⁵ Ваврик В. Р. Школа и бурса... С. 48.

¹³²⁶ Там же. С. 52.

тож Ставропігійський інститут у 1865 та 1869 рр. виділив кошти на закупівлю підручників та канцелярського приладдя. Відтак придбали навчальну літературу переважно світського характеру – граматики й читанки, а з інститутської книгарні виписали «Історію Галицько-Руського князівства» Д. Зубрицького, «Слов'яно-польський словник» І. Левицького, хрестоматію Я. Головацького, переклади творів німецьких християнських моралістів, словники, укладені І. Партицьким, Б. Дідицьким, «Історію» І. Шараневича, німецький буквар, «Грецький словник» Якоба у двох томах, латинський словник, а також «Біблійну історію» та церковні ноти¹³²⁷. Значна частина цих підручників відповідала програмам державних середніх навчальних закладів, що свідчило про спробу у 60-х рр. XIX ст. піднести рівень освіти у Ставропігійській школі.

З 1859 р. префектами бурси були здебільшого викладачі середніх шкіл Львова: Ізидор Шараневич, Венедикт Площанський, Пилип Свистун та ін.¹³²⁸, та відомі члени Ставропігії: М. Плешкевич, В. Лагола, І. Сас-Лісковацький, М. Третьяк.

Підсумовуючи огляд освітньої діяльності Інституту наприкінці XVIII – у другій третині XIX ст., потрібно зауважити, що хоча над бурсою тяжіли загальнодержавні вади шкільної освіти, такі як брак фінансів, кваліфікованих педагогів, ця навчальна установа довгий час (до 1848 р.) залишалася єдиною народною школою з руською мовою викладання у Львові, в якій русини могли почувати себе окремим народом у своєму краю, навчаючись згідно з національними традиціями. Саме в цьому полягало її історичне значення.

До початку 1880-х рр. Ставропігійська бурса була також єдиним у Галичині безкоштовним українським освітнім закладом¹³²⁹.

Обов'язки її настоятелів у другій половині XIX ст. виконували відомі вчені й педагоги: І. Шараневич, М. Полянський (1881), М. Гладішевський (1884–1885, 1887), Я. Савицький (1888–1891), землевласник І. Липинський (1882–1883), М. Герасимович (1900–1902)¹³³⁰. У 1887 р. у штатному розписі бурси передбачалися також посади управителя хору, двох учителів нотного і двох – церковного співу, а ще п'ять дяків та один «книгарський практик»¹³³¹. Господарством зазвичай керувала дружина або вдова по священникові Успенського храму, їй допомагали служниця, кухарка та двірник¹³³².

Головним джерелом утримування бурси були добровільні пожертвування громадян, що надходили у «Фонд допомоги для руських бурс і товариств імені І. Е. Коссака». Наприкінці 1880-х рр. він становив 4,5 тис. зол. рин.¹³³³ Протягом 1870–1880-х рр. цей фонд спричинився до заснування бурс при Народному домі у Львові¹³³⁴, у Бучачі, Бродах (згодом припинили своє існування), Тернополі, Станіславові, Коломиї, Стрию¹³³⁵, Золочеві, Бережанах, Самборі.

¹³²⁷ Там же. С. 57.

¹³²⁸ Там же. С. 52.

¹³²⁹ Кошелева Н. Руське педагогічне товариство та його заклади у Львові (1888–1914) // Львів: місто – суспільство – культура: зб. наук. пр. Львів, 1999. С. 399.

¹³³⁰ ВСИ. 1902. С. 175.

¹³³¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1289. Арк. 3.

¹³³² Отчет о дѣятельности Ставропигіального Института за период с 4 мая 1926 по 30 апреля 1927 г. Львов, 1927. С. 9.

¹³³³ ВСИ. 1887. С. XI.

¹³³⁴ ВНД. 1884. № 24. С. 16–17.

¹³³⁵ ВСИ. 1890. С. 203–208; 1891. С. 199–202.

Основним критерієм підбору учнів у другій половині XIX ст. й надалі залишалися їхні голосові дані, а старанність під час вокальних занять визначала оцінку навчання. Високий показник на щорічних екзаменах винагороджувався книгами або невеликою грошовою премією. На базі бурси діяв знаменитий хор Успенської церкви¹³³⁶. Його високий рівень засвідчують репертуар і програма концертів. Крім церковних пісень, хор виконував оперні партії Гіллера, Геля, Майєрберга, твори українських композиторів Матюка, Вербицького, Воробкевича, Лаврівського та ін¹³³⁷.

Студенти бурси були зобов'язані щодня відвідувати Службу Божу і брати участь у церковному хорі. У літній період (з 1 травня по 31 жовтня) це було ранкове богослужіння, яке розпочиналося о 9-й год., у зимовий період – вечірнє, з 16-ї год. У статуті Ставропігійської бурси підкреслювалося, що поза цими годинами учень має «посвіщати весь свій час на науку і власну користь»¹³³⁸.

В основу навчання була покладена християнська педагогіка. Для виховання внутрішньої самодисципліни учнів, стриманості й самоконтролю застовувались ігри-табу (на взірць «Замри!», «Хто скорше крикне, той жабу лигне!» тощо)¹³³⁹. Прихильник цієї методики Ф. Свистун писав: «Горе тому, хто переступить правила гри! Ученики должны одчувати закон і кару за свої порушення з безпощадной строгостю»¹³⁴⁰.

За своєю суттю та спрямованістю педагогічна система Ставропігійської школи ґрунтувалася на середньовічних традиціях, зокрема на «Шкільному порядку» Львівського Успенського братства і на статутах єзуїтських інтернатів. Така архаїчна методика викликала нарікання громадських кіл. У полемічному запалі народовці навіть називали ставропігійських бурсаків «моральними скопцями», «каліками на голову, умислові сили яких стлумлені чи покалічені», стверджуючи, що «все у бурсі морально завмирає, тратить здоровий розум [...], доходить до повної остовпілості»¹³⁴¹.

Під тиском суспільної opinio в 1880-х рр. керівництво Інституту було змушене погодитися на реформування свого навчального закладу, зокрема введення в його структуру двох відділів: традиційного дяківського та ремісничого, що базувався на старій бурсі, і нового гімназійного, учні котрого лише проживали у стінах бурси, харчувалися й отримували іншу матеріальну допомогу, а вчилися у гімназіях¹³⁴². У 1900 р. з 26 вихованців Ставропігії гімназію відвідувало 19 осіб¹³⁴³. Переважно вони студіювали в сусідній за місцем розташування німецькій гімназії, яка забезпечувала доволі високий рівень знань. Однак народовська інтелігенція продовжувала критикувати Інститут за те, що він не створює українській молоді можливостей для національної освіти¹³⁴⁴.

Ще одним нововведенням Ставропігії в освітній галузі стало заснування стипендійних фондів для навчання в державних закладах. Це були, зокрема, фундації о. М. Про-

¹³³⁶ *Шах С.* Львів – місто моєї молодости... С. 99.

¹³³⁷ Наука. 1877. № 11. С. 292.

¹³³⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1324. Арк. 2.

¹³³⁹ *Бірчакъ І.* О моральному воспитаніи дітей // ВСИ. 1893. С. 118.

¹³⁴⁰ *Свистун Ф.* Игры и гимнастика jako средства воспитальни // ВСИ. 1898. С. 81–86.

¹³⁴¹ Правда. 1876. № 13–14. С. 546–547.

¹³⁴² ВСИ. 1899. С. 39.

¹³⁴³ Там же. 1902. С. 176.

¹³⁴⁴ Діло. 1881. Ч. 54. С. 2.

коповича¹³⁴⁵, К. Глиновецької¹³⁴⁶, о. В. Зарицького¹³⁴⁷ (до 1890-х рр.), І. Кмицикевича¹³⁴⁸, Лясковецьких¹³⁴⁹, А. Юркевичевої, ім. Св. Кирила і Мефодія (з 1890-х рр.)¹³⁵⁰. Здобувачі цих стипендій проходили конкурс, участь у котрому могли брати «бідний юнак чи дівчина з Галичини, руської народності грецького обряду, які виявили успіхи в науці і є морально позитивними»¹³⁵¹. Підсумки конкурсів обов'язково колегіально обговорювалися на загальних зборах Інституту. Спершу, на початку 1870-х рр. учням надавали одноразові допомоги по 5–10 зол. рин.¹³⁵², а з 1877 р. – річні стипендії в розмірі близько 100 рин. для студентів ремісничих училищ, правничого факультету університету, Львівської, Станіславської та Тернопільської гімназій. Тільки впродовж 1884 р. з фонду Кароліни Глиновецької грошову допомогу отримало п'ятеро учнів: троє – по 105, один – 52, і один – 35 зол. рин.¹³⁵³ У 1896 р. з цього ж фонду було виділено шість стипендій¹³⁵⁴.

Таким чином, на зламі XIX–XX ст. випускники Ставропігійської бурси поділялися на три категорії: 1) особи, котрі відзначалися прекрасними голосовими даними і мали дяківську освіту; 2) учні, які із закінченням бурси одночасно здобули ремісничу професію; 3) випускники гімназій. Частина їх забезпечувалася роботою. Підготовлених у бурсі дяків і керівників церковного хору радо приймали на греко-католицькі сільські парафії, а особливо здібні співаки зоставалися у хорі при Успенському храмі. Саме завдяки можливості протягом багатьох років відбирати найталановитішу в музичній сфері молодь, Ставропігійський хор здобув справжню мистецьку славу. Деякі учні бурси оволоділи друкарською справою.

Меценатську допомогу для освіти дівчат надавало «Товариство руських дам», яке здебільшого об'єднувало дружин ставропігійських діячів. Разом із греко-католицькою ієрархією воно спричинилося до організації жіночих навчальних закладів у Львові: у 1881 р. – дівочого інституту (вул. Стрийська, 14), у 1883 р. – «женського виховного закладу» (вул. Зибликевича, 186). Ці обидва заклади були влаштовані на зразок пансіонів «благородних дівичь» у Росії: «Дівчата вчать всіх предметів, приписаних планом науковим для 8-класових шкіл відділових женских. Наука сих предметів безплатна. При бажанні родичів за особливу винагороду можна вчити їх музики на фортепіані, кравецтва, французької мови і гімнастики»¹³⁵⁵.

«Товариство руських дам» також збирало кошти на учнівські стипендії. У 1883–1884 рр. воно надало матеріальну допомогу 27 дівчатам загальною сумою 451 зол. рин. При Народному домі було створено товариство «Шкільна поміч», яке безоплатно видавало зі своїх фондів книжки, зошити, пера, чорнила, канцелярські товари, навіть одяг і взуття¹³⁵⁶.

¹³⁴⁵ Наука. 1878. № 3. С. 92.

¹³⁴⁶ Там само. 1877. № 11. С. 291.

¹³⁴⁷ Там само. 1878. № 9. С. 211.

¹³⁴⁸ ВСИ. 1894. С. 185.

¹³⁴⁹ Там же. 1899. С. 185.

¹³⁵⁰ Там же. 1896. С. 169.

¹³⁵¹ ВНД. 1883. № 3. С. 21.

¹³⁵² ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 41. Арк. 3–12.

¹³⁵³ ВСИ. 1886. С. 125–126.

¹³⁵⁴ Там же. 1896. С. 150.

¹³⁵⁵ Барвінський О. Лѣтопись суспільної роботи и силы русиновъ австрійскихъ. С. 34–35.

¹³⁵⁶ ВНД. 1883. № 3. С. 20.

Незважаючи на те, що Ставропігійський інститут виділяв на навчання української галицької молоді чималі гроші, загалом значення цих заходів для українського національного руху було невеликим. Стипендіати Ставропігії, які здобували освіту в державних німецько- чи польськомовних закладах, нерідко денационалізувалися.

Програма навчання галицьких дівчат та юнаків була визначена і благословлена київським митрополитом Арсенієм на засіданні Київського благодійного товариства ще в 1869 р., а 5 травня 1877 р. ввійшла як окреме положення до його статуту. Вона передбачала підтримку вихідцям із Галичини та Закарпаття у «воспитании и образовании их в высших, средних и специальных заведениях России», «заботиться о распространении у них русского языка»¹³⁵⁷.

Фактично, це була програма російського самодержавства для підготовки в Галичині проросійськи налаштованих кіл, вихованих на засадах вищевартості російської культури, за допомогою яких мала здійснюватися русифікаторська політика. У звіті Товариства відкрито констатовалося, що навчені в Києві «руські дівчата з Галичини» після повернення на батьківщину «мають зробитися там вчительками російської мови»¹³⁵⁸. Київські слов'янофіли також фінансували освіту дітей членів Ставропігії. Так, у 1885 р. синові Т. Павликова виділили стипендію Григорія Галагана на навчання в Колегії для виховання молодих людей¹³⁵⁹. Як уже згадувалося, в Росії вчилися син Б. Дідицького Йосиф¹³⁶⁰ та донька І. Добрянського Ольга¹³⁶¹.

Звісно, австрійська влада негативно ставилася до організації Інститутом навчання галицьких українців у Росії, що слугувало додатковим аргументом у звинуваченнях Ставропігії в нелояльності. Після судового процесу 1882 р. у Ставропігійській бурсі та друкарні часто здійснювалися ревізії й обшуки¹³⁶². Від інститутського керівництва вимагали постійних звітів про зміст поліграфічної продукції, попереднього погодження планів книгодрукування¹³⁶³.

І вже вплив навчання галичан у Росії на їхню національну самоідентифікацію не варто перебільшувати. Воно не було масовим, до того ж багато представників галицької молоді, зіткнувшись із російськими реаліями й антиукраїнською політикою, усвідомлювали справжню суть «російського месіанства». На це, зокрема, вказував у своїх спогадах М. Устиянович¹³⁶⁴. Якщо освіта галичан у Київській духовній академії, яка славилася своїм консерватизмом та проросійським духом, ще, частково формувала проправославну орієнтацію¹³⁶⁵, то студіювання науки в Київському уні-

¹³⁵⁷ Колмаковъ Н. Очеркъ о дѣятельности Киевского Славянскаго Благотворительнаго общества за 25 лѣтъ... С. 15–16.

¹³⁵⁸ Отчетъ о дѣятельности Киевского Славянскаго Благотворительнаго общества за 1885 г. съ описаниємъ празднованія тысячилетнаго юбилея св. Кирила и Мефодія съ приложеніємъ рѣчей. Киев, 1886. С. 6.

¹³⁵⁹ Там же. С. 62.

¹³⁶⁰ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 484. Арк. 1–3.

¹³⁶¹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 4. Спр. 16. Арк. 7.

¹³⁶² Там само. Оп. 2. Спр. 1291. Арк. 1–4; Спр. 36. Арк. 1–38.

¹³⁶³ Там само. Спр. 19. Арк. 3, 9, 11.

¹³⁶⁴ Устиянович К. М. Ф. Раевскій и російскій панславизмъ. С. 28–30.

¹³⁶⁵ Бѣльбасовъ В. А. Краткий отчетъ о дѣятельности Киевскаго отдѣла Славянскаго благотворительнаго комитета за 1870 г. Киев: типографія М. П. Фрица, 1871. С. 18.

верситеті й у колегіумі ім. Галагана серед демократично налаштованих українських студентів мало зворотню дію.

Напередодні Першої світової війни на культурно-освітницьку діяльність Ставропігійського інституту суттєво вплинули проросійські настрої. Ще в 1908 р. дев'ять духовних осіб із русофільського табору, серед котрих були священики Успенської та Преображенської церков І. Давидяк і К. Сенік, утворили незалежну від греко-католицької ієрархії видавничу спілку¹³⁶⁶, яка 1909 р. переросла в «Русское издательское общество»¹³⁶⁷. Агітовані православним єпископом з Волині Євлогієм, члени Інституту розгорнули пропаганду на користь поширення в Галичині православ'я¹³⁶⁸. У 1910 р. дирекція Академічної гімназії видала розпорядження про реорганізацію Ставропігійської бурси¹³⁶⁹, що в той час уже перетворилася на осередок російської пропаганди. Часопис «Нива» інформував, що ця бурса «засипана православною літературою»¹³⁷⁰ і галицька молодь «паде в заставлені сіти»¹³⁷¹.

Як бачимо, національно-суспільна значущість культурно-просвітницької роботи Ставропігійського інституту змінювалась у різні періоди відповідно до ідеологічної платформи й політичної орієнтації його діячів. Протягом 1848 – кінця 60-х рр. XIX ст. йому належало помітне місце в розвитку недержавної освіти в Галичині. Ставропігія забезпечувала потреби українського галицького суспільства в богослужбовій літературі та шкільних підручниках, утримувала бурсу. У 1870-х – на початку 1880-х рр. Інститут, володіючи багатими стипендійними фондами, котрі формувалися з добровільних пожертвувань громадян, надавав меценатську допомогу для навчання малозабезпеченої молоді. Ставропігійська бурса була єдиним у Львові безкоштовним українським освітнім закладом. Однак її освітня програма, що значною мірою термінувалась консервативними церковними традиціями, не відповідала запитам тієї доби. Із остаточним оформленням у Галичині народовського табору, який відстоював власну програму національної освіти, такий архаїзм форм і методів діяльності Ставропігії в цій галузі ставав дедалі помітнішим. Після судового процесу 1882 р., коли Інститут позбавили права видавати шкільні підручники й відібрали державні грошові дотації, а українська громадськість істотно зменшила свої пожертвування, його культурно-просвітницька активність переживала кризу, і на початку XX ст. перетворилася одне із знарядь російської асиміляторської політики.

¹³⁶⁶ Галичанинъ. 1908. № 92.

¹³⁶⁷ Хроніка // Нива. 1909. № 21. С. 735.

¹³⁶⁸ Іван Петрович [Крип'якевич І.] Галичина під час російської окупації... С. 73–75.

¹³⁶⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1290. Арк. 1–11.

¹³⁷⁰ Я. П., о. Православні затії в Галичині... С. 34–35.

¹³⁷¹ Нива. 1912. Ч. 3.

Розділ VIII

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ

ІСТОРИК ДЕНИС ЗУБРИЦЬКИЙ – СИМВОЛ І ЗЛИЙ ГЕНІЙ СТАВРОПІГІЇ

Історія Ставропігії понад третину століття була тісно пов'язана з іменем її найвидатнішого представника, визначного вченого Дениса Зубрицького. Постать історика викликала різні, часто суперечливі оцінки його сучасників і в наш час продовжує бути темою наукових дискусій. Це зумовлено передусім його ідейними поглядами та переконаннями, які закріпили за ним славу «батька галицького москвофільства». Упереджений підхід до особи Д. Зубрицького заважав об'єктивному аналізу інтелектуальної спадщини як основоположника систематичного вивчення українського минулого в Галичині. Цьому сприяла насамперед діалектична складність особистості вченого, що формувалася на підставі синтезу ідей «великої Польщі», українського національного відродження 30–40-х рр. XIX ст. та галицького москвофільства середини XIX ст. Така полівекторність світоглядних підвалин творила можливість для полярних інтерпретацій ролі цього ставропігійського діяча в межах різних національних дискурсів – українського, російського, польського. Тому, щоб наше історичне минуле не було використане проти нас, настав час докладно розглянути життя й діяльність постаті Д. Зубрицького як першого історика Галичини.

Денис Іванович Зубрицький народився 1777 р., у селі Батятичі Жовківської округи, де його батько був посесором. Сім'я Зубрицьких належала до старовинної української дворянської родини – герба Венява. Хлопець виховувався в шляхетському польському дусі. Отримавши початкову домашню освіту, 1790 р. вступив до Львівської гімназії, яку закінчив з відзнакою 1795 р. Далі навчався приватно, займався самоосвітою. «Незважаючи на те, що випадок перешкодив йому набути більш обширну універсальну освіту, наукові задатки, які отримав Д. Зубрицький у Львівській гімназії, були досить ґрунтовними»¹³⁷².

Денис Зубрицький

¹³⁷² Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 537.

Навчаючись у четвертому класі, юнак уперше мав змогу ознайомитися з історичними документами. Його було запрошено допомагати реєструвати міські й земські акти, що зберігалися в архіві Бернардинського монастиря. Як розмірковував згодом Яків Головацький, «можливо тоді в перший раз пробудилась любов і наполегливість майбутнього дослідника історії»¹³⁷³. Після закінчення гімназії Д. Зубрицький працював у Березівському магістраті Сяноцького округу, де завдяки ретельному виконанню посадових обов'язків одержав звання місцевого синдика. «Прямотою свого характеру, чесністю і благородством» він заслужив «любов і повагу всіх окружних жителів і всього освіченого стану»¹³⁷⁴.

1809 року Д. Зубрицький був обраний секретарем Перемишльського повітового управління, створеного військами Варшавського герцогства під егідою Наполеона¹³⁷⁵. У 1809 р., коли в Галичині стояли російські полки, майбутній учений отримав нагоду для опанування їхньої мови, що дозволило йому обійняти посаду судового перекладача з російської в 1809–1812 рр. при крайовому апеляційному суді¹³⁷⁶. Після цього став юстиціарієм в Перемишльському окрузі. У тому чині був призначений судовими органами довіреною особою й оцінювачем у цивільних судових суперечках. У 20-х рр. ХІХ ст. за ухвалою суду стає опікуном майна малолітніх дітей графа Пінінського. За ретельне й добросовісне управління сирітськими маєтками¹³⁷⁷ родина Пінінських на знак вдячності подарувала Д. Зубрицькому село, в якому він завів раціональну господарку.

Глибокий та допитливий розум цього молодого інтелектуала, зацікавлення науками, постійна самоосвіта дали йому змогу реалізуватись у різних царинах службової й наукової діяльності: юриспруденції, економіці сільського господарства, мовознавстві, але найбільшу славу вченому принесли саме історичні дослідження. Формування Д. Зубрицького як історика, еволюцію його поглядів і орієнтацій (від пропольської до української, а пізніше проросійської) потрібно розглядати в контексті дії всіх чинників тогочасної доби, всіх тих обставин, «що, як на м'ягкім воску, відбили на ньому свою печать»¹³⁷⁸.

Д. Зубрицький зростав у сім'ї спольщеного українського дрібного поміщика. На той момент уже тривало перебуваючи під польським пануванням, «український народ втратив міщанство і шляхту, себто дві верстви, що в тих часах творили національну культуру, вели провід та репрезентували нарід»¹³⁷⁹. Прагнучи зберегти провідне становище в суспільстві, українська еліта полонізувалася, поступово втрачаючи риси своєї ідентичності – мову, звичаї традиції і т. д. Суспільний статус тоді переважно визначав і національну належність. Отож походження Д. Зубрицького «робило його поляком, і це тому, що економічні інтереси, ідентичні з інтересами дідичів-поляків, штовхали його в польський національний табір»¹³⁸⁰.

¹³⁷³ Слово. Львовь, 1862. Ч. 9.

¹³⁷⁴ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 537.

¹³⁷⁵ *Студинський К.* З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840–1853)... Т. 43. С. 22.

¹³⁷⁶ Слово. Львовь, 1862. Ч. 9, 11.

¹³⁷⁷ Там само. Ч. 9.

¹³⁷⁸ *Терлецький О.* Галицько-руське письменство... С. 56.

¹³⁷⁹ *Сохоцький І., о.* Що дали греко-католицька церква й духовенство українському народові. Філадельфія, 1951. С. 8.

¹³⁸⁰ *Тершаковець М.* Галицько-руське літературне відродження. Львів, 1908. С. 154.

Ідеї просвітництва і романтизму, які в першій половині XIX ст. почали проникати в Галичину, стимулюючи українську інтелігенцію до історичних, мовних, етнографічних студій, спершу ще не мали вирішального впливу на український суспільний загал. У цей період у середовищі галицького русинства ще не викристалізувалася національна самосвідомість, тому «люди більш живі шукали ідеалу між польським народом»¹³⁸¹. Закономірно, що Д. Зубрицький, вихований у польському дусі, 1809 р. опинився у польському національному таборі. Захоплений їхнім національним рухом та французькими революційними ідеями, він написав твір «Хроніка французької революції р. 1789 до р. 1811», в якому схвально оцінював створення Наполеоном Великого герцогства Варшавського, виступаючи «полум'яним апологетом зовнішньої політичної експансії наполеонівської Франції, пов'язуючи з нею хвилю польського патріотичного піднесення»¹³⁸². Після втечі з Галичини австрійської бюрократії наполеонівський комітет мав управляти справами краю. Почуття своєї польськості Д. Зубрицький зберігає ще і в 1813 р. У передмові до праці Куна, перекладеній ученим з німецької на польську мову, він називає її «рідною мовою»¹³⁸³.

Переїзд до Львова і занурення в його літературний світ, де з поширенням ідей романтизму запанувала атмосфера зацікавлення минулим народом, його історією, традиціями, спонукали Д. Зубрицького захопитися місцевим фольклором. Він звернув увагу на красу галицьких народних пісень («Не ходи Грицю», «І шумить», «Козак коня напував», «Шумить, шумить дібровонька», «А вже три дні і три тижні») і написав про них статтю, що була опублікована у львівському журналі «Pielgrzym» у 1821–1822 рр. Учений тоді навіть робив спробу творити українською мовою. В архіві збереглися його українські вірші: «Молитва до Бога», «Ворона і овця», «Пчела і голуб», «Отець по страті останнього сина» та ін.¹³⁸⁴ Таке звернення Д. Зубрицького до феномена народної пісні не варто розцінювати як цілковите прийняття романтизму – це була радше данина загальній тенденції.

Важливі зміни у творчому житті Д. Зубрицького відбулися в період його знайомства з істориком М. Гарасевичем¹³⁸⁵ та вступу до Ставропігії. Ставши в 1829 р. членом Інституту та ознайомившись із багатими архівними матеріалами цієї уста-

¹³⁸¹ *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького... С. 1.

¹³⁸² *Ададуrow В., Рожик М.* «Хроніка французької революції» Д. Зубрицького // Записки НТШ. Львів, 1994. Т. 231. С. 495.

¹³⁸³ *Тершаковець М.* Галицько-руське літературне відродження. С. 154.

¹³⁸⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 779. Арк. 76–76а.

¹³⁸⁵ Припущення про вплив М. Гарасевича на формування Д. Зубрицького як історика висловили вчені Я. Ісаєвич та М. Возняк. Як зазначив М. Возняк, «некролог історикові української церкви М. Гарасевичеві й теплі згадки про нього промовляють правдоподібно за тим, що Гарасевич чимсь причинився до того залюбування до історії, котре виявив Зубрицький» (*Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. С. 72; ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 812. Арк. 3–4). Цю ж думку розвинув М. Тершаковець, ствердивши, що у справі повернення Д. Зубрицького до русинства і заняття історією чи не найбільший вплив мав М. Гарасевич і що вони обидва, як високоосвічені люди того часу, мусили бути істориками, бо до цього спонукала їх «свідомість потреби правдивим висвітленням польсько-руських відносин в минувшині і в теперішності застерегти молоді покоління перед переходом в польський табір» (*Тершаковець М.* Галицько-руське літературне відродження. С. 112).

нови, учений відчув, як міцніють його симпатії до русинів. Він не приховував свого захоплення історичною минушиною народу, що поставала в його уяві з вивчених джерел. Вони давали вченому розуміння минулого, проте не могли «дати йому здібності для розуміння живих питань теперішності народу, що жив коло нього»¹³⁸⁶. Протягом першої половини XIX ст. Д. Зубрицький залишався найбільш яскравою постаттю у ставропігійському середовищі. У стінах Інституту панував дух руського патріотизму, що тісно переплітався з лоялізмом щодо австрійського уряду.

Д. Зубрицький мав великий авторитет серед діячів Ставропігії. До його думки прислухались у вирішенні всіх важливих питань, у т. ч. тих, що стосувалися фінансово-господарської сфери¹³⁸⁷. Невдовзі він цілковито поринув у наукову діяльність, погоджуючись на ті посади, що сприяли реалізації його наукових задумів, – префекта друкарні, архіву та бібліотеки. Братчики ж воліли бачити Д. Зубрицького у проводі своєї установи, тому тричі (у 1834, 1835, 1838 рр.)¹³⁸⁸ обирали його віцесеньйором. Але той щоразу відмовлявся від довіреної йому високої посади.

Рік вступу Д. Зубрицького до Інституту часто називають граничним стовпом між двома його світоглядами, польським і руським, потужним чинником, що змінив його національну самоідентифікацію з поляка на русина¹³⁸⁹. Це, однак, було характерно для багатьох представників української полонізованої шляхти, які під впливом ідей просвітництва та, можливо, певною мірою й романтизму, поверталися до своїх коренів, відновлювали історичну пам'ять.

У питаннях соціального устрою Д. Зубрицький був прибічником монархізму. З цього приводу він зазначав: «Я є прихильником російського і австрійського правління. Тому, що вони є справді монархічними. А тільки в монархічних державах можна сподіватися на постійне щастя людства»¹³⁹⁰. Консерватизм та клерикалізм були властиві всій українській провідній верстві того часу. Представники духовенства, дрібної шляхти не розуміли народних проблем, їхній націоналізм не був скроплений демократизмом і виродився у формальну пошану перед національними святощами¹³⁹¹.

Типовим для формування національної ідентичності галицьких українців було усвідомлення своєї відмінності від поляків, тому весь рух на початкових етапах проходив під гаслом відрізнення себе від польського елемента, який домінував у краї.

¹³⁸⁶ Терлецький О. Галицько-руське письменство .. С. 58.

¹³⁸⁷ У 1830 р. Зубрицькому і Надольському доручено порозумітись із спеціалістами стосовно ремонту каналу, а в 1835 р. Зубрицького включено до комісії, що мала вирішувати питання підписання контракту про купівлю Інститутом будинку Вронського (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 140).

¹³⁸⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 802. Арк. 158, 165, 169. Такої честі Д. Зубрицький заслужив, на думку москвофільського історика В. Ваврика за сумлінну працю на історичній ниві, за «знання та свіжість нових духовних та історичних багатств, ідей та понять, добутих з глибини древніх пам'ятників». Окрім цього, діячі Ставропігії цінували Д. Зубрицького за особисті якості характеру – «стійкість і незалежність переконань, безпристрасність та точність мислення», що давало йому змогу посідати керівні посади в Інституті (Ваврик В. Д. И. Зубрицкий и его труды о Ставропигийском братстве // ВСИ. 1929. С. 2).

¹³⁸⁹ Тершаковець М. Галицько-руське літературне відродження. С. 125; Терлецький О. Галицько-руське письменство... С. 57.

¹³⁹⁰ Свистун Ф. Кореспонденція Д. Зубрицького з Копітаром... Ч. 5. С. 105.

¹³⁹¹ Єфремов С. Історія українського письменства. Мюнхен, 1989. Т. 2. С. 115.

Це було своєрідним «об'явом опозиції против запанування Польщі на українській землі»¹³⁹². Ще більше загострилося польсько-українське питання після Варшавського повстання 1830 р., котре своїми відвертими претензіями на наші терени спровокувало невдоволення серед української інтелігенції. Суттєво вплинуло це й на Д. Зубрицького, який, обурений історичними претензіями польських повстанців, за спогадами В. Будзинського, начебто «починав говорити про велику українську державу, окрему чи в союзі з Росією»¹³⁹³.

У 1848 р. галицькі українці поряд з іншими народами Австрійської імперії виступили на захист своїх політичних прав, створивши свою першу політичну організацію – Головну руську раду. Д. Зубрицький як активний член Ставропігії, діячі котрої численно ввійшли до ГРР, також став її співзасновником 8 травня 1848 р.¹³⁹⁴ У той час, коли ця організація висунула перед австрійським урядом політичну вимогу поділу Галичини за етнічною ознакою на дві провінції – українську та польську, Д. Зубрицький опублікував власну розвідку «Границя між руським і польським народами в Галичині»¹³⁹⁵, в якій науково визначив західну етнічну межу української території й тим посприяв окресленню ареалу ймовірної української провінції. Тоді ж змінилась і його позиція щодо суспільної ролі селян, їх залучення до громадсько-політичного життя. 20 травня 1848 р. він писав до Я. Головацького: «В ваші деканальні зібрання запрошуйте порядних поселян, вчора в нашій народній Раді біля єпископа засідали сільські депутати із Золочівського і Жовківського округу, чесні мужички з здоровим глуздом і достойною ревністю [...]»¹³⁹⁶. Проте Д. Зубрицький, залишаючись консерватором і противником будь-яких революційних зрушень (ще 1843 р. він відверто заявляв: «Я ворог революції»¹³⁹⁷), був учасником тих суспільно-політичних подій лише до того моменту, поки їхній розвиток ішов мирним шляхом. Прихильник легальних методів боротьби за відстоювання національних прав, він підкреслював: «[...] ми ведемо діяльне життя, но з властивою руському розуму розсудливістю. Ми подали прохання його цісарській величності [...] і отримали рішення (відповідь на петицію від 19 квітня 1848 р. – *Авт.*). Ми діємо згідно з урядом і користуємось його довірою й покровительством [...]»¹³⁹⁸. Коли ж події набрали характеру збройного повстання, Д. Зубрицький відходить у тінь. Наприкінці 1848 р. він усе рідше буває на засіданнях Ставропігійського інституту¹³⁹⁹. Не брав він активної участі і в роботі ГРР.

Як один із найосвіченіших діячів своєї доби, цей відомий історик мав вплив на покоління молоді демократичної інтелігенції, зокрема на «Руську трійцю». Взаємини Д. Зубрицького з М. Шашкевичем, Я. Головацьким та І. Вагилевичем зароди-

¹³⁹² *Щурат В.* На досвітку нової доби. Статті і замітки до історії відродження галицької України. Львів, 1919. С. 138.

¹³⁹³ Там само. С. 140.

¹³⁹⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 180. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2. Д. Зубрицький обраний членом Головної руської ради 8 травня 1848 р. (Там само. Спр. 2. Арк. 19).

¹³⁹⁵ *Брик І.* Початки української преси... С. 191.

¹³⁹⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 164. П. 8. Арк. 9.

¹³⁹⁷ *Свистун Ф.* Корреспонденція Д. Зубрицького з Копитаром... Ч. 5. С. 105.

¹³⁹⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 164. П. 8. Арк. 9.

¹³⁹⁹ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 180. Оп. 1. Спр. 1; Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 493.

лися ще задовго до появи «Русалки Дністрової». М. Шашкевич, зокрема, познайномився з видатним ученим, очевидно, під час навчання церковнослов'янської мови у Ставропігійській школі (1830–1831 рр.). А в 1834 р. історик, за посередництва Захара Авдіковського, доручив М. Шашкевичу, тоді вже семінаристові, зробити копію із закінченої ним у 1832 р. «Хроніки Ставропігійського інституту»¹⁴⁰⁰. Безперечно, що ознайомлення з «Хронікою», котра була присвячена одній із найстаріших українських інституцій, залишило глибокий слід у свідомості охопленого ідеями романтизму юнака.

Безпосередньо вплинув Д. Зубрицький і на укладення М. Шашкевичем (а також Й. Левицьким) відповіді на проект Й. Лозинського про запровадження латинської абетки в український правопис. Цей проект з'явився друком 17 липня 1834 р., рукописне ж заперечення Д. Зубрицького – кількома днями пізніше¹⁴⁰¹. Як показує аналіз М. Возняка, опубліковані праці Й. Левицького та М. Шашкевича, в яких вони дають рішучу відсіч Й. Лозинському, мають на собі відбиток згаданого щойно тексту Д. Зубрицького, що розповсюджувався в рукописах. На думку М. Возняка, відгукуючись на роботу Й. Лозинського, історик прагнув активізувати молоді сили галицького суспільства, заохотити їх до захисту української мови від загрози полонізації. Це йому вдалося: М. Шашкевич та Й. Левицький своєрідно розвинули аргументи вченого і спричинилися до провалу цього проекту¹⁴⁰².

Без сумніву, Д. Зубрицький також почерпнув багато корисного від спілкування з діячами «Руської трійці». Йдеться передусім про сферу їхніх спільних науково-історичних та етнографічних зацікавлень. М. Шашкевич, наприклад, придбав грамоту, писану руською мовою в 1424 р. зудечівським старостою. Її історична цінність була вагомою як для письменника, так і для історика, оскільки доводила існування руської мови в Галичині й після завоювання її Польщею. У 1837 р. текст та літографічне зображення грамоти ввійшли до «Русалки Дністрової». Цей документ також використав Д. Зубрицький у «Нарисі з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому ж королівстві» (1837). Згідно з висновками Г. Гербільського, М. Шашкевич особисто (або через Я. Головацького) повідомив про свою знахідку видатного вченого, знаючи, що той готує працю з історії Галичини¹⁴⁰³. Така науково-інформаційна форма співробітництва, що базувалася на спільних інтересах Д. Зубрицького й діячів «Руської трійці», тривала до 40-х рр. ХІХ ст.

Працюючи у бібліотеці Тарнавських у Дикові, І. Вагилевич та Я. Головацький виявили чотири грамоти, що стосувалися давньої історії України. Я. Головацький переписав і передав ці документи Д. Зубрицькому¹⁴⁰⁴.

¹⁴⁰⁰ *Щурат В.* На досвідку нової доби. С. 96; *Ісаєвич Я. Д. І.* Зубрицький і його діяльність в галузі спеціальних історичних дисциплін // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. Київ, 1963. № 1. С. 49. До 1914 р. рукопис «Хроніки», підписаний копістом М. Шашкевичем, зберігається у Львівському Ставропігійському інституті, а тепер – у ЦДІА України у м. Львові.

¹⁴⁰¹ Воспоминания о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче... С. 20.

¹⁴⁰² *Возняк М.* Авторство азбучної статті 1834 р. ... С. 117–118.

¹⁴⁰³ *Гербільський Г.* Передова суспільна думка в Галичині (30-і – середина 40-х рр. ХІХ ст.). С. 83.

¹⁴⁰⁴ *Головацький Я.* Судьба одного галицько-руського ученого... С. 656.

В актах Ставропільського інституту Д. Зубрицький віднайшов львівський «Літопис», важливу пам'ятку з XVI–XVII ст. Він вважав, що у Львові цей рукопис ніхто не зможе перекласти. Коли завдяки В. Левицькому кодекс потрапив до М. Шашкевича і Я. Головацького, ті успішно виконали це завдання. Пізніше Д. Зубрицький дав Я. Головацькому переписати весь текст пам'ятки¹⁴⁰⁵.

Після смерті М. Шашкевича (1842), а особливо після 1848 р. відносини вченого з іншими діячами «Руської трійці» склалися по-різному: стосунки з І. Вагилевичем різко погіршилися, натомість з Я. Головацьким відбувалося ідейне зближення. Розходження Д. Зубрицького з І. Вагилевичем було пов'язане з готовністю останнього співпрацювати з польськими лібералами та демократами. Історик, для якого всі поляки були ворогами, розцінював це як зраду: «Вагилевич зляшався зовсім і, “шатаєсь” між ляхами, тішить себе фантастичними мріями»¹⁴⁰⁶. Я. Головацький став ідейним сподвижником Д. Зубрицького і перейшов у русофільський табір. Саме Д. Зубрицький і посприяв цьому представникові «Руської трійці» у влаштуванні його на посаду професора української мови та літератури у Львівському університеті¹⁴⁰⁷. За словами М. Возняка, вчений зробив це, щоб здобути собі здібного помічника і стати злим духом «одушевленого народолюбця»¹⁴⁰⁸. Ідейні переконання Д. Зубрицького, безперечно, спричинилися до формування русофільської орієнтації Я. Головацького. Під вплив його концепції «общеруської народності» потрапили й ті, що в 1848 р. підтримували ідеї «Руської трійці»¹⁴⁰⁹, – І. Гушалевич, А. Петрушевич, С. Шехович та ін.

Загалом творча та громадська активність Д. Зубрицького до 1840-их рр., коли той, хоч і з позицій людини аристократичного походження, працював для «руської народності», «такої, яка відповідала рамкам його політично-суспільного погляду на світ»¹⁴¹⁰, певною мірою стимулювала до поживлення українського культурного життя 30–40-х рр. XIX ст. Своєю науковою діяльністю цей учений сприяв пробудженню національної свідомості галицьких українців.

Постає питання, чому Д. Зубрицький, прислужившись своїми науковими здобутками українському народові, зайнявши активну громадянську позицію в 1848 р., не опинився в українському національному таборі, а став чи не найвідомішим русофілом, назавжди закріпивши за собою ім'я «батька галицького москвофільства» та «отамана погодинської колонії в Галичині», його ж ідеї стали теоретичним підґрунтям для всього подальшого русофільського руху, який на початку XX ст. набрав виразного політичного забарвлення.

Соціальне походження, отримане в сім'ї виховання відразу «ставило Зубрицького в точно означене відношення до оточуючого його мужицтва, у відношення “пана”

¹⁴⁰⁵ Воспоминания о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче... С. 35; ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 142. Спр. 59. П. 2.

¹⁴⁰⁶ Головацький Я. Судьба одного галицько-русскаго ученого.... С. 453.

¹⁴⁰⁷ Д. Зубрицький повідомляв Я. Головацького про конкурс міністерства на професорську посаду (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 36. Спр. 164. П. 8. Арк. 11).

¹⁴⁰⁸ Возняк М. Передмова Я. Головацького до викладів української філології // Діло. 1908. 31 груд.

¹⁴⁰⁹ Тишинська Є. М. Погодін і Зубрицький... С. 104.

¹⁴¹⁰ Там само. С. 121.

до «хлопа»¹⁴¹¹. Упродовж усього свого життя він зневажливо дивився на простий народ, що безпосередньо відбилосся на його творчості. Навіть захоплюючись красою і багатством народних пісень, Д. Зубрицький висловлював думку, що ці пісні були написані представниками «освічених класів», і «лише коли останні стали користуватися польською мовою, їх мова і пісні перейшли до народу». Для нього неприйнятне було навіть припущення, що «така досконала творчість може виходити від «грубого простацтва»¹⁴¹².

Поразка революції 1848–1849 рр. перекреслила надії галицького українства на захист і допомогу з боку Австрії. Австрійський уряд, що початково йшов назустріч окремим вимогам українців, відкинув їхнє головне політичне гасло – поділ Галичини, – надавши перевагу натомість більш економічно й політично сильному польському елементу¹⁴¹³. Серед багатьох українців запанувала зневіра у власні сили, в допомогу і захист Австрії. Саме це і штовхнуло їх на пошук сторонньої підтримки. В. Будзиновський слушно називав однією з головних причин зародження русофільського руху на галицьких теренах пропольську політику Австрійської держави, яка «пхнула перших патріотів українських в Галичині на дорогу політики зневіри, в обійми ідеї “адін народ”»¹⁴¹⁴. Вир цих подій захопив Д. Зубрицького. Післяреволюційна ситуація зміцнила його проросійські симпатії.

На світогляд ученого впливала також ідея всеслов'янської злуки, котру тоді активно поширювали, проповідуючи спільність генези, історії та культури слов'янських народів. Ця ідея проникала і в наукові студії, які, обґрунтовуючи спільне походження слов'ян, вимальовували перспективи їхнього єднання.

У своїх історичних творах Д. Зубрицький доводив закріплене в східнослов'янській науковій літературі поняття про етнічну єдність «русского народа» і Київської Русі як держави всіх східних слов'ян¹⁴¹⁵. Парадигма «єдиної руської народності» стала основою його досліджень. Учений іменував Київ «матерью русских городов» и «средоточіємъ русского міра», стверджуючи, що землі Галичини колись були заселені «русским» народом¹⁴¹⁶, а «Галичское княжество было мелкою частицею обширного русскаго міра»¹⁴¹⁷. На початку 50-х рр. XIX ст. цю парадигму єдиної «русської народності» заперечив російський історик М. Погодін. Він висунув гіпотезу про Київську Русь як утвір лише великоросійської народності¹⁴¹⁸. Аналогічних поглядів дотримувався й інший російський дослідник минулого М. Карамзін. Про княжий період Київської Русі він писав як про «російський» – «да будетъ Кіевъ матерію

¹⁴¹¹ Тершаковець М. Галицько-руське літературне відродження. С. 124.

¹⁴¹² Ісаєвич Я. Д. І. Зубрицький і його діяльність... С. 51.

¹⁴¹³ Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Історичні есе. Київ, 1994. Т. 1. С. 193.

¹⁴¹⁴ Будзиновський В. Москвофільство, його причини... С. 18.

¹⁴¹⁵ Про витоки цієї парадигми детальніше див.: Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.): монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Стилос», 2006. С. 68–73.

¹⁴¹⁶ Зубрицький Д. Історія древняго Галичско-русскаго княжества. Львовь, 1852. Часть 1. С. 1–2.

¹⁴¹⁷ Там же. С. 9.

¹⁴¹⁸ Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). С. 69.

городов російських»¹⁴¹⁹. Це вказує на хибність розповсюдженої в українській історіографії тези про роль М. Погодіна у формуванні Д. Зубрицького як історика, оскільки засвідчує, що в основних підходах до бачення історії східнослов'янських народів, їх погляди відрізнялися.

Поширювана в історичних працях концепція єдності «русского народу» згодом стала ідеологічною базою для становлення русофільської течії в Галичині. На вчення Д. Зубрицького опиралися наукові роботи його учнів та послідовників – Я. Головацького, А. Петрушевича, І. Шараневича й ін. Русофіли вважали галичан («галицко-русских») частиною малоросійського народу, який разом із білорусами та росіянами творив «русский» народ, відповідно й мову «малоруську» (українську) сприймали як діалект «русскої».

Історичні події, такі як княжі міжусобиці, татаро-монгольська навала, стверджували русофільські історики, призвели до занепаду Руської держави, і в результаті «русский народ» опинився у складі чужих державних утворень: «Ми сини тої тисячолітньої Русі, котру політична боротьба роз'єднала і розділила»¹⁴²⁰. Перенесення політичного центру з Києва до Володимира, а потім до Москви призвело до втрати позицій цього столичного міста. «Сохрани Киев в средний период характер средоточия Русской Земли, что однако выпало на долю Москвы, наш общерусский язык носил би на себе киевский, а не московский отпечаток, в силу чего мы сегодня с восхищением читали би какового Пушкиненка»¹⁴²¹. Тож і «русська» мова найкраще збереглась у Москві, котра стала політичним осередком «русского мира»¹⁴²². У творенні ж «русскої» мови головну роль русофіли відводили малоросам, позаяк «русська» література мала своє коріння в Малоросії, де й з'явилися найвидатніші твори середньовіччя¹⁴²³, розвиваючи в такий спосіб малоруський патріотизм. У ХІХ ст., на думку русофільських авторів, російська мова була найбільше наближена до «русскої», бо саме Росія як незалежна держава зуміла перейняти й утривалити мову часів Козаччини, Києво-Могилянської академії і т. д.

Ознайомившись із творами відомих діячів слов'янського відродження (П. Шафарик, В. Ганка, Я. Коллар), Д. Зубрицький опинився в полоні цієї ідеї. Його погляд на перспективи розвитку української мови слугує яскравим тому доказом. Несприйняття ним української – «мови пастухів» – пояснюється аристократичним походженням ученого, що обумовлювало його презирливе ставлення до всього простолюдного. Іншою, не менш важливою, причиною було переконання, що українська мова є лише діалектом «русскої». Такий висновок був підкріплений працею чеського дослідника В'ячеслава Ганки «Начало священнаго языка словян», у якій автор відніс українську мову до російської («видоизменение руссинское»), а певні відмінності між ними трактував як «незначительные отклонения»¹⁴²⁴. Д. Зубрицький був захоплений цією роботою. У листі до свого чеського колеги він писав, що той зробив неможливе – настільки все так «ясно, точно, ґрунтовно», та висловив споді-

¹⁴¹⁹ Карамзин Н. М. История государства Российскаго. Санкт-Петербург, 1892. Ч. 1. С. 84.

¹⁴²⁰ На прями́й путь // Галичанин. 1908. 4 (17) окт.

¹⁴²¹ Живая мысль. 1903. Вып. 3. С. 268, 270.

¹⁴²² Там же.

¹⁴²³ Рѣчь д-ра В. О. Дудыкевича // Галичанин. 1908. Ч. 239.

¹⁴²⁴ Ганка В. Начало священнаго языка словян. С. 4.

вання, що цей твір з успіхом поширюватиметься на галицьких теренах¹⁴²⁵. В. Ганка, своєю чергою підтримував Д. Зубрицького в його намаганнях утвердити в Галичині «руську» мову. Йдучи цим шляхом, міркував чех, можна було б присвоїти собі всю літературу російського народу і таким чином, «образовать себя по словянски»¹⁴²⁶. В. Ганка вважав, що недалекий той час, коли слов'янам буде потрібна одна спільна мова для національного спілкування. Нею стане та, яка засвоїть найбільше слів і зворотів від інших мов. На таку першість могла претендувати чеська або російська¹⁴²⁷. Мав рацію, отже, М. Возняк, коли зауважував, що внаслідок спілкування Д. Зубрицького з В. Ганкою та подібними йому вченими, котрі відносили українську мову до рангу місцевого діалекту, а московську воліли бачити засобом порозуміння слов'ян, недолюблювання галицьким істориком народної української мови тільки посилювалося¹⁴²⁸. Щоправда, Д. Зубрицький не заперечував проти вивчення української «як діалекту рускої», а, навпаки, вважав це важливою справою, яка мала «запалити [...] в народі любов до вітчизняної словесності, старовини і т. д.». У листі до Я. Головацького від 22 червня 1847 р. він заохочував свого адресата до складання «Ідіотикона слів і виразів малоруської мови», бо ж така книга «славу сочинителю сулит»¹⁴²⁹. Учений навіть сам подумував укласти хрестоматію української мови. Бо, як розмірковував про це в кореспонденції до того ж Я. Головацького, «коли вже в нас будуть навчати малоруській мові, то потрібно мати якусь хрестоматію», тому «мав намір збирати матеріали»¹⁴³⁰. Але відмовився від цього задуму, вирішивши, що з цим завданням краще справиться Я. Головацький.

Д. Зубрицький вірив, що за допомогою своїх творів, написаних російською мовою, зуміє посприяти тому, що нею з часом оволодіє все освічене суспільство Галичини. Він плекав надії на те, що галицькі інтелектуали збагнуть свою помилку в намаганні запровадити простонародну говірку в літературі й науці і що через декілька років «истина станет победительницею, так как всегда свет побеждал тьму и мрачность»¹⁴³¹. Позитивні зрушення в цьому напрямку Д. Зубрицький вбачав у поступовому переході «Зорі Галицької» (1852 р.) на російську (чи радше наближену до неї) мову – «з дня на день стала виправляти свій діалект», через власне, як гадав, і зросла кількість передплатників¹⁴³². Видання ж Ю. Вислобоцьким журналу «Вісник» українською мовою у Відні викликало критику з боку Д. Зубрицького. За його словами Вислобоцький «мараєт свои статьи на испорченном польско-мужицком диалекте», аби лише «блистать и льститься как политический писатель». Таку ж характеристику отримав і Григорій Шашкевич за те, що намагався творити українською. Поважаючи його як чесну людину, Д. Зубрицький зауважував, що в словесності «он кругом невежда; напачкал свой чудацкий словарь (згаданий словник не

¹⁴²⁵ Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель. Варшава, 1905. С. 382.

¹⁴²⁶ *Студинський К.* З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840–1853). Т. 43. С. 49.

¹⁴²⁷ *Пытин А. Н.* Мои заметки. Вячеслав Ганка. Москва, 1910. С. 293

¹⁴²⁸ *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. С. 75.

¹⁴²⁹ *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького... С. 192.

¹⁴³⁰ Там само. С. 297.

¹⁴³¹ *Студинський К.* З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840–1853). Т. 43. С. 53.

¹⁴³² Там само. С. 54.

був надрукований, Г. Шашкевич видав «Малую граматику языка руського» у Відні 1865 р. – *Авт.*) *небывалых, противных словянской этимологии слов*¹⁴³³. Будь-який поступ у справі зросійщення тішив Д. Зубрицького. Він радів, що хоча ще в 1849 р. російську в Галичині знало тільки десять людей, тепер нею (1852 р.) стараються говорити і писати все більше і більше¹⁴³⁴.

Вивчення галицькими українцями російської мови Д. Зубрицький вважав першим етапом на шляху до основної мети – усвідомлення українцями своєї етнічної спорідненості з росіянами. Коли мрії цього русофіла про поступовий перехід галичан на російську і сприйняття її як рідної не збулися, став називати своїх земляків невігласами, стверджуючи, що вони «мрачные изступленники или низкие невежды, в лене доселе проживавшие, пренебрегавшие всякую науку собственного языка, употреблявшие чуждое наречие, прислушивавшиеся только к простонародному разговору своих слуг и работников и желавшие теперь, чтобы мы писали свою историю на областном наречии галичской черни»¹⁴³⁵. Упевнений, що написання наукових творів діалектом неприпустиме, Д. Зубрицький почав сприймати українське письмо, правопис, народну мову як щось шкідливе для «єдинства русского народа»¹⁴³⁶. Однією з причин незначного розповсюдження російської мови в краї Д. Зубрицький вважав те, що він визначав відсутність серед впливових осіб такої людини, яка добре володіла б нею і розуміла важливість її запровадження. Несправедливим на думку вченого було те, що «клеветают» на його «Історію», а точніше на мову, якою вона опублікована, а «Зорю» звинувачують у вживанні російської, за що її редакція отримала навіть офіційне попередження¹⁴³⁷.

Д. Зубрицький був переконаний, що для успішнішого поширення російської мови в Галичині необхідно видавати журнал. Однак, зберігаючи лояльність до австрійської влади, він не міг виступити ініціатором такого заходу, тому тільки обрав гідну кандидатуру для здійснення свого задуму – С. Шеховича¹⁴³⁸.

Якщо раніше Д. Зубрицький заохочував до студій над українською мовою, що мало стати важливим кроком на шляху до вивчення російської, то в 1858 р. на ініціативу Куліша укласти граматику української мови він відгукнувся негативно, вважаючи це вкрай шкідливою справою для «объединительной» ідеї, адже дві руські граматики в одній Русі означали б «дві мови, дві літератури, два народи і, звичайно, дві держави». Цей ставропігійський діяч заявляв, що галицькі письменники за посередництвом української мови хочуть роз'єднати «єдині» народи, а їхнє намагання розвивати українську є виявом консерватизму, «пристрасним звеличуванням старовини», нерозумінням історичного поступу¹⁴³⁹. Натомість появу панславістичних теорій учений розглядав як спробу виробити ідеологію національного самозахисту в слов'ян, які не були повноправними в Австрійській державі, – «[...] це була реф-

¹⁴³³ Там само.

¹⁴³⁴ Там само. С. 59.

¹⁴³⁵ Там само. С. 51.

¹⁴³⁶ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 8.

¹⁴³⁷ *Студинський К.* З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840–1853)... Т. 43. С. 55.

¹⁴³⁸ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 596.

¹⁴³⁹ Там же. С. 614.

лексія на цілеспрямовану політику германізації й поширення суджень про вроджену неповноцінність слов'янських народів, що часто спостерігалось у німецькій літературі першої третини XIX ст.»¹⁴⁴⁰.

Складовою частиною всеслов'янської ідеї стала теза про особливу роль слов'янства у всесвітній історії. Деякі слов'янські інтелектуали дійшли висновку про необхідність тісного морального зв'язку всіх народів слов'янщини. Такі вчені, як П. Шафарик, Ф. Палацький, В. Ганка, Я. Коллар, були «ревними партизанами цієї ідеї»¹⁴⁴¹. Д. Зубрицький був знайомий з їхньою доктриною, а з декотрими з них (В. Ганкою, П. Шафариком) листувався, підтримуючи наукові контакти. Політичний момент у цій концепції в першій половині XIX ст. залишався ще зовсім непомітним. Це був час «становлення слов'янської взаємності [...], який в основному виражався в культурному спілкуванні»¹⁴⁴². Д. Зубрицький був прихильником такої парадигми, саме вона й стала однією з причин його русофільства.

В окремих народів всеслов'янська ідея набула відмінних форм. Найбільше розвинулася вона в Росії, що намагалася впливати на європейські суспільно-політичні процеси, відводячи для себе роль лідера в об'єднанні слов'янства. При цьому деякі її ідеологи втратили «почуття міри, історико-культурної перспективи, наукової об'єктивності». До таких належав російський учений М. Погодін, однодумцем котрого став Д. Зубрицький¹⁴⁴³. Слов'янська програма М. Погодіна містила елементи політичного й культурного панславізму. Росію він бачив центром слов'янського єднання, а російську мову – мовою міжслов'янського спілкування. «Тільки в Росії, – за його висловом, – слов'янське дерево підніметься високо, заглибиться глибоко, простягнеться далеко». М. Погодін, С. Шевирьов, О. Бодяньський і журнал «Москвитянин» надали слов'янофільству в 1840-х рр. виразне панславістське забарвлення¹⁴⁴⁴. Російський історик залучив до співпраці Д. Зубрицького, який у 1844 р. погодився бути львівським кореспондентом згаданого часопису. Перша інформація цього дописувача була присвячена навчальним та літературним закладам Галичини¹⁴⁴⁵. М. Погодін прагнув сформувати якомога ширше коло авторів-галичан, але Д. Зубрицький інформував його про нечисленність тих галицьких літераторів, які могли б подати свої праці для публікації в журналі. До таких він відносив себе і Я. Головацького. Невтішний стан літератури в Галичині історик-русофіл пояснював важким економічним становищем місцевого духовенства, що було єдиною освіченою верствою українського населення. Через жорстку австрійську цензуру і загрозу

¹⁴⁴⁰ Лебедев О. В. Проблемы панславизма в Чехии и в России в первой половине XIX в. // Нация и национальный вопрос в странах Центральной и Юго-Восточной Европе во второй половине XIX и XX вв. Москва, 1991. С. 100.

¹⁴⁴¹ Пытин А. Н. Мои заметки. Вячеслав Ганка. С. 287.

¹⁴⁴² Дудзинская Е. А. Русские славянофилы и зарубежное славянство // Методологические проблемы истории славистики. Москва, 1978. С. 266.

¹⁴⁴³ Цимбаев Н. И. Славянофильство. Из истории русской общественно-политической мысли XIX века. Москва, 1986. С. 18–19. За словами І. Срезневського, «Москвитянин» і «Маяк» були кращими російськими журналами для «любителів слов'янства» (слов'янолюбів). Часопис «Москвитянин», що виходив за редакцією М. Погодіна, видавався в дусі «підкресленої вірності офіційній державній ідеології».

¹⁴⁴⁴ Цимбаев Н. И. Славянофильство... С. 34.

¹⁴⁴⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 554–561.

переслідувань заняття літературною творчістю вважалося небезпечним «для молодих людей і їх майбутньої посвяти в духовний чин»¹⁴⁴⁶. Спілкування з М. Погодіним дозволило галицькому вченому познайомитися з науковим та літературним світом Росії, до якого він тяжів і в якому знаходив собі ідейних однодумців¹⁴⁴⁷.

Щоправда, можна погодитися з Є. Тишинською, котра заперечує визначальний вплив М. Погодіна на формування русофільських переконань Д. Зубрицького. Адже ці два інтелектуали познайомилися тільки тоді коли Д. Зубрицькому вже виповнювався 61 рік, і «його політичні і суспільні погляди були сформовані і скристалізовані, а погляд на світ готовий». Окрім того, як було показано, їхні позиції щодо трактування парадигми єдності «русского» народу різнилися.

У цьому контексті варто навести й слова І. Франка про те, що в «політиці 50-х Д. Зубрицький, старий і німецький чоловік, зайнятий надто кабінетовою науковою працею, не грав майже ніякої ролі», а аналіз його кореспонденції (зокрема з М. Погодіним) «не має у собі крім принагідних політичних рефлексій [...] ніякого натяку на жадну практичну політику»¹⁴⁴⁸.

Не маючи особливого впливу на поширення русофільства в Галичині середини XIX ст., Д. Зубрицький у листах до М. Погодіна 1858 р. скаржився на спад місцевого русофільського літературного руху, зазначаючи, що його представників зосталося вже небагато – «ми з Головацьким [...], і, крім нас, троє-четверо молодих людей, які побачили багато перешкод, а мало хліба, залишили безкорисне ремесло»¹⁴⁴⁹. Ситуація цілком зрозуміла, якщо зважити на те, що пропаганді русофільських ідей на галицьких теренах постійно перешкоджав австрійський уряд, тож займатися цією справою, за спостереженнями самого Д. Зубрицького, було небезпечно.

У своїх релігійних поглядах Д. Зубрицький, формально католик, виявляв симпатії до православ'я. Вони ґрунтувалися на уявленні про цю віру, як споконвічний атрибут української народності, крізь призму якого українці виражали свої національні інтереси і який в перспективі мав би об'єднати галичан зі Східною Украї-

¹⁴⁴⁶ Там само.

¹⁴⁴⁷ До таких належав представник офіційної народності в історичній науці Шевирьов. У листі до М. Погодіна Д. Зубрицький виявляє своє захоплення творчістю Шевирьова – «я як Ваш, так і його великий шанувальник; його ґрунтовні й мудрі роздуми і критика доволі мене заповнили». А науковим дослідженням цього історика в галузі російської словесності галицький учений «настільки був захоплений, що виявив йому подяку за насолоду листом» (Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 569, 572). Шевирьов, своєю чергою, теж називав себе «усердным почитателем и покорнейшим слугою», Д. Зубрицького високо цінуючи його історичні праці: «Я давно уже привык уважать Ваше имя, Ваши заслуги по истории Червоной Руси были всегда много ценимы» (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2336. Арк. 34 (грудень 1844 р., Москва)). Про популярність творів цього ставропігійського діяча в російських дослідників свідчить і лист М. Бодяньського, який 11 червня 1846 р. писав до Д. Зубрицького: «Переведенное мною Ваше творение принято рускими учеными очень хорошо...». Він вважав розвідки Д. Зубрицького про Червону Русь надзвичайно важливими для російського наукового світу: «...мы (члены Императорского общества истории и древностей российских) и все занимающиеся историей восточной Европы будем чрезвычайно обязаны за такое знакомство с Червоной Русью...» (Там само. Арк. 3).

¹⁴⁴⁸ Франко І. Стара Русь // ЛНВ. 1906. Т. 35. Кн. 7. С. 34, 37.

¹⁴⁴⁹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 608.

ною та Росією. Вчений не був прихильником унії, але, як людина законопослушна й лояльна до влади, не міг відкрито маніфестувати справжні релігійні переконання, тому ті історичні твори, що мали антиунійні моменти, друкував за межами Австро-Угорщини. Основною метою запровадження унії в Галичині, на його думку, було таке бажане для польської сторони роз'єднання українського та російського народів, котрі «хоч і дещо відмінні у діалектах, але однакові за походженням, вірою та писемністю»; унія б «мала назавжди провести між ними розрив і породила б взаємну релігійну ненависть»¹⁴⁵⁰.

Становище українських священників у Галичині, порівняно з римо-католицьким, Д. Зубрицький окреслював як жалюгідне: «Після 14-и років навчання наше духовенство отримує 200 руб. окладу, в той час, коли польське – 1 000 руб.». Ця верства є «духовенством хлопів» і не настільки шанується в суспільстві, як латинський клір. Через обрядові відмінності на адресу українських душпастирів лунали закиди, що одружені не гідні сповідати вірних. Також існувала постійна загроза з боку латинських отців, які практикували переманювання вірян у свій обряд. Тому, як зазначав Д. Зубрицький, галицький священник «постійно побоюється, що його парохіяни можуть бути перехоплені латинським кліром»¹⁴⁵¹. Наводячи всі ці факти в листі до Копітара, вчений висловував, що саме тому галицьке духовенство й неспроможне впливати на закордонне (тобто те, що під владою Росії): «Заклик до закордонного духовенства з нашого боку не може бути привабливим і відповідно не матиме успіху»¹⁴⁵².

Історик перебував у близьких стосунках з митрополитом М. Левицьким¹⁴⁵³. На прохання цього владики, він у 1841 р. навіть надавав допомогу в укладенні пастирського послання, в якому декларувалося, що галицьке духовенство й надалі твердо відстоюватиме унію¹⁴⁵⁴. Та в листі до Копітара Д. Зубрицький висловив свою незгоду з положеннями цього послання. Він був упевнений, що більшість місцевих парохів схиляється до відмови від унії, але не може про це заявити, по-перше, через страх утратити свої парафії, а по-друге, через власну індіферентність і нездатність до жодного опору¹⁴⁵⁵. З'єдинення з Римським Апостольським престолом Д. Зубриць-

¹⁴⁵⁰ *Зубрицький Д.* Начало Унии (1587–1589) // Славянская Заря. Вена, 1867. № 1. С. 159.

¹⁴⁵¹ *Свистун Ф.* Корреспонденция Д. Зубрицкого з Копитаром... Ч. 3. С. 51–52.

¹⁴⁵² Там же. Ч. 4. С. 63.

¹⁴⁵³ Митрополит М. Левицький високо цінував Д. Зубрицького як талановитого історика, високоосвічену людину та іноді навіть звертався до нього за порадою. Так, під час виступу студентів Львівської семінарії навесні 1848 р., владики запросив його до себе разом з крилошанином, щоб порадитися щодо відповідних заходів. Д. Зубрицький був переконаний, що потрібно закрити семінарію. М. Левицький так і зробив (ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 3. Спр. 258. Арк. 6.)

¹⁴⁵⁴ *Свистун Ф.* Корреспонденция Д. Зубрицкого з Копитаром... Ч. 6. С. 122. У 1839 р. відбулася злука Унійної церкви Південно-західного краю з Православною. Об'єднання уніатів Литви, Поділля й Волині викликало серйозні побоювання Римської курії та австрійської влади щодо поширення його впливу на галицьких уніатів. Статський референдарій у Колегії пропаганди Августин Тайнер звернувся до М. Малиновського з проханням подати інформацію про стан греко-католиків в Австрії. Митрополит М. Левицький і перемишльський єпископ І. Снігурський написали 10 березня 1841 р. послання, в яких наголошували, що будуть і надалі відстоювати унію.

¹⁴⁵⁵ *Свистун Ф.* Корреспонденция Д. Зубрицкого з Копитаром... Ч. 4. С. 164.

кий розглядав як захід, що не був послідовно проведений і не приніс жодної користі для Галичини, називав його «якщо не нісенітницею, то напівмірою», і припускав, що значно кориснішим виявився б перехід на латинський обряд, але за умови збереження права кліру на одруження¹⁴⁵⁶.

Д. Зубрицький характеризував старше покоління українського галицького духовенства як цілком нездатне на якісь рішучі дії задля покращення стану своєї соціальної верстви у краї. Головна причина такої бездіяльності крилася, за визначенням ученого, в безініціативності священників та їхніх предстоятелів, спочиванні «на лаврах своїх двох пастирських послань, без відваги і сили йти далі...» Д. Зубрицький сподівався змін на краще з приходом молодшої генерації, (до неї відносив зокрема, І. Снігурського). Актуальним завданням Риму він вважав створення таких умов, за яких у Галичині вдалося б «досягнути справжньої унії, бо така, як вона тут існує, не є єдністю, а роздвоєністю, і тому почата в 1595 р., але не доведена до кінця, унія в будь-який момент може впасти». Недовершеність церковної злуки як історичної події Д. Зубрицький убачав у паралельному існуванні двох архієпископів чи єпископів, двох капітул в одному місті, двох парафій в одному селі, причому не рівноправних, бо одним надають перевагу над іншими. У його розумінні це вказувало лише на те, що «немає унії, є тільки матеріал для непорозумінь»¹⁴⁵⁷. Справжньому ж об'єднанню й нівелюванню відмінностей між двома обрядами посприяв би насамперед матеріальний чинник – «щоб різнорідні частини не розпалися, їх потрібно з'єднати вузлом матеріальної користі»¹⁴⁵⁸.

Д. Зубрицький належав до старшої генерації української інтелігенції – вихідців з українських шляхетських родин, що піддалися полонізаційним процесам. Тому на ранніх етапах своєї діяльності він був у польському національному таборі, а перші свої твори написав польською мовою.

Вступ до Ставропігії й захоплення західноукраїнською історією змінили його ідейні погляди від пропольської орієнтації до русинства – у 1848 р. він стає на захист української спільноти, довівши її відмінність від польської.

Визнаючи відрубність українців від поляків, учений відстоював їхню історичну й етнічну спорідненість з росіянами. Цьому сприяли і вже згадані ідеї панславізму, котрі в той час поширювалися серед слов'янських народів, і політика поляків щодо українства. Власне, це найбільше й спричинилося до того, що Д. Зубрицький став ідейним виразником русофільства в Галичині.

У творчій спадщині вченого помітне місце посіли праці з проблем економіки. Свої економічні погляди він представляв з позиції шляхтича-землевласника, захищаючи таким чином старі середньовічні порядки і виступаючи рішучим противником нововведень, які поступово впроваджувалися в господарському житті Галичини та знаменували утвердження нових, ринкових відносин. У 1819 р.

¹⁴⁵⁶ Цей погляд Д. Зубрицького можна пояснити тим, що в той період російський уряд надавав перевагу латинству над унією і радше хотів бачити малоросів у Холмщині й на Підляшші поляками-католиками, ніж українцями-уніатами, що, власне, і призвело до ополчення холмської Русі. Інша версія – Д. Зубрицький висловився так на догоду Копитарові (Свистун Ф. Кореспонденція Д. Зубрицького з Копитаром... Ч. 4. С. 65).

¹⁴⁵⁷ Свистун Ф. Кореспонденція Д. Зубрицького з Копитаром... Ч. 5. С. 107.

¹⁴⁵⁸ Там же.

у «Rozmaitościach» (№ 95 і 96) Д. Зубрицький опублікував статтю «Rozprawa za pańszczyzną», у котрій обстоював доцільність панщини як результату «взаємної потреби і порозуміння між дідичем і робітником». Ця праця була написана у відповідь на статтю анонімного автора «Про панщину (передрукована 1819 р. з чеського журналу), в якій ішлося і про економічну, і про моральну шкідливість панщизняних відносин. Д. Зубрицький заперечив присутність аморального аспекту у відносинах між поміщиком і робітником та намагався довести, що «панщина не ганьбить людського роду, не сковує природної свободи, не зупиняє розвитку моральних сил, науки і просвіти»¹⁴⁵⁹. Він твердив, що й за існування панщини цілком можливий економічний поступ, бо вона «не стоїть на перешкоді покращенню господарства». Трактуючи поміщицьке землеволодіння як важливу форму функціонування всієї економіки краю, а поміщиків – як основних постачальників продуктів для держави, вчений закликав усіляко його підтримувати, передовсім визнаючи необхідність кріпосницької праці, котру «найманим робітником замінити не можна»¹⁴⁶⁰. Автор не відкидав і запровадження найманої праці як альтернативи кріпосницькій за умови збільшення числа робочих рук, але поки цього не сталося, вважав за потрібне зберегти панщину¹⁴⁶¹. Обгрунтовуючи збереження панщинної системи, Д. Зубрицький апелював до законів розвитку народонаселення, дотримуючись таким чином засад мальтузіанства, що слугувало ідейною зброєю земельної аристократії¹⁴⁶².

Своїх поглядів Д. Зубрицький не змінив навіть після скасування панщини у 1848 р. У листі до М. Погодіна від 9 квітня 1858 р. причиною важкого становища селянства він називав саме цю реформу. Вчений переконував, що податки – державні, земські, громадські, якими після 1848 р. обклали селян, виявилися значно важчими, ніж ті обов'язки, які були в них раніше щодо поміщика. На його думку, селянам легше відпрацювати один-два дні у свого пана, ніж сплачувати високі податки державі¹⁴⁶³. Негативним результатом проведеної реформи Д. Зубрицький вважав також те, що селян кинули на поталу донощикам та іншим користолобцям, через що багато бідняків стало бродити по містах та містечках¹⁴⁶⁴. Співчуття і вболівання Д. Зубрицького за долю селянства впливало насамперед із прагнення захистити інтереси поміщицької системи господарювання, основою котрої було кріпацтво.

Суспільно-політичне становище Галичини в 50-х рр. XIX ст. Д. Зубрицький порівнював зі станом смертельно хворого. Нестабільність, часті зміни порядків і законів, постійні випробування, які не давали очікуваного результату, неспроможність обрати новий шлях закінчувалися безуспішно – «нам надоїло старе і ми намагаємося ви-

¹⁴⁵⁹ Rozmaitości. 1819. № 95, 96.

¹⁴⁶⁰ Свистун Ф. Корреспонденция Д. Зубрицкого з Копитаром... Ч. 5. С. 107.

¹⁴⁶¹ Rozmaitości. 1819. № 96.

¹⁴⁶² Злупко С. Економічна думка в Західній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст. Львів, 1994. С. 18.

¹⁴⁶³ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 609. Як зазначав В. Коцовський, Зубрицький виступає тут з позиції людини свого класу і «бачить він тільки добрих панів з одного боку, а різні економічні негаразди виникають з скасуванням панщини для панів і неготовності селян до таких змін з другого боку». Однак його зауваження щодо легковажного скасування панщини цей автор вважає слушними і «на жаль, аж надто справедливими і такими, що справилися» (Коцовський В. Огляд наукових праць галицьких русинів. // Зоря. 1887. С. 367).

¹⁴⁶⁴ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 609.

найти щось нове, краще, але до сих пір надаремно»¹⁴⁶⁵. Д. Зубрицький-консерватор із жалем говорив про руйнування старого устрою, що привело тільки до повного хаосу, без жодних позитивних наслідків. Він не сприймав нових віянь, капіталістичних відносин, які зароджувалися в економіці, вбачаючи в них загрозу для всього майбутнього розвитку суспільства. Навіть проведення залізничного шляху було для Д. Зубрицького справжнім лихом, адже означало втрату роботи багатьма людьми. «Ремісники, ковалі, каретники та ін., які годувались від проїжджих своїм ремеслом, голодують», натомість користають з того будівельники, акціонери, фабриканти, оптові промисловці, себто клас буржуазії, що зароджувався. Як представник старого дворянства Д. Зубрицький виступав захисником свого стану¹⁴⁶⁶. Перетворення в Австрійській державі в 60-х рр. XIX ст. він оцінював як руйнівні для всього державного ладу – «наша держава хитається в своїй основі, виходить із своїх меж і хилиться до краху». Той час історик вважав ще гіршим, ніж період 1848–1849 рр. А причиною цього була боротьба всіх народностей держави за свої права і незалежність – «якийсь зловредний порив заволодів розумом всіх жителів провінції, всі вимагають жорстко якоїсь народності, автономії, сеймів, виключного вживання свого діалекту в громадських місцях і школах [...], ганьблять уряд»¹⁴⁶⁷. Щоправда, Д. Зубрицький усвідомлював і об'єктивні підстави для всенародного обурення тогочасним правлінням, оскільки соціальні негаразди – гніт нестерпних численних податків, безперервні рекрутські набори, свавілля чиновників «привели б до відчаю навіть і спокійного жителя»¹⁴⁶⁸. Велику загрозу несло й стрімке розростання чиновницького апарату, що порівняно з 1847 р. збільшився у 5–6 разів. Головною ж рушійною силою всіх цих бід, на думку вченого, було «необдумане поспішне перетворення»¹⁴⁶⁹ в суспільно-економічній сфері.

Дослідження Д. Зубрицького з проблем сільського господарства, агрономії, теоретичної економії містять багатий фактичний матеріал, свідчать про критичний розум автора і мають, без сумніву, наукове значення для вивчення економічного розвитку Галичини першої половини XIX ст., з єдиним застереженням, що при їх аналізі потрібно пам'ятати, що вони постали з-під пера представника поміщицької верстви суспільства.

Ставши у 1829 р. членом Ставропігії й отримавши доступ до її архівних документів, Д. Зубрицький упорядкував братський архів і на основі виявлених джерел написав історичний твір під назвою «Літопис Львівського Ставропігійського братства» (1832 р.). У 1830 р. перші результати його студій були опубліковані в німецькому виданні («Neuestes Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst», Nr 77). «Літопис...» пронизаний ідеєю боротьби Ставропігійського братства з католицьким впливом, захисту православної віри. Мовлячи про велику роль православ'я у самозбереженні народу, автор підкреслював, «що лише народ, девізом якого є свята віра батьків, любов і непохитні національні ідеали, успадковані від своїх достойних предків, – ніколи не загине»¹⁴⁷⁰. Ця праця Д. Зубрицького унікальна в історіографії

¹⁴⁶⁵ Там же. С. 598.

¹⁴⁶⁶ Там же. С. 602.

¹⁴⁶⁷ Там же. С. 619.

¹⁴⁶⁸ Там же.

¹⁴⁶⁹ Там же. С. 620.

¹⁴⁷⁰ Зубрицький Д. Летопись Львовскаго Ставропигіального Братства. С. 7.

Львівської Ставропігії у XVIII ст.¹⁴⁷¹ Вона відкрила для дослідників цікаву і зовсім неопрацьовану тему, а значний за обсягом масив залучених автором фактів дозволяв користуватися його роботою як джерелом при вивченні історії Братства¹⁴⁷².

У 1836 р. вчений оприлюднив ще одну важливу розвідку, присвячену українському книгодрукуванню - «*Historyczne badania o drukarniach Rusko-slowiańskich w Galicji*»¹⁴⁷³. У цій статті Ставропігійське братство показане як центр руської освіти в Галичині. Не будучи власне бібліографічним твором, це дослідження стало одним з джерел для подальших бібліографічних робіт про видання Галичини, а наведені в ньому бібліографічні вказівки слід вважати найбільш ранніми спробами в галузі бібліографії рукописних книг і стародруків в Україні¹⁴⁷⁴.

Перші історичні твори Д. Зубрицького зробили його популярним у Галичині. Освічені кола очікували від нього фундаментальних праць з історії Львова та Галичини. До написання «Хроніки міста Львова» вченого спонукав директор місцевої поліції Леопольд фон Захер-Мазох. Д. Зубрицький погодився реалізувати цей задум з умовою, що твір не зазнає цензури. Три роки витратив історик на збір матеріалу і протягом ще одного майже щоденно займався його обробкою. Кожне положення книжки опиралося на архівні документи. На початку хроніки було вміщено посвяту директорові львівської поліції Л. фон Захер-Мазоху¹⁴⁷⁵. Перший варіант рукопису цензура не допустила до друку через її антипольську спрямованість. Картини гноблення львівських русинів під час польського панування Д. Зубрицький подав реалістично, до того ж у доволі різкій формі¹⁴⁷⁶. Згодом він вирішив надрукувати свою працю з цензурними поправками, і вона була видана невеликим накладом (300 примірників).

Твір Д. Зубрицького став першим вітчизняним дослідженням з історії Львова, в якому висвітлено різні аспекти життя міста. Джерельною базою для написання «Хроніки міста Львова» слугували передусім зібрані вченим матеріали Львівського магістрату, коли він з 1838 по 1839 рр. впорядковував міський архів¹⁴⁷⁷, документи з якого пізніше загинули. Таким чином, «Хроніка» Д. Зубрицького залишилася єдиним джерелом для осмислення багатьох подій. Особливо важливі відомості подані автором про адміністративний устрій Львова, життя львівського міщанства, розви-

¹⁴⁷¹ *Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства... С. 55.

¹⁴⁷² У «Літописі» першим документом про Братство Д. Зубрицький називав акт 1463 р. про передачу міщанином С. Дропаном Онуфріївського монастиря під управління Львівського міського братства (*Зубрицький Д.* Летопись Львовскаго Ставропигіального Братства. С. 6). Насправді ж цей акт був складений у 1460 р., а в 1469 р. затверджений королем, але про Братство там не згадувалося (*Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. С. 23); несумлінним і недбалим щодо історичних фактів називав Д. Зубрицького М. Максимович (*Марков П. Г.* М. О. Максимович – видатний історик XIX ст. Київ, 1973. С. 108). Однак у цій праці є помилково вказана дата заснування Львівського братства. Це було зумовлено, на думку Я. Ісаєвича, схильністю історика подавати у формі категоричних тверджень те, що було тільки його гіпотезою.

¹⁴⁷³ Видано в «*Rozmaitościach*» (1836); російською мовою – в «Журнале министерства народного просвещения» (1838. Ч. 19).

¹⁴⁷⁴ *Корнейчик І.* Розвиток бібліографії на Україні. Харків, 1961. С. 24.

¹⁴⁷⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 551–552.

¹⁴⁷⁶ *Левицький І. Е.* Галицко-русская библиография XIX ст. Т. 1. С. 24.

¹⁴⁷⁷ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Від. рукописів. Ф. 4. Спр. 1364. С. 199–351; Спр. 1365.

ток промислів, торгівлі, діяльність Ставропігії, взаємини із закордонними державами та представниками інших національностей, які мешкали в місті.

Роботу «Нарис з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому ж королівстві» Д. Зубрицький планував видати в чотирьох частинах: 1) Від введення християнства на Русі до захоплення Червоної Русі Казимиром Великим (988–1340); 2) Русь Червона під пануванням королів польських від захоплення Казимиром до початку унії з Римо-католицькою церквою (1340–1596); 3) Русь Червона від остаточного утвердження унії до ревіндикації Галичини (1707–1772); 4) Становище церковної руської ієрархії після ревіндикації Галичини і Володимирщини до відновлення Галицької митрополії. Однак за браком коштів Ставропігійський інститут зміг надрукувати лише першу частину¹⁴⁷⁸.

Довгий шлях цензурних втручань пройшла друга частина цього твору, в якій автор мав на меті показати, «яка була плачевна доля руського народу під польським правлінням»¹⁴⁷⁹. Розуміючи, що таємний цензурний комітет у Відні може не дозволити друк його роботи через антипольське спрямування, Д. Зубрицький звернувся до М. Погодіна з проханням посприяти йому у виданні цього дослідження в Росії. Єдиною умовою автора була публікація твору польською мовою, що уможливило б його прочитання в Галичині та Польщі. Д. Зубрицький просив М. Погодіна надрукувати текст під заголовком «Отрывки из большой истории галицко-русского народа», позаяк видавати праці в повному обсязі за кордоном забороняла австрійська цензура, натомість окремі уривки з них могли з'являтися в інших країнах без перешкод¹⁴⁸⁰.

Д. Зубрицький також вирішив ще до отримання дозволу цензури опублікувати свій твір російською мовою і надіслав його до московського Товариства історії і старожитностей російських перший зошит, а згодом і другий (за 1340–1596 рр.). Зусиллями Товариства у 1846 р. було видано цілий перший зошит і неповний другий (до 1492 р.). Твір побачив світ під назвою «Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Руси». Переклад на російську зробив дійсний член цього товариства славіст Осип Бодяньський. Хронологічно історія Галичини доведена лише до кінця XV ст., а не до 1596 р. як це було в другій частині «Нарису історії народу руського в Галичині». Решта тексту з другого зошита була перекладена А. Майковим і надрукована у формі двох статей: «Галицкая Русь в XVI в.» (1492–1586 рр.) та «Начало унии» (1586–1596 рр.)¹⁴⁸¹. Періодизація історії Галицької Русі побудована відповідно до історії церковного життя. Питанню церковної, а насправді національно-релігійної боротьби приділено багато уваги. Львівська Ставропігія трактується як опора православ'я у протистоянні з унією. Дослідник розкрив самотність культури Галицької Русі й виправдовував опір католицизму історичними мотивуваннями. Вчений коротко торкнувся проблеми походження слов'ян як автохтонного народу – «народ руський і взагалі всі слов'яни не пришельці, а народ туземний»¹⁴⁸².

¹⁴⁷⁸ *Zubrzycki D.* Rys do historyi narodu Ruskiego w Galicyi... Т. 1.

¹⁴⁷⁹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 545.

¹⁴⁸⁰ Там же. С. 550.

¹⁴⁸¹ У московському історичному музеї зберігся автограф, з якого зроблено переклад цих статей (*Исаевич Я. Д. І. Зубрицький і його діяльність...* С. 49).

¹⁴⁸² *Зубрицький Д.* Критико-историческая повесть временных лет Красной или Галицкой Руси. Москва, 1845. С. 11.

У «Критико-історичній повісті» автор одним із перших в українській історіографії описав повстання під проводом Мухи і довів, що це був організований виступ, а не просто бунт черні. Прихильник думки про те, що творить історію еліта, а не простий народ, він вважав Муху знатним руським дворянином, позбавленим своїх володінь¹⁴⁸³ і змушеним виступити на захист своїх прав. Учений дав критичний аналіз робіт істориків, які використав при написанні у своєму дослідженні – Карамзіна, Бантиш-Каменського, Устрялова. Особливо він виділяв Устрялова, зазначаючи, що його твори написані із знанням не тільки руської історії, але й історії сусідніх народів.

У 1849 р. Д. Зубрицький почав працювати над «Историей древняго Галичско-русскаго княжества». Його спонукав до цього митрополит М. Левицький. Пропозиція владики була пов'язана з тим, що заснована в 1847 р. Австрійська академія наук розпочала свою діяльність у галузі гуманітарних наук організацією досліджень і видання джерел з історії країни, в т. ч. її провінцій¹⁴⁸⁴. Губернатор Галичини граф Франц Стадіон зажадав відповідної інформації від високопоставлених осіб краю, зокрема й від греко-католицького ієрарха. М. Левицький як найбільш гідну кандидатуру для подібних студій рекомендував губернатору Д. Зубрицького¹⁴⁸⁵. Його підтримав і директор Львівського Осолінеуму А. Клодзінський. З огляду на авторитет вченого, Головна руська рада 22 травня 1848 р. ухвалила доручити Д. Зубрицькому укладення «Истории» для народних шкіл¹⁴⁸⁶.

Д. Зубрицький і сам розумів необхідність написання історії Галичини. Про це він, зокрема, згадував у листі до М. Погодіна від 1 червня 1851 р., акцентуючи на потребі власної галицької історії, яка базувалася б лише на вітчизняних джерелах¹⁴⁸⁷. Насамперед дослідник узявся до складання родоводу всіх князів Рюриковичів, який було опубліковано у Ставропігійській друкарні. Прикметно, що на засіданні Інституту відзначалася важливість виходу цієї книжки саме в друкарні Інституту як культурно-просвітницькому осередку русинів¹⁴⁸⁸. Пишучи «Историю» з позиції східнослов'янської єдності, Д. Зубрицький переживав, що вона не буде допущена до друку або зазнає значних коректив. Він побоювався, щоб його «не змусили переробити або упустити деякі статті, або друкувати кирилицею і перевдягнути свій твір з російського в хохлацько-польський одяг». Робота була написана російською мовою, як зазначав Д. Зубрицький, він усіляко намагався уникати «хохлацизмів і полонізмів»¹⁴⁸⁹. Згодом він надіслав М. Погодіну прохання посприяти в тому, щоб імператорське Товариство історії

¹⁴⁸³ Там же. С. 408.

¹⁴⁸⁴ *Стеблій Ф.* До генези «Исторії давнього Галицько-русського князівства» Дениса Зубрицького (маловідомий епізод з історії наукового дослідження минулого Галичини) // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. Львів, 1998 р. С. 127–131. С. 127.

¹⁴⁸⁵ *Студинський К.* Матеріали до історії культурного життя в Галичині... С. 289, 296, 299, 301.

¹⁴⁸⁶ *Турій О.* «Руська історія» як легітимізація визвольних змагань галицьких українців // М. Грушевський і львівська історична школа: матеріали конф. (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.). Нью-Йорк; Львів, 1995. С. 95.

¹⁴⁸⁷ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 585.

¹⁴⁸⁸ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 680.

¹⁴⁸⁹ Письма к М. П. Погодину из славянских земель... С. 585–586.

і старожитностей російських видало його працю як важливу для всієї російської історії, оскільки в ній розглядається одна з її складових частин – минуле галицько-руського народу¹⁴⁹⁰. Та не дочекавшись відповіді, Д. Зубрицький дав таки згоду на видання «Истории» в друкарні Ставропігійського інституту. В листі до М. Погодіна він пояснював, що друзі переконали його опублікувати цю книгу в Галичині, оскільки видана в Росії вона не дасть того результату, за якого він стільки трудився. Основним завданням «Истории» Д. Зубрицького було ознайомити галичан з російською історією¹⁴⁹¹.

Перша і друга частини «Истории» зібрали по 349 передплатників. Число тих, хто передплатив третю частину не було вказане Ставропігійським інститутом, з чого випливає, що воно виявилось надто мізерним. Така низька популярність книжки зумовлювалася передовсім тим, що її написано російською мовою, яку в Галичині мало хто розумів і яка викликала невдоволення уряду, а також тенденційними випадками автора проти вживання в літературі народної української мови¹⁴⁹². У листі до А. Петрушевича Д. Зубрицький жалівся на незрозуміння його творів у Галичині: «[...] я здесь как в пустыни. Нет ни одного человека с основным знанием истории вообще, а народной в особенности. Вы единственный мыслящий знаток в Галиции»¹⁴⁹³. Четвертий том «Аноним Гнезненский и Иоанн Длугош» Д. Зубрицький видав обмеженим тиражем – 200 примірників, мотивуючи це тим, що твір призначений для вчених цього краю і така кількість буде достатньою.

Перший том «Истории» складається з трьох розділів. У першому з них подано родовід руських князів Рюрикової та галицької династій, у другому показано відносини між руськими князями, у третьому коротко викладено загальну історію язичницьких руських князів (від Рюрика до хрещення Русі). Друга частина містить коротку загальноруську історію та детальний опис минулого Галицької землі. Хронологічно вона охоплює період від смерті Володимира до закінчення правління першої династії галицьких князів Ростиславичів та смерті Володимира Ярославича (1198). У третій частині висвітлюється історія другої галицької династії – Романовичів, потомків Мономаха (від Романа до Юрія). Як повідомляв сам Д. Зубрицький, джерелом для написання роботи став чотиритомний збірник руських літописів, опублікований у 1843–1848 рр. Археографічною комісією при Міністерстві народної освіти Росії, а для з'ясування спірних питань він використовував твори Карамзіна та Арцибашева¹⁴⁹⁴. У тексті є чимало посилань на Густинський, Іпатіївський, Лаврентіївський літописи. Кожне зауваження автора ґрунтується на детальному аналізі літописно зафіксованих фактів.

Розглядаючи проблему походження слов'ян, Д. Зубрицький підтвердив свій попередній висновок про їхню автохтонність¹⁴⁹⁵. Слов'ян учений вважав найдавнішим населенням Європи, а їхньою прабатьківщиною – район Дунаю. Він дотримувався

¹⁴⁹⁰ Там же. С. 586.

¹⁴⁹¹ Там же. С. 587.

¹⁴⁹² *Ісаєвич Я. Д. І. Зубрицький і його діяльність...* С. 50.

¹⁴⁹³ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 7. Спр. 207. П. 5. Арк. 13.

¹⁴⁹⁴ *Зубрицький Д.* Історія древняго Галичско-русского княжества. Ч. 2. С. 13–14.

¹⁴⁹⁵ *Zubrzycki D.* Rys do historyi narodu Ruskiego w Galicyi... Т. 1. S. 6–10.

поширеної в першій половині XIX ст. теорії, яку поділяли також П. Шафарик та І. Вагилевич¹⁴⁹⁶.

Історичний процес Д. Зубрицький трактував у дусі дворянської історіографії першої половини XIX ст.¹⁴⁹⁷ Стародавню руську історію, а також міжусобиці між польськими та руськими князями він представляв як історію самих князівських родів, зауважуючи, що «тодішні війни були лише сімейною боротьбою князівських осіб за старшинство». Дослідник критикував польських істориків за неправильне тлумачення родових відносин і своїх, і руських князів, доводив, що в той час не було війни держави проти держави, чи народу проти народу, а тільки особиста боротьба між князями Рюриковичами і Пястовичами¹⁴⁹⁸.

Привертає увагу і виступ Д. Зубрицького проти норманізму¹⁴⁹⁹. На його думку, абсолютно неможливо, «щоб від трьох князів [...] та від їх дружини, яка складалася з двох або кількох сот осіб, стільки більших чи менших слов'янських племен запозичили свою назву». Як доказ учений наводив аргумент, що на Закарпатті ніколи не було варягів, але населення називало себе русами¹⁵⁰⁰.

Завершивши третій том своєї праці, Д. Зубрицький вирішив дослідити період перебування галицьких земель під владою Польської держави. Проте брак руських джерел не дав змоги авторові сформувати цілісний історичний наратив. То ж Д. Зубрицький замість четвертого тому власного тексту подав збірку тих уривків з польських хронік Яна з Чарнкова та Яна Длугоша, які стосувалися історії західноукраїнських земель, назвавши «Аноним Гнезненский и Иоанн Длугош. Латинские выписки из сочинений и статей, относящихся к истории Галицко-Владимирской Руси за период от 1337 по 1387 год, с русским переводом, критическими исследованиями – вместо четвертой части галичской Истории»¹⁵⁰¹. Вчений супроводив публікацію документів докладними науковим коментарями. Оцінюючи наукову спадщину Яна з Чарнкова, він підкреслив, що рівних йому не було ні серед сучасних дослідників, ні серед польських чи руських літописців¹⁵⁰². На думу Д. Зубрицького, твори Яна з Чарнкова стали основою для майбутніх істориків, котрі, однак, у своїх дослідженнях змінювали обставини, вводили небувалі події, прикрашали історію, возвеличуючи славу свого народу, і закріплювали права Польщі на руські землі. Автор критикував Длугоша за тенденційну інтерпретацію історії й намагання догодити землякам, озброюючи їх надуманими доказами в їхніх безпідставних претензіях на руські території¹⁵⁰³. Послугуючись хроніками Стрийковського, Длугоша, Кромера, працею Нарушевича тощо, він ретельно перевіряв викладену ними інформацію за літописними матеріалами, надаючи перевагу

---

¹⁴⁹⁶ *Гербільський Г.* До питання про історичні погляди Д. Зубрицького // Вісник ЛДУ. Серія історична. Львів, 1967. Вип. 4. С. 67.

¹⁴⁹⁷ Там само. С. 66.

¹⁴⁹⁸ *Зубрицький Д.* Історія древняго Галичско-руссаго княжества. Ч. 2. С. 122.

¹⁴⁹⁹ *Гербільський Г.* До питання про історичні погляди Д. Зубрицького... С. 68.

¹⁵⁰⁰ *Зубрицький Д.* Історія древняго Галичско-руссаго княжества. Ч. 1. С. 123.

¹⁵⁰¹ *Зубрицький Д.* Аноним Гнезненский та Иоанн Длугош. Львов, 1885. С. 1.

¹⁵⁰² Там же. С. 110.

¹⁵⁰³ Там же. С. 111.

останнім¹⁵⁰⁴. До сьогодні, на думку Я. Ісаєвича, ця робота Д. Зубрицького зберегла наукову цінність. Невипадково упорядники хрестоматії латинських текстів середньовічних авторів (Москва, 1956) скористалися цією працею, запозичивши коментарі вченого¹⁵⁰⁵.

Визначаючи своє кредо як історика, Д. Зубрицький називав себе критичним скептиком¹⁵⁰⁶. Таке самовизначення, а також визнання творчості трьох російських істориків, котрі належали до різних шкіл – Карамзіна, Устрялова, Арцибашева – зразком для вивчення загальної російської історії свідчить про те, що Д. Зубрицький мало цікавився теоретичними питаннями історії (як і багато представників української романтичної історіографії – Д. Бантиш-Каменський, М. Маркевич, І. Срезневський, О. Бодяньський, М. Максимович, М. Костомаров та ін.)¹⁵⁰⁷. У своїх історичних студіях він опирався на напрацювання різних історичних шкіл, між якими були суттєві теоретичні розходження і які нерідко займали діаметрально протилежні позиції. Представники скептичної школи М. Каченовський, Арцибашев, М. Полевой виступали проти вчення М. Карамзіна, закидаючи йому, зокрема, те, «що він у своїй історії був занадто руським і розійшовся з європейською наукою», та критикуючи ідеалізацію ним минулого Росії, – «вимагали холодного, безпристрасного ставлення до фактів, якими б вони не були, тільки б відновити істину»¹⁵⁰⁸. У дискусію зі скептиками неодноразово вступав ідейний однодумець Д. Зубрицького М. Погодін. Він, як і Карамзін, основну увагу приділяв історії державності. Загалом галицький учений не міг належати до школи скептиків, оскільки його погляди на історичний процес були цілком протилежними їхньому вченню. Він поділяв концепцію слов'янофілів про відмінність історичного розвитку слов'ян і Західної Європи, скептики ж намагалися розглядати історію Росії в контексті західноєвропейської історії. Говорячи про методологію Д. Зубрицького, потрібно зазначити певну її еkleктичність, адже вона увібрала в себе частково просвітницькі ідеї, частково романтичні, частково ідеї всеслов'янського єднання, що під впливом низки чинників переросли в панславізм, одним із різновидів якого стало галицьке русофільство.

Присвячуючи багато часу колекціонуванню рукописів, Д. Зубрицький зробив великий внесок у справу наукового становлення джерелознавства та археографії. Його основні праці побудовані у вигляді хронік, де у хронологічному порядку цитуються або переказуються цінні документи, здебільшого вперше введені до наукового обігу. Але ці роботи не є механічним зіставленням різних джерельних даних, бо автор ставився до використаних матеріалів критично, порівнював їх між собою, не боявся сміливих гіпотез. «Вдумливі критичні коментарі до тексту і джерельних додатків, – як слушно зауважив Я. Ісаєвич, – були важливим етапом у розвитку джерелознавства історії Галичини доби феодалізму»¹⁵⁰⁹.

¹⁵⁰⁴ Зубрицький Д. Історія древняго Галичско-русскаго княжества. Ч. 3. С. 210.

¹⁵⁰⁵ Ісаєвич Я. Д. І. Зубрицький і його діяльність... С. 54.

¹⁵⁰⁶ Свистун Ф. Кореспонденція Д. Зубрицького с Копитаром... Ч. 5. С. 105.

¹⁵⁰⁷ Зашикільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999. С. 124.

¹⁵⁰⁸ Коялович М. История русского самосознания по историческим и научным сочинениям. Санкт-Петербург, 1901. С. 175–177.

¹⁵⁰⁹ Ісаєвич Я. Д. І. Зубрицький і його діяльність... С. 55.

Д. Зубрицький зробив великий внесок у розвиток української дипломатики, розробив специфічні методи зовнішньої і внутрішньої критики українських грамот XVI–XVIII ст. Опублікувавши ряд грамот князя Льва Даниловича, в т. ч. і для львівської церкви св. Миколая (1229 р.), він довів, що останній з цих документів є середньовічним фальсифікатом. Сучасна наука цілком підтвердила його висновок. Учений звертав увагу і на палеографію. Колекціонував взірці автографів історичних діячів та переписувачів рукописів. Підготував альбом автографів визначних історичних діячів, для якого зібрав відомості про місце зберігання власноручних підписів Б. Хмельницького, Ю. Хмельницького¹⁵¹⁰. Однак видати це йому не вдалося.

Займався Д. Зубрицький також питаннями генеалогії. У 1852 р. надрукував «Родословну картину» династії Рюриковичів, котру вмістив у своєму творі «История древнего Галичско-русского княжества». Досліджував генеалогію нащадків Гедиміна. Доводив, що українські роди Вишневецьких і Збараських не були нащадками литовської великокнязівської династії, а рід Шептицьких відносив до найбільш знаменитих і давніх у Галичині. Розробляв проблематику епіграфіки, зокрема дослідив напис ливарника Скори на дзвоні XIV ст. у львівській церкві св. Юра¹⁵¹¹.

Розвідка галицького історика про кириличні друкарні Галичини стала важливим джерелом для подальших бібліографічних студій, присвячених галицьким видавництвам.

У світлі всього сказаного Д. Зубрицький постає одним із визначних істориків XIX ст., фундатором систематичного вивчення української історії в Галичині, першим автором ґрунтовного дослідження на основі архівних матеріалів історії Ставропігійського інституту, першим українським ученим, який вивчав зарубіжну історію. Не втратили вартості з плином часу його твори з історії Галицького князівства, середньовічного міста Львова та Львівських церковних братств XVI – XVIII ст., нариси про початки книгодрукування в Галичині, що спиралися на багаторічну пошукову роботу в архівах. Великий його внесок і в наукову розробку проблем і низки допоміжних історичних дисциплін (епіграфіки, нумізматики, геральдики, історичної географії). Вчений упорядкував архів Львова та Ставропігії. Підтримував наукові контакти як з вітчизняними, так і з закордонними істориками. Праці Д. Зубрицького впровадили до наукового обігу величезний корпус документальних матеріалів. За свою інтелектуальну діяльність історик 1842 р. отримав диплом члена-кореспондента Археографічної комісії в Петербурзі, 1844 р. – звання почесного члена київської Тимчасової комісії для розбору давніх актів, 1846 р. – почесного члена імператорського Товариства історії і старожитностей російських у Москві, 1855 р. – члена Імператорської Академії наук, 1861 р. – члена Краківського товариства наук¹⁵¹².

Аналізуючи наукову спадщину історика, необхідно враховувати його ідейні переконання, що дозволить правильно оцінити і критично використати результати його досліджень. На формування світогляду Д. Зубрицького вплинула вся складність тогочасної історичної епохи часу першої хвилі українського націо-

¹⁵¹⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 1686.

¹⁵¹¹ *Ісаєвич Я. Д. І. Зубрицький і його діяльність...* С. 55.

¹⁵¹² Слово. Львовь, 1862. Ч. 10.

нального піднесення, що супроводжувалося появою різних суспільно-політичних орієнтацій. З одного боку, Д. Зубрицький став першим фаховим дослідником історії Галичини і власними історичними студіями зумів збудити у співвітчизників зацікавлення своїм історичним минулим. З іншого боку, як представник старшого покоління української інтелігенції, аристократ і консерватор, він не вловив духу тієї доби, не усвідомив закономірності національної емансипації українців як явищу на галицькому ґрунті загальної тенденції національно-політичного самоутвердження народів Центрально-Східної Європи і, залишаючись завзятим традиціоналістом, не допускав думки про можливість їх існування як політично і культурно самостійного народу. Політична ситуація в Галичині, наукові переконання, підкріплені ідеями панславізму, запровадили Д. Зубрицького на русофільські манівці, котрі врешті-решт закріпили за ним сумну славу ідейного натхненника москвофільського руху на західних землях України, а за Ставропігійським інститутом, найвизначнішою постаттю в якому він був, – титул розсадника москвофільства.

ПОСЛІДОВНИКИ Д. ЗУБРИЦЬКОГО – Я. ГОЛОВАЦЬКИЙ, А. ПЕТРУШЕВИЧ, І. ШАРАНЕВИЧ ТА ІН.

У 1850-х – на початку 1860-х рр. навколо Д. Зубрицького сформувалася група молодих учених, яка наслідувала російську дворянську історіографію не тільки в мовній сфері, а й у концепціях історичних досліджень. Чи не найяскравішим представником цього осередку став Я. Головацький. Д. Зубрицький пов'язував із ним великі надії й усіляко протегував йому в Росії. 26 жовтня 1856 р. в листі до М. Погодіна про Я. Головацького він писав: «Он молод, нуждается в славе и [...] достоин ея»¹⁵¹³. Д. Зубрицький спільно з Я. Головацьким розпочали друкувати церковнослов'янський текст Літургії Йіоана Златоуста і його переклад польською та німецькою мовами (книга вийшла у світ 1858 р.). Я. Головацький також продовжив започатковане Д. Зубрицьким вивчення історії Ставропігійського братства й дослідження писемних пам'яток: Біблії Ф. Скорини й рукопису Біблії XVI ст. з бібліотеки Онуфріївського монастиря¹⁵¹⁴, різноманітних дипломатичних і судових пам'яток Галичини XIV–XV ст.¹⁵¹⁵

Яків Головацький значною мірою причинився й до розвитку в Галичині українського книговидання¹⁵¹⁶. Він, зокрема, записував народні пісні, перекази, легенди, звичаї та обряди тощо. У 1860 р. Ставропігійський інститут опублікував працю

¹⁵¹³ *Ваврикъ В. Р.* Яковъ Феодоровичъ Головацкій его дѣятельность и значеніе въ галицко-русской словесности. С. 30.

¹⁵¹⁴ *Головацкій Я.* Несколько слов о Библии Скорини и о рукописи русской Библии из XVI в. обретающейся в библиотеке монастыря св. Онуфрия во Львовѣ // Научный Сборник. 1865. Вып. 4. С. 1–32.

¹⁵¹⁵ *Головацкій Я.* Памятники дипломатического и судебного языка руского въ древнемъ Галицко-Володимирскомъ княжѣствѣ и въ смежныхъ рускихъ областяхъ XIV и XV ст. Львовъ: Ставропигійский Институтъ, 1867.

¹⁵¹⁶ *Седляр О.* Важливі епізоди історії книговидання галицьких русинів 40–50-х років XIX ст. (видавнича діяльність Якова Головацького) // *Studia o Książce i Informacji / pod red. M. Komzy.* Wrocław, 2014. № 33. S.61–75.

цього вченого про давньослов'янську міфологію¹⁵¹⁷. Усі інші зібрані в Галичині матеріали він видав уже після 1867 р. в Росії. Найбільш цінними з них є «Народні пісні Галицької і Угорської Русі»¹⁵¹⁸ та «Про костюми або народне убранство русинів»¹⁵¹⁹.

Допомогу в збиранні етнографічного матеріалу Я. Головацькому надавав парох із Долинського повіту І. Гушалевиц¹⁵²⁰. Кустос митрополичої капітули А. Петрушевич уклав календар народно-церковних і сімейно-побутових свят, традицій і обрядів¹⁵²¹. Розпочалось дослідження історико-культурної спадщини давньоруських центрів: Перемишля (А. Добрянський)¹⁵²², Львова (І. Шараневич)¹⁵²³, Галича¹⁵²⁴ і Почаєва (А. Петрушевич)¹⁵²⁵.

У середині 1860-х рр. відбулася певна зміна поколінь науковців Ставропігійського інституту. Відійшли Д. Зубрицький (помер у 1862 р.) та Я. Головацький (емігрував до Росії в 1867 р.). Натомість як серйозні вчені заявили про себе Ісидор Шараневич (з 1873 р. – професор Львівського університету) й Антоній Петрушевич (крилошанин митрополичої греко-католицької капітули). Помітними фігурами в науковому світі стали Ф. Свистун та Омелян Калужняцький.

Наукова робота Ставропігійського інституту велася в рамках культурно-просвітницької програми тогочасної української галицької еліти. Перед його членами стояло завдання написати історію Галицької Русі, яка утверджувала б віру народу у власні сили, усувала комплекс меншовартості, передусім щодо поляків. «Если нарід почитаєт свій язикъ, плекає і розвиває свою історію і літературу, то він не умирає ніколи, – писав І. Шараневич. – Любім, отже, плекаймо і розвиваймо нашу історію, нашу літературу і наш язик і стараймося всіми силами о всесторонну здорову просвіту народну. Не відстранімося трудностями и противностями. Корчмій на мори, если [...] подчас морської бури [...] себе и других в корабли спаса, умісність свою показує»¹⁵²⁶.

¹⁵¹⁷ Головацький Я. Очеркъ старословянского баснословия или мифологии. Львовъ: Ставропігійский Институтъ, 1860.

¹⁵¹⁸ Головацький Я. Народные песни Галичины и Угорской Руси. Москва; Санкт-Петербургъ, 1878.

¹⁵¹⁹ Головацький Я. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и северной Венгрии. Санкт-Петербург: Типография Краевского, 1868. 85 с.

¹⁵²⁰ Гординський Я. Іван Гушалевиц і його літературна діяльність. С. 24.

¹⁵²¹ Петрушевич А. С. Общерускій дневник церковных, народных, семейных праздников и хозяйственных занятий, предметов, гаданий // ВСИ. 1865. С. 69–156.

¹⁵²² Добрянський А. Вѣдомость историческая о мѣстѣ Перемишли. Перемишль, 1852. 132 с.; Добрянський А. Краткая вѣдомость историческая о епископах русских в Перемишли. Перемишль, 1858.

¹⁵²³ Шараневичъ І. Стародавни Галицкіи города. Львовъ: Ставропігійский Институтъ, 1861. Ч. 2: Львовъ.

¹⁵²⁴ Петрушевичъ А. Стародавние Галицкіи города. Львовъ: Ставропігійский Институтъ, 1861. Ч. 1: Галичь.

¹⁵²⁵ Петрушевичъ А. С. Историческіе известіе о древней Почаевской обители чину св. Василя Великого и типографии ее с росписью в той печатальни книгам // Галичанинъ: литературный сборникъ. Львовъ, 1863. Кн. 1. Вып. 3/4. С. 158–181.

¹⁵²⁶ Ваврик В. Р. Несколько добавлений къ біографіи Исидора Ивановича Шараневича // Его же. Исидоръ Шараневичъ. Сборникъ статей. С. 80.

У 1863 р. І. Шараневич, за прикладом Д. Зубрицького, опублікував велику за обсягом (446 сторінок) монографію з історії Галицької Русі¹⁵²⁷. У ній було систематизовано відомий на той час історичний матеріал від найдавніших часів до 1453 р. Автор виділив у цьому часовому відрізку п'ять періодів давньоруської історії: 1) до виникнення держави в Новгороді; 2) від з'їзду князів у Любечі 1097 р. до утворення Перемишльсько-Галицького князівства 1125 р.; 3) від заснування Галицько-Волинського князівства за князя Романа Мстиславовича до падіння династії Романовичів; 4) захоплення Галицької Русі польським королем Казимиром III у 1340 р.; 5) польсько-литовська боротьба за галицькі землі до падіння Царгорода й завоювання його турками. Протягом 1860–1880-х рр. ця монографія використовувалася як підручник з історії в середніх навчальних закладах Галичини. Уривки з неї ввійшли до «Руської читанки» Омеляна Партицького¹⁵²⁸. Частина матеріалів, що не потрапили до кінцевого варіанта монографії, виходили окремими статтями¹⁵²⁹. Хоча в передмові до «Історії Галицько-Владимирской Руси» І. Шараневич обіцяв продовжити її написання, але після виходу книги збагнув, що дискутувати з польською історіографією можна лише на підставі ретельного вивчення джерел. Тому він призупинив узагальнення попередніх історичних праць.

Цю справу продовжив Богдан Дідицький. Протягом 1868–1870 рр. вийшли друком три томи його «Народної історії Русі», обсяг кожного з яких перевищував 200 сторінок. Робота спиралася на існуючу у той час в Австрійській і Російській державах історичну літературу і була найбільш повним у тогочасній Галичині виданням з історії, доведеним до середини XIX ст.¹⁵³⁰

Як і праця І. Шараневича, монографія Б. Дідицького підтвердила потребу глибшого вивчення джерел давньоруської доби, що відтворювали розвиток автохтонного населення Галичини за умов польської колонізації. Впродовж 1868–1872 рр. були опубліковані Руський літопис (за оригіналом з архіву Ставропігійського братства)¹⁵³¹, Галицько-Волинський літопис¹⁵³² та Іпатіївський список Київського літопису (німецькою мовою)¹⁵³³. Ще в 1850-х рр. А. Петрушевич підготував до друку й поділив

¹⁵²⁷ Шараневичъ И. Исторія Галицко-Володимирской Руси. Отъ найдавнѣйшихъ временъ до року 1453. На подставѣ джерель написаль. Львовъ: Въ печатни Института Ставропігійского, 1863.

¹⁵²⁸ Партицькій О. Руска читанка для низшихъ класъ середнихъ школь. Львовъ, 1871. Ч. 1.

¹⁵²⁹ Шараневичъ И. Князь Юрій Белзкій. Исторический образецъ съ другой половины XIV ст. // Вечорницѣ: Литературное письмо для забавы и науки. Львовъ, 1862; *Его же*. О первыхъ князяхъ на Острогу Острогскихъ // Галичанинъ: литературный сборникъ. Львовъ, 1862. Кн. 1. Вып. 3/4; *Его же*. Гальшка, княгиня Острожска. Оповѣданье историческое въ XI частяхъ. Львовъ: НТШ, 1880; Szaraniewicz I. Ormiania na Rusi i Podolu // Szkoła. Lwów, 1868. T. 1. S. 279–386; *Ejusd.* Rys wewnętrznýchъ stosunków Galicji wschodniej w drugiej połowie XV wieku. Na podstawie źródeł. Lwów, 1869.

¹⁵³⁰ Дідицькій Б. Народная история Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ. После наилучшихъ историковъ составлена и издана. Львовъ, 1868. Ч. 1. 224 с.; 1870. Ч. 2. 200 с.; Ч. 3. 208 с.

¹⁵³¹ Петрушевичъ А. С. Львовская лѣтопись. Львов, 1868. Вып. 1.

¹⁵³² Петрушевичъ А. С. Волинско-Галицкая лѣтопись составлена съ концомъ XIII вв. 1205–1292. Львов, 1871. Вып. 1; 1872. Вып. 2.

¹⁵³³ Szaraniewicz I. Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur osterreichischen Geschichte. Lemberg bei Karl Wild, 1872. 150, XVII с.

на «стихи» «Слово о полку Ігоревім» (видано аж у 1886 р.)¹⁵³⁴, випустив збірник грамот Лева Даниловича. Чимало документів з історії давньої Русі друкував «Временник Ставропігійського Інститута». У другій половині 1870-х рр. вийшли у світ два томи «Актів» до історії Південної й Західної Русі, а також з історії Ставропігійського братства¹⁵³⁵. Працю вчених Ставропігійського інституту щодо впорядкування й залучення до наукового обігу давньоруських письмових джерел належно оцінив Іван Крип'якевич у книзі «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму»¹⁵³⁶.

Робота над давньоруськими джерелами сприяла науковим дослідженням рукописного письма. У 1877 р. Омелян Калужняцький здійснив палеографічний огляд українських писемних пам'яток із львівських бібліотек і архівів¹⁵³⁷. Переїхавши зі Львова в Чернівці на посаду професора університету, він протягом наступних років вивчав кириличне письмо в Румунії. Результати цих студій були опубліковані 1915 р. у виданні Петербурзької Академії наук¹⁵³⁸.

Давньоруські письмові джерела не відображали прадавньої історії населення на теренах України. Тому І. Шараневич проаналізував твори античних істориків – Геродота, Страбона, Тацита та ін. На їх підставі дослідник відтворив шляхи міграції народів, що заселяли Карпати та Прикарпаття в античні часи, і склав карту земель¹⁵³⁹. Праця І. Шараневича над античними джерелами була узагальнена в докторській дисертації (1871)¹⁵⁴⁰, яка отримала високу оцінку Академії наук у Відні. Це наукове дослідження про скіфів і сарматів дозволило І. Шараневичу отримати посаду на кафедрі Львівського університету.

Предметом джерелознавчих досліджень учених Ставропігійського інституту стали також західні хроніки. І. Шараневич здійснив порівняльний аналіз літописів часів Великого князівства Литовського про події XV–XVI ст.¹⁵⁴¹ О. Калужняцький вивчав німецькі писемні джерела, запровадив до наукового обігу «Гільдебрандовий звіт»¹⁵⁴². А. Петрушевич досліджував чеські хроніки. У науковій полеміці про

¹⁵³⁴ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 765. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1–17.

¹⁵³⁵ Крип'якевич І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму до 1772 р. Київ, 1962. С. 83.

Петрушевич А. Акты, относящѣся къ истории Южной и Западной Руси. Львовъ, 1868; 1877.

¹⁵³⁶ Крип'якевич І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму до 1772 р. С. 83.

¹⁵³⁷ Калужняцький О. Обзор словяно-русских памятников языка и письма, находящиеся в библиотеках и архивах львовских. Киев, 1877. 109 с.

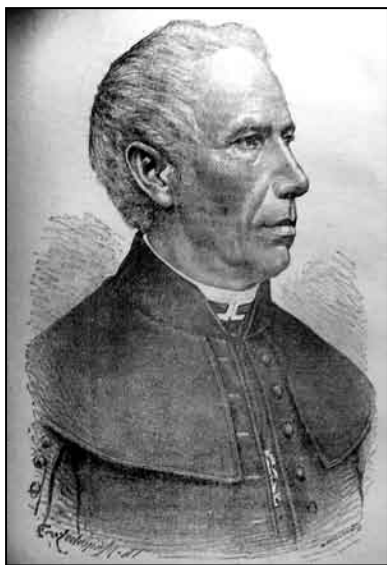
¹⁵³⁸ Калужняцький О. Кирилловское письмо у Румын // Энциклопедия словянской филологии. Санкт-Петербург, 1915. Вып. 1/2.

¹⁵³⁹ Шараневич І. Указатель до карти земель передъ и за Карпатами, начертаный зъ взгляду на старинну народну комуникацію. Львовъ: Старопигіальний Институт, 1869. 23 с.

¹⁵⁴⁰ Szaraniewicz I. Kritische Blicke in der Geschichte der Karpathen-Vylker im Alterthum und in Miltelalter. Lemberg, 1871. 148 S.

¹⁵⁴¹ Szaraniewicz I. O łatopisach i kronikach ruskich XV i XVI wieku, a zwlaszcza o łatopisie «Wielikoho kniazstwa litowskiego zomojstskoho» // Rozprawy i Sprawozdania z posidzen Wydzialu hystoryczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. Kraków, 1882. T. 15. S. 351–413.

¹⁵⁴² Калужняцький О. Новѣйшие путешествия по Германии И. Г. Кейслера и ихъ отношение къ Гильдебрандовому отчету о быте и правахъ люнсбургскихъ славянь. Санктъ-Петербургъ: Академия Наукъ, 1904.

Антоній Петрушевич

фальсифікати старочеських писемних пам'яток він заперечив автентичність Короледвірського й Зеленогорського рукописів та «Суду Любуші», за що в 1890 р. був обраний членом Академії наук у Празі¹⁵⁴³.

Окремою сторінкою наукової діяльності Ставропигійського інституту стало вивчення історії Церкви. На основі студій західних джерел А. Петрушевич 1882 р. видав дві роботи про запровадження християнства в Західній Русі¹⁵⁴⁴. Дослідник указував на можливі шляхи його проникнення з Римської імперії вже з IV ст., відзначав духовний і культурний вплив Великоморавської держави. Він також висловив припущення, що на рішенні київського князя Володимира запровадити християнство позначилося його прагнення приєднати Червенські городи, які на той час уже були християнськими й не бажали протекторату язичницького

Києва. Ці висновки суперечили офіційній російській православній історіографії, котра висвітлювала запровадження християнства як одноактну дію 988 р., що відбувалася під винятковим впливом Візантійської імперії. Інший вчений Ставропигії Ф. Свистун, залучивши до наукового обігу велику кількість документів, заперечить норманську теорію походження Давньоруської держави¹⁵⁴⁵.

Як чернець і крилошанин митрополичої капітули, А. Петрушевич мав доступ до монастирських бібліотек. Він опрацював архіви Унівського та Онуфріївського монастирів у Львові, уклав каталог архіву Перемишльської капітули, ознайомився з документами Афонського монастиря (їх використав І. Франко в розвідках про Івана Вишенського)¹⁵⁴⁶. У 1875 р. А. Петрушевич видав матеріали до біографій усіх київських і московських митрополитів («О Киевских и Московских митрополитах»), юрисдикція яких поширювалася на українські землі. Дослідження історії українських єпископатів (Перемишльського, Самбірського й Сяноцького) згодом продовжив Антоній Добрянський¹⁵⁴⁷. Ще в 1875 р. І. Шараневич на основі аналізу доступних йому джерел (архіву Фінансової регістратури, актів польської львівської капітули, земських книг і документів

¹⁵⁴³ ЛННБ ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 77. Спр. 16. Арк. 1.

¹⁵⁴⁴ *Петрушевичъ А. С.* Краткое историческое известіе о введеніи християнства в Предкарпатских странах во времена св. Кирилла и Мефодія тѣже учениками и проповѣдниками. Львов: Галицко-Руска Матиця, 1882. 76 с.; *Его же.* Краткое историческое известіе о времени учрежденія святительских столиц в Галичѣ и Львовѣ и о святителях сидевших на упомянутых столицах. Львов: Галицко-Руска Матиця, 1882. 15 с.

¹⁵⁴⁵ *Свистунъ Ф.* Спор о варягах и начале Руси. Историческо-критическое изслѣдование. Львов, 1887. 342 с.

¹⁵⁴⁶ *Максимчук І.* Нарис історії роду Петрушевичів. Чикаго, 1967. С. 108.

¹⁵⁴⁷ *Добрянський А.* История епископов трех соединенных епархий, Перемишльської, Самборской и Сяноцкой от найдавніѣйших времен до 1794 г. По источникам сочиненная. Львов, 1893.

приватних осіб), виклав нарис становища Православної церкви в Речі Посполитій, який був опублікований польською мовою у видавництві Польської Академії наук у Кракові¹⁵⁴⁸. До кінця 1880-х рр. цей учений завершив свої студії з історії церковних бенефіціїв та правового й соціального становища світського духовенства. 1890 року праця вийшла польською мовою¹⁵⁴⁹, а у 1897 р. – в перекладі на українську.

На відміну від істориків із Наддніпрянщини, вчені Ставропігійського інституту не бачили негативних наслідків Брестської унії 1596 р. і висвітлювали її як закономірний, об'єктивно зумовлений процес. Таку спрямованість мала, зокрема, брошура І. Шараневича «Церковная унія на Руси и вплиние ей на змену общественного положенія мірского руского духовенства»¹⁵⁵⁰. Історія Церкви після прийняття унії Львівською єпархією була опрацьована А. Петрушевичем. Щоправда, його робота, яка містила чимало матеріалів про відновлення Галицької митрополії на початку ХІХ ст., була написана латинською мовою, а відтак залишилася недоступною для широкого загалу. Вона отримала визнання лише 1933 р., коли її в українському перекладі надрукував журнал «Нива»¹⁵⁵¹. Позиція ставропігійських учених щодо Брестської церковної унії, незважаючи на їхню проросійську орієнтацію, істотно розходила з російською історіографією.

Багаторічна праця А. Петрушевича над історичними джерелами дозволила йому написати фундаментальну «Сводную Галицко-Русскую лѣтопись»¹⁵⁵². Загальний обсяг трьох томів основного тексту та доповнень до них, хронологічні рамки яких охоплювали 1600–1800 рр., сягнув 3 343 сторінок. Матеріали з більш ранньої історії Русі повністю видати не вдалося. Загалом вони були частково опубліковані в різних статтях і брошурах. Не вийшла друком і «Молдавсько-Руська лѣтопись», яку А. Петрушевич написав на підставі документів, зібраних протягом 1861–1867 рр. у православних монастирях Буковини і Молдавії – Сучаві, Путні, Драгомирці, Ватра-Молдавиці¹⁵⁵³.

¹⁵⁴⁸ *Szaraniewicz I.* Patryjarchat wschodni wobec kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej Polskiej pod względem historii, przedewszystkim j stosunku świeckiego duchowienstwa ruskiego w Galcyi do ziemi w tym okresie z źródeł współczesnych. Krakow: Akademia Nauk, 1875. S. 170.

¹⁵⁴⁹ *Szaraniewicz I.* Rzut oka na beneficji kościoła ruskiego za czasow Rzeczypospolitej polskiej pod względem historii, przedewszystkiem o stosunku świeckiego duchowienstwa ruskiego w Galicyi do ziemi w tym okresie. Lwow: SI, 1990.

¹⁵⁵⁰ *Шараневич І.* Церковная унія на Руси и вплиние ей на змѣну общественного положенія мірского руского духовенства. Львов, 1897.

¹⁵⁵¹ *Петрушевич А.* Історична розвідка про авторитет, права і привілеї митрополії в єпархії греко-руської церкви від її початку до наших часів // *Нива*. 1933. № 2–6 (з продовженням).

¹⁵⁵² *Петрушевичъ А.* Сводная Галицко-Русская Летопись. Львов, 1874. Ч. 1: С 1600 по 1700 г. 700 с.; 1887. Ч. 2: С 1700 до конца августа 1772 г. 392 с.; 1889. Ч. 3: С 1772 до конца 1800. 436 с.; Дополнения: 1891. Ч. 1. 936 с.; 1896. Ч. 2. 423 с.; 1897. Ч. 3. 519 с; *Кісіль В.* Джерела «Сводной Галицко-Русской летописи с 1772 до конца 1800 года. Часть II» Антона Петрушевича // *Гуржівські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 70–73 / Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2013_6_26.

¹⁵⁵³ *Максимчук І.* Нарис історії роду Петрушевичів. С. 104.

Як і доробок Д. Зубрицького, наукові роботи А. Петрушевича¹⁵⁵⁴ тривалий час не були належно оцінені українськими істориками. Професор І. Лінніченко так характеризував його твори: «Маса невідомих або рідкісних друкованих видань [...], відсутність послідовності в його викладі, величезна кількість матеріалу, величезна начитаність до деякої міри надають. Виклад переповнений безчисленними цитатами, великою кількістю епізодів і відхилень. Ви сподіваєтесь дослідів будь-якого [...] питання, а в дійсності знаходите історію цілої епохи»¹⁵⁵⁵. І. Франко назвав «Літопись...» А. Петрушевича «збіркою строкатого, некритичного і ненауково виданого матеріалу»¹⁵⁵⁶. Критично оцінював її й Володимир Антонович. Усі ці негативні судження пояснюються не стільки науковими, скільки ідейними протиріччями представників різних напрямів. Те, що подібна критика русофільської літературної та наукової спадщини не завжди була справедливою, визнавав, зокрема, і Я. Гординський¹⁵⁵⁷. Праці А. Петрушевича були добре знані в тогочасному науковому світі. Про це свідчить широка географія його листування з Академіями наук у Кракові¹⁵⁵⁸, Празі¹⁵⁵⁹, Будапешті¹⁵⁶⁰, Бухаресті¹⁵⁶¹, Петербурзі¹⁵⁶², Одесі¹⁵⁶³. Він був дійсним і почесним членом Московського археографічного товариства¹⁵⁶⁴, Одеського товариства історії й старожитностей¹⁵⁶⁵, доктором історії Київського університету¹⁵⁶⁶, почесним членом Румунської Академії Наук¹⁵⁶⁷.

Несправедливо забутий ще один важливий напрям наукових зацікавлень А. Петрушевича – історико-лінгвістичний, до якого він прийшов під впливом чеських учених та особистих контактів зі слов'янофілами у Відні – П. Шафариком і В. Ганкою. Вивчаючи різні слов'янські мови, А. Петрушевич здійснював порівняльно-лінгвістичний аналіз окремих слів. Він збирав матеріали до «Етимологического словаря всех славянских мов с сравненіем з индоевропейским и з употребленіем собственных, личных и важнейших географических названий всех славянских земель, как по печатным, так рукописным источникам». Цей словник налічував 2 млн. слів. Їх етимологічний і морфологічний аналіз займав 300 тис. сторінок. Не сподіваючись опублікувати цю роботу, А. Петрушевич склав картки у 47 ящиків і передав їх Російській Академії наук у Петербурзі. 1910 року професор О. Петров, переглянувши зібране, виніс негативний вирок: це «ані етимологічний словник, ані словник всіх слов'янських нарід, ані

¹⁵⁵⁴ Колосовська О. Формування славистичної бібліотеки Антона Петрушевича // Проблеми слов'янознавства. 2004. Вип. 54. С. 190-201.

¹⁵⁵⁵ Лінніченко І. Петрушевич А. С. Одесса: Общество истории и древностей, 1901. С. 36.

¹⁵⁵⁶ Франко І. А. С. Петрушевич // ЛНВ. Львів, 1901. Кн. 3. С. 171-192.

¹⁵⁵⁷ Гординський Я. Иван Гушалевич і його літературна діяльність. С. 36.

¹⁵⁵⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 77. Спр. 515. П. 13.

¹⁵⁵⁹ Там само. Спр. 514. П. 13.

¹⁵⁶⁰ Там само. Спр. 513. П. 13.

¹⁵⁶¹ Там само. Спр. 512. П. 13.

¹⁵⁶² Там само. Спр. 511. П. 13.

¹⁵⁶³ Там само. Спр. 585. П. 17.

¹⁵⁶⁴ Там само. Спр. 8. П. 1. Арк. 1.

¹⁵⁶⁵ Там само. Спр. 9. П. 1. Арк. 1.

¹⁵⁶⁶ Там само. Спр. 25. П. 1. Арк. 1.

¹⁵⁶⁷ Там само. Спр. 16. П. 1. Арк. 1.

староцерковнослов'янської мови, ані історичний словник руської, ані сучасних російської чи малоросійської мов»¹⁵⁶⁸. Деякі матеріали дослідження все ж були надруковані у збірнику Галицько-руської матиці¹⁵⁶⁹.

Порівняльну лінгвістику А. Петрушевич застосовував і для з'ясування деяких недосліджених в історії питань. Він випишував топонімічні назви з різноманітних документів – літописів, купчих і дарчих грамот, інвентаризаційних листів¹⁵⁷⁰. Деколи це приводило дослідника до нетрадиційних висновків, які насторожено сприймали сучасники. Так, А. Петрушевич обстоював версію, що Галич заснували тиверці й угличі Галаца (над Дунаєм), котрих мадяри витіснили на Захід. Він також стверджував, що назва міста походила від галки, що була на його гербі¹⁵⁷¹, а не «чорної людини», як вважав А. Брікнер. Провівши лінгвістичний аналіз «Слова о полку Ігоревім», А. Петрушевич дійшов висновку, що його автор походив із Західної Русі, а на північ потрапив разом із донькою галицького князя Ярославною¹⁵⁷². У 1885 р. цей учений також узяв участь у науковій дискусії про місце поховання св. Мефодія з нагоди 1000-річчя його смерті. На переконання історика, Мефодій помер у м. Моасбург (тепер Салавар) на території Угорщини, а не у Велеграді, як це було прийнято вважати¹⁵⁷³.

Із початку 1890-х рр., у міру того як Інститут втрачав свою суспільну значущість, згорталась і його наукова робота. Ще до кінця 1880-х рр. вона провадилась спільно з народовцями. Член Управляючої ради Інституту І. Шараневич навіть належав до Товариства ім. Шевченка і співпрацював із Володимиром Антоновичем. Протягом 1890-х рр., з остаточним розмежуванням русофільського та українофільського напрямів української галицької політики, відбувалася й поляризація наукових сил. НТШ, яке консолідувало інтелектуалів національного спрямування, склало Ставропігії серйозну конкуренцію.

З опублікованого в ті роки наукового доробку діячів Ставропігійського інституту певну вартість мають лише здійснені раніше дослідження представників старшого покоління Ставропігії, зокрема Ф. Свистуна¹⁵⁷⁴ та А. Петрушевича¹⁵⁷⁵. І тільки на межі ХІХ - ХХ ст. у «Временнику» починають публікувати цінні наукові статті

¹⁵⁶⁸ Петров А. П. Рукописные материалы о А. Петрушевича // Известия Императорской Академии Наук. Санкт-Петербург, 1910. Г. 47. С. 496. ЦДІА України у м. Львові. Ф. 401 (Редакція Літературно-Наукового Вісника). Оп. 1. Спр. 69. Арк. 77.

¹⁵⁶⁹ Петрушевич А. Лингвистично-Исторические разсуждения. Львов, 1888.

¹⁵⁷⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 765. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1–142.

¹⁵⁷¹ Петрушевичъ А. Историческое известіе о церкви св. Пантелеймона близь города Галича, теперь костель св. Станислава оо. Францисканцѣвъ, яко древнейший памятникъ романського зодчества на Галицкой Руси с 1-ой половины ХІІІ в. Львовъ: Ставропігійский Институтъ, 1881. 119 с.

¹⁵⁷² Петрушевичъ А. Кто был «вещій Боян», упоминаемый в «Словѣ о полку Игоревѣ» // О названіи и происхожденіи пѣвца «Слова о полку Игоревѣ». Львов, 1897. 24 с.

¹⁵⁷³ Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. Чикаго, 1967. С. 122.

¹⁵⁷⁴ Свистун Ф. Старинные русские города Перемишль, Галич, Львов. Львов, 1903.

¹⁵⁷⁵ Petruszewicz A. O pierwszym zawiązku rodziny u aryjskich narodow w szczegolności u Slowian. Na podstawie lingwistycznych badan. Lwow: Instytut Stawropigialny, 1905. 34 S.; Петрушевичъ А. С. О соборной богородичной церкви въ городѣ Галиче, происходящій изъ 1-ой половины ХІІ ст. Львовъ: Ставропігійский Институтъ, 1898.

І. Свенціцького, які продовжували кращі традиції старшої генерації в царині вивчення мовних діалектів різних регіонів Галичини¹⁵⁷⁶.

Нове покоління діячів Інституту – Дмитро Марков, Филип Свистун, Володимир Дудикевич, Микола Антоневи́ч та ін. – більше цікавилися політикою, аніж наукою. Їхні історичні дослідження мали, головним чином, ідеологічне навантаження та зводилися до обґрунтування «общеруської» ідеї.

На зламі XIX–XX ст. попереднє зацікавлення ставропігійських науковців «блистательным периодом Руской минувшины» змінюється на інтерес до нової й новітньої історії. У 1895–1896 рр. Ф. Свистун видав два томи з історії Галичини у складі монархії Габсбургів¹⁵⁷⁷. До праці увійшов значний фактичний матеріал, її другий том, котрий охоплював усього 45 років (1850–1895), заледве вміщався на 746 сторінках. Та вона виявилася чи не останньою роботою членів Ставропігії, яка мала науковий характер.

Усі наступні публікації на історичну тематику мали відверто політичне спрямування. Надрукована в Москві робота В. Дудикевича «Взгляд на прошлое и настоящее Австро-Угорской Руси»¹⁵⁷⁸ засвідчила ідеологічну орієнтацію Ставропігійського інституту в бік Російської імперії. В такому ж дусі витриманий чотиритомник авторства відомого галицького політика М. Антоневи́ча¹⁵⁷⁹. Інші його дослідження переважно відображали актуальні на той час політичні події¹⁵⁸⁰.

Наслідуючи офіційну російську історіографію, галицькі русофіли початку XX ст. тенденційно показували українську історію. Так, український національно-визвольний рух XVII ст. вони висвітлювали як боротьбу за об'єднання з братнім російським народом¹⁵⁸¹. Популярну в Галичині постать Петра Могили ідентифікували з російським православ'ям¹⁵⁸². Російський цар Петро I змальовувався як покровитель Галицької Русі, активно досліджувалися деталі його перебування у Львові й контакти зі Ставропігійським братством¹⁵⁸³. Перебільшувалося значення Полтавської битви, засуджувалася «зрада» гетьмана Івана Мазепи¹⁵⁸⁴. Напередодні

¹⁵⁷⁶ *Свенцицкий И.* Слова, уживані в Косівському і Коломийському повітѣ // ВСИ. 1899. С. 138–140; *Свенцицкий И.* Слова, употребляемые в Снятинском повітѣ, селе Килуховаѣ // Там же. 1900. С. 120–122; *Свенцицкий И.* Опыт сравнительного словаря русских говоров (Галицко-русский говор) // Живая старина. 1900. Вып. 1/2. С. 213–229.

¹⁵⁷⁷ *Свистун Ф.* Прикарпатская Русь под владением Австрии. Львов, 1895. Т. 1: 1772–1850. 350 с.; 1896. Т. 2: 1850–1895. 746 с.

¹⁵⁷⁸ *Дудикевич В.* Взгляд на прошлое и настоящее Австро-Угорской Руси...

¹⁵⁷⁹ *Антоневич Н.* Введение в отечественную историю. Львов: Ставропігійський Інститут, 1905. Ч. 1. 89 с.; 1907. Ч. 2. 93 с.; *Антоневич Н. И.* Эпизоды из новейшей нашей истории. Львов: Ставропігійський Інститут. 1907. Ч. 1. 63 с.; 1910. Ч. 2. 92 с.

¹⁵⁸⁰ *Антоневич Н.* Галицко-русская политика...; *Его же.* Громадские депутации руски в Вѣдні. Львов, 1896. 47 с.

¹⁵⁸¹ *Антоневич Н.* Козаки. Исторический очеркъ. Львов, 1900; *Его же.* История Гетьманщины. (Ч. 1); Гетьман Богдан-Зиновий Хмельницкий и его преемники. (Ч. 2). Львов, 1913. 85 с.

¹⁵⁸² *Свистун Ф.* Св. Петр Ратненский и Петр Могила. Львов, 1904. 48 с.

¹⁵⁸³ *Мончаловский О. А.* Петр Великий в Галицкой Руси. Исторические записки и заметки. Львов: Издательство автора, 1903. 31 с.

¹⁵⁸⁴ *Свистун Ф.* Полтавская битва. Львов, 1909. 64 с.

Першої світової війни друкована продукція Інституту набуває вже виразного антиукраїнського характеру¹⁵⁸⁵. Особлива нетерпимість до українства була характерною, зокрема, для робіт відомого галицького москвофіла Дмитра Маркова¹⁵⁸⁶. Назагал історична література галицьких москвофілів мала створити ідеологічне підґрунтя для виправдання російської політики щодо Галичини.

Отож, наукові дослідження діячів Ставропігійського інституту в другій половині XIX – на початку XX ст. зосереджувалися в ділянці вітчизняної історії та, меншою мірою, народознавства. До початку XX ст. вони велися в рамках програми, окресленої ще Собором руських учених, яка передбачала ґрунтовне вивчення джерел та створення на їхній основі фундаментальних синтетичних праць, котрі б репрезентували самобутній, незалежний від польського чинника розвиток руського народу в Галичині. Протягом 1850–1880-х рр. діячі Ставропігії здійснили вагомий внесок у розвиток тогочасної науки в ділянці історії, архівознавства, лінгвістики, топоніміки, джерелознавства, етнографії, релігієзнавства. Його вчені впорядкували й запровадили до наукового обігу велику кількість фактичного матеріалу (зокрема, з церковних і монастирських архівів), написали фундаментальні праці з давньоруської історії, краєзнавства, а також історії Церкви. Деякі аспекти їхніх робіт у світлі сучасної історичної науки видаються застарілими. Проте не можна заперечувати значення, яке вони мали в часи своєї появи, а також їхню роль у становленні національної свідомості галицьких українців.

Проросійська орієнтація керівництва Ставропігійського інституту, що намілилася з початку 1890-х рр. і особливо виявилася напередодні Першої світової війни, спричинила кризу його наукової діяльності й навіть поступову втрату Ставропігією реноме наукової інституції. Підпорядковуючи в цей період свої студії концептуальному обґрунтуванню «общеруської ідеї» та запереченню життєздатності українства, ставропігійські вчені об’єктивно сприяли доведенню правомірності антиукраїнської політики російського самодержавства, котру те прагнуло поширити й на терени Галичини. Саме з цієї причини вже в 1890-х рр. відбулося полярне розмежування наукової роботи Інституту та НТШ, а відтак і різке зниження конкурентноспроможності наукової продукції Ставропігії на користь українофільського напрямку. Надалі постійно актуальна для українців потреба протистояти російській національній та культурній експансії спричинила критику наукової спадщини Ставропігійських діячів з боку українських учених. Разом із категоричним запереченням літератури проросійського спрямування українська історіографія відкинула й ті наукові дослідження 1850–1880-х років, які мали б посісти гідне місце серед національних надбань.

¹⁵⁸⁵ Мончаловский О. А. Живые вопросы. Ч. 1: Клинь клином; Ч. 2: Мазепинцы. Львов: Ставропігійський Інститут, 1900. 85 с.; Свистун Ф. Що то єсть українофільство? Його історія і теперішня характеристика. Львів: Обществo імени Качковського, 1912. 136 с.

¹⁵⁸⁶ Марков Д. Враги единства русского народа – мазепинцы... 31 с.; *Его же*. Русский и украинский идеал в Австрии / свободный перевод с нем.; сост. А. Гагатко. Львов, 1911. 28 с.; *Его же*. Галицко-русский вопрос. Санкт-Петербург: Типография Смирнова, б. г. 12 с.

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Особливо помітним є вклад Ставропігійського інституту в розвиток вітчизняної археології. Відправним пунктом цієї роботи стало зацікавлення знайденим у 1848 р. Збруцьким ідолом, відомим як Світовид. Наукова дискусія щодо цієї та інших фрагментарних знахідок виявила потребу цілісної програми досліджень археологічних пам'яток давньої епохи. Виступаючи в 1870 р. на з'їзді педагогів у Коломиї, І. Шараневич звернув увагу на значення могил, курганів, городищ, руїн замків, цвинтарів, монастирів, а також викопних знахідок і нумізматичних пам'яток для вивчення історії¹⁵⁸⁷.

Конкретна нагода для перших археологічних розкопок випала в 1866 р. під час будівництва залізничної колії Відень – Львів – Чернівці, що проходила біля Замкової гори у Львові. Під час цих розкопок А. Петрушевич сподівався знайти підтвердження своїй версії про первісне розташування Львова в районі Підзамча. У другій половині 1870-х рр. він досліджував нововідкриті в Галичині археологічні знахідки з Михалківського скарбу¹⁵⁸⁸, а також бронзові пам'ятки єгипетських культів з південного Поділля¹⁵⁸⁹. Протягом 1886 р. учений аналізував результати розкопок Ольвії¹⁵⁹⁰. Ця діяльність А. Петрушевича дозволила Я. Пастернаку назвати його «піонером в ділянці археології у Галичині»¹⁵⁹¹.

Археологічні дослідження кінця 1860 – 1870-х рр. у Галичині не мали планового характеру й передбачали лише колекційний збір старовинних речей. Частина з них із 1873 р. експонувалися в Народному домі (зокрема, знайдені А. Петрушевичем на Підзамчі у Львові пам'ятки шнурової кераміки і кам'яний топірець). Упродовж 1876–1880 рр. вивченням викопних історичних пам'яток займалося Археологічне товариство у Львові. Однак невдовзі, коли в керівництві Товариства зміцніли політизаційні сили, І. Шараневич сконцентрував свої зусилля на розбудові археологічного відділу Ставропігійського інституту¹⁵⁹².

У 1882 р. І. Шараневич звернувся до Крайового виділу з проханням надати Ставропігії кошти на розкопки в Галичі (2 тис. зол. рин.¹⁵⁹³). Отримавши за сприянням головного реставратора Галичини В. Дідушицького позитивну відповідь, він разом із професором Львівської політехніки Ю. Захаревичем уклав план майбутніх архе-

¹⁵⁸⁷ *Szaranewicz I.* O źródłach służących do glebszego poznania dziejów kraju ojczystego. Rzecz czytana na posiedzeniu oddziału Lwowskiego Towarzystwa pedagogicznego dnia 15.IV 1870. Lwów, 1870.

¹⁵⁸⁸ *Петрушевич А. С.* Михалково-Днѣстрянскій клад // Слово. 1878. № 93. С. 2; № 94. С. 16.

¹⁵⁸⁹ *Петрушевич А. С.* Бронзовые памятники египетского культа Озириса и Изида в Галицком Подоліи. Львов, 1877. С. 1–8.

¹⁵⁹⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 765. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1–6.

¹⁵⁹¹ *Пастернак Я.* Археологія України. Торонто, 1961. С. 24.

¹⁵⁹² *Бандрівський М.* Археологічна діяльність Ізидора Шараневича (1829–1901)... С. 95–97; *Булик Н.* Формування української археології в Галичині у ХІХ столітті: Ісидор Шараневич (1829–1901) // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2009. Вип. 13. С. 307–321.

¹⁵⁹³ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 146. Оп. 51а. Спр. 1030. Арк. 3.

ологічних досліджень¹⁵⁹⁴. Але вже з перших днів організації роботи виявилися протиріччя І. Шараневича з В. Дідушицьким, який сподівався поповнити знахідками колекцію власного музею й тому нав'язував свій план дій. Висловлюючи сумніви щодо компетентності українських учених, особливо А. Петрушевича, він намагався спровадити для розкопок комісію з Кракова. Конфлікт ускладнив виділення згаданих коштів, оскільки для цього була потрібна згода головного реставратора¹⁵⁹⁵.

Ставропігійський інститут розпочав розкопки в Галичі влітку 1883 р. завдяки матеріальній підтримці свого мецената Владислава Федоровича з роду Огінських, власника помість Вікна, Товстого і Черніговець на Поділлі (теперішня Тернопільська область). Та вже наступного 1884 р. головний реставратор висунув вимогу припинити ці археологічні дослідження – їх надалі мав провадити краківський учений Земінський. Тоді І. Шараневич попросив утрутитися в ситуацію київського професора Володимира Антоновича. Той провів на розкопках у Галичі все літо 1885 р. Він допоміг датувати й систематизувати археологічні знахідки. З його допомогою було ідентифіковано 23 предмети кам'яної доби, булава і стріла бронзового і 17 предметів залізного віків¹⁵⁹⁶. Були також відкриті фундаменти забудов стародавнього Галича, церков св. Пантелеймона, св. Спаса, монастиря св. Іллі, костелу св. Анни, знайдено кам'яний саркофаг XII–XIII ст., досліджені могили й городище, котре охоплювало 17 моргів поля¹⁵⁹⁷. На підставі розкопаних фундаментів А. Петрушевич реконструював давнє місто¹⁵⁹⁸.

Найцікавіші знахідки з Галича виставлялися в залах Львівської технічної школи з нагоди проведення у вересні 1885 р. Археологічного з'їзду, на якому І. Шараневич оприлюднив результати досліджень¹⁵⁹⁹. Після закриття виставки Ставропігійський інститут домігся права перевезти її експонати на вул. Руську і у такий спосіб перешкодив плану В. Дідушицького привласнити цінні для історії матеріали. Протягом наступних років археологічна колекція Ставропігії поповнилася новими знахідками з розкопок Галича, що тривали до 1888 р.¹⁶⁰⁰

У 1888 р. І. Шараневич сповістив громадськість Львова про підготовку до відкриття у приміщенні Ставропігійського інституту бібліографічно-археологічної

¹⁵⁹⁴ *Szaraniewicz I.* Plan robot podjęć się mający w celu odszukania i bliźszego zbadania starodawnych budowli lub innych historycznych pomników w Załukwi, w Haliczu i na Krylosie. Ułożony za porozumieniem się z prof. Zachariewiczem // *Przegląd Archeologiczny*. Kraków, 1883. Z. 2.

¹⁵⁹⁵ *Ваврик В. Р.* Исидоръ Шараневичъ. С. 83–85.

¹⁵⁹⁶ Памятники галицко-русской старины въ изображеніяхъ. Львовъ, 1886. Ч. 1: Съ прибавленіємъ списа викопалискъ изъ окрестности Днѣстра и дольшого Днѣпра, поданныхъ д-ромъ В. Антоновичемъ, проф. университета св. Владимира въ Кіевѣ, на краевую археологическую выставку въ сентябре 1885 году состоящуюся во Львовѣ. 100 с.

¹⁵⁹⁷ *Szaraniewicz I.* O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza w roku 1884 i 1885. Lwów, 1886.

¹⁵⁹⁸ *Петрушевич А. С.* О Галичи над Луквою // ВНД. 1883. № 1–12; 1884. № 1–6.

¹⁵⁹⁹ *Шараневич І.* Указанія въ писанихъ источникахъ а особливо въ документахъ и актахъ до археологическихъ исследованийъ. Рѣчь на археологическомъ сѣздѣ по причине выставки предметовъ съ Галича. Львовъ, 1886. Ч. 1: Галич. 10 с.; Ч. 2: Львов. С. 11–35.

¹⁶⁰⁰ Известія о результатахъ изслѣдовательныхъ раскопокъ въ рубежахъ древле-княжого города Галича предпринятыхъ въ гг. 1886–1887 // Литературный Сборникъ Галицко-Руской Матѣцы. Львов, 1887. С. 253–259.

виставки, присвяченої 40-річному ювілею правління імператора Франца-Йосифа і 900-річчю хрещення Русі¹⁶⁰¹. Спершу виставка передбачала експонування лише археологічних пам'яток з Галича, а також із села Залукви, переданих Народним домом на тимчасове зберігання¹⁶⁰².

Однак ініціатива здобула настільки широкий суспільний резонанс, що її рамки довелося розширити. До організації виставки долучилася греко-католицька ієрархія. Митрополит С. Сембратович у спеціальному листі закликав священників сприяти виявленню старовинних церковних речей у парафіях і передавати їх Ставропігії в обмін на нові. Так ставропігійська колекція поповнилася 479 іконами і 700 мистецькими творами релігійної тематики та церковними стародруками¹⁶⁰³. Крім того, для загального огляду виставлялися речі з колишньої ризниці Братства, що мали свою багату минувшину. Було представлено також ряд експонатів з музею Народного дому, який діяв упродовж 1886–1887 рр.¹⁶⁰⁴

Одночасно з підготовкою виставки тривало впорядкування й систематизування архіву Ставропігійського братства, яке започаткував ще в першій половині XIX ст. Д. Зубрицький і згодом продовжив Я. Головацький. Написані І. Шараневичем у 1875 р. статті про минуле Ставропігії допомагали вивчати та ідентифікувати документи¹⁶⁰⁵. З'явився загальний нарис історії цієї інституції авторства Б. Дідицького¹⁶⁰⁶. Найбільш вартісні акти (грамоти патріархів і митрополитів, декрети королів, листи молдавських господарів) перекладалися церковнослов'янською мовою.

Унаслідок цих заходів було підготовлено до друку практично весь архів Братства. Його планувалося видати в чотирьох томах. Але в 1886 р. вийшов тільки перший том «Ювілейного видання Ставропігійського Інституту», видання ж наступних затримувалося через брак коштів. Другий том побачив світ аж у 1895 р., третій – у 1898 р. Укладений І. Шараневичем четвертий том, до якого увійшли різноманітні грамоти, звіти, рахунки й протоколи Інституту пізнішого часу, так і не був надрукований¹⁶⁰⁷. Однак уся ця титанічна робота ставропігійських учених щодо впорядкування давніх документів не була марною. Найцінніші з них поповнили експозицію Ставропігійського музею. Для неї було відібрано 57 манускриптів, 180 інкунабул, 500 актів Братства¹⁶⁰⁸.

Діячі Ставропігійського інституту і Народного дому трактували виставку як матеріальне свідчення високого рівня розвитку Галичини у складі Австрійської

¹⁶⁰¹ Воззваніе Львовского Ставропігійского Института, приглашающего къ участию въ бібліографическо-археологической выставкѣ. Львов, 14 (26) IV 1888 г. [Відбиток].

¹⁶⁰² Листи до Галицького Намісництва, церковних сановників і товариства «Народний Дім» про підготовку бібліографічно-археологічної виставки. 1887–1888 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 741. Арк. 1–11.

¹⁶⁰³ Бесѣда. 1888. 15 (27) жовт. С. 230–232.

¹⁶⁰⁴ Листування з «Народним Домом» про пересилання на виставку книжок і музейних предметів. 1887–1895 // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 742. Арк. 1–51, 832.

¹⁶⁰⁵ Шараневичъ І. Ставропігійська церковъ во Львовѣ. Першы члени Ставропігійского Братства 1586 до 1609 р. // Важнѣйшій зъ давныхъ тестаментарныхъ легацій (фондаційныхъ записовъ послѣдней воли) Ставропігійского Института; Прочіи братства при церквахъ (на предмѣстьяхъ города Львова въ XVI и XVII ст.) // ВНД. 1875. № 1–12.

¹⁶⁰⁶ Дѣдицкий Б. Львовская Ставропігія и 300-лѣтній праздникъ еѣ существованія.

¹⁶⁰⁷ Ваврик В. Р. Исидоръ Шараневичъ. С. 66.

¹⁶⁰⁸ ВСИ. 1899. С. 116.

монархії. На відкриття цієї експозиції були запрошені представники вищої крайової влади. Вона мала широкий резонанс у тогочасній пресі: повідомлення про неї вмістили «Nowa Reforma»¹⁶⁰⁹, «Gazeta Lwowska»¹⁶¹⁰, «Dziennik Polski»¹⁶¹¹, «Narodni listy»¹⁶¹², «Slovanski Svet»¹⁶¹³, «Bukowiner Nachrichten»¹⁶¹⁴. Навіть «Gazeta Narodowa» опублікувала замітку про виставку авторства знаного польського публіциста Платона Костецького: «Зібрано тут значну кількість пам'яток староруської писемності і староруського мистецтва, і впорядковані вони систематично. Старожитності їх є красою, силою і значенням [...]»¹⁶¹⁵.

Така висока оцінка тогочасної преси зумовлювалася фаховою добіркою експонатів та їх науковим опрацюванням. Кожен з них мав наукову картку з вихідними даними – де знайдений, історія виникнення, значення в історичному контексті¹⁶¹⁶. Результати такої наукової роботи пізніше оформилися в алфавітні та хронологічні каталоги – археологічно-бібліографічних речей¹⁶¹⁷ та церковнослов'янських рукописів і стародруків¹⁶¹⁸. Окрім того, виставку задокументували трьома примірниками фотоальбомів у закладі Пшемського і Бтахомського. Один із них Львівська Ставропігія передала в дарунок Народному домові, другий – музею Дідушицьких, а третій викупив за 400 гульденів відомий меценат Ставропігії В. Федорович¹⁶¹⁹.

Виставка працювала з 10 жовтня 1888 до 12 січня 1889 р. і стала помітним явищем у суспільному житті Галичини. Щодня її відвідувало близько 20 осіб. У звітах Інституту зазначалося, що 11–13 грудня 1888 р. виставлені експонати вивчав видатний польський художник Ян Матейко¹⁶²⁰. За час тривання заходу було продано 2 234 квитки вартістю по 20 корон. Загальний дохід від акції становив 67 зол. рин. 76 корон. Після відрахування видатків на поштові надходження речей із провінції, оплату охорони тощо Ставропігійський інститут отримав від демонстрування зібраних пам'яток історії та культури чистий прибуток на суму 11 зол. рин. 20 корон¹⁶²¹. Ці гроші було використано на придбання нових експонатів.

¹⁶⁰⁹ Nowa Reforma. Kraków, 1888. № 231. S. 3.

¹⁶¹⁰ Gazeta Lwowska. 1888. № 233. S. 3.

¹⁶¹¹ Dziennik Polski. Lwów, 1888. № 317. S. 2.

¹⁶¹² Rusinska wystava we Lwowie // Narodni listy. Praha, 1888. № 355.

¹⁶¹³ Razstava galiczko-ruskich drevnosti (starin) // Slovanski Svet. Lublana, 1888. S. 352.

¹⁶¹⁴ Bukowiner Nachrichten. 1888. 18. XI. S. 4.

¹⁶¹⁵ Gazeta Narodowa. 1888. № 317. S. 2.

¹⁶¹⁶ Картотека експонатів Ставропігійського музею // ЦДІА. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 748, 749.

¹⁶¹⁷ Шараневич І. Каталог археологическо-библиографической выставки Ставропігійського Інститута во Львовѣ открытой дня 10 октября 1888 г., а імѣющей быты закрытою дня 12 енурація 1889 г. по истеченіи. Львов: Ставропігійський Інститут, 1888. 96 с.

¹⁶¹⁸ Петрушевич А. Каталог церковно-славянских рукописей и старопечатных книг кириловского письма, находящихся на археологическо-библиографической выставцѣ в Ставропігійском заведеніи. Львов, 1888. 117 с.

¹⁶¹⁹ ВСИ. 1890. С. 199.

¹⁶²⁰ Шараневичъ І. Отчетъ из археологическо-библиографической выставки в Ставропігійском Інститутѣ... 99 с.

¹⁶²¹ ВСИ. 1890. С. 200–201.

З АЛЬБОМУ АРХЕОЛОГІЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ВИСТАВКИ
СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Атанасій Шептицький

Лев Шептицький

Ієронім Стрілецький

Антоній Ангелович

Закрита 28 лютого 1889 р. виставка переросла в перший у Галичині український музей¹⁶²². Він створювався з урахуванням досвіду музеєзнавства Археографічного інституту в Петербурзі. До консультацій залучалися кращі спеціалісти Львова Е. Павлович (з польського Національного закладу Оссолінських), А. Рибчинський (з Промислового музею), мистецтвознавці Т. Копистинський і М. Макаревич, палеограф Л. Скобелевський¹⁶²³. При музеї діяла реставраційна майстерня, в якій відновлювали пошкоджені старовинні ікони. Тільки сам Т. Копистинський відчистив і відновив 150 творів давньоукраїнського малярства¹⁶²⁴.

Експозиція музею поділялася на п'ять тематичних збірок: 1) рукописи і слов'янські стародруки Венеції, Відня, Кошиць та українських друкарень XVI–XVIII ст.; 2) церковне мистецтво: чаші, хрести, ризи, портрети ставропігійських діячів, живописні полотна; 3) археологічні знахідки; 4) нумізматичні пам'ятки; 5) листи й грамоти з історії України, судові вироки тощо. Лише в одній збірці церковних речей налічувалося 19 чаш, 22 дерев'яні хрести, 42 інші різьблені предмети, 162 ризи, 479 ікон, гаптоване богослужбове облачення. Особливо цінним був вишитий «кентерберійською ниткою» фелон XI ст., подарований Братству молдавським господарем Мироном Бернавським. Нумізматична колекція Ставропігійського музею нараховувала 300 надзвичайно рідкісних стародавніх монет, у т. ч. римських та арабських¹⁶²⁵. До унікальних книжкових пам'яток належали Крестинопільський Апостол XII ст. і Бучацьке Євангеліє XIII ст.¹⁶²⁶

Новостворений музей гідно репрезентував культурні надбання поряд з існуючими у Львові музеями Оссолінських та Дідушицьких і державним Промисловим музеєм. Часопис «Бесіда» відзначав, що ця експозиція утверджувала велич українців, засвідчувала тяглість їхньої історії, багатство матеріальної й духовної культури¹⁶²⁷. Високо цінували Ставропігійський музей навіть ідейні опоненти Ставропігії – народовці¹⁶²⁸.

Музей став центром досліджень матеріальних пам'яток української культури, зокрема тих, які зберігалися в Успенській церкві. Тут було виявлено понад 60 плит із колишньої мармурової підлоги з написами імен чи прізвищ братчиків, вихованців

¹⁶²² Ширше про це див.: Булик Н. Музей Ставропігії // Львівська археологія XIX – початку XX століття: дослідники, наукові установи, музеї. Львів, 2014. С. 121–124; Горда-Цибко О. М. Археологічно-бібліографічна виставка 1888–1889 рр. й створення музею Ставропігійського інституту у Львові: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2015. 20 с.

¹⁶²³ ВСИ. 1891. С. 168.

¹⁶²⁴ Ткаченко М. Теофіл Копистинський // Жовтень. Львів, 1969. № 4 (квіт.). С. 122; Купсинська Л. Творчість Теофіла Копистинського у контексті розвитку образотворчого мистецтва західноукраїнських земель другої половини XIX – початку XX століть. Львів; Філадельфія, 2009.

¹⁶²⁵ Шараневич І. Каталог археологическо-артистичных предметов, церковно-словянских рукописей и старопечатных книг кириловского письма, находящихся в музее Ставропигийского Института на днѣ 1/13 марта 1890 г. Львов, 1890. С. 1–40.

¹⁶²⁶ Szaraniewicz I. Muzeum Instytutu Stauropigijskiego we Lwowie // Teka Konserwatorska. Lwów, 1892. 60 s.

¹⁶²⁷ Бесѣда. 1888. № 19. С. 21.

¹⁶²⁸ Вахнянин Н. Археологічна вистава Інститута Ставропігійського // Діло. 1888. Ч. 242/253.

бурси, літографів¹⁶²⁹. Під час обстеження підвалів храму й ідентифікації гробниць, одна з яких належала внукові Костянтина Корнякта Олександрові, було знайдено натрунні портрети. Деякі з них, як-от зображення діячів Братства, перенесли в музей. Знахідка дала поштовх для мистецтвознавчих студій світського портрета. Однією з перших робіт у цій галузі стала стаття А. Петрушевича про віднайденій у с. Волиця Деревлянська біля Сокаля портрет князя Владислава Опільського¹⁶³⁰.

Для поповнення колекції музею І. Шараневич продовжив археологічні дослідження. У 1890 р. разом із В. Антоновичем він почав розкопки Звенигорода. За свідченням місцевого священика І. Білінкевича, там відкопали великий камінь – залишок фундаменту церкви на городищі¹⁶³¹. Намагаючись дістатися до оповитого легендами Плісниська, протягом 1895–1897 рр. І. Шараневич проводив розкопки в селах Чехи (сьогодні Лугове) і Висоцько Бродівського повіту¹⁶³². Тут, у місцевостях «Сточино» й «Застава», він відкрив два могильники, в яких були предмети з глини, заліза, бронзи, орнаментальний посуд, скелети людей¹⁶³³, виявив загалом приблизно 370 поховань¹⁶³⁴.

На розкопках найбільшого могильника висоцької культури в с. Чехах зіткнулися дві дослідницькі інституції: Ставропігійський інститут і Наукове товариство ім. Шевченка в особі М. Грушевського. Останній опублікував результати своєї роботи відразу в 1885 р.¹⁶³⁵ і таким чином формально став першовідкривачем групи пам'яток, котрі чеський слов'янознавець Л. Нідерле в 1904 р. визначив як самостійну висоцьку культуру¹⁶³⁶. І. Шараневич, який у 1897 р. обійняв посаду «першого державного реставратора (охоронця) історичних пам'яток»¹⁶³⁷ через брак часу опублікував свою монографію аж у 1900 р.¹⁶³⁸ Єдине, що свідчить на користь І. Шараневича як першовідкривача могильника в Чехах, – це інформація місцевого власника А. Краєвського, згідно з якою навесні 1895 р. той сповістив І. Шараневича про відкриття на своєму городі зруйнованого інгумаційного поховання з посудом і бронзовими оздобами¹⁶³⁹.

¹⁶²⁹ Укрухи изъ нагробныхъ плитъ въ Ставропігійской церкви Успения Богородицы во Львовѣ. Съ иллюстраціями. // ВСИ. 1890. С. 178–190.

¹⁶³⁰ *Петрушевичъ І.* Портреть князя Владислава Опельского послѣднего удѣльного князя Галицкой Руси // ВСИ. 1895. С. 144–146.

¹⁶³¹ *Биленкевичъ І.* Нѣсколько памятокъ изъ древле-княжеского руского города Звенигорода // ВСИ. 1899. С. 126–130.

¹⁶³² ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 170. Спр. 7. П. 1 (Чорнові нотатки про розкопки у с. Чехи і Вислоцько Бродівського повіту). Арк. 2–3.

¹⁶³³ *Szaraniewicz I.* Smentarzyska przedhistoryczne w Czechach i Wysocku w powiecie Brodskim odkryte w r. 1895, 1896 i 1897 // TeKa Konserwatorska. Lwów, 1900. S. 1–30.

¹⁶³⁴ *Бандрівський М.* Археологічна діяльність Ізидора Шараневича (1829–1901)... С. 95–97.

¹⁶³⁵ *Грушевський М.* Похоронне поле каменного віку у с. Чехи повіт Броди // Записки НТШ. 1895. Т. 31. С. 1–5.

¹⁶³⁶ *Niederle L.* Slovanský starohitnosti. Praha, 1904. Т. 1. Sv. 2. S. 494.

¹⁶³⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 1190. Арк. 1–6.

¹⁶³⁸ *Szaraniewicz I.* Smentarzyska przedhistoryczne w Czechach i Wysocku...

¹⁶³⁹ *Бандрівський М.* Археологічна діяльність Ізидора Шараневича (1829–1901)... С. 95–97.

Наприкінці XIX ст. музей поповнився новими документами й книгами. Кожне таке надходження відповідно документувалося, зазначались усі вихідні дані експоната: де знайдено, хто передав тощо (завдяки цим записам, сьогодні з великою достовірністю можна відтворити історичне походження певних речей з колишнього Ставропігійського музею, котрі відклалися в сучасних фондах львівських музеїв). Це загалом 1 324 цінні справи, серед яких 197 грамот патріархів, митрополитів і королів, наданих Ставропігії протягом усього періоду її існування¹⁶⁴⁰. Велику колекцію стародруків передали, зокрема, Володимир Гургула і Мартин Бакрі¹⁶⁴¹. Не всі експонати були власністю Інституту. Окремі з них, як-от уже згадані рукописний Апостол XII ст. і Бучацьке Євангеліє XIII ст. з василіанського монастиря у Львові, передано лише на тимчасове збереження¹⁶⁴².

Науковим вивченням музейних збірок Ставропігійського інституту та Народного дому займався І. Свенціцький. Він автор студій з історії українського іконописання¹⁶⁴³. З 1905 р. вчений відійшов від Ставропігії й почав працювати в новоствореному Національному музеї.

Одночасно з музейним закладом при Інституті діяла бібліотека, яка комплектувалася із середини XIX ст. на базі бібліотеки Братства, маючи первісно релігійне спрямування. Згодом, коли її фондами заопікувався ставропігійський архіваріус Ф. Леонтович, книги були систематизовані, а найвартісніші історичні документи переміщені в архів. У другій половині 1880-х рр. бібліотека збагатилася світською літературою. Впродовж 1888–1890 рр. церкві були передані книгозбірки Я. Головацького з Вільна і Г. Шашкевича з Перемишля. Крім того, Львівській Ставропігії належала також приватна колекція книг А. Петрушевича вартістю в 25 тис. австрійських гульденів, що зберігалася в Народному домі. У 1890 р. бібліотека Інституту налічувала 50 тис. томів¹⁶⁴⁴.

Експозиція музею, архів і бібліотека Ставропігії дуже постраждали під час Першої світової війни. Емігруючи перед австрійським контрнаступом до Росії у травні 1915 р., русофільське керівництво Ставропігійського інституту вивезло із собою фонди музею та архіву. Спершу музейні експонати й важливі документи перевезли до Києва. Пізніше, коли там почалися революційні заворушення, все евакуювали в Ростов-на-Дону, віддавши на збереження в Донський університет. Матеріальні цінності й альбом Інституту сенйор І. Цирик особисто переховував на приватній квартирі¹⁶⁴⁵.

Складні військово-політичні колізії наступних років поставили під загрозу повернення всього цього майна до Львова. Керівники Інституту М. Сивуляк та І. Цирик, вертаючи 1921 р. в Галичину, залишили речі на відповідальність о. Сапіги і художника Вигживальського¹⁶⁴⁶. У 1922 р. Вигживальський також поїхав назад до

¹⁶⁴⁰ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 745. Арк. 8.

¹⁶⁴¹ Там само. Спр. 747. Арк. 3–5.

¹⁶⁴² Там само. Спр. 746. Арк. 1–23.

¹⁶⁴³ *Свенцицкий И.* Национализация в иконописи // ВСИ. 1900. С. 167–169.

¹⁶⁴⁴ ВСИ. 1891. С. 167.

¹⁶⁴⁵ Отчетъ о дѣятельности Правящего Совета Ставропигийского Института во Львовѣ за время с 22 апрѣля 1928 г. по 13 мая 1929 года. Львов, 1929. С. LXXXIII.

¹⁶⁴⁶ ВНД. 1921. № 1. С. 21–22.

Львова, покинувши музей і архів Ставропігії в Росії. Отець Сапіга домовлявся про перевезення речей до Харкова – тодішньої столиці Української РСР, але в Донському університеті виникла пожежа¹⁶⁴⁷.

Українська громадськість Галичини зчинила справедливий галас про втрату національних надбань Ставропігійського інституту. Москвофілів звинувачувано в тому, що вони через свою політичну орієнтацію загубили те, що збиралося віками. Обурення мали під собою ґрунт, оскільки радянський уряд навідріз відмовився віддавати у Львів музейні й архівні збірки, мотивуючи це тим, що «Ставропігійський інститут особисто передав у руки російського уряду в 1915 р. свої фонди, і тепер це багатство радянського народу»¹⁶⁴⁸.

Тільки після довгих і впертих зусиль Ставропігійський архів і музей вдалося таки привезти до Львова¹⁶⁴⁹. Це стало можливим завдяки тривалій роботі урядової комісії з обміну й повернення національних цінностей, до складу якої з боку Польської держави входили директор Львівського архіву А. Чоловський і директор бібліотеки «Оссолінеум» Л. Бернарський¹⁶⁵⁰. Повернені з Росії в 1929 р. речі розібрали щойно в 1930 р.¹⁶⁵¹, а музейну експозицію відновили аж до 300-ліття освячення Успенської церкви в 1931 р.¹⁶⁵² У такому недовершеному стані музей існував до 1939 р.

Як бачимо, протягом другої половини XIX – початку XX ст. діяльність у сфері збереження, реставрації та наукового опрацювання матеріальних пам'яток української культури належала до головних напрямів роботи Львівського Ставропігійського інституту. Її важливою частиною було проведення низки відновлювальних і реставраційних заходів щодо Святоуспенського церковного комплексу, які спиралися на тогочасні досягнення світового мистецтвознавства і поглинули значну частку прибутків Ставропігії. Другою ділянкою пам'яткоохоронної праці Інституту стало виявлення, колекціонування та збереження надбань матеріальної культури. Це передбачало, зокрема, фахові археологічні дослідження, збір цінних предметів старовини в населення, а також опрацювання й упорядкування бібліотечних та архівних колекцій. Проведена інститутськими науковцями робота дозволила заснувати на зламі 1880–1890-х рр. у Галичині перший український музей, який гідно репрезентував багатовікову культуру українців, засвідчуючи тяглість їхньої історичної та культурно-мистецької традиції.

---

¹⁶⁴⁷ Отчеть правительственного комисара по управлению «Народнымъ Домомъ» за время 24. II. 1921 – 31. XII. 1923 г. // ВНД. 1924. № 2. С. 30.

¹⁶⁴⁸ Отчеть о дѣятельности Правящего совета Ставропигийского Института во Львовѣ за время с 4 мая 1926 по 30 апрѣля 1927 г. Львов, 1927. С. XXI.

¹⁶⁴⁹ Див.: *Орлевич І.* Повернення Ставропігійського музею до Львова в контексті протистояння русофілів та українофілів // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2013. Вип. 23. С. 389-401.

¹⁶⁵⁰ ВНД. 1924. № 2. С. 31.

¹⁶⁵¹ Отчеть о дѣятельности Правящего совета Ставропигийского Института во Львовѣ за время с 12 мая 1929 г. по 27 апрѣля 1930 г. Львов, 1931. С. XI.

¹⁶⁵² Отчеть о дѣятельности Правящего совета Ставропигийского Института во Львовѣ за время с 27 апрѣля 1930 г. по 19 апрѣля 1931. Львов, 1931. С. V.

ВИСНОВОК

Львівський Ставропігійський інститут був унікальним організаційним утворенням, яке заповнило нішу після ліквідованого австрійською владою в кінці XVIII ст. Ставропігійського братства. Збереження за Інститутом історичної назви Ставропігії засвідчило прагнення його діячів продовжувати й розвивати традиції Львівського Успенського братства та відігравати таку ж роль у суспільно-культурному житті галицьких українців.

Ставропігія впродовж багатьох десятиліть виступала виразником і захисником національних прав українського народу. Наприкінці XVIII ст., у зв'язку з приєднанням Галичини до Австрії, вона опинилась у новій політично-правовій системі й зазнала реорганізації відповідно до норм австрійського законодавства. Реорганізація цієї установи відбулася в контексті релігійних реформ, мета котрих полягала в послабленні впливу духовенства на державу. Тому Львівське Успенське братство, як і інші братства Австрійської імперії, підлягало ліквідації. Однак Ставропігійські діячі зуміли відстояти перед владою право на існування своєї інституції, покликаючись на її вагомні заслуги в історії українського народу. Урядовими розпорядженнями було змінено назву «Братство» на «Інститут», теоретично підтверджено всі колишні права (здійснювати патронат над церквою Успіння Пресв. Богородиці, утримувати друкарню, школу та книгарню тощо), передано Інституту все колишнє майно Братства. Проте тепер фактично кожна сфера діяльності Ставропігії потрапляла в чітку задежність від австрійського законодавства, що значно обмежувало її самоуправління та позбавляло можливості активно впливати на суспільно-політичні й культурні процеси у краї, досягаючи слави колишнього Братства.

За своїм нормативно-правовим статусом Ставропігійський інститут не вписувався в рамки звичайної громадської організації. У другій половині XIX і на початку XX ст. він функціонував у двох правових площинах: світського юридичного поля Австро-Угорської імперії (як громадсько-культурне товариство) і канонічного церковного права (як релігійна інституція, котра у своєму внутрішньому житті керувалася наданими їй ще наприкінці XVI ст. константинопольським патріархом і на початку XVIII ст. Апостольським престолом правилами Ставропігії, що не передбачали компетенції австрійського законодавства).

Державно-правове визнання церковного статусу Інституту відбулося після підписання 1855 р. Австрійською імперією Конкордату з Ватиканом. Одночасно ця установа була переведена із підпорядкування Дванадцятому департаменту Галицького крайового губернаторства в юрисдикцію Галицької митрополії Греко-католицької церкви. За Інститутом закріпили «право голосу» в собороправному церковному житті на правах «третього чину» після священства й чернецтва. Статус мирянської організації дозволяв її членам впливати на церковну політику. За східним канонічним правом обряд вступу до Ставропігії прирівнювався до «ординації духовних осіб» (таїнства рукоположення).

Правовий статус Львівської Ставропігії був чітко визначений і оформлений у вигляді статуту лише в 1860-х рр. З 1863 р. вона діяла на підставі власних статутів, котрі, змінюючись і доповнюючись відповідно до нових умов часу, давали змогу проводити друкарську, освітню, культурну, наукову, добродійну роботу, утримувати бурсу, архів, бібліотеку, музей. Натомість цілком виключалася політична діяльність. Двоїстість правової бази Інституту іноді спричиняла його непорозуміння зі світською владою й дозволяла їй маніпулювати ситуацією.

У другій половині XIX – на початку XX ст. Ставропігійський інститут функціонував як крупний власник, який володів обіговими й депозитними капіталами, значними сумами пожертв, потужною поліграфічною базою, а також цілим архітектурним комплексом споруд. Основна частина капіталу Інституту була успадкована ним від Братства завдяки набутому статусу фундації. Ставропігійське керівництво впорядкувало майнові документи згідно з вимогами австрійського законодавства, довершило початі братчиками судові процеси щодо нерухомостей, погасило борги й юридично закріпило за Ставропігією Святоуспенський архітектурний комплекс та прилегли до нього будівлі з територією (узявши водночас на себе відповідальність за збереження їхніх архітектурно-мистецьких особливостей). Окрему статтю капіталу Інституту становили пожертвування й заповіти громадян, що формувалися в іменні фонди і з метою накопичення заморожувалися на тривалий термін в обігових рахунках банків. На кінець XIX ст. вартість цінних паперів Ставропігії сягнула 50 тис. зол. рин.

В останні роки XVIII ст. славетна в минулому братська школа вищого рівня перетворилася на початкову. Після реорганізації Братства в Інститут ця освітня установа набула ритуального характеру і використовувалася для навчання українських дітей церковнослов'янської та української мов, релігійного обряду та співу. Її випускники мусили в обов'язковому порядку відвідувати державні навчальні заклади, тобто Ставропігійська школа відігравала в загальній системі австрійського шкільництва лише допоміжну роль. За своєю дидактичною структурою вона прирівнювалася до тривіальної школи, хоча й не мала відповідного статусу. Її учні були зобов'язані співати в церкві щонеділі та у свята, а також на щорічних засіданнях членів Інституту. Значення школи для українського суспільства полягало в тому, що до 1848 р. вона залишалася єдиним навчальним закладом, де викладалася українська мова.

На основі успадкованої від Братства друкарні Інститут сформував потужну на свій час поліграфічну базу. Ставропігійська друкарня мала новітнє європейське обладнання, латинський, кириличний і єврейський шрифти, літографічну майстерню, кваліфікованих спеціалістів. Інститут міг друкувати художню й наукову літературу власним накладом. Крім того, Ставропігія виконувала платні замовлення інших культурно-просвітницьких товариств: ім. Качковського, «Просвіти», ім. Шевченка та окремих приватних осіб, що давало певні прибутки. Була налагоджена система продажу книг, друкувалися бібліографічні каталоги.

У 1864 р. Ставропігія засновує власний періодичний орган науково-літературного спрямування – «Временник Ставропігійского института». На його сторінках публікувалися розвідки з історії Братства, наукові дослідження її членів – Д. Зубрицького, А. Петрушевича, І. Шараневича та ін., практичні поради населенню фінансово-економічного, юридичного, господарського та ін. характеру

Солідна матеріальна база Інституту давала йому змогу інвестувати культурно-освітні й громадські акції, утримувати Успенську церкву, бурсу, друкарню та низку інших закладів, безкоштовно надавати помешкання церковнослужителям, вести на правах Братства всі церковні справи: сплату податків, ремонтні роботи, забезпечення богослужбовими книгами і літургійним начинням, тощо. Однак на зламі XIX–XX ст., через переорієнтацію багатьох українських меценатів та крайової й державної влади на матеріальну підтримку товариств українського спрямування, у фінансовому становищі Інституту намітилися симптоми певної кризи. Це змушувало його діячів шукати контакти із заможними верствами сусідньої Росії і знаходило вдячний відгосеред російських слов'янофілів та правлячих кіл. Визначити ступінь систематичності й обсяг грошової допомоги, що надходила з Російської імперії для Львівської Ставропігії, на підставі доступних джерел практично неможливо.

Ставропігійський інститут був замкнутою структурою, членство в якій обмежувалося високими вступними внесками й обов'язковою рекомендацією двох авторитетних членів. У різні періоди Ставропігія налічувала в середньому 40–60 членів, які належали до вузького кола найбільш освічених і відносно заможних галицьких українців шляхетського й міщанського походження та вихідців із відомих у Галичині священницьких родин. До цього елітарного суспільного об'єднання, входили державні й церковні радники, урядові та фінансові службовці, вчені, викладачі гімназій та університетів, юристи, землевласники.

Етнічна свідомість цих діячів була пов'язана зі східним церковним обрядом, церковнослов'янською мовою, етимологічним правописом і всією староруською (староукраїнською) культурою, що сягала своїм корінням доби середньовіччя. Їхні архаїчні патріотичні почування самодостатньо замикалися в рамках вузького середовища ставропігійських однодумців, котрі у XX ст. хотіли жити за середньовічними стандартами та не помічали реалій нового часу. Це прагнення демонстративно підкреслювалося членами Ставропігії в організації внутрішнього життя своєї установи, що передбачало дотримання цілої низки середньовічних ритуалів і традицій, а сам вступ до цієї інституції прирівнювався до набуття шляхетської грамоти.

Тісний зв'язок із церковною традицією та ідеалізація середньовічного минулого зумовлювали відданість ставропігійських діячів церковнослов'янській мові. В осерді мовної концепції Ставропігії була «білінгвістична» теорія Д. Зубрицького, за якою кожний народ має дві мови: народну, котрою послуговується «чернь», і мову «вищого сословія». Труднощі, що виникали при послуговуванні церковнослов'янською в науковій сфері через відсутність новітніх термінів, спонукали діячів ставропігійського кола до створення на її ґрунті штучного «язичія», яке доповнювалось окремими словами галицької розмовної мови й запозиченими термінами з інших слов'янських, особливо російської, мов. Деякі члени Ставропігії брали за основу «язичія» не церковнослов'янську, а російську літературну мову, підтримуючи тезу Б. Дідицького про неминуче злиття в майбутньому галицькоруської мови з великоросійською.

У силу свого високого соціального становища ставропігійські діячі не поділяли захоплення народів мовою, що звучала «під сільською стріхою», і не вірили в її здатність забезпечити термінологічну базу для наукової літератури. Вони не хотіли витрачати намарно час для вироблення нової літературної мови на народній основі, а прагнули

послугуватися вже готовими взірцями. На відміну від Наддніпрянської України, де нова літературна мова з метою відмежування від російської творилася на народному ґрунті, в Галичині не було об'єктивних причин відмовлятися від церковнослов'янської мовної традиції, яка засвідчувала безперервність духовно-культурної традиції.

Парадигма національної свідомості ставропігійської еліти окреслювалася двома протилежними площинами, коливаючись між ідеєю панросійської єдності на всьому просторі історичних кордонів Давньоруської держави та визнанням етнічної окремішності галицьких русинів. На користь останнього мовила та обставина, що православне віросповідання наддніпрянських українців перешкоджало галичанам – греко-католикам – бачити себе єдиним з ними народом. Неприйняття австрійської формули рутеніанської ідентичності насамперед впливало з усвідомлення галицькими українцями факту, що в такій формі вони не витримують польської культурно-національної експансії. Згодом аналогічний фактор зневіри у власні сили штовхнув окремих галицьких діячів до російського царизму.

«Об'єднавчі» ідеї, репрезентовані й почасти витворені ставропігійськими діячами, були продуктом складного поєднання цілого ряду процесів, серед яких: трансформація староруських (староукраїнських) мовних, релігійних, обрядових, культурних і політичних ідей, що впливали з історичних традицій Київської Русі й Галицько-Волинського князівства; антипольська опозиційність на противагу польському культурно-політичному домінуванню; слов'янофільські ідейні впливи, передусім, з боку Росії; втручання зовнішніх політичних чинників (польських, австрійських, російських); несприйняття української альтернативи майбутнього галицьких русинів, виразником котрої стали народовці.

Поява в середовищі Інституту проросійських настроїв сприяв і той факт, що староруська традиція спиралася на політичні клерикально-монархічні засади, згідно з якими монарх розглядався як гарант християнської гармонії та стабільності в суспільстві. Аж до конституційних реформ 1860-х рр. ставропігійські діячі вбачали в австрійському цісареві захисника галицьких русинів від польської асиміляції. Щоправда, польські політики у Відні вже в той час звинувачували українців у нелояльності щодо Австрії й формували кон'юнктуру для себе думку про «особливі проросійські погляди Ставропігії» ще задовго до того, як ті насправді нею опанували. Програш українців у період конституційних перетворень і закріплення в галицькій автономії панівного становища польського національного чинника створили передумови для зміни політичної орієнтації діячів Ставропігії.

Через власну консервативність члени Інституту виявилися не готовими до життя в умовах навіть обмеженої демократії. Наслідки конституційних перетворень вони сприйняли як зраду Габсбургами інтересів українців, а відтак розчарувалися в австрійському правителєві як гаранті суспільного спокою. З тієї причини їм більше почала імпонувати абсолютна монархія в Росії: російський цар успішно розправився з польським повстанням, скасував панщину, запровадив реформи на Правобережній Україні. Галицька еліта погано володіла інформацією про справжню національну дискримінацію, якої зазнавали українці в Росії.

Найвищим виявом громадсько-політичної активності Ставропігійського інституту впродовж досліджуваного періоду (та й загалом усього подальшого існування)

стала участь в революційних подіях 1848–1849 рр. Члени Інституту були численно представлені у першій політичній організації галицьких українців – Головній руській раді, також у Соборі руських вчених, вони виступили з ініціативою заснування першого часопису українською мовою й видавали його у своїй друкарні, брали участь у створенні Галицько-руської матиці тощо.

Зацікавлення російських правлячих кіл Львівською Ставропігією, що здійснювалося через російські слов'янофільські благодійні комітети, було спричинене зростанням у Росії українського національного руху та прагненням не допустити його об'єднання з галицькими українцями. Довкола Ставропігії замкнулося фатальне коло, з якого інституція так і не змогла вийти: польський натиск на галицьких українців посилював серед них русофільські настрої, котрі перешкоджали консолідації української нації, а політична потреба їх поборювання в загальноукраїнському контексті викликала гостру критику всієї діяльності Інституту з боку українських національних сил.

З кінця 1860-х рр. консервативний староруський світогляд ставропігійської аристократії вступив у суперечність із радикальним і національно модерним мисленням народовців. Староруська еліта сприйняла формування народовського табору як «польську інтригу», спрямовану на розкол руського патріотичного руху в Галичині та руйнування староруського «архетипу». Для Ставропігійського інституту залишалася неприйнятною ціла низка принципових позицій народовців, пов'язаних із тезою про творення модерної української нації: відмова від історичної назви «Русь», церковнослов'янської мовної традиції, «етимології» і прийняття фонетичного правопису, зміщення історико-культурних акцентів з давньоруського періоду на козаччину і Т. Шевченка. Консерватизм (аристократизм) староруської галицької еліти та віками культивоване становище відпорності щодо поляків не дозволив їй погодитися з об'єктивно назрілою і сповідуваною народовцями ідеєю негайного переходу до органічної праці та їхньою готовністю йти задля цього на тактичні союзи з польськими політичними колами.

Водночас наукова полеміка Ставропігійського інституту з народовцями до початку 1880-х рр. не мала антагоністичного характеру. Серед членів Ставропігії були лідери народовців Ю. Романчук і В. Барвінський, а ставропігійські русофіли А. Петрушевич і І. Шараневич тісно співпрацювали з народовцями на ниві науки. Саме завдяки інтелектуальній, а також релігійній діяльності Інститут мав чи не найбільші з-поміж інших українських установ у Галичині шанси стати осередком примирення українських течій різної національно-політичної орієнтації. Однак загальноукраїнська ситуація вимагала від галичан чіткої постановки національного питання й не залишила їм часу на завершення правописних та інших подібних дискусій.

З початку 1880-х рр. Ставропігія стає на шлях опозиції до вищої ієрархії Греко-католицької церкви, насамперед у зв'язку із церковним обрядом, що розглядалося як посягання на давні східні традиції української Церкви та спроба латинізації. Протиріччя між вищою церковною владою та ставропігійськими діячами посилювалися через розпочату в другій половині 1880-х рр. митрополитом Сильвестром Сембратовичем модернізацію національної програми ГКЦ в напрямі підтримки галицьких народовців.

Конфронтація Інституту з владиною Сильвестром була цілком логічною, якщо пригадати довгу історію таких конфліктів. Ставропігія прагнула незалежитися від митрополічної консисторії й відновити колишні безпосередні контакти з Римом, сподіваючись формувати там думку про стан ГКЦ в Галичині й помітніше впливати на збереження східних обрядів і догматики. Але ці ініціативи не знайшли зустрічної реакції Ватикану. Хоча при вступі в Інститут його члени складали присягу на вірність Унійній церкві, після 1882 р. за ним закріпився імідж проправославної організації – ще задовго до того, як з 1910 р. він почав відкрито заявляти про свої симпатії до російського православ'я.

Процеси глибинної трансформації, які перейшов український національний рух у Галичині протягом 1890-х рр., супроводжувалися зниженням популярності в суспільстві русофільського напрямку та загальною кризою русофільської ідеології. Це, своєю чергою, вело до втрати суспільної значущості Львівської Ставропігії, її певної ізольованості. Навіть невдача політики «нової ери» не зміцнила позиції русофілів, навпаки, вона позбавила їх можливості критикувати проукраїнських діячів, а відтак суттєво підірвала рушійні сили розвитку, утвердила у стінах Інституту атмосферу апатії та зневіри. У міру наростання ідейної кризи ставропігійські діячі виявляли дедалі більшу нетерпимість до всього українського, головню виступаючи проти запровадження фонетичного правопису й втрати історичної назви «Русь».

Русофільська ідеологія Ставропігії не мала перспективи на галицькому ґрунті, тож наприкінці XIX–XX ст. вона вже поступово сходила на узбіччя суспільного життя. Однак завершенню цього процесу перешкодили зовнішні чинники. З одного боку, російські правлячі та великодержавні кола виявляли дедалі більше зацікавлення галицькою ситуацією, прагнучи використати проросійські настрої в Галичині у власних політичних цілях, особливо актуальних у переддень світового конфлікту. З іншого боку, частина польських політиків у краю, усвідомивши загрозу від зміцнення українських національних сил, перенесли свої симпатії на т. зв. старорусинів. Під впливом цих факторів на зламі XIX–XX ст. галицьке русофільство/москвофільство еволюціонувало в бік уже не міфічного, а реального політичного. Його виразниками стали представники молодшого покоління, які оперували новочасними поняттями нації.

Посилення проросійських симпатій серед ставропігійських діячів, зокрема, виявилось в запровадженні з 1902 р. російської мови у діловодство Інституту. Ставропігійська література й преса відкривали доступ російській пропаганді, котра заперечувала саме існування українського народу. Процеси політизації українського національного руху, необхідність чіткого національного вибору загострили кризу всередині русофільського табору, котра й призвела до розколу 1908 р. Членами Ставропігії були представники обох груп русофільства, однак вони зуміли й надалі продовжувати свою діяльність у стінах однієї інституції, оскільки ідеологічних розходжень між ними не було, а їхній конфлікт більше нагадував внутрішньопартійні суперечки.

Проросійські настрої у Ставропігії зміцніли напередодні Першої світової війни. Керівництво Інституту та чимало його діячів, які співпрацювали з російською владою під час першої російської окупації Галичини, у 1915 р. були змушені емігрувати до Росії. Багато з них загинули у вирі наступних військових та революційних подій. Це символізувало фізичне зникнення Ставропігійського інституту в тій формі, в якій він існував до Першої світової війни.

Важливу роль у процесах українського національного відродження першої половини XIX ст. відігравала наукова діяльність членів Ставропігійського інституту – Д. Зубрицького, І. Гушалевича, Т. Леонтовича. Найбільш яскравою постаттю серед них був, звісно, Денис Зубрицький. Щоправда, у своїх національних поглядах Д. Зубрицький, як і чимало інших українських інтелігентів тієї доби, пройшов характерну еволюцію: від полонофільства – через руську орієнтацію – до русофільства. Русофільська позиція Д. Зубрицького нерідко давала підстави для узагальненої та назагал невиправданої оцінки Ставропігійського інституту як москвофільської установи. Важко натомість заперечити факт, що історичні студії Д. Зубрицького та деяких українських науковців, пов'язаних із Ставропігією, пробуджували в галицьких українців інтерес до свого минулого, сприяли утвердженню «руської» (відмінної від польської) національної самосвідомості. Так, наприклад, у роботі «Границя між руським і польським народами в Галичині» (1848) Д. Зубрицький науково обгрунтував західну етнічну межу української території та визначив кордони ймовірної української провінції, утворення якої домагалася українська громадськість.

Плідними в науковому аспекті були для Ставропігії 1850–1880-ті роки – період активної інтелектуальної праці І. Шараневича та А. Петрушевича. Власне тоді Інститут зробив значний внесок у розвиток тогочасної історичної науки в Галичині, особливо в галузі дослідження давньоруської історії, релігієзнавства, топоніміки, лінгвістики, джерелознавства, етнографії.

Ставропігійський інститут стояв біля витоків української археології й музейництва в Галичині. Віднайдення, колекціонування та збереження пам'яток матеріальної культури відбувалося шляхом фахових археологічних досліджень, збору цінних предметів старовини в населення, а також вивчення й упорядкування бібліотечних та архівних фондів. Проведена науковцями Ставропігії робота дозволила заснувати на межі 1880–1890-х рр. у Галичині перший український музей, який гідно репрезентував культурні надбання українців, засвідчував тяглість їхньої історичної та культурно-мистецької традиції.

Якщо діяльність Інституту, спрямована на збереження й популяризацію пам'яток матеріальної й духовної культури, отримала належне визнання, то історичні монографії, написані «язичієм» та під впливом русофільської ідеології, залишаються поза сферою обігу сучасної української історіографії. Насамперед це стосується величезних за обсягом робіт А. Петрушевича, більшість із яких неопубліковані. Не викликала зацікавлення нащадків і титанічна праця всього його життя – «Етимологічний словник», котрим охоплено понад один млн слів. Не знайшли відповідної оцінки й наукові праці ставропігійських учених з історії Церкви, які містять зібраний у церковних і монастирських архівах багатий фактичний матеріал.

Проросійська орієнтація керівництва Інституту, що намітилася з початку 1890-х рр. і особливо чітко увиразнилася перед Першою світовою війною, обумовила кризу його наукової діяльності й навіть поступову втрату Ставропігією реноме наукової інституції. Підпорядковуючи в цей час свої наукові дослідження концептуальному обгрунтуванню «общеруської ідеї» та запереченню життєздатності українства, ставропігійські вчені об'єктивно сприяли доведенню правомірності антиукраїнської політики російського самодержавства, яку те прагнуло поширити й на

терени Галичини. Саме з цієї причини вже протягом 1890-х рр. відбулося полярне розмежування наукової роботи Ставропігійського інституту і Товариства імені Шевченка, а тоді й різке зниження конкурентноспроможності наукової продукції Ставропігії на користь українофільського напрямку.

Прив'язаність Інституту до староукраїнських (руських) середньовічних релігійних, культурних і політичних традицій була своєрідним захистом від економічної, політичної й мовної експансії польського та німецького етнічного елементу. Але така етнічна ізоляція мала і свої негативні наслідки, бо перешкоджала адекватно сприймати нові радикальні віяння часу і не мала перспективи, через що була відкинута прогресивною суспільною думкою. Протиставляючи свій староруський патріотизм культурним і мовним впливам Наддніпрянської України, ставропігійські діячі допомагали насадженню ідеології національної відрубності «галицько-руського» народу. Вони мислили у вузькому галицькому контексті й тому не розуміли шкідливості своїх переконань для процесу загальноукраїнської національної консолідації.

Легімітизація австрійської влади у свідомості української еліти закріплювала її пасивність і інертність, ускладнивши в майбутньому боротьбу українського народу за своє соціальне й національне визволення, що згодом засвідчили зволікання напередодні листопадових подій 1918 р. Ідеалізація неукраїнської монархічної влади (чи то австрійського цісаря, чи російського царя) аж ніяк не сприяла змаганням підневільного українського народу Галичини за свою державність.

Русофільство, виразниками якого були Ставропігійський інститут, Галицько-руська матиця, Головна руська рада, Товариство ім. М. Качковського, «Академічний кружок», Народний дім, «Руське казино» і значна частина греко-католицького духовенства, мало помітний вплив на суспільство в Галичині ХІХ і навіть ХХ ст. Як явище воно стало елементом загального українського процесу, що розгортався на тлі тривалих і болючих протистоянь з культурною експансією Наддніпрянської України, які увінчалися успіхом українофільської ідеології й завершенням консолідації української нації на всьому її територіально-етнічному просторі.

Таким чином, Ставропігійський інститут у Львові протягом другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. надалі намагався зберігати в суспільному житті староруські духовно-культурні та соціально-політичні традиції, котрі дедалі більше розходилися з віяннями та вимогами нової доби, зокрема у сфері національних інтересів. Феномен подібного «архаїчного» світобачення вдало пояснив А. Тойнбі. Вивчаючи закономірності світових цивілізаційних процесів, він виділив «архаїзм» як «спробу відступити назад, повернутися в один із щасливих станів життя, що за ними в часи лихоліття люди жалкують особливо гостро, ідеалізуючи їх усупереч історичній реальності». У цьому сенсі діяльність Ставропігії в окреслений період бачиться як консервативний виклик старої галицько-руської (української) еліти, що в підсумку не отримав відповіді в суспільстві. На певному етапі історії галицьких українців Ставропігійський інститут відіграв призначену йому «відпорну» роль, усупереч колонізаційним впливам. Тут ферментувалися світоглядні концепції, проводилися серйозні історичні дослідження, видавалася церковна й наукова література. Однак із другої половини ХІХ ст. Львівська Ставропігія поступово втрачає свій колишній ірраціональний зв'язок з галицько-руською суспільністю, яка прагнула жити відповідно до вимог нового часу.

*Михайло Куземський.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

*Амвросій Яновський.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

*Лев Трецаківський.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

*Костянтин Кміцкевич.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

*Іван Кульчицький.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

*Антон Петрушевич.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

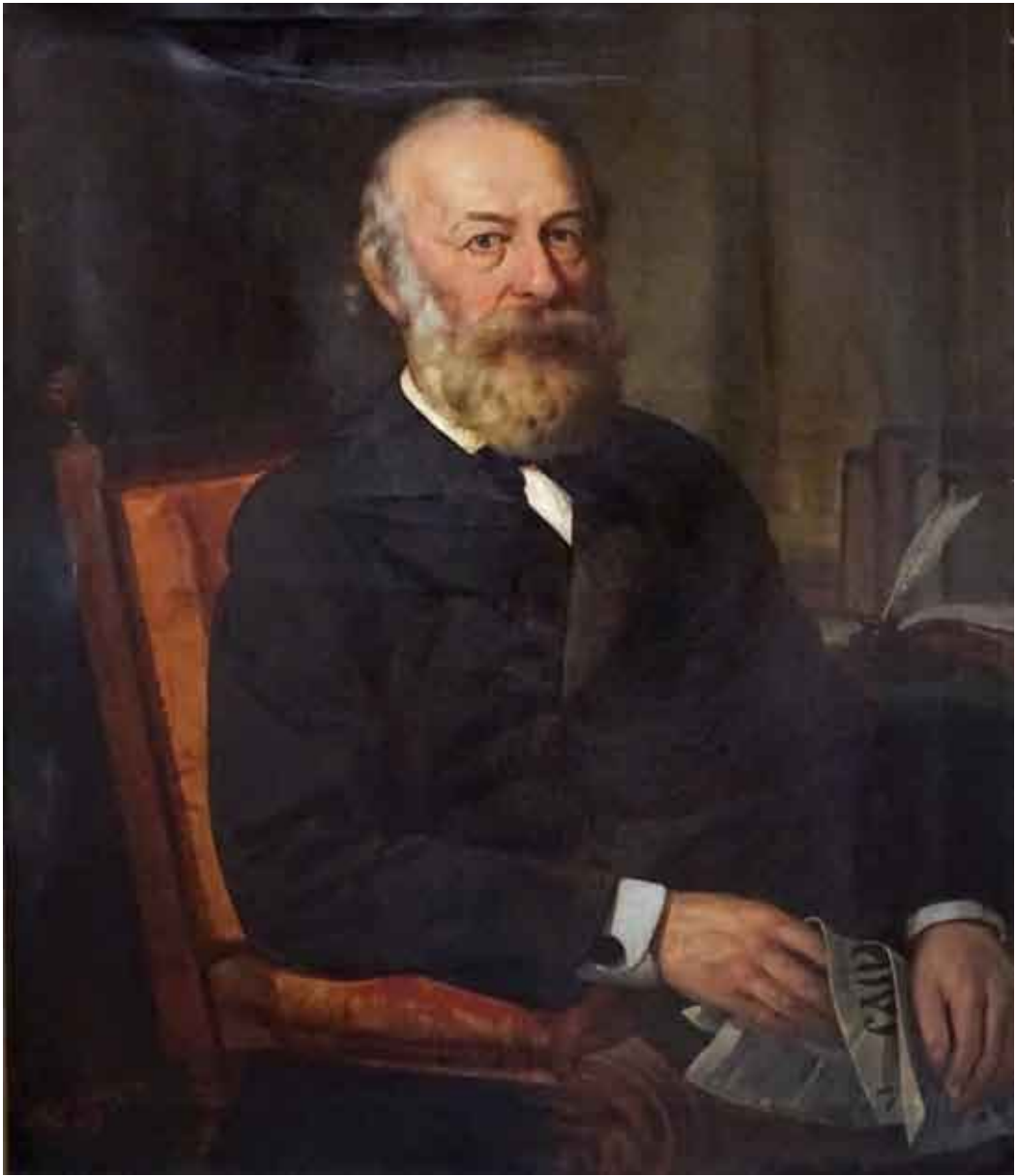

*Василь Ковальський.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

Михайло Качковський. (Фондова група «Живопис», ЛІМ)

Богдан Дідицький. Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)

*Теofil Павликів.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Животис», ЛІМ)*

*Іван Гавришкевич.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

*Михайло Малиновський.
Худ. Т. Копистинський (Фондова група «Живопис», ЛІМ)*

*Будинок Львівського Ставропегійського Братства.
Худ. Ф.Ковалишин, 1902 р. (Фондова група «Графіка», ЛІМ)*

*Будинок ставропегійської друкарні.
Худ. Ф. Ковалишин, 1903 р. (Фондова група «Графіка», ЛІМ)*

«Album czyli księga wpisujących się przyjętych do Instytutu Stauropigialnego człqnkow». XVI–XVIII st. (Фондова група «Стародруки», ЛІМ)

Часослов. 1791 р. (Фондова група «Стародруки», ЛІМ)

*Печатки Львівської Ставропігії.
(Фондова група «Сфрагістика», ЛІМ)*

Наукове видання

**Киричук Олександра
Орлевич Ірина**

**ЛЬВІВСЬКИЙ
СТАВРОПІГІЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ
(1788–1914)**

**РОЛЬ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ,
КУЛЬТУРНОМУ ТА РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ
УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ**

Літературний редактор *Наталія Кім*
Макетування *Миколи Барановського*
Технічний редактор *Наталія Курнявка*
Коректор *Тетяна Мигаль*

Підписано до друку з готових діапозитивів 30.11.2018.
Формат 70×100/16. Папір офсетний №1. Гарнітура Times.
Обл.- вид. арк. 22,7.
Наклад 200 прим. Замовлення № 301.